

У В О Д

Марксизмът — висша комунистическа идеология

Марксизмът е дълбоко научно, цялостно, единно, логически стройно революционно учение на работническата класа, на най-прогресивните хора в нашата епоха. Възникнало закономерно като една потребност на социалното развитие, това учение ознаменува исторически най-висша степен и форма на самосъзнание на човека по пътя на борбата против експлоатацията и подтисничеството за изграждане на справедливо безкласово общество.

Марксизмът е висша, съвременна комунистическа идеология. Той съчетава в хармонично единство научната теория за общественото развитие, правилния философски метод за познание на света и за неговото революционно изменение, за изграждане на безкласов и справедлив социален строй.

Но какво значи думата идеология? Това понятие в различните исторически епохи носи различно съдържание. Когато говорим за идеология в съвременния смисъл на тази дума, ние разбираме съвкупност от идеи, възгледи, разбирания, които в систематизирана форма отразяват общата картина на света, главно съществуващата социална действителност и осъзнатите интереси на дадена социална група. Идеологията е сложно нещо. Тя съдържа икономически, политически, правни, морални, естетически, религиозни (или атеистически) и философски възгледи.

Всяка социална класа има своя собствена, повече или по-малко развита и оформена идеология. Робовладелците в древността притежават система от възгледи, които теоретически оправдават робовладелския строй като най-добър и най-справедлив. По същия начин и феодалната, и капиталистическата класа в продължение на векове защитават своите интереси с определена

идеология. От друга страна, и потиснатите социални групи рано или късно създават собствена идеология, противодействаща на идеологията на експлоататорската върхушка. Това е закономерна линия на развитие на класовото общество.

Маркс и Енгелс — творци на комунистическа идеология

Марксизмът израсна като единна монолитна революционна идеология към средата на миналото столетие в Западна Европа. Негови създатели са най-великите пионери на комунистическото дело, двамата верни другари в борбата Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Грандиозният научен подвиг на тези покрити с неувяхваща слава гениални мислители и самоотвержени революционери заложи теоретичните и духовните предпоставки на една нова историческа епоха.

Карл Маркс е роден в 1818 г. в гр. Трир (дн. в ГФР). Той завършва Берлинския университет и на 23 години става доктор по философия. Още като младеж Карл Маркс проявява могъщия си темперамент, своя колосален талант, своята несъкрушима воля. В едно пламенно стихотворение Маркс пише:

Аз непрекъснато ще бушувам,
искам всичко да постигна,
искам смело да проникна в науката...
С презрение хвърлям ръкавицата
в широкото лице на света...
Моето слово ще стане огън и действие...¹

Младият Маркс проявява изключително недоволство от действителността, презрение към деспотичната социална наредба, огнен характер, колосални амбиции, безстрашие на мисълта, гигантски интелектуални способности. Той мечтае да настъпи „железна епоха“, в която ще бъдат сринати до земята стълпотворенията на несправедливостта.

Първоначално Маркс е радикален демократ, „ляв хегелианец“. Той още няма напълно ясна представа по какъв начин трябва да се промени светът на експлоатацията. Но младият Маркс гледа с ненавист на цялата пруска социална наредба. Той се отказва от възможната кариера на професор, пренебрегва личната си материална изгода и посвещава своя живот на делото на революцията.

През 1843 г. Маркс отива в Париж. Той написва смели, принципни статии против капиталистическата система, с които, както

¹ Цит. по: Корню, О. К. Маркс, Ф. Энгельс. Жизнь и деятельность, М., 1959. Т. 1, с. 94, 110.

казва Ленин, окончателно преминава „от идеализма към материализма, от революционния демократизъм към комунизма“.

Фридрих Енгелс е роден в 1820 г. в Бармен (дн. част от Вупертал, ГФР). Син на капиталист, той се готви да стане представител на своята класа. Но историята му е определила друга съдба. Младият Фридрих Енгелс има блестящи способности. Той изучава огромно количество революционна и прогресивна литература, става „ляв хегеллианец“, овладява диалектиката. През 1842 г. отива по служба в Англия. Там работи в търговска кантора, но бедственото положение на работническата класа привлича неговото внимание. Младият Енгелс написва книга за английския пролетариат. Възмутен от капиталистическите условия, той преминава завинаги на страната на работническата класа. В Англия Фридрих Енгелс възприема идеите на комунизма. През 1844 г. той се намира вече в Париж, столицата на революционната мисъл.

В Париж става първата среща между Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Дватама млади хора стигат по самостоятелни пътища от лявото хегеллианство до материалистическата диалектика, от революционния демократизъм до научния комунистически идеал. И двамата виждат в пролетариата силата, която е призвана от историята да бъде „гробокопач“ на капитализма и строител на безкласовото общество. И двамата постоянно мечтаят да ускорят настъпването на онази вулканична епоха, когато цялата „мухлясала“ икономическа и политическа наредба на буржоазията ще бъде взривена и ще полети във въздуха.

От Париж започва дружбата на Карл Маркс и Фридрих Енгелс, на двамата равностойни титани на революционната мисъл и на революционното дело. Тази трогателна и всеотдайна дружба не прекъсва до края на техния живот. Меринг отбелязва, че това е „съюз, който няма равен на себе си“ в човешката история. Всеки от двамата сочи заслугите на другия. Маркс поставя най-високо интелекта и научното дело на Енгелс. Той казва с невероятна скромност, че винаги върви по неговите стъпки.² От своя страна Енгелс му отговаря с не по-малка скромност и възхищение. Той дава изключителна оценка на своя приятел, като казва: „Маркс стоеше по-високо, виждаше по-далече.“³

Плод на съвместната работа на двамата създатели на идеологията на революционния пролетариат са техните колективни произведения: „Светото семейство“, „Немска идеология“, „Манифест на комунистическата партия“. Но те разработват и поотделно различните проблеми на единната и необхватна теоретическа система. Изпод перото на Маркс последователно излизат неговите забележителни трудове: „Мизерия на философията“, „Към критиката на политическата икономия“, „Гражданската война във Франция“, „Капиталът“ и др. В същото време Енгелс разработва с голяма теоретическа дълбочина редица научни проблеми. Той написва също забележителни произведения: „Лудвиг Фойербах и краят на класическата немска философия“, „Анти-Дюринг“, „Произход на семейството, частната собственост и държавата“, „Диалектика на природата“ и др.

² Меринг, Ф. Карл Маркс. История на неговия живот, С., 1955, с. 306, 309.

³ Пак там, с. 135.

Маркс притежава огромна духовна сила. Той работи над книгите от 14 до 16 часа на денонощието. Интересите му обхващат всички страни на многобевксвната култура и наука на човшество-то. Неговата мисъл е пребродила по всички посоки цялата исто-рия на философията. За да напише най-забележителното си произ-ведение „Капиталът“, Маркс подробно изучава трудовете на 70 икономисти, обнародвани на различни езици. Само бележките му по тези трудове изпълват 5 големи тома с хиляди страници. Това е работа, която изисква огромна воля и постоянство.

Енгелс притежава също изключителни качества. Той владее около 20 езика. На края на живота си учи румънски и български. На този блестящ интелект всичко се отдава. Енгелс има енцикло-педическа култура. Той се занимава едновременно с философия, с история, с политическа икономия, с химия, с физика, с математика, дори с военно дело. Неговата осведоменост е почти невероятна по мащаби.

Маркс и Енгелс хармонично се допълват по стия и темпера-мент и съставляват едно великолепно духовно единство. Те при-дават на идеологията на работническата класа не само научна стойност и доказателствена сила, но и голяма интелектуална кра-сота.

Маркс проявява могъщо лъвско дръзновение на духа. Него-вият стил е монументален, с много ярка мисловна образност и вът-решна динамика. Всички думи, които Маркс използва, имат една сурова прелест. Те носят красотата и напрежението на скулптура-та на Микеланджело. Неговият символ е Прометей, възплъщение на огъня и на борбата против господството на силите, потискащи човека.

Енгелс притежава друг темперамент, други качества. Той пи-ше с голяма артистичност, „прегледно и ясно“, „леско и лъчисто“. Неговата мисъл може да се прозрe до дъно, като гледана през дълбоки прозрачни води.⁴ Енгелс има изключително бърза и много разностранна, енциклопедическа мисъл. Той реагира на всички, ма-кар и най-малки промени в социалния живот с една изумителна подвижност на понятията и съжденията. Неговият символ е мити-ческият герой Зигфрид, възплъщение на бързината и крилатия уст-рем на мисълта.⁵

Социално-класови предпоставки

Научната комунистическа идеология възниква като закономерно явление в драматичната, сурова и мъчи-телна история на буржоазното общество. Тя отговаря на една дълбока потребност на развитието в настъпва-щата нова епоха. Марксизмът израства на основата на определени социално-класови предпоставки. Той наис-

⁴ М е р и н г, Ф. Цит. съч., с. 308.

⁵ Вж. Корню, О. К. Маркс, Ф. Энгельс. Жизнь и деятель-ность. Т. 1, с. 258.

тина е в най-дълбокия смисъл на думата продукт на противоречията в капиталистическото общество.

През първата половина на миналото столетие Западна Европа все по-дълбоко се разтърсва от класови борби. Победилният капиталистически строй все повече разкрива своите социални язви. Той не може да даде обещаната справедливост на народа. Противоречията на капитализма се задълбочават.

Първото раздвижване на пролетариата започва в Англия. Това е страната, която с най-голяма сила проправя пътя на капитализма. Заедно с въвеждането на машините в Англия бързо нараства армията на пролетариата. Той изпълва градовете, мините, пристанищата. Положението на тази класа е ужасно. Работниците обикновено живеят в порутени бараки, в сутерени, спят на открито в парковете. Пролетарските квартали в градовете са изпълнени с купуща смет, с локви, мръсотия, кал. При тази обстановка постоянно върлуват болестите на мизерията: тиф, туберкулоза и др. Работният ден в предприятията е от 14 до 16 часа. Капиталистите използват масово евтиния женски и детски труд. Заплащането е нищожно. Работниците са напълно безправни.

В същото време английската буржоазия живее в разкош, трупя огромни печалби от индустрията. Контрастът на условията на работниците и капиталистите, пише Енгелс, поражда „навсякъде социална война“.⁶

През 1834—1835 г. в Англия възниква така нареченото **чартистско движение**. То изработва искания в защита на работническата класа и води борба за всеобщо изборително право. Ленин подчертава, че тази организация е „първото в света широко, действително масово, политически оформено пролетарско революционно движение“. Над Европа проехтява бойният призив на работническата класа: „Война на дворците, мир на колибите.“⁷

Френският пролетариат също нараства в резултат на масовото разоряване на дребните собственици. В Париж и Лион, където има повече индустриална техника, се концентрират най-компактни слоеве на работниче-

⁶ Енгелс, Ф. Положението на работническата класа в Англия, С., 1950, с. 74.

⁷ Енгелс, Ф. Цит. съч., с. 377.

ската класа. Трудовите условия напълно приличат на тези в Англия. Особено тежко е положението на лионските тъкачи. Това предизвиква тяхното негодувание, което се проявява за пръв път в масов, гладен бунт през 1831 година. Работниците носят черни знамена, върху които е написано: „Да живеем, като работим, или да умрем, като се сражаваме.“ Разбунтуваните гладни тъкачи прогонват гарнизона и държат в свои ръце буржоазния Лион в продължение на няколко дни.⁸ Те разбиват кантори, чупят машини, защото им липсва революционна програма.

Лионските тъкачи въстават повторно през 1834 година. Те издигат вече и политически лозунги, на първо място искат република. Но и в този бунт липсва истинска ръководна сила, затова борбата завършва с катастрофа.

По същия път върви социалното развитие на живота и в Германия. През юни 1844 г. 3000 силезийски тъкачи въстават. С камъни, брадви и тояги те прогонват настъпващите войници. После разбиват и унищожават машини, фабрики, запалват архивите на канцелариите. Но и този неорганизиран бунт на работниците завършва с поражение.⁹ Остава само песента против капиталистите фабриканти:

Нима има сърце у вас?
Вие сте зверове, людоеди,
вие само грабите постоянно
и нашите беди са ваша радост.

Към средата на миналия век на историческата сцена излиза пролетариатът. Неговите сили и резерви непрекъснато нарастват. Но при тогавашните условия пролетариатът няма собствена революционна идеология. Той се хвърля стихийно в класовата борба, чупи машините, опожарява канторите и фабриките. Пролетариатът има голяма нужда от научна идеология, от революционна програма, от яснота на целите, от правилна политическа ориентация. Будната и прогресивна мисъл е трябвало да отговори на тази потребност на социалната практика.

⁸ М е р и н г, Ф. От утопии к науке, Ростов на Дону — Краснодар, 1921, с. 28.

⁹ Пак там, с. 91.

Теоретически източници на новата идеология

Макар и с ново революционно съдържание, марксизмът не се появява откъснато от хилядогодишното развитие на философските и социалните идеи, от миналата история на обществото. Напротив, марксизмът е продължение на духовното развитие, достигнато в предишните епохи. Той съдържа критично преработено всичко ценно като мисъл, като идея, като възглед, създадено от човечеството в продължение на векове.

Марксизмът има три основни източника. Те вътрешно синтезират почти цялото предишно развитие на човешката мисъл и очертават през XVIII в. и първата половина на XIX в. най-високите равнища на теорията в три области: философията, политическата икономия, комунистическите възгледи. Марксизмът се изгражда на основата на тези главни опорни точки на идеологическото наследство на предшествуващите го епохи.

Непосредствено преди появата на марксизма философията е достигнала две най-високи равнища: а) френския материализъм от XVIII в., продължен от материализма на Фойербах в Германия през първата половина на XIX в.; б) немската идеалистическа, диалектическа философия от края на XVIII и началото на XIX век.

Материалистите във Франция Дидро, Хелвеций, Холбах и др. отричат религията и смятат, че всичко в света е материя, съставена от атоми. За външен тласък не може да се говори — той предполага вяра в бога. Движението е свойство на самата материя, съставляваща безкрайната вселена. То изразява нейната вътрешна активност. Френските материалисти защитават възгледа, че душата умира заедно с материалното тяло на човека. Съзнанието се формира като закономерен продукт на материалните условия. Човекът със своите мисли и чувства е „това, което прави от него заобикалящата го среда, т. е. първо, природата, и второ, обществото“.¹⁰

Френските материалисти (също и Фойербах) не разбират процеса на развитието, неговата диалектика. Те виждат навсякъде само преместване на телата, ме-

¹⁰ Плеханов, Г. В. Избранные философские произведения. М., 1956. Т. 1, с. 513.

ханическото движение, като искат всичко да сведат към него.

Другият основен източник на марксизма е философията на Кант, Фихте, Шелинг, Хегел. Тази класическа немска философия тръгва от неправилната предпоставка, че субстанцията, първоосновната (сиреч най-дълбоката) същност на света, не е материята, а духът, съзнанието. Ценното във възгледите на Кант, Фихте, особено на Хегел, е идеята за диалектиката. Хегел формулира основните закони на обективната диалектика. Той доказва, че всичко в действителността е процес на поражение и развитие, на борба на противоположности, на преминаване от едни качества на нещата и явленията в други, на отрицание на отрицанието.

Преди появата на марксизма голямо развитие достига и класическата политическа икономия в Англия. Най-видни нейни представители са бележитите учени Адам Смит и Давид Рикардо, които създават трудовата теория на стойността. Нейните основни положения са следните: стойността е продукт на труда, вложен в производството на благата при капитализма; тя икономически се разделя на две части — работна заплата и печалба; увеличаването на печалбата намалява работната заплата и обратно. Като изследва тези отношения в капиталистическата икономика, Рикардо не отива докрай. Неговата теория си остава буржоазна. Той не разкрива дълбоките корени на противоречията между работната заплата и печалбата, бъдещата перспектива на икономиката. Причината за това е обстоятелството, че Смит и Рикардо гледат на капитализма като на вечен социален строй. Буржоазната икономика според тях може само да се развива и усъвършенствува.

Третият източник на марксизма е утопично социалистическата, утопично комунистическата идеология. Много велики мислители на човечеството са мечтаели от векове за изграждане на справедливо безкласово общество.

През XVI в. Томас Мор издава своята книга „Утопия“. В нея той с възмущение описва социалната уредба на един измислен остров, където всички богатства са разпределени справедливо, равномерно между хората. По името на тази книга мечтите за комунистическо общество се наричат в продължение на векове „утопии“.

През XVII в. Томазо Кампанела написва книга с чудното заглавие „Градът на слънцето“. В нея той също разказва увлекателно за едно комунистическо общество, където няма нито пари, нито частна собственост, където управлението на учените почива на мъдростта, всички работят с наслада и никой никого не експлоатира.

Най-големи социалисти-утописти в края на XVIII и началото на XIX в. са Сен Симон, Шарл Фурие, Робърт Оуен.

Сен Симон, трагичният граф, постигнал блестящо образование, самотен и отчаян от света, иска „освобождение на бедната класа“. Той мечтае за бъдещия „златен век“ на човечеството, за епохата на социализма, на справедливостта и разума, в която „всеки индивид, какъвто и да е неговият произход, ще бъде любим, почитан и възнаграждаван според собствените му дела“¹¹.

Шарл Фурие, син на търговец, човек с голямо образование, също критикува язвите на капитализма. Той развива теорията, че спасението на човечеството е в хармонията, в създаването на комунистическа организация, наречена фаланга, в която „няма да има господари и наемници“¹².

Робърт Оуен става пропагандатор на идеята за организиране на работнически кооперации. Той прави опит да създаде комунистическа община в Америка, но тази негова инициатива пропада.

Социалистите-утописти са предвестници на велико революционно дело. Те стават изразители на мечтите за едно бъдещо общество на социалното равенство и хармонията, но не виждат ясно характера на тази комунистическа наредба. Те страдат от илюзията, че бъдещият справедлив строй може да се постигне с помощта на доброжелателството на капиталистите филантропи, с помощта на организирана просвета, без класова борба.

¹¹ Вж. Велики социалисти-утописти, С., 1946, с. 191.

¹² Пак там, с. 323.

Три основни съставни части на марксизма

Като закономерно явление марксистката идеология — пише Ленин — „възниква като пряко и непосредствено **продължение** на учението на най-великите представители на философията, политическата икономия и социализма“¹³.

По такъв начин се формира триединна и богата по съдържание наука. Маркс и Енгелс дават нови, научни отговори на поставените проблеми, откриват неизвестни дотогава закономерности на развитието, изграждат цялостно революционната идеология на работническата класа.

Философската част на учението на Маркс и Енгелс носи названието **диалектически и исторически материализъм**. Това е най-обща теоретическа основа на идеологията.

Маркс и Енгелс продължават материалистическата линия на философията. Но те не вземат наготово идеите на френските материалисти от XVIII в. и на Фойербах. Те осъществяват едно дълбоко преработване на тази философия. Маркс и Енгелс обогатяват материализма с революционната диалектика. Иначе казано, те по един творчески начин му прибавят „учението за развитието в неговия най-пълноценен, дълбок и свободен от едностранчивост вид, учението за относителността на човешкото знание, което ни дава отражение на вечно развиващата се материя“.¹⁴

Същевременно Маркс и Енгелс разширяват материализма от философското познание на природата до философско познание на обществото. По този начин Маркс и Енгелс формират нова научна дисциплина — **исторически материализъм**. Те разкриват цялостно диалектиката на развитието на човешката история, законите на взаимоотношенията между материалния и духовния живот на обществото.

Най-същественото, „крайъгълният камък“ в марксистката икономическа теория — втората съставна част на марксизма — както изтъква Ленин, е **учението за принадлежната стойност**, или с други думи, за онази част

¹³ Ленин, В. И. Полн. собр. соч., Т. 23, с. 40.

¹⁴ Пак там, с 43—44.

от стойността, която работникът създава чрез вложения от него наемен труд и' която капиталистът присвоява като собственик. Това учение позволява да изпъкне коренът на всички противоречия, на всички борби в експлоататорското общество. Марксистката политическа икономия разкрива тенденциите на развитието на капитализма. Тя обосновава необходимостта от изграждане на бъдещата социалистическа икономика.

Третата основна съставна част на марксизма се нарича **научен социализъм** или научен комунизъм. Нейните проблеми също имат голямо практическо значение. Тази област на идеологията е учение за структурата на обществото, за обективните закони и тенденции на неговото развитие, по-специално за прехода от капиталистическото към социалистическото и комунистическото общество.

Научният комунизъм има също една основна сложна централна идея, пронизваща цялото негово съдържание. Това е схващането на пролетариата като знаменосец на прогреса в новата епоха, възгледът за класовата структура на обществото, учението за класовата борба като решаваща сила по пътя на прехода от капиталистическия към социалистическия строй.

Диалектическият и историческият материализъм, политическата икономия и научният комунизъм са трите основни съставни части на марксистката идеология. Но това не изчерпва нейното съдържание. Съществуват и неосновни съставни части на марксистката идеология, отразяващи други сфери на социалната действителност. Идеологията на работническата класа има още такива раздели: марксистко право, марксистка етика, марксистка естетика, историческа наука и пр.

Ленински етап на марксистката идеология

Създаден като идеология на работническата класа, като революционно учение, марксизмът не е догматична, вътрешно закостеняла теория. Той непрекъснато развива и обогатява своето съдържание във връзка с развитието на цялата наука и на социалната практика. По такъв начин марксизмът става неизбежно все по-дълбока и все по-изпитана революционна идеология. Той

разрешава теоретически нови и нови проблеми на науката и социалната практика.

От края на миналия век до 20-те години на сегашния век марксизмът се издига на нов, теоретически по-висш етап. Този етап е свързан с великото научно и революционно дело на вождя на световния пролетариат Ленин. Развитието на марксизма се отнася до всички негови съставни части.

В. И. Ленин е роден в гр. Симбирск през 1870 година. Човек с гениална мисъл, той владее до съвършенство и трите основни съставни части на марксизма. Ленин е забележителен философ, икономист, социолог, историк. Той разработва цялостно марксизма, придава му във връзка с новите условия на империалистическата епоха по-голяма научна дълбочина и по-действена революционна целенасоченост.

Преди всичко Ленин обогати диалектико-материалистическата философия. Той разработи проблема за материята и във връзка с това осмисли новите открития в естествознанието, като радиоактивността и пр. Ленин в същото време издигна на нов етап и теорията на познанието. Изключителни са неговите заслуги в разработването на материалистическата диалектика.

Ленин обогати историческия материализъм, придаде му теоретически по-действена сила. Достатъчно е да споменем разработването на проблема за ролята на съзнателността, сиреч на субективния фактор в събитията, особено в революцията.

Ленин създаде, като продължение на „Капиталът“ на Маркс, дълбоко научна икономическа теория за новия стадий на капиталистическото общество — империализма. Освен това Ленин обогати цялостно икономическата теория на прехода от капитализма към социализма. Той разкри основните механизми на функционирането на социалистическия начин на производство.

Ленин в същото време издигна на нов етап и научния комунизъм. Той разви творчески марксистката теория за социалистическата революция във връзка с новата, империалистическата епоха. Ленин посочи условията и движещите сили, осигуряващи победата на новия социален строй. Неговите открития за необходимостта от работническо-селски съюз в революцията, за функциите на пролетарската диктатура, за лостовете на ръководство на новото общество и др. имат епохално значение.

Марксистко-ленинската идеология — теоретическа основа на строителството на комунизма

Възникнал в процеса на класовата борба, в условията на социални взривове, марксизмът притежава изключителна революционна действена сила. Марксизмът-ленинизмът е призван да бъде мисъл-оръжие на работническата класа в нейната борба против капитализма, идеологическа основа на строителството на комунистическото общество. За да осъществи тази своя социална функция, той притежава следните основни характеристики.

1. Научност. Марксизмът-ленинизмът се опира на постоянното изучаване на конкретната действителност. В него действа принципът на доказателственост на всяко положение. Марксизмът обработва логически огромния материал на фактите, за да стигне до един или друг извод на теоретическата мисъл. Той не приема предвзети, недоказани положения, отрича из основи мистиката, религията. Неговата научност намира израз в обективността на цялата му теория. Това значи съобразяване с фактите, с реалното положение на нещата и явленията. Проверката на действителната научност на марксизма е социалната практика.

Това учение съдържа в себе си конструкцията на една желязна логика. То е могъщо и неподкупно, с ярки, ослепителни принципи. То винаги презира изопачаванията в идеологията. Цялата негова същност като наука излъчва сияйната строгост на обективната истина. „Учението на Маркс — пише Ленин — е всесилно, защото е вярно. То е пълно и стройно, даващо на хората цялостен мироглед, непримирим с каквото и да е суеверие, с каквато и да е реакция.“¹⁵

2. Партийност. Марксизмът-ленинизмът не изразява еднакво отношение към различните социални класи. Той разкрива дълбоките противоречия в обществото и показва научно възходящата, прогресивна линия на борбата. Идеологията служи на разеитието на социалната практика. Марксизмът е задължен при всяка оценка на дадено събитие пряко и открито да застава на „гледната точка“ на работническата класа, да защи-

¹⁵ Ленин, В. И. Полн. собр. соч. Т. 23, с. 43.

щава нейните интереси.¹⁶ Тъкмо тази класова насоченост и войнствуваща непримиримост към враговете на социалистическото дело е комунистическата партийност на марксизма-ленинизма. Тя обаче не означава произвол на съжденията, изопачаване на истината с оглед на една или друга временна ситуация. Комунистическата партийност съвпада с научността на марксистко-ленинската идеология.

3. Целенасоченост. Една от характерните социални черти на човека е неговата способност да отлита със своето съзнание към бъдещето, да си поставя определена цел и да я достига. Тази благодатна способност намира досега най-силен израз, най-блестяща проява в марксистко-ленинската идеология. Това е висша форма на взаимното проникване на науката и мечтите.

На основата на марксизма-ленинизма се изработва социална програма. Поставените задачи трябва да бъдат реализирани чрез определена стратегия и тактика, изработени също на основата на марксизма-ленинизма. Така научната идеология осветява пътя на борбата против капиталистическата система и на изграждането на нов социален живот, на по-висша материална и духовна култура.

Голямата целенасоченост на марксизма-ленинизма го прави способен да създава истински вълнуващ и мобилизиращ идеал, т. е. чиста и красива представа за най-съвършеното бъдещо устройство на човешкото общество. Тази представа сочи границите на великото и възможното. Плеханов изтъква, че марксисткият идеал води хората към подчиняване стихията на разума, необходимостта — на свободата.¹⁷ По такъв начин се разкрива пътят за непрекъснатото нарастване на човешката власт над природата и над собствената история.

Марксизмът-ленинизмът е най-преследваното и най-обаятелното учение в съвременната епоха. Враговете на прогреса, на цивилизацията постоянно го инкриминират, осъждат и разстрелват, но въпреки всички страшни изпитания то става по-жизнено и се разпространява неудържимо във всички страни и континенти, по цялото земно кълбо. Никога досега в историята човечеството

¹⁶ Вж. В. И. Ленин. Соч. Т. 1, с. 423.

¹⁷ Плеханов, Г. В. Цит. съч., М., 1956, Т. 1, с. 703.

не е давало за никоя друга идеология толкова много жертви. Марксизмът е най-великата изстрадана истина. Барбюс казва, че тази истина, родена от мъката и протеста, е призвана да спаси човека и света.

Марксизмът-ленинизмът привлича нови и нови хора под знамето на една велика борба. Преди 100 години комунистите наброявали шепа ентузиаста, а сега те са десетки милиони. Марксизмът се разпространява навсякъде, защото притежава научен блясък, теоретическа яснота, огромна доказателствена сила, правдивост и нравствена красота. Марксизмът е наука за развитието на обществото в съвременната епоха.

ОСНОВНИ ВЪПРОСИ НА ДИАЛЕКТИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ

МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКАТА ФИЛОСОФИЯ КАТО НАУКА

Що е философия?

Думата философия е гръцка и означава „фило“ — „обичам“ и „софия“ — „мъдрост“. В буквалния смисъл терминът философия означава „любов към мъдростта“. Но за нас е по-важно да знаем как съвременните учени разбират смисъла на тази дума.

В различните исторически епохи философията поставя на преден план различни проблеми. Тя изглежда няма единна и постоянна тематика. Философите в древна Гърция преди всичко създават една обща картина на света. Средновековните философи обръщат голямо внимание на идеята за бога. По-късно излизат на преден план въпросите на познанието на най-дълбоката същност на света.

Колкото и да изглежда различна тази тематика, тя може да бъде обединена в една система. Не е трудно да забележим, че философите от античността до наши дни обикновено търсят и анализират не частичното, преходното, а вечното, най-общото в света.

Познанието има различни клонове и области. То не може да напредва исторически, ако в него липсва определено „разделение на труда“. Минералогът изследва минералите, ботаникът — растенията, зоологът — животните, физикът — физическите явления, химикът — химическите процеси, геологът — земята, кибернетикът — управлението на сложните системи, астрономът — небесните тела и техните движения, социологът — обществото и пр. Но все пак остава една голяма празнота. Липсва познание за единството на процесите и явленията, с които се занимават различните науки. Човек

иска да разбере основата на всичко съществуващо, да стигне до „крайната инстанция“. Той желае да има най-обща картина или представа за света, за неговата същност. На тази голяма нужда на човешкото познание отговаря философията.

Кой не е размишлявал понякога върху такива въпроси: От какъв „материал“ се състои в крайна сметка този свят? Има ли той начало, ще настъпи ли край на всичко? Дали светът е ограничен, или е безграничен? Кое представлява основата на всички неща и предмети? Материята? Съзнанието? Идеята? Съществува ли съдба? Ами случайност? Възможни ли са варианти на явленията? Какъв е смисълът на всичко съществуващо? На човешкия живот? Какво значат в най-общ смисъл понятията: движение, пространство, време, форма, съдържание, количество, качество, същност, явление, възможност, действителност и пр.? Когато разсъждаваме по такива въпроси, ние се намираме в „царството“ на философията.

Основният въпрос на философията

Философските проблеми са твърде много и разнообразни. Когато разглеждаме конкретно действителността, ние откриваме, най-общо казано, две групи явления. Първите са материални. Към тази категория спадат например движението на телата, органическите процеси при растенията и животните, съществуването на Земята, на въздуха, на звездите и пр. Втората група явления са духовни; т. е. идеални. Към тях можем да отнесем усещанията, мислите, чувствата, желанията на човека. Материалните явления са достъпни за възприемане пряко чрез нашите сетива или посредством апаратура. Те могат да бъдат измерени, забелязани, понякога пипнати с ръка. Духовните явления обаче са невидими, без никаква пространствена форма. Досега никой не е възприемал с очите си една мисъл, нито е пипнал с ръката си дори една човешка емоция.

От векове насам философите задават един и същ въпрос, макар и в различни варианти: какво е отношението между материалните и духовните явления в света или по-точно, какво е отношението между битието и съзнанието? Енгелс отбелязва, че това е основният въ-

прос на философията. Но трябва да обясним какво значи битие. Това е съвкупността на всичко съществуващо вън от съзнанието на човека. В такъв смисъл битието се покрива напълно с материята, с природата.

Основният въпрос на философията има две страни. Първата се отнася до това, кое в крайна сметка е първично — битието или съзнанието, материята или мисленето? Втората страна на основния въпрос на философията има обратна посока. Тук става дума за това, може ли съзнанието (и ако може доколко) да познае битието? С други думи, как се отнасят нашите мисли към заобикалящата ни действителност, към безкрайната природа.

Особено важно е значението на първата страна на основния въпрос на философията. „Според това — пише Енгелс — как отговаряли на този въпрос, философите се разделили на два големи лагера. Онези, които твърдели, че духът е съществувал преди природата, значи в последна сметка приемали някакъв вид сътворяване на света... образуват лагера на идеализма. Другите, които разглеждали природата като първично, принадлежат към различните школи на материализма.“¹⁸

Някои философи като Декарт и др. застават „по средата“. Те заявяват, че и битието (материята), и съзнанието (мисленето) са вечни. Това разбиране носи названието философски дуализъм. То изпада в много и различни противоречия, защото не може да обясни как едната вечна същност влияе на другата, когато нямат никакви допирни точки. В последна сметка дуалистите клонят или към материалистическата, или към идеалистическата философия.

Налага се да уточним понятието и в друг смисъл. Хората обикновено наричат идеалист човека с високи нравствени качества, който работи за определени идеи. Обратно, те наричат материалист този, който е лаком, алчен и защитава своите груби егоистични интереси. Това разбиране на понятията има друг, чисто житейски смисъл. Ако изхождаме от него, философът-материалист е обикновено идеалист, защото се бори да осъществи определени идеи. Обратно, философът-идеалист понякога е груб материалист в областта на житейските

¹⁸ Маркс К. и Ф. Енгелс. Съч. Т. 21, с. 281.

отношения. Той може да работи не за постигането на една или друга идейна цел, а преди всичко за своята собствена изгода. Ние тук ще употребяваме думите материализъм и идеализъм в техния чисто философски смисъл. Но да се върнем отново към нашия основен проблем.

Вече бе отбелязано, че философията се занимава с вечното, с несътворимото и неунищожимото, с най-общото в света. Но ето че сега говорим друго. Философията се занимава с отношението между битието и съзнанието. Как да съгласуваме първата и втората постановка? Съзнанието не е нито най-общо, нито вечно върху нашата планета. То възниква исторически в процеса на развитието и може да загине.

Тогава що е философия? Учение за най-общото в света или за отношението между битието и съзнанието? Философията е учение и за едното, и за другото. Фактически двете страни на нейния предмет на изследване са дълбоко взаимно свързани. Те дори преминават една в друга.

Да се определи в един или друг смисъл първичното, значи да се определи най-общото в света. По същност двата проблема тук съвпадат. Ако се приеме, че първична е материята, с това се определя, че материята заедно с неотменните си свойства е най-общото, несътворимото и неунищожимото в света. Противоположно решение на този въпрос дават идеалистите.

Във връзка с разбирането на най-общите свойства на първичното в света философията има и други разграничения. Така например идеализмът и материализмът могат да бъдат свързани с диалектиката или с метафизиката.

Диалектиката е схващане, според което явленията и нещата, били те материални, или духовни, се намират в дълбока взаимна връзка, в постоянна вътрешна борба, в непрекъснато движение, изменение и развитие по пътя на необходимостта. Коренно противоположно е схващането на метафизиката. Според него явленията и нещата до голяма степен са изолирани едни от други, почти неизменни, пасивни, закостенели в своето битие.

Философията като ми­роглед и метод

Известно е отдавна, че поведението на човека в практиката зависи от неговите знания, от неговите представи за условията на живота и заобикалящата го среда. Приспособяването към средата винаги става на основата на информацията. Всеки човек натрупва постоянно знания за действителността, за различните нейни области. В крайна сметка той ги обобщава и по такъв начин създава определен ми­роглед.

Ми­рогледът е система от представи, понятия, възгледи за обкръжаващата човека действителност. Не става дума за подробности, за механично натрупване на частични знания. Ми­рогледът е обобщен, цялостен поглед на човека върху безкрайната обективна действителност. Именно затова неговото ядро, неговите основни очертания създава философията. Разбира се, и другите науки са необходими, но те играят спомагателна роля в това отношение.

Философският ми­роглед е система от възгледи, които дават представа и знания за битието, за най-дълбоката му същност, за неговите най-общи свойства, за познанието на света. Именно такива знания обединяват цялостната мисловност на човека.

Философията създава не само най-общ ми­роглед, но и най-общ метод в науката и социалната практика. Думата метод означава „път към нещц“, „начин за постигане на определена цел“. Това са принципи, норми, които предопределят насоката на едно или друго човешко дело. **Най-общият метод е форма на използване на философските знания, понятия, представи за постигане на нови знания във всички области на науката и за целесъобразно изменение на света.**

Между ми­рогледа и метода има дълбока вътрешна връзка. Едното е основа на другото. Философският ми­роглед постоянно се превръща във философски метод. Най-общите знания за действителността служат като ръководство за достигане на нови знания в различни области на науката и за развитието на социалната практика.

Предмет и задачи на марксистко-ленинската философия

За да можем да дадем най-обща характеристика на марксистката философия като наука, ние трябва преди всичко да определим нейния предмет на изследване, т. е. онази част от действителността, която на сегашното равнище на познанието тя отразява. Преди 2000 години философията е обхващала почти цялото човешко знание. По-късно в епохата на бурното развитие на мисълта от нея последователно излизат редица жизнени, самостоятелни теоретически науки: математиката, физиката, етиката, естетиката, психологията, социологията и пр.

В общата система на марксизма философията завършва историческото си обособяване и формиране като наука. Тя постоянно изследва отношението между битието и съзнанието с неговите две страни. Марксистко-ленинската философия дава последователно материалистическо и научно решение на този проблем. Тя доказва първичността и вечността на материята, вторичността и преходността на съзнанието.

Марксистко-ленинската философия съдържа, от друга страна, революционната диалектика. Тя отразява дълбоката противоречивост на нещата и явленията, законите на движението и развитието на природата, обществото и мисленето.

Съставена от материализъм и диалектика, от възгледи за първичността на битието и вторичността на съзнанието, за постоянното движение и развитие на всичко съществуващо, марксистко-ленинската философия създава последователно научен мироглед. В същото време тази философия на съвременната епоха има значението на изпитан в практиката най-общ метод за познанието и революционното изменение на света. Нейната сила е в дълбоката ѝ научност, в мирогледната ѝ цялостност, в непримиримостта ѝ към религията и заблужденията, към едностранчивото, метафизическо виждане на нещата и явленията, към застой на мисълта.

Обобщение. Философията е система от възгледи за най-общото в света, в безкрайната вселена. Тя има свой основен въпрос, това е въпросът за отношението между битието и съзнанието, материята и мисленето. Неговото решаване означава да се определи: 1) кое в крайна сметка е първично т. е. вечно, битието

или съзнанието? 2) как се отнасят мислите към действителността, познаваме ли е битието?

Философията създава най-общ мироглед на човека. Това значи най-общи представи, понятия, схващания за обективния свят. От друга страна, философията създава най-общ метод на човека. Това значи най-общо принципно ръководство за познанието и изменението на света.

Марксизмът-ленинизмът има своя философска основа — диалектическият материализъм. Това е наука за отношението между битието и съзнанието, за най-общите закони на развитието на природата, обществото и мисленето.

Въпроси:

1. Защо е необходима на човека философията?
2. Могат ли частните, сиреч нефилософските науки да дадат цялостен мироглед на човека?
3. Какво е научното значение на основния въпрос на философията с неговите две страни?
4. Защо и по какъв начин всеки най-общ мироглед закономерно се превръща в най-общ метод за познанието и изменението на света?

МАТЕРИАЛИЗМЪТ И ИДЕАЛИЗМЪТ — ГЛАВНИ НАПРАВЛЕНИЯ ВЪВ ФИЛОСОФИЯТА

Като система от разбирания, от идеи за отношението между битието и съзнанието, за най-общите свойства и черти на предметите и явленията в действителността философията не е нещо неизменно, един път завинаги дадено. Тя исторически постоянно се развива и усъвършенствува заедно с развитието на самото общество, на неговата материална и духовна култура.

Историята на философията — борба на противоположни мирогледи

Основното съдържание на многовековното развитие на философията се изразява по-специално в следното:

а) борба между идеализма и материализма във връзка с решаването на основния въпрос на философията;

б) борба между диалектиката и метафизиката във връзка с разбирането на най-общите свойства и черти на битието;

в) преодоляване на ограниченията и моментите на

едностранчивост на по-низшия стадий на материализма от неговия по-висш стадий.

Борбата между двете основни направления във философията не протича никога изолирано от развитието на самото общество. Тази борба постоянно взаимодействува с различните области на социалния живот. В класовото общество миогледът не може да бъде надкласов, неутрален. Той става повече или по-малко абстрактен изразител на интересите на дадена социална група.

Историята свидетелствува, че всяка философия в последна сметка защитава определени класови позиции. Това обаче става изключително завоалирано, чрез много междинни явления, затова не може лесно да се констатира.

Когато древногръцкият философ Зенон твърди, че обективният свят по своята природа е неделимо и неподвижно битие, той като че ли застава неизмеримо високо над социалните противоречия и като че ли няма никаква, дори най-малка връзка с класовата борба. Но фактически връзка съществува, макар и опосредствувана. Когато Зенон казва, че светът по своята същност е неподвижен и неделим, той създава убеждението, без да говори за това специално, че и обществото не може да бъде променено. А това е консервативен възглед, насочен против класата, която не е доволна от съществуващата социална система.

Или да вземем друг пример — великите френски материалисти от XVIII в. Дидро, Хелвеций, Холбах и др. Техният възглед, че всичко в света е материя, при снова състояние на обществото е класова позиция. Този философски възглед атакува идеализма, религията. Неговите удари засягат несъмнено феодалната класа, консервативните ѝ порядки.

Обикновено материалистическата философия става миоглед на прогресивната класа. Историята потвърждава това: когато гръцката робовладелска класа играе прогресивна роля в античното общество, тя има забележителни философи-материалисти: Хераклит, Демокрит, Аристотел и др. По-късно в епохата на нейното падение на сцената излизат ограничени коментатори на предишната миогледна теория, в повечето случаи защитници на идеализма.

Същото важи за новата историческа епоха. Когато

буржоазията през XVII и XVIII в. играе прогресивна роля в борбата против средновековните традиции, тя има забележителни философи-материалисти: Хобс, Бейкън, Дидро, Хелвеций, Даламбер и др. В същото време консервативната феодална класа е свързана с религията, с идеализма. Когато самата буржоазия става реакционна, тя напълно закономерно изоставя материалистическата философия.

Формиране на материализма и идеализма в древността

Двете основни направления във философията възникват паралелно в античното робовладелско общество преди хиляди години, откъдето започва и тяхната многовековна история. Така че материализмът и идеализмът като миросглед преминават последователно редица етапи на своето развитие. Първата огромна крачка е формирането на древната гръцка философия. Тя притежава класическа стройност на теорията в сравнение с античната философия на Египет, Индия, Вавилон, Китай. Не случайно се казва, че грандиозната мисъл на беломраморна Елада е онази „лъчиста мъглявина“, от която исторически възниква цялата слънчева система на висшата духовна култура на съвременна Европа.

Първите древногръцки материалисти търсят основата на нещата в природата. Според Талес от Милет всичко се състои от вода. Според Анаксимен първоосновата на света е въздухът. Емпедокъл пък вижда четири съставни елемента на всичко съществуващо: земя, вода, въздух и огън.

В древногръцкия материализъм най-високо се издига Демокрит. Той създава теорията, че светът има две първоначала като битие: атоми (най-малки неделими частички на материята) и пустота (празно пространство). Атомите постоянно се движат и чрез отделни комбинации формират всички тела. По такъв начин възниква и душата. Демокрит не вижда никаква нужда от съществуването на бог. Философията му е дълбоко атеистична.

Древногръцкият материализъм се основава на здравия разум на човека, приемащ нещо съвсем очевидно, а именно, че предметите и явленията си съществуват и

не зависят от съзнанието. Неговият разум не се съмнява, че водата е вода, дървото — дърво, камъкът — камък и пр. С други думи, материализмът изхожда от самата хилядогодишна социална практика.

Философията на древногръцките материалисти е в някои отношения наивна и същевременно гениална. Наивна, защото не вижда многообразието на нещата и явленията, опростява много цялата картина на света. В онази епоха познанието е твърде общо, недиференцирано за подробностите, за голямата сложност на всяка система. Но в древногръцкия материализъм като философия съществува и нещо гениално, което ни кара да му се възхищаваме. Това е орловият поглед на дръзновената мисъл. Древногръцките материалисти прекрасно виждат единството в многообразието на реалната действителност, най-общите взаимодействия на битието.

В древна Гърция се формира и направлението на идеалистическата философия. Родоначалник на тази школа е Платон. Главните моменти в неговата философия са следните: материалният свят, в който живеем, не е нито истински, нито траен. Всички вещи и предмети възникват и по-късно се разрушават. Истинският и вечният свят според Платон е така нареченият от него свят на идеите. Той не може да се види с материалните очи, нито да се пипне. Човешката душа е дошла от този свят на идеите. Когато тялото умре, тя отново ще се върне там, където е дошла. Безсмъртието, вечният живот принадлежат само на идеите.

За да стигне до тази философия, Платон разсъждава така. Всички материални неща, които наблюдаваме, рано или късно загиват. Нищо в нашия видим свят не е безсмъртно. Да речем, отделният материален кон се ражда като жребче, израства, после умира. Но идеята кон, която е в нашето съзнание, за щастие никога не умира. Съществува и друга разлика. Идеята кон е посъвършена в сравнение с който и да е отделен материален кон. И още една разлика. Всеки отделен материален кон е осезаем. Той може да се види, да се пипне. Той самият може да рита и да цвили. Обаче поиятието кон притежава безплътни качества. Него досега никой не е видял със своите очи. Този мислен кон има и това предимство, че никога не може да те ритне.

Платон не разбира, че понятията, идеите възникват в резултат на наблюдението на материалните неща и предмети, а обратно, мисли, че тъкмо тези неща и предмети са продукт на идеите. С други думи, Платон силно преувеличава ролята на духовните явления. В същото време той замества действителните, но непознати на него връзки между идеите и материалните неща с илюзорни, т. е. привнесени от фантазията връзки. Това са така наречените гносеологически (познавателни) корени на идеализма. Те могат да бъдат обобщени в следните два пункта:

- а) ограниченост, едностранчивост на познанието;
- б) преувеличаване ролята на идеите в социалния живот.

Етапи в развитието на двете философски направления

Материализмът и идеализмът в древна Гърция стават философско наследство за новата феодална епоха. Борбата между двете направления продължава на исторически по-висока социална основа. При това неизбежно се открояват най-типичните закономерности.

Материализмът е обикновено миросглед на прогресивната класа. Той винаги се опира на човешкия опит, натрупан в социалната практика. Материализмът е най-пряко свързан с прогресивното развитие на науката и води борба против религията. Обратно, идеализмът е в най-типичните случаи миросглед на реакционната класа. Той се намира в дълбоко противоречие с науката. Идеализмът е обикновено близък, т. е. брат на религията.

В какво се изразява по-специално тази родственоост? Както идеализмът, така и религията убеждават хората, че светът е създаден от една първична духовна същност, че съзнанието на човека не умира с неговото тяло. Съществува обаче и разлика. Според идеализма творецът на всичко видимо е първично съществуващ, неопределен дух, а според религията — едно всемогъщо лице — бог (Саваот, Аллах и т. н.). Има и друга основна разлика. Идеализмът постоянно прави опити да обоснове логически своите изводи, докато религията не проявява подобни стремежи. Тя изисква от преданите

си последователи да избягват изкушението на въпросите, да приемат всичко на вяра и нищо не доказва. Един от първите християнски богослови, Тертулиан, издига максимата: „Вярвам, защото е абсурдно“, т. е. невероятно.

В настъпилата феодална епоха материализмът и идеализмът продължават своята борба. Но тук развитието има някои особености. В епохата на феодализма господствува идеалистическата философия. Освен това нейната относителна самостоятелност е потъпкана. Философията става изцяло „прислужница на религията“. Нейната основна задача е да обосновава догмите на църквата.

Но в епохата на феодализма (още преди появата на буржоазията) съществува и материалистическата линия на философията. Макар и недостатъчно разгърнатата и категорична, тя обикновено се проявява доста маскирана в съмненията (скептицизма), в критиката на официалните християнски догми, в така наречените еретични учения. Материалистическата философия прозира и от схващанията на номиналистите, които смятат, че в света има само единични неща, че общото, идеята не изразява нищо реално, а е само една дума. Обратно, така наречените реалисти защитават идеалистическия миросглед по традиция на платонизма.

В епохата на Ренесанса и след нея, когато на световната сцена започва да излиза буржоазната класа, борбата между двата основни миросгледа навлиза в нова историческа фаза. Прогресивната материалистическа философия достига по-високо развитие.

Монтен (XVI в.) започва борбата против религията с оръжието на скептицизма. Това е философия на съмнението, на каквото се подлагат църковните догми. Бруно издига идеята за безкрайността на вселената и с това подкопава идеализма. Бейкън призовава човечеството да изучава природата, да опознава системно явленията. Хобс (XVII в.) разкрива навсякъде многообразието на нещата и механическата форма на движение на материята. Спиноза изтъква, че светът представлява единна субстанция, мислима без каквото и да е бог, защото е „причина сама на себе си“. Материалистът Лок клеймява тезата за вечните „вродени идеи“, като развива теорията, че всичко в съзнанието на човека минава през неговите сетива.

Разглежданата поредица от блестящи философи завършва с френските материалисти от XVIII в. Дидро, Хелвеций, Даламбер, Холбах и др., както и с немския мислител Фойербах. След класическия древногръцки **наивен материализъм** окончателно се формира новият по-висок етап на този мироглед в служба вече на прогресивното революционно дело на буржоазната класа. Това е така нареченият **метафизически или механически материализъм**. Неговите главни заслуги са следните: а) отричане на идеализма, борба против религията; б) насочване на вниманието към изследване на природата в служба на социалната практика; в) революционизиране на обществото, разкрепостяване на съзнанието, издигане ценността на човека.

В онази епоха метафизическият материализъм има своето историческо оправдание. Той, както пише Енгелс, отговаря на една фаза на човешкото познание. Докато древногръцкият наивен материализъм разкрива най-общата картина на света (вижда гората, но не забелязва добре отделните дървета), метафизическият материализъм разлага природата, описва, систематизира, изследва нейните части. Според Енгелс това е „главното условие“ за постигнатите „гигантски успехи“ на науката от Ренесанса до средата на миналия век.¹⁹

Но материализмът става метафизичен, загубва идейното наследство на древногръцката диалектика. Изследвайки отделните дървета, той не вижда гората, систематизирайки явленията, пренебрегва техните най-общии връзки, тяхното непрекъснато развитие.

От епохата на Ренесанса до възникването на марксизма идеалистическата философия също претърпява известни промени. Това е свързано с развитието на социалния живот, на класовата борба.

В древна Гърция Платон създава **обективния идеализъм**. Според него действителната същност и основа на света е някакво свръхиндивидуално съзнание, което съществува обективно, сиреч въвн от съзнанието на отделните хора. В началото на XVIII в. английският философ епископ Беркли създава **субективния идеализъм**. Той направо заявява, че това, което наричаме по инер-

¹⁹ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Избр. произв. Т. 2, с. 145.

ция материален свят, обективно не съществува. То е плод на една измама на сетивата.

Когато възприемаме например дадена ябълка, ние имаме усещане за кръгло, за червен цвят, за определена тежест и пр. Нищо повече — усещания и само усещания. Това, което наричаме ябълка, всъщност въвн от нас обективно не съществува. То е само една комбинация от различни усещания. В такъв случай за кого Беркли пише своята книга? Според собствената си философия той трябва да смята, че въвн от неговото съзнание други хора няма и не може да има. Но Беркли е добър християнин, затова признава, че обективно съществува едно лице — бог.

По време на подготовката на буржоазните революции на Запад се доизгражда и обективно-идеалистическата философия. В произведенията на Хегел тя добива облика на една грандиозна теоретическа система, която е противоречива. От една страна, тя съдържа диалектиката, „живата душа“ на истинското научно изследване, „алгебрата на революцията“. Всичко това съставлява нейната могъща методологическа сила. От друга страна, Хегеловата философия като система е платоническо-идеалистическа. Тя започва с погрешната изходна мисъл, че първопричината на всичко е абсолютната идея в царството на логиката, световния разум. Нейната революционна диалектика съжителствува с религията.

Философското развитие, което предшества марксизма, ознаменува блестящи завоевания на творческата дързост на науката. Но в крайна сметка то се натъква на подводните камъни на ограничеността на мисленето в предишните епохи.

Диалектическият материализъм — велико постижение на науката

Създаването на диалектическият материализъм като научна революционна философия на работническата класа е забележителна победа на човешката мисъл. Диалектическият материализъм притежава следните основни характерни черти:

1. Цялостност на иденте, последователна дълбока

научност на предпоставките и на достигнатите изводи. Марксистката философия по своята същност е материалистическа и същевременно диалектическа. Това е синтез на всичко положително в мирогледите на предишните епохи на човечеството и преодоляване на тяхната ограниченост. Като критикува остро идеализма на Хегеловата диалектика, тази философия подчертава с ярки линии своя материализъм. Като преодолява метафизичността на френския материализъм, тя подчертава **своята диалектика**.

2. Диалектическият материализъм е свързан органически с развитието на всички области на науката, на човешкото познание. Той се намира в най-дълбоко противоречие с догмите, мистиката, религията, предубежденията. Именно затова диалектическият материализъм **е творческо, постоянно развиващо се учение**. Той не познава застоя, рутината, самодоволната ленивост на мисълта.

3. За разлика от всички предишни мирогледи, които са повече или по-малко съзерцателни, марксистката философия като идеология на работническата класа, т. е. на най-революционната класа в историята, има **огромна практическа действена сила**. Нейната задача не е само да обяснява, но и да изменя социалния живот и света. Революционният мироглед и революционната класа постоянно си взаимодействуват. „Както философията — пише Маркс — намира в пролетариата своето материално оръжие, така и пролетариатът намира във философията своето духовно оръжие...“ По такъв начин става еманципация (освобождение) на човека. „Сърцето на тази революционна еманципация — продължава Маркс — е пролетариатът, а нейната глава е философията.“²⁰

Обобщение. Развитието на философията е борба на двата основни мирогледа: материализма и идеализма. Тази борба има винаги определена социална основа. Материалистическата философия обикновено изразява интересите на прогресивната класа, а идеалистическата философия — на реакционната класа.

Първата класическа форма на материализма възниква преди повече от 2000 години в древна Гърция. Можем да го наречем наивен и същевременно гениален материализъм. Той стига до изключително ценни, обобщени характеристики за света, за неговите универсални

²⁰ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч., Т. 1, с. 413.

процеси. Древногръцкият материализъм носи определени атеистически тенденции. Неговата основа е социалната практика. Той не схваща обаче многообразието и невероятната сложност на явленията.

В древна Гърция възниква и класическата форма на идеализма, който преувеличава ролята на идеите и вижда в тях първоосновата на света. Идеализмът се ражда като близък на религията.

В епохата на появата на буржоазната класа и нейната борба против стария феодален строй материалистическата философия достига по-висок етап на своето развитие. Възниква механическият материализъм. Той разкрива по-дълбоко вътрешната сложност на многообразието на света. Неговата слабост е метафизиката, липсата на поглед върху диалектиката на развитието на нещата.

От Ренесанса до средата на миналия век старата идеалистическа философия също се развива. Идеализмът става разнообразен по форма и нюанси. Неговите главни школи са: обективен и субективен идеализъм.

Марксистката философия възниква като забележително постижение на човешката мисъл. Тя ознаменува най-висшата степен в развитието на материализма. Нейните основни черти са: последователност на идеите, научност, вътрешна логика, непримиримост към заблудите, догмите и религията, органическа връзка с цялото човешко знание, партийност, активно действена роля за цялостно изменение на света.

Въпроси:

1. Какви предимства дава материалистическата философия на исторически прогресивната класа?
2. Как да обясним факта, че реакционната класа проявява голяма склонност към идеалистическата философия?
3. Как ще разрешим спора на средновековните философи? Дали съществуват само единични неща? Или само общи? Или...?
4. С какво диалектическият материализъм превъзхожда всички предишни философски учения?

МАТЕРИЯТА И ОСНОВНИТЕ ФОРМИ НА НЕЙНОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ

Човек се ражда и живее заобиколен от външната среда, от величествената природа, от неизброими явления, от разнообразни предмети и неща. Всичко представлява колосална съвкупност без начало и без край. Човек опознава стъпка по стъпка явленията и нещата, систематизира ги в отделни групи въз основа на техни общи свойства и признаци.

Така розата, слънчогледа, елхата, палмата ние наричаме растения. По същата логика жалинката, паяка,

антилопата, слона наричаме животни. Луната, Слънцето, Сатурн, Венера и пр. са небесни тела. Конкретните събития, свойства и процеси, като излъчването на светлината, горенето, различните реакции, промените в действителността, ние назоваваме просто явления.

Тук обаче не завършва нашият стремеж да опознаем колкото се може по-цялостно и по-дълбоко света, безкрайната вселена. В последна сметка ние искаме да разберем и кое съставлява най-общото качество на всичко съществуващо. „Да се вдълбочим в безкрайността“, казва Виктор Юго. Преди 200 години Холбах иска да характеризира необхватната същност на явленията и нещата, които притежават свойствата пространственост, делимост, тежест, инерция, сила, движение, маса и пр.²¹ Този най-общ или основен „строителен материал“ на всичко съществуващо е материята.

Що е материя?

Като най-обща основа на всичко материята притежава безкрайно много и различни свойства. Но има нещо, което е главно, което преди всичко характеризира тази най-дълбока същност на явленията и нещата. Ленин подчертава, че материята е „обективната реалност, дадена ни в усещането“²², или с други думи, тя обединява цялостно всичко това, което съществува във и независимо от съзнанието на човека и може да се опознава посредством неговите сетива — пряко, и косвено — чрез отделни апарати.

Според едно старо схващане материя следва да се нарече само веществената предметност в действителността. Всичко недостъпно за пряко възприемане, което не може да бъде пипнато и претеглено на везните, остава извън тази категория. В науката отдавна е установена представата, че атомите са най-малки неделими частички на материята, т. е. най-малки „тухлички“ на мирозданието.

Крахът на тези разбирания настъпва с откритието на радиоактивността. През последните години на XIX в.

²¹ Г о л ь б а х, П. Избранные произведения, М., 1963, Т. 1, с. 84.

²² Л е н и н, В. И. Съч., Т. 14, с. 147.

Анри Бекерел констатира, че химическият елемент уран с атомно тегло 238 лъчензпуска и се превръща в свой по-лек изотоп уран с атомно тегло 234. Скоро става ясно, че така наречената най-малка „тухличка“ на мирозданието е вътрешно делима. В 1919 г. Ръдърфърд „бомбардира“ с алфа-частички азота (неговото атомно тегло е 14) и получава кислород (с атомно тегло 17).

Някои буржоазни физици възприемат радиоактивността като „разпадане“, „изчезване“ въобще на материята. Своите изводи те правят на основата на определени странни факти. Например един килограм уран 235 се разпада, както е при първата атомна бомба, на криптон и барий. Получените два елемента обаче имат общо тегло не 1 килограм, а 999 грама. Къде отива 1 грам различна маса, т. е. материя? Според посочените физици тя изчезва, става нищо.

Фактически обаче материята не изчезва. При атомното превръщане на уран 235 в криптон и барий вселената нищо не губи в крайна сметка. Привидно изчезналият грам уран се разпръсква като лъчение. Той става друг вид на материята — поле. При определени условия от него се формират отново атомни ядра. Вече напълно е установено, че материята като обективна реалност има два специфични вида на своето съществуване: **вещество и поле**. Това са, можем да кажем, две дълбоко взаимно свързани структури.

Веществото е устойчиво състояние на материята в определени относително дискретни (т. е. прекъснати) образувания, като атоми или само атомни ядра, молекули, както и различни тела, изградени от молекули. То притежава маса на покоя (сиреч тегло, инертност). Полето е вторият вид материя, на която са присъщи най-много явленията на непрекъснатостта. В него съществуват различни лъчения (по-общо — взаимодействия) на податомно равнище. Познати са: електромагнитно поле, гравитационно поле, ядрено поле и пр.

Възможно е учените да открият след време и някакви други още по-странни явления в нашата вселена. С това марксисткото философско схващане за материята няма да бъде опровергано. Каквито и странни явления да открият учените, те ще имат качеството да са обективна реалност. А това е достатъчно да бъдат причислени към необхватната същност на материята.

Материя и движение

Но силата на една вскозна илюзия човек забелязва повече статиката и устойчивостта, отколкото динамиката и неустойчивостта на нещата. Можем да признаем, че на нас обективният свят ни изглежда обикновено твърде спокоен, дори като че ли замръзнал. Когато си почиваме, изглежда, че нашето тяло престава да работи. В такива моменти можем да не усещаме дори самото движение на кръвта. Но дали тази представа отговаря на реалната действителност? В никакъв случай! Дори когато човек спи, органическите процеси в него нито за момент не престават. Хиляди клетки загиват, а други се раждат на тяхно място. Милиарди клетки асимилират и отделят непотребни вещества.

Самите молекули непрекъснато се движат (колебаят) с грамадна скорост в телата. Спокойствие липсва и в атомите. Около атомното ядро се движат непрекъснато различни електрони. Тяхната скорост е също невероятно голяма.

Човек и като тяло по отношение на външния свят не стои неподвижен дори когато си почива. Той, без да съзнава, участва непрекъснато в космическата динамика. Най-напред по силата на необходимостта е включен в кръговото въртене на Земята около нейната ос. Ако е на екватора, естествената скорост на този „полет“ достига около 1700 км в час. Без да усеща, човек участва непрекъснато в движението на Земята около Слънцето. Средната скорост тук е 29 км в секунда. Човек лети и заедно с цялата слънчева система в пространствата на огромната Галактика. Скоростта и тук е фантастична. Обаче нашата Галактика не стои нито секунда неподвижна.

Следователно абсолютната неподвижност на телата е само привидна. Всичко съществуващо непрекъснато се движи. Материята никъде и никога не е пасивна, лишена от импулси. Тя съдържа в себе си движението като неотнимаемо свойство или, с други думи, като свой атрибут. Материята е пълна с енергия, активна, вътрешно действена. „Движението — казва Енгелс — е начин на съществуване на материята.“²³

²³ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч., Т. 20, с. 616.

Само теоретически ограниченият метафизик разглежда едното без другото. Няма и не може да има материя без движение, нито движение без материя. В края на миналия и началото на сегашния век доста шумява едно идеалистическо учение, наречено **енергетизъм**. Неговият представител Оствалд изтъква, че материята се оказва нещо привидно. Всичко в света е само енергия, т. е. движение. Възгледът за „чистата енергия“ остава безпочвен. Критикувайки тази погрешна теза, Ленин подчертава, че да има движение, значи нещо се движи. А това нещо е материята.²⁴

Някои разбират движението само като преместване на телата. Птицата лети във въздуха, динамото завърта колелата на фабриката и пр. Това е познатото механическо движение. То не изчерпва и не може да изчерпи въпроса. „Движението — пише Енгелс, — приложено към материята, е изменение изобщо.“²⁵

Науката изследва и описва досега следните основни форми на движение:

1. **Механическа** — преместването на телата.
2. **Физическа** — топлинните, електромагнитните, гравитационните, вътрешноатомните процеси, както и процесите на физическото поле.
3. **Химическа** — свързването и прегрупирането на атоми в молекули.
4. **Биологическа** — органическите процеси.
5. **Социална** — функционирането и развитието на обществото.

Механическата форма на движение на материята е най-низшата, а социалната, включваща и мисленето — най-висша. В тази поредица, която се разглежда йерархически, действуват определени закономерности. По-висшата форма на движение съдържа по-низшите. Това е напълно естествена йерархия. Биологичното движение съдържа химичното, физичното и механичното. Същото важи напълно и за социалния процес. Той съдържа и биологичното, и химичното, и физичното, и механичното движение. Но в тази йерархия съществува развитие на качествата. По-висшата форма на движение на материята не може да бъде обяснена с по-низшата.

²⁴ Вж. Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 279.

²⁵ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч., Т. 20, с. 549.

Движението е абсолютно, защото става постоянно във всички части на света. Без него материята е немислима. Но съществува и покой на нещата. Покоят за разлика от движението не е абсолютен, а относителен. Той се отнася до една или друга устойчива, реална връзка между нещата и явленията. Седналият на стола човек се намира в състояние на покой по отношение на Земята, но това не е абсолютен покой. Нали Земята се движи около Слънцето, а заедно с нея и човекът.

В организма стават непрекъснато вътрешни промени, но и при тази форма на движението съществува относителен покой. Ние знаем, че организмът на човека въпреки постоянните промени запазва една устойчивост на своя облик, на своето качество. Тази устойчивост е относителният покой. Ако липсваше тази устойчивост на качеството на организма, ние само след няколко часа или след няколко месеца нямаше да можем да познаем своите близки. Относителният покой съществува като нещо закономерно при всички форми на движение на материята.

Пространство и време

Възниква въпросът, къде става движението на материята? На кое място? В какви размери? Кога става? Каква е продължителността му? На всички тези въпроси отговор дават понятията пространство и време. От философска гледна точка те също характеризират определени атрибути (т. е. неотнимаеми свойства) на материята.

Пространството или протяжността е, първо, самата обемност на нещата. Тя има три измерения: дължина, широчина, височина. Пространството е, второ, самото разположение на всеки предмет или на всяко явление спрямо различните други предмети или явления: горе, долу, наляво, надясно и пр. Нито една част от света не може да съществува иначе освен в определени размери на определено място и в определена диспозиция (разположение) спрямо различни други неща. Именно затова **пространството е форма на съществуване на материята.**

Времето се отнася до продължителността или трае-

нето на всяко нещо, на всеки процес, който изследваме. То изразява още последователността или ритъма на явленията: след него, заедно с него, преди него и пр. Нито едно нещо не може да съществува иначе освен с определена продължителност и последователност във връзка с другите неща. Ето защо **времето е също форма на съществуване на материята.**

Пространството и времето имат обективен характер, те съществуват реално в явленията на природата и обществото. В това ни убеждава самата практика. Обективно вярно е, че Пловдив се намира между Бургас и София, че Турция граничи с България. Никой не изразява съмнение по това, че капитализмът настъпва след феодализма, пролетта — след зимата, денят — след нощта, че Симеон царува след Борис I, че Маркс е съвременник на Парижката комуна, че Смирненски живее само 25 години, а Иван Вазов 71 години и пр.

Единство на материята, движението, времето и пространството

Ние разглеждаме формите на съществуване на материята поотделно, за да можем да схванем по-дълбоко тяхната същност, тяхната специфика. Но трябва да помним, че това е логическо, мислено разкъсване на действителността. Фактически материята, движението, пространството и времето нямат самостоятелно битие поотделно. Те съществуват винаги в неразделно единство и така изчерпват същностно цялата действителност. „В света няма нищо — казва Ленин — освен движеща се материя, и движещата се материя не може да се движи иначе освен в пространството и времето.“²⁶

Класическата механика на Галилей, Кеплер, Нютон, Декарт и др. схваща тези неделими страни на действителността като самостоятелно съществуващи. Пространството според Нютон е „пусто, неподвижно, лишено от материалност“, абсолютно пространство. То играе ролята на вместилище на материалните неща, но няма нищо общо с тяхната природа. Времето, пак според Нютон, е „пуста продължителност“, едно чисто

²⁶ Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 178.

„траене“. То също няма нищо общо с материалните процеси.²⁷

Тази отдавнашна представа за пространството и времето е по начало метафизическа. Нейната валидност не издържа проверката на историята. Лобачевски доказва, че свойствата на пространството не са неизменни, а зависят от най-общите свойства на самата материя. Той създава геометрия на кривата повърхнина, в която през дадена точка, лежаща въвън от една права, могат да се прекарат най-малко две успоредни прави. Айнщайн създава теорията на относителността, с която доказва, че пространството и времето като реалност се изменят във връзка с движението в дадена система. Тази обективна зависимост е следната: с нарастването скоростта на дадено тяло неговата дължина се съкращава. Но и времето с тази координатна система неизбежно забавя своя ход.

Материята с движението, присъщо на всяка нейна частица, с пространството и времето няма нужда от външен тласък, от външна причина. Тя обхваща всичко съществуващо в света. Нейната същност е универсална. Материята нито е създадена, нито може да бъде унищожена. Тя заедно с движението, пространството и времето съществува безначална и безкрайна, вечна. Ограничени, повече или по-малко трайни, преходни са винаги само нейните конкретни явления, вещи и предмети.

Гьоте описва прекрасно тази грандиозна същност на материята: „Природа!... Вечно тя строи, вечно разрушава и майсторството ѝ остава недостъпно за нас... В нея постоянно стават превръщени... Тя няма спирки, покоя завинаги е заклеяла с проклетие. Тя съществува непоколебима, нейните крачки са отмерени, изключения почти не познава, законите ѝ са неизменни. Тя разединява себе си, за да се наслаждава от това... Животът е най-прекрасната от нейните измислици. Смъртта е художествен начин за създаване на нов живот... Тя е всичко. Тя сама себе си награждава и наказва... Тя е груба и нежна... всемогъща. В нея всичко съществува едновременно... Тя върши всичко така, че може да го върши вечно.“²⁸

Обобщение. Светът е многообразен. Той съществува около нас в неизброими неща, явления, процеси. Онова, което изгражда цялото многообразие на света, е материята. Нейните свойства са неизброими. Преди всичко материята е обективна реалност, или с други

²⁷ Вж. Вопросы философии, 1950, № 3, с. 176.

²⁸ Гете, И. В. Избранные произведения, М., 1950, с. 675—676.

думи, такава реалност, която съществува независимо от съзнанието и се отразява повече или по-малко ясно в него.

Тази формулировка е най-обща, философска. Нейната истинност се потвърждава и от знанията за известните два вида физически структури на материята: вещество и поле.

Атрибут или неотнимасмо свойство на материята е движението. Философията разглежда движението в широк смисъл на думата като изменение изобщо. Без него материята е немислима. Тя притежава своя вътрешна активност. Но и движението без материята не може да съществува. „Енергетизмът“ е опроверган от науката. Съществуват следните основни форми на движението: механическа, физическа, химическа, биологическа, социална. По-висшата форма на движение съдържа по-низшата, но има своя собствена характеристика.

Пространството и времето са начини на съществуване на материята. Те изразяват обемността, мястото, продължителността, ритъма на явленията, на нещата.

Материята, движението, пространството и времето се намират в неделимо единство. Те съществуват без начало и без край. Материята с движението, пространството и времето е несътворима и неунищожима. Тя изгражда всичко в света и за своето съществуване като реалност няма нужда от никакъв бог, от никаква външна причина.

Въпроси:

1. Какво значи нещо да е обективна реалност?
2. Защо движението е абсолютно, а покоят е относителен?
3. В какъв смисъл пространството и времето са абсолютни? В какъв смисъл те са относителни?
4. Защо светът е безкраен? Защо всички неща са крайни?

МАТЕРИЯ И СЪЗНАНИЕ

Идеалната същност на съзнанието

Хиляди години човекът — най-загадъчното същество на Земята, непрекъснато се удивлява на своето собствено съзнание. Той прави много настойчиви, понякога мъчителни опити да разбере тази неуловима и дълбоко историческа тайна. Големите трудности на изследването на съзнанието се дължат преди всичко на факта, че то съществува като нещо идеално. С тази дума философите дават обобщено една сложна характеристика.

Съзнанието е нещо идеално в смисъл, че то не е материална вещ, материален процес или материална форма. То не е достъпно за непосредствено възприемане с човешките сетива. Съзнанието е нещо идеално в сми-

съл, че то е нещо субективно, т. е. принадлежи на определен субект. А под субект разбираме човека, който възприема външния, обективния, материалния свят и действа практически в него. При това съзнанието има характер на особено вътрешно преживяване. Когато ние си мислим, да речем, за един камък, в нашата представа за камъка няма нито милиграм от неговото вещество. Тази представа е нещо идеално като явление, като факт. Или ако си представим как розата ухае в градината, в нашата глава няма никакъв мирис на роза. Приятният спомен за определен аромат има също идеален характер. Затова този наш спомен сам никога не мирише.

Така наречените вулгарни материалисти, като Бюхнер, Молешот и др., не разбират идеалната същност на човешкото съзнание, на човешката психика. Те смятат, че обективно всяка мисъл има веществен материален характер в мозъка. Ленин критикува този възглед, нарича го „бъркотия“, защото в него се загубва спецификата на духовния живот на човека. Безпредметен става основният въпрос на философията.

Съзнание и мозък

Фактът, че съзнанието не може да се възприема непосредствено, дава основание на хората от векове да мислят, че то е някаква тайнствена същност, че то не зависи от материята. По такъв начин възниква представата за безсмъртната душа, която живее в отделното материално тяло и вън от него. Тази фантастична идея поставя началото на религията.

Първобитните хора смятали, че всяко човешко тяло има собствена душа. Когато настъпи фаталният, смъртен час на това тяло, невидимата душа го напуска, но пак витае край него. След като най-после то изгние напълно, тя започва да странствува по света. Древните гърци са измислили Анда, подземния свят на душите на умрелите хора. Това е царството на сенките и на тъмнината.

Идеалистите създават убеждението, че тялото винаги ограничава свободната душа. То е тъмница, в която тя стои временно затворена. Платон казва, че душа-

та „мисли най-добре“, „когато, прощавайки се с тялото, остане сама“. По такъв начин тя разкъсва материалните окови.²⁹

Дали наистина човешката душа не зависи от материалното тяло? Нека се обърнем направо към факти от живота. Човек изпива няколко чаши алкохол и неговата горда, „независима“ душа се обърква. Мисълта губи своята нормална яснота. Поврежданията на различни центрове на мозъка, предизвикват съществени промени в структурата на съзнанието. Лекарите отдавна посочват конкретно тая зависимост.

Един съветски войник бил ранен в лявата слепоочна част на мозъка, в сензорния център на речта. Войникът изведнъж престанал да разбира думите на родния си руски език. При това той не оглушал и дори можел, както преди раняването, да свири на китара.³⁰

Повреждането на мозъка често изменя коренно темперамента на човека. Уравновесената психика става неуравновесена. Това понякога води до престъпления. Способният човек, получил мозъчна травма, започва да прилича на ненормален. Увеличаването на адреналина в кръвта също предизвиква душевни промени. Флегматичното момче става крайно раздражително и непрекъснато налита на бой. Тези факти са добре познати на медицината.

Съзнанието е най-висше свойство на мозъка на човека. То зависи от неговата структура, от еластичността на кръвоносните съдове, от хранителните вещества, от качеството и количеството на нервните връзки. Мозъкът е орган и материална, биологическа основа на съзнанието на човека. Безсмъртието на душата се оказва просто една суеверна измислица. Когато мозъкът престане да функционира, съзнанието също загива.

Човешкият мозък е най-висшата форма на организирана материя на земята. По вътрешна структура той представлява най-съвършен апарат за опознаване на действителността. В кората на главния мозък има около 15 милиарда нервни клетки. Те са изключително фини, крайно чувствителни за възприемане и преработване на дразненията.

²⁹ П л а т о н. Избранные диалоги, М., 1965, с. 336—337, 363.

³⁰ Вж. Занимателна психология, С., 1967, с. 58.

Руският учен И. П. Павлов доказва, че процесите на висшата нервна дейност представляват физиологическа основа на психиката. Развитието на съзнанието в историята е свързано с развитието на мозъка. Но тая зависимост има определена специфика.

Съзнанието е функция на висшата организирана материя — мозъка. Това означава, че то не съществува без мозъка, че силата, възможностите му зависят в определена степен от мозъка, че индивидуалните душевни реакции на човека са физиологически обусловени.

Източникът на съзнанието обаче не е мозъкът, а обективната материална действителност, която заобикаля човека.

Съзнанието като отражение на действителността

Всяко индивидуално съзнание притежава твърде богато и разнообразно съдържание. Но ако разгледаме повнимателно съставните му части, ние ще открием връзката му с нещата и явленията от заобикалящата човека действителност. Всеки може да мисли само за това, което влиза в границите на неговата жизнена практика.

Съзнанието на първобитните хора има най-непосредствена връзка с действителността. Обитателите на Огнена земя познават рибите, палмите, суровия нрав на океана. Изследователят Бетс казва, че бразилският индианец разсъждава само за предметите и нещата, които имат непосредствена връзка с неговите материални потребности.³¹ Съзнанието на евенките в Сибир е пълно с представи и понятия за камъни, за дървета, за животни, за условията, в които те постоянно живеят.³²

Психиката на съвременния човек също се развива под влияние на обективната среда. Изменението на съзнанието на хората изисква изменение на условията. Психическият живот се определя в крайна сметка от средата.

Критикувайки преди 100 години Хегел, който превръща идеята в „творец на действителното“, Маркс

³¹ Сочин, Г. Спенсера, Основы социологии, С. Петербург, 1898, ч. 1, с. 51.

³² Анисимов, А. Ф. Духовная жизнь первобытного общества, М., 1966, с. 39.

подчертава: „За мене, обратно, мисловното не е нищо друго освен материалното, пренесено в човешката глава и преобразувано в нея.“³³

Това особено „пресаждане“ на обекта в субекта, което създава най-трудните проблеми на философската теория, става по законите на отражението. „Нашите усещания, нашето съзнание — казва Ленин — са само образ на външния свят...“³⁴. „Материализмът изобщо признава обективно реалното битие (материята) ... Съзнанието е само отражение на битието.“³⁵

Предистория на съзнанието

Човешкото съзнание възниква постепенно като резултат на дългото развитие на живата материя. Съзнанието става историческа реалност при появата на човешкото общество... „Природата на материята е такава — пише Енгелс, — че стига до развитието на мислещи същества.“³⁶

Съзнанието се появява като най-висша форма на развитие на едно всеобщо свойство на цялата материя. Това е, както изтъква Ленин, **свойството отражение**. То се характеризира със следните главни моменти:

а) дадено тяло възприема известно материално въздействие на един външен обект;

б) под влияние на това конкретно въздействие даденото тяло развива определени вътрешни състояния, то придобива материални следи, които съответствуват по структура, не по качество, на външния обект;

в) даденото тяло проявява **ответна реакция**, то действа на външната среда, при което известна роля играят получените в процеса на отражението следи. Това е процес на взаимно приспособяване на различните образувания на материята.

С възникването на живата материя свойството отражение постоянно се усъвършенствува. Първата негова най-низша биологическа форма е дразнимостта. И

³³ Маркс, К. Капиталът, С., 1955, Т. 1, с. 50.

³⁴ Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 63.

³⁵ Пак там, с. 246.

³⁶ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч., Т. 20, с. 513.

все пак тази форма стои много по-високо в сравнение с отразителните реакции в неживата природа. Биологически дразнимостта е присъща на едноклетъчните животни, като амебата и други. Тя се характеризира с това, че организъмът реагира като цяло на външните дразнения.

По-висша форма на отражение в живата природа е **усещането**. При него съществува нервна система. Усещането е форма на специализирано отражение посредством сетивни органи (очи, уши, нос, език и пр.). Усещанията изграждат **психиката** на висшите животни. Това е система от специализирани отражения на действителността и съответно приспособяване на организма към нея.

Поведението на висшите животни се регулира посредством два вида реакции (рефлекси) на психиката: **инстинкти и навици**. Това е съчетаване на различните форми на ориентация, на приспособяване към средата.

Инстинктите са верига от взаимно свързани, безусловни, шаблонни, предавани по наследство рефлекси. Те съществуват като резултат на многовековното приспособяване на даден биологически вид към определена среда. Малкото пиленце, щом се излюпи, започва да кълве зрънца. Бобрите също по инстинкт прегризват клоните на дърветата и строят свои жилища, които ни удивляват. С настъпването на есента щъркелът отлита на юг. Всички тези механизми на психиката остават неизменни в продължение на един живот.

Навиците са условни рефлекси, резултат на индивидуалното приспособяване на организма. Те възникват и могат да бъдат изменени във връзка с промените на условията на живот. Навикът включва известно очакване, определена, макар и много низша форма на вероятността „прогноза“ и възможност за избор на една или друга ситуация въз основа на въздействието на даден условен дразнител. Това е така наречената първа сигнална система. При нея определено явление на средата играе ролята на сигнал за друго, жизнено важно явление на действителността.

Човешкото съзнание възниква като резултат на тази многовековна биологическа еволюция. То се характеризира с така наречената втора сигнална система. При нея съществува **човешката реч**. Това е система от

най-висши сигнали, които са условни знаци (кодове) за отделни неща и явления, за различни съвкупности, за сложни количествени и качествени връзки и отношения в действителността.

Възникване на съзнанието

Човешкото съзнание възниква при определени материални предпоставки и условия. От една страна, то е закономерен продукт на вековното развитие на мозъка; на усъвършенствуването на неговите физиологически механизми. От друга страна, съзнанието има определена социална основа. То възниква исторически в периода на прехода от животинското стадо към човешкото общество. Решаваща роля за това играе трудовата дейност. Тази дейност е най-висшата форма на активно приспособяване на организма към външната среда. Трудът, както изтъква Енгелс, превръща постепенно маймуната в човек. Той става условие за съществуването и развитието на обществото, източник на постоянно растящите богатства, на цялата световна култура.

Трудът е съзнателна, организирана, целенасочена обществена дейност, при която хората, имащи специално изработени оръдия на труда (инструменти, различни сечива, машини и пр.), взаимодействуват с природата и създават материални блага, т. е. продукти, годни да задоволяват определени техни потребности. Освен човека нито едно животно в природата не може да върши такава сложна дейност.

На първо място, всеки труд изисква обективно вярно познание на предметите и явленията, които са включени в неговата система на взаимодействие. Това осигурява целесъобразност в технологията на производството на материални блага. Човек например може да обработва дървото, ако има точна представа за свойствата му, да развива земеделието, ако знае особеностите на отглежданите култури, както и факторите, осигуряващи колкото се може по-голям добив на единица площ.

На второ място, всеки труд изисква съхраняване и постоянно използване на миналия опит, както и предвиждане (прогнозиране) на определени бъдещи резул-

тати на дейността на човека. Тази дейност предполага винаги по-голяма или по-малка целенасоченост и плановост. „В края на трудовия процес — пише Маркс — се получава резултат, който в самото начало е съществувал в представата на работника, т. е. мислено.“³⁷

На трето място, всеки труд изисква организация на колективи, голяма съгласуваност на действията на отделните хора.

Посочените изисквания може да удовлетвори само най-висшата форма на отражение на действителността — човешкото съзнание. То възниква исторически в процеса на установяването на труда и в продължение на векове служи преди всичко на труда.

Съзнанието е висша форма на познание на нещата и явленията, на техните качества и свойства. То позволява на човека да осмисля опита на миналото и да го използва практически в настоящето, да предвижда утрешния ден, възможната перспектива, да планира своята дейност, като винаги отлита мисловно към бъдещето. Няма животно в природата, което да си поставя определена цел. Само човекът може да живее със своята мисъл едновременно в три измерения: в миналото, в настоящето и в бъдещето. Само човекът подлага на съзнателна преценка предишната си дейност и планира своята предстояща дейност. Плановостта в една или друга степен и форма е негова постоянна характеристика.

Тази многостранна и сложна дейност на съзнанието не е възможна без речевата (езиковата), а по-късно и писмената сигнална и знакова система. Различните думи, словосъчетанията обозначават предметите, отношенията и действията. По такъв начин те фиксират, укрепват и предават знанията от един човек на друг. Само чрез богатата и сложна езикова сигнална система е възможно да се съгласува дейността на хората в процеса на производството на материални блага.

Трудът изисква много диференцирани манипулации. Това развива постепенно ръката на човека до най-голямо съвършенство. Тя изработва сечива, инструменти, уреди за нуждите на практиката, рисува картини, вае образи, което никоя друга животинска ръка не мо-

³⁷ М а р к с, К. Капиталът. С., 1955, Т. 1, с. 205.

же да направи. Трудът развива и мозъка на човека, самия орган на съзнанието. Биологическата еволюция става зависима от социалното развитие. „Най-напред трудът, след него и по-късно заедно с него езикът — това, казва Енгелс, са двата най-съществени стимула, под влиянието на които мозъкът на майmunата постепенно се е превърнал в човешки мозък.“³⁸

Вторичност на съзнанието

Марксистката философия разглежда съзнанието като нещо производно и вторично по отношение на материята и нейните най-общи свойства. Никак не е трудно да разберем това, като имаме предвид следните обстоятелства:

1. Данните на геологията показват, че в продължение на около три милиарда години на Земята не е съществувал живот. Възникването на тази форма на материята става от веществата на мъртвата природа. Самият човек започва да се формира като резултат на еволюцията на една висша порода маймуна преди около един милион години. Така че съзнанието не съществува на Земята винаги. То се появява като резултат от развитието на определени материални условия.

2. Ние видяхме, че съзнанието е функция на човешкия мозък. Вън от неговата нормално развита структура то не може да съществува. Мозъкът обаче също се формира биологически в продължение на милиони години. Така че по отношение на неговата материална структура съзнанието има вторичен характер. Мозъкът на детето не е развит особено през първите години. Затова и съзнанието в него се намира още в зародишна форма. То става истинско съзнание, когато самият мозък достигне определена биологическа зрелост.

3. Съзнанието е вторично и като висша форма на отражение. Щом е отражение, то не може да съществува, ако предварително липсва обект, сиреч действителност, която ще бъде отразявана.

4. Съзнанието на човека е вторично и по отношение

³⁸ Енгелс, Ф. Диалектика на природата, С., 1950, с. 180.

на материалните обществени условия. То не може да съществува, без да има социална организация, социални групи, колективи, без труд, без „обмен на веществата“ между хората и природата чрез оръдията на производството.

Съвременните философи-идеалисти, както и техните предшественици постоянно виждат в човешкото съзнание тайнствена, първична сила. Едни от тях като неомиста Маритен и др. смятат, че то е част от вечната мъдрост на бога. Други философи-идеалисти, като екзистенциалистите Хайдегер, Ясперс и пр., говорят, че съзнанието има възможност да реализира своята абсолютна свобода, без да зависи от външните обективни условия на природата и на човешкото общество.

Тези възгледи противоречат на фактите на живота, на социалната практика. Нито един философ-идеалист не е показал чудното съзнание, което живее вечно, което витае над главите ни по въздуха, без да се подчинява на законите на материята и на човешкото общество. Такова нещо намираме само в приказките и фантастичните повествования на религията.

Активност на съзнанието

Материалистите-метафизици обикновено разглеждат човешкото съзнание като пасивно по отношение на материалната действителност. А то възниква при дадена среда и постоянно играе активно действена роля в обществения живот на хората, в социалната практика. Според Хегел човешкият разум не само че е могъщ, но е и много „хитър“. Той винаги преследва определена цел.

Съзнанието на човека не само отразява действителността, но като използва самата материя, може да твори такива неща, които в природата не съществуват. По негов идеен проект са изградени египетските пирамиди, съвременните градове и селища, изкуствените баражи, параходите, самолетите, космическите кораби, електронноизчислителните машини, атомните електростанции и пр.

Новата наука, наречена кибернетика, също разкрива действеността на човешкото съзнание като фактор на

социалния живот. Кибернетиката е наука за най-общите закони на управление на сложните системи в природата и обществото. Всяка такава система е съвкупност от взаимодействащи компоненти. Управлението се разглежда като приемане, преработване и конкретно, целесъобразно използване на дадена информация. Кибернетиката поддържа тезата, че информацията е определено сведение (предаване чрез материални сигнали) за състоянието на системата и външната среда. От пълнотата на всяко сведение, от неговата правилна и целесъобразна преработка в регулиращи „команди“ зависи най-много ефективността на управлението на дадена система.

Човекът се подчинява на същите общи кибернетически закони. Той представлява сложна динамична система. Неговото съзнание може да се разглежда като апарат за управление, който приема и преработва информация (това е фактически отражение на действителността) с оглед на регулиране и координиране поведението на човека в процеса на труда и в целия му активен социален живот.

Съзнанието притежава потенциалната възможност вечно да се усъвършенствува. То става исторически все по-дълбоко самосъзнание на човека. Преодолява заблудите, ограничеността на предишната информация, развива творческата фантазия, порива на мисълта. Така съзнанието все по-активно и по-целесъобразно регулира поведението на хората в практиката и стъпка след стъпка увеличава властта на човека над природата и над собствената му драматична историческа съдба.

Обобщение. Съзнанието има особена идеална същност и не е достъпно за непосредствено сетивно възприемане. То принадлежи на определен субект и представлява негово познавателно-чувствено и волево преживяване.

Съзнанието не е нещо, независимо от материята, както мислят всички идеалисти и богослови. То е свойство на висше организираната материя — човешкия мозък, и във нея не съществува.

Съзнанието е отражение на действителността в усещания, представи, мисли, чувства и пр. То е „материалното, пренесено в човешката глава и преобразувано в нея“.

Съзнанието възниква като резултат на многовековното развитие на свойството отражение в съществуващата на земята жива материя. Това представлява много дълъг процес на усъвършенству-

ване на условните рефлексии и на ответните реакции на организма до появата на втората сигнална система.

Съзнанието не е продукт само на биологическото развитие, както мислят редица материалисти-метафизици. То има винаги социален характер. Човешкото съзнание възниква постепенно с възникването на човешкото общество. Решаваща роля в този процес играе трудовата дейност на хората.

Съзнанието е вторично по отношение на материята. Основните аргументи в подкрепа на това разбиране са следните: съзнанието възниква на Земята, след като милиарди години тя е била само мъртва материя: то възниква, след като самият мозък структурно се усъвършенствува: съзнанието като отражение предполага предварително съществуване на обективна действителност; най-после то зависи в решаваща степен от материалните обществени условия.

Съзнанието е активно действаща и творческа духовна сила. То има задачата не само да опознава, но и постоянно да изменя обективния свят с оглед интересите на човешка.

Въпроси:

1. Как да разбирате това, че съзнанието е нещо идеално и същевременно е свойство на висше организираната материя?
2. Защо висшите животни, като делфина, кучето, маймуната и др., нямат съзнание?
3. Може ли да бъде създадена машина, която да притежава съзнание, т. е. да мисли, да иска, да прогнозира, да прави открития, да чувствава.
4. Има ли вероятност някъде другаде в безкрайната вселена да съществуват съзнателни същества?

ФИЛОСОФСКО И ЧАСТНОНАУЧНО ПОЗНАНИЕ НА МАТЕРИЯТА

Обобщение

Частнонаучното познание на материята

Нещата и явленията в света имат не само най-обща свойства и черти, които са обект на философията. Всяка система на обективната действителност притежава и нещо специфично или особено. Диференциацията на материята е обект на изследване на частните науки. Това има огромно теоретическо и практическо значение за развитието на социалния живот.

Частните науки разкриват многообразната структу-

ра и частните (т. е. не най-общите) свойства и черти на материята. По такъв начин те доизграждат представите за обективната действителност и някои страни на миросгледа на човека.

Частнонаучното изследване на материята е задача на всички природни науки без изключение. Това се отнася до развитието на механиката, физиката, химията, астрономията, геологията, кристалографията, биологията, зоологията, ботаниката, минералогията и пр. С изключение на науките за съзнанието обществените науки също изследват определни частни структури на материята, например социологията, политическата икономия, стопанската статистика, историята и др.

Частнонаучното познание на материята непрекъснато се разширява и диференцира. Във връзка с това постоянно се формират нови науки. Вече съществуват обособени области на познанието: кибернетика, бионика, плазмохимия, радиационна химия, микрофизика (или субатомна физика), селенология (наука за Луната) и пр. Освен това непрекъснато възникват нови междинни науки за природата и обществото, изследващи гранични райони на отделни форми на материята: астрофизика, физико-химия, физико-механика и пр.

Зависимостта на философията от частнонаучното познание на материята

Схващането на марксистката философия за материалния характер на битието се основава, както вече отбелязахме, на данните на хилядогодишната социална практика. То изхожда в последна сметка от масовата всекидневна убеденост на хората, че вън от съзнанието съществува обективно реален свят, който може да се опознава и преобразява.

Изключително голяма роля за развитието на философското познание на материята играят в продължение на векове частните науки, особено природните науки. Това е напълно естествено, като имаме предвид характера и предмета на тяхното изследване. Природните науки разкриват все нови и нови черти, свойства и форми на материята, провеждат експерименти, доказват конкретно, част по част, обективния вътрешнодинами-

чен и пространствен характер на света. По такъв начин те опровергават с необорими факти схващането за идеалната природа на „първоизточника“ на всичко съществуващо.

Астрономията изследва необхватния макросвет, който ни заобикаля (слънчевата система, нашата галактика и другите мъглявини в космоса). На това равнище на структурата на материята тя доказва вечността на движението, реалния обективен характер на пространството и времето, зависимостта на техните измерения.

През XVII и XVIII в. най-развита наука е механиката. Нейните понятия оказват силно влияние на философията. Материализмът по това време обяснява почти всичко с механичната форма на движение. Той вижда материалната същност на света, но не схваща многообразието и сложността на неговите процеси.

През XIX и XX в. от природните науки най-силно влияние оказва на философията бързо развиващата се физика. Откритията в тази област потвърждават и обогатяват с нови данни материалистическата мироследна теория. Голяма философска стойност има например законът за съхранението на енергията и материята. Неговият смисъл противоречи на идеализма и на всяка религия. Той потвърждава напълно философския възглед, че материята е винаги равна на себе си, несътворима и неунищожима.

Физиката разкрива експериментално взаимното превръщане на различните по своята специфика енергии: механичната в топлинна, топлинната в механична, механичната в електрическа, електрическата в магнетична и пр. Това е също така доказателство за материалното единство на вселената.

Откритието на радиоактивността и строежа на атома създава исторически нова епоха в развитието на физиката. Съзнанието на човека стъпка по стъпка овладява тайните на микрокосмоса. Открити са вече над 30 елементарни частици на материята: протон, електрон, неутрон, позитрон, неутрино и др. Названието „елементарни“ е условно. Тези най-малки познати сега частици на материята също имат сложна структура. И още нещо — при тях съществува една особена симетрия. Това значи — на всяка частица съответствува античастица с противоположен (т. е. анти) електрически товар.

Много важно е откритието на двата основни вида материя — вещество и поле. Физиците стигат до извода, че не само веществото, а и полето се състои от най-малки (според сегашното равнище на науката) частици, или „порции“ на лъчението, на енергията, наречени **кванти**. Така например квантите на светлината са фотони. Подобни малки „порции“ на енергията съществуват и в атомното радиоактивно лъчение. Откриването на елементарните (условно казано, а не в смисъл на неделимост) частици на полето наред с частиците на веществото има значение, което надхвърля рамките на самата физика. То дава солидна частнонаучна обосновка на схващането на марксистката философия за повсеместната **структурност на материята**, за прекъснатостта в нейната непрекъснатост, за делимия „зърнест“, ако можем да кажем така, строеж на явленията и нещата.

Откритията на химията също разширяват най-общия миросгледен кръгзор на човека. Специално те служат като частнонаучна основа за разбиране общите свойства и качествените превръщания на материята, на равнището на молекулите (свързване и прегрупиране на атома).

Биологията се занимава с по-сложни, по-висши от гледна точка на неорганичната природа структури. Нейните открития помагат на философията да схване развитието на свойството отражение в живата материя, както и някои отправни насоки във формирането на човешкото съзнание.

Въобще всички природни науки разкриват едни или други страни, качества и структури на материята. Философията се опира непосредствено на откритията на тези науки. По такъв начин тя обогатява и развива най-общото познание за материята. „С всяко откритие, съставляващо епоха — пише Енгелс, — даже в естествоисторическата област, материализмът неизбежно трябва да изменя своята форма.“³⁹ Ленин постави задачата: съюз на философията с естествознанието.

Разбира се, голяма е ролята и на социалните науки. Впрочем и Маркс, и Енгелс, и Ленин подчертават тяхното непосредствено значение за развитието на философията.

³⁹ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Избр. произв., Т. 2, с. 353—354.

фията. Социалните науки разкриват, поне в условията на нашата планета, най-висшата структура на материята — човешкото общество. При тази структура съществува съзнанието, най-съвършената форма на отражение на действителността. Материализмът се „доизгради“ като научна философия във връзка с обществознанието. Неговите задачи му налагат винаги да има поглед към всички страни на действителността.

Философията използва непрекъснато частните науки не просто да илюстрира своите принципи и догадки. Тя преди всичко се изгражда от изводите на тези науки, тя обобщава непрекъснато в най-широк план достигнатото в различни области познание за материята, за нейните свойства. Несъмнено тази работа е твърде сложна и трудна. За да стигне до понятието животно, биологът разглежда качествата на различни организми. Най-после той синтезира общото в тях: съществуването на белтъчини, обмяна на веществата и пр.

Обобщенията на философията са пределно широки. Те стигат до такива свойства и черти на нещата и явленията, които съществуват навсякъде в обективната действителност.

Значението на философското познание на материята за развитието на другите науки

Философията не е пасивна мироследна система, която едностранно зависи от всички останали науки. Нейното познание на материята играе много активна методологическа роля. То дава ръководни насоки, определящи в една или друга степен развитието на останалите науки.

Преди всичко материалистическата философия стимулира постоянното развитие на естествознанието, на различните негови отрасли. Докато идеалистите насочват поглед към световния дух, към бога, тази философия подтиква учените да изследват самата природа, нейните обективни явления. Тъкмо затова историческият разцвет на естествознанието през последните 200—300 години е свързан пряко с възхода и на материалистическия мирослед. Бруно, Бейкън, Хобс, Лок,

Спиноза, Дидро създават определена атмосфера за Галилей, Кеплер, Нютон, Лавоазие, Дарвин и др.

Освен това материалистическата философия поставя проблеми, дава ръководни насоки за изследване на обективната действителност, на нейните разнообразни свойства и форми. Тя постоянно изтъква най-общите положения относно материята: нейната пространствено-времева определеност, нейното движение, развитие, структурност, неизчерпаемост, несътворимост, неунищожимост и пр. Това намалява лутанията във всяка област на научното изследване, дава опорни точки, най-мощни ориентири на изследователската работа, подсказва ръководни идеи, догадки на мисълта.

Особено ярък пример за методологическата роля на философията е атомистичната теория. Създадена от философи-материалисти, като Демокрит, Лукреций Кар и др., тази теория дава най-обща насоки в изследователската работа на физиката и химията. Нейните колосални резултати в съвременното естествознание са очевидни.

Когато беше открит електронът, физиците смятаха, че това е последната неделима „тухличка“ на вселената. Още тогава Ленин заяви, като изхождаше от най-общото принципно разбиране на материята: „Електронът е също така неизчерпаем, както и атомът...“⁴⁰

Философското предвиждане на Ленин се потвърждава. Учените-физици откриват множество по-елементарни частици от електрона.

Диалектическият материализъм дава най-общо, философско тълкуване на откритията на частните науки. Той винаги подчертава дълбокия мироследен смисъл на тези открития, като предпазва мисълта от заблужденията на идеализма и религията.

В това отношение могат да бъдат посочени редица примери. Особено типично е отношението на марксистката философия към кризата, обхванала физиката в началото на нашия век. Това беше криза, предизвикана от идеалистически тълкувания на данните на опита, на радиоактивността, на ролята на математиката и пр. Щом атомът лъчеизпуска, разсъждаваха много физици, тогава значи материята „изчезва“, т. е. в крайна

⁴⁰ Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 275.

сметка всичко е само енергия. Но тази особена безплътна същност прилича много на съзнанието, на абсолютния дух. Значи, светът в своята основа не е материален. Той се оказва една „чиста енергия“, духовна „идеална природа“.

Ленин разкрива източниците на „кризата“ в модерната физика. Той прави основна критика на спекулациите на идеализма във връзка с радиоактивността. Ленин дава материалистическо тълкуване на това откритие. Той развива тезата, че фактически материята не изчезва. Прилъчението тя само преминава от една форма в друга. Ленин доказва, че откритието на радиоактивността е ново потвърждение на материалистическата теория за диалектическите превръщания на материята, за многообразието на нейните свойства. Съвременната физика, писа Ленин, „ражда диалектически материализъм“⁴¹. Съзнателното използване на цялостното философско познание на материята може да облекчава мъките на това раждане в науката.

ВСЕОБЩА ВРЪЗКА И ВЗАИМОЗАВИСИМОСТ НА НЕЩАТА И ЯВЛЕНИЯТА

Всичко е взаимно свързано

Светът, който ни заобикаля, е по своята същност безкраен и разнообразен. Пред погледа на човека той се открива на етапи, все по-дълбоко и все по-цялостно с неизброимите си неща, предмети и явления. Всичко в него напомня за безкрайната сила на битието, за вечната подвижност на материята. Херцен казва, че природата със своето многообразие, със своето великолепие танцува като баядерка пред очите на хората. Миллиарди звезди, планети и слънца кръстосват бездните на космическото пространство. Неизброими са нещата и явленията на Земята. Само ракообразните животни достигат около 25 000 вида, а насекомите — 1 000 000 вида.

Но светът не е просто гигантско механическо струпане на неща и явления: на радиации, на елементарни

⁴¹ Пак там, с. 330.

частички, на атоми и молекули, на звезди и планети, на минерали и течности, на растения и животни. Той представлява един свят на неизчислими, дълбоки, взаимни връзки, една безкрайна цялостност на материята, в която съществува диалектическа взаимна зависимост между всяко нещо и всичко.

Под връзка или **взаимна връзка** ние разбираме такова отношение, при което съществуването или изменението на едни обекти е условие за съществуването или изменението на други обекти. **Връзката** означава и **взаимозависимост** между нещата и явленията. Всичко това е проява на **взаимодействието**, израз на постоянната активност на материята.

Метафизиците не разбират диалектическата цялостност на нещата и явленията на битието. За тях нещата и явленията изглеждат повече или по-малко взаимно изолирани. Те следват едно след друго във времето или са наредени едно до друго в пространството. Все пак тази оценка не трябва да бъде пресилена. И метафизиците, и най-необразованите хора виждат отделни връзки между нещата и явленията. Иначе те щяха да бъдат напълно безпомощни в практиката. Кой не разбира, че бурята е причина за счупените клони на дърветата, че влагата е условие за порастването на тревите и дърветата, че редица качества на родителите се предават на децата, че изстрелът на пушката се предизвиква от възпламеняването на барута и пр., и пр. Няма такива наивници, които да виждат всички неща и явления в природата и в обществото напълно изолирани, без никаква взаимна връзка.

Метафизиците виждат немалко връзки в действителността, но тяхната мисъл, тяхната представа за нещата и явленията е ограничена, едностранчива, деформирана. Те виждат отделни връзки, отделни зависимости, които не изразяват най-съществените отношения в развитието на обективната действителност. Но метафизиците не виждат универсалната неизброимост на връзките, зависимостта на всяко нещо в обективния свят не само от едно или две други неща, но в крайна сметка от всички други неща.

Само диалектиката, и то материалистическата диалектика, разкрива научно всеобщата взаимна зависимост между нещата. Само тя доказва, че изолирани

(макар и частично) явления фактически не съществуват, че в света никъде не можем да намерим абсолютно затворена система. Това е така именно защото всяко нещо зависи в крайна сметка от всичко. Енгелс нарича диалектиката „Наука за всеобщата връзка“, наука, доказваща, че всички „материални реалности от звездите до атома“ постоянно си взаимодействуват.⁴²

Разкриването на тази обективна диалектика има първостепенно значение в науката. „Когато мислено разглеждаме природата или историята на човечеството, или нашата собствена духовна дейност — пише Енгелс, — то пред нас най-напред изпъква картината на безкрайно преплитане на връзки и взаимодействия.“⁴³

Съвременната наука потвърждава и от гледна точка на кибернетиката и на общата теория на системите посочената диалектика на нещата и явленията. Метафизическата ограниченост на така нареченото „еднолинейно“ изследване на действителността окончателно се преодолява. Редица буржоазни учени по свой път вече стигат фактически до идеята за всеобщата връзка. Бергалапфи, един от създателите на общата теория на системите, подчертава, че докато науката в миналата епоха виждаше по правило еднолинейна зависимост между нещата и явленията и работеше с две или неколко променливи, съвременната наука изследва многолинейната зависимост между нещата и явленията и работи с много променливи.⁴⁴

Многообразие на връзките

Диалектическите връзки между нещата и явленията не са нещо напълно стереотипно и шаблонно. Те могат да бъдат систематизирани по някои свои признаци, както следва:

а. Преки и косвени връзки. Първите винаги се проявяват непосредствено, а вторите — посредством едно или друго междинно звено. Взаимодействието между раз-

⁴² Енгелс, Ф. Диалектика на природата, С., 1950, с. 23, 74.

⁴³ Енгелс, Ф. Анти-Дюринг, С., 1946, с. 21.

⁴⁴ Вж. Л. Бергалапфи. Общая теория системы — критический обзор — В: Исследования по общей теории систем, Сб. М., 1969, с. 26.

личните животни и заобикалящата ги естествена среда е пряка връзка. Животните вземат наготово даровете на природата. Птичката събира червейчета, антилопата пасе трева и пр. Но взаимодействието между хората и природата е повече опосредствувана връзка. Човекът притежава оръдия на производството (сечива, инструменти, машини и пр.). Те опосредствуват неговото взаимодействие с природата.

Зависимостта на политиката от икономиката е друга пряка връзка. Тук също липсват междинни звена. Икономическите интереси на дадена социална група непосредствено се отразяват в една или друга политическа платформа. Но дълбоката социална зависимост на философията от икономиката е опосредствувана. Междинни звена и компоненти в тази област на взаимодействието са политиката, частните науки, социалната психика и пр.

б. Съществени и несъществени връзки. Те обективно играят различна по степен и значение роля за съществуването и промените на нещата и явленията. Съществените връзки са при всички случаи най-важни. Без тях появата и развитието на дадено явление е практически невъзможно. Несъществените връзки са второстепенни, третостепенни, десетостепенни и т. н. Те въздействуват обикновено чрез опосредствувачи звена и оказват малко влияние върху цялостната характеристика на даденото явление.

Съществена връзка е зависимостта на живия организъм от хранителната среда. Без нея организъмът нито може да съществува, нито може да се развива. Несъществена е връзката между самопроизволното лъчение на урана и промените на температурата на въздуха. Тези промени практически не играят почти никаква забележима роля върху процеса на радиацията.

Понякога явления, които изглеждат съвсем далечни, се оказват много дълбоко взаимно свързани. Съветският учен проф. Чиевски доказва, че йонизацията на въздуха влияе силно върху жизнените процеси. Това може да се констатира сега експериментално. Редица учени-медици откриват изключително странния факт, че избухванията на слънцето, ставащи периодически, предизвикват на земята не само наводнения, катастрофи, но и развихряне на епидемии. Американският учен

от български произход акад Живко Ангелушев доказва, че ултразвукът на свръхзвуковите самолети предизвиква срутване на 80-тонна скална маса, разстройство на механизмите на живата клетка, увеличаване смъртността на хората.⁴⁵

Причинна (каузална) връзка

Това е зависимост, която намира израз в простия факт, че появата на едно явление при дадени условия предизвиква появата на друго явление. Причинността разкрива генезиса (произхода) на нещата. Нейната всеобщност е обяснима, като имаме пред вид закона за съхранение на енергията и материята в обективната действителност.

Няма безпричинни явления, т. е. такива, които да не произлизат от някакви други явления. В борба с необяснимите сили на природата и на своята история човек постоянно се домогва да открие как става пораждаше на едни или други неща и процеси. Това е върховна задача на науката и практиката. „Нашето обяснение — казва големият руски физиолог Ив. П. Павлов — е чисто научно, т. е. ние винаги се обръщаме към причината, винаги търсим причината.“⁴⁶

Истински да се разбира природата на нещата значи, на първо място, вярно да се разкриват условията и факторите за тяхното възникване и съществуване като явления в обективната действителност. Пред учения винаги стоят множество питання, въпроси. Когато историкът изследва, да речем Априлското въстание, той несъмнено трябва да обясни **защо** въстанието избухна, после **защо** завърши с поражение. Той следователно трябва да открие навсякъде причинната връзка.

Многото нерешени въпроси на съвременната наука имат характер на постоянно търсене на обективните причини, които предизвикват определено явление. Така например астрономите не могат все още да отговорят съвсем убедително **защо** единият спътник на Марс

⁴⁵ Ангелушев, Ж. Шумът през 2000-та година. — Наука и техника, изд. на БТА, 1970, бр 23, с. 5—6.

⁴⁶ Павлов, И. П. Двадцатилетний опыт, 1933, с. 119.

в противоположност на всички други спътници, населяващи огромната система на Слънцето, се движи не от изток на запад, а от запад на изток. Най-добрите геолози упорито търсят да открият причините, които през последните 1 000 000 години предизвикват периодически залежавания на Европа.

Всяко нещо е обективно следствие от дадена причина. От своя страна обаче то също е причина, която създава определено следствие. Феодализмът като социален строй неизбежно поражда капитализма. Но в следващата епоха на развитието капитализмът поражда социализма. „Причините и следствията — пише Енгелс — постоянно менят местата си. Това, което сега или тука е причина, става там или тогава следствие и обратно.“⁴⁷ Разглеждайки този въпрос, Ленин допълва: „Причината и следствието са само... звена във веригата на развитието на материята.“⁴⁸

Когато разглеждаме цялостно дадено явление, тая зависимост е сложна. Отделните неща имат комплекс от причини. Всяко явление в крайна сметка е многофакторно. При това обикновено една причина има определящо значение. Всички други са второстепенни, третостепенни и т. н. Например главната, определящата причина, която предизвика Първата световна война, беше империалистическата политика на капиталистическите държави на основата на икономическото господство на монополите. Останалите противоречия само наливаха допълнителни капки масло в димящия пламък на този решаващ конфликт.

Закономерна и случайна връзка

Това са два типа отношения в света. Въпреки своята противоположност те винаги действуват неразделно като диалектическо единство. **Законът е устойчива, съществена, повтаряща се, т. е. обща и необходима връзка между нещата и явленията.** Можем да посочим като пример физическата гравитация на телата. Нейното действие в пространството изразява една същест-

⁴⁷ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Избр. произв., Т. 2, с. 147.

⁴⁸ Ленин, В. И. Съч., Т. 33, с. 149.

вена характеристика на дадената връзка. То се проявява навсякъде, където има тела, сиреч повтаря се като **нещо общо**, като еднакво по тенденция, по структура в многообразието. Най-после гравитацията има признака **необходимост**. Това значи нещо, без което при дадените условия процесът не може да се осъществи.

Кооперирането на частното селско стопанство през периода на строителството на социализма е също един социален закон. Тази връзка между старото и новото се повтаря във всяка социалистическа революция, сиреч представлява нещо общо. Тя, от друга страна, е обективно необходима, т. е. без коопериране на селското стопанство тази революция никъде на света не може да бъде завършена.

Законът е **вътрешна**, задължителна връзка. Тя произтича от самия процес, от неговата природа. Но съществува и **външна**, спонтанно възникнала, незадължителна по отношение на даденото явление **връзка**. Това е **случайността**. Нейното действие постоянно извира в явленията на природата и обществото. Автомобилната катастрофа на улицата е проява на случайността. Обективно тя може да не настъпи. Броят на зърната в една грахова шушулка е резултат на известна случайност на условията. Отделният човек по отношение на развитието на социалния живот е случайност. Ако загине, историята на обществото не спира.

Но случайността не означава безпричинност на дадено явление. Случайното явление също има определена причина. Тя обаче винаги представлява една **външна** връзка по отношение на развитието на дадената материална форма.

Всяко събитие съдържа едновременно закономерността (сиреч необходимостта) и случайността. Никога едното не съществува без другото. Великата октомврийска социалистическа революция победи като една закономерност, като необходимост, като една промяна, без която не можеше да се развива по-нататък самото общество. Тя изразява определена еднаквост на явленията в историята. Някои нейни черти (смъкването на буржоазията от власт, установяването на пролетарска диктатура и пр.) обективно се повтарят в следващите социалистически революции в Монголия, в България, в Полша и в други страни. Обаче събитията в Русия на

7 ноември 1917 г. съдържат и много исторически случайности. Датата на решителния щурм на народа можеше да бъде друга. Изстрелите на крайцера „Аврора“, обстоятелствата във връзка с щурмуването на Зимния дворец, битките на едно или друго място са случайности по отношение на революцията. Следователно те можеха да станат и в друг вариант, без да отменят същността на явлението.

Случайността е форма за осъществяване на необходимостта, на закономерността. Едното преминава диалектически в другото. Всяка закономерност в природата и в обществото се проявява не пряко, а чрез най-различни случайности, общото чрез особеното, и в крайна сметка единичното, повторимото чрез неповторимото.

Известните от историята на философията **метафизически детерминисти** като Демокрит, Холбах, Дидро и т. н. отричат случайността. Според тях всичко съществува по необходимост и нищо не може да стане по-иначе освен както е станало. Тази теория носи названието **фатализъм**. Тя осъжда хората пасивно да чакат онова, което по начало е предопределено като неотменна съдба.

Противоположна груба грешка допуска **субективизмът**. Той често се нарича **волунтаризъм**. Това пъстро течение обединява различни, своеобразни възгледи. Общото е само едно, че субективистите и волунтаристите отричат или пренебрегват законите на развитието на нещата и явленията. По принцип те смятат, че навсякъде господства произволът и случайността. Човек според субективистите и волунтаристите обикновено действа по хрумване, той може да насочи цялата история натам, където сам пожелае.

Марксистите отричат както метафизическия детерминизъм, така и субективизма, волунтаризма. Те доказват, че в обективния свят господства закономерността, но нейната същност винаги се проявява чрез най-различни случайности. По такъв начин общата необходимост намира израз в многообразието на явленията.

Закони на диалектиката

Законите на развитието се делят на различни групи съобразно степента на общност, която те изразяват. Немалко закони действуват само в част от природата, например в областта на кристалите, на газовете или на организмите. Други закони на развитието имат по-голяма степен на общност. Те действуват в цялата природа. Такъв е например законът за съхранение на енергията.

Същото по принцип се отнася и за обществото. Има закони, които действуват само в една социална формация. Например конкуренцията е присъща само на капитализма. Но има закони, които действуват във всички социални формации. Такъв е например законът за съответствието на производствените отношения на характера на производителните сили, законът за обусловеността на общественото съзнание от начина на живот на хората и пр.

Най-после съществуват закони, които са универсални. Те действуват навсякъде в природата, в обществото и в съзнанието на човека. Те са най-общи закони на развитието на различните конкретни форми на материята и на нейните многообразни свойства. Тяхната приложимост не познава ограничения, защото е абсолютна. Това са законите на диалектиката, т. е. най-дълбоко съществените, най-устойчивите, най-всеобемашите отношения във вселената, в безкрайната материя.

Формулирането на законите на диалектиката е свързано с така наречените категории. Това са основни, възлови, най-общи понятия в науката, които изразяват най-дълбоката същност на отделните взаимно свързани, взаимнозависими неща или страни на действителността. Между категориите на материалистическата диалектика можем да посочим най-важните: битие — съзнание, материя, движение, време, пространство, същност — явление, възможност — действителност, единично — общо, съдържание — форма и др.

Те са отделни съставни части на законите. Да вземем двете основни категории на материалистическата диалектика: битие — съзнание. Дадени в своята най-съществена връзка — битието определя съзнанието —

те съставляват основен закон, решение на основния въпрос на философията.

Обобщение. В своята същност като битие, като съвкупност от предмети и явления обективният свят е дълбоко взаимно свързан. Всяко нещо фактически зависи от всички неща. Връзките между предметите и явленията са преки и косвени, съществени и несъществени.

Универсална разпространеност в действителността има причинната връзка. Тя изразява отношението на пораждаване на едни явления от други явления. В обективната действителност няма и не може да има нищо безпричинно.

Връзките са още закономерни и случайни. Те вътрешно преминават една в друга. Законът е съществено, устойчиво, повтарящо се (общо), необходимо, задължително отношение в конкретните форми на материята. Случайността е външна, своеобразно действаща, неустойчива, несъществена връзка между нещата. Законът винаги се проявява чрез най-разнообразни случайности.

Най-висока степен на общност имат законите на материалистическата диалектика. Те отразяват най-съществените, универсално действащите отношения в действителността.

Въпроси:

1. Кои връзки в живота на човека са най-съществени, кои по-малко съществени, кои най-несъществени?
2. Как би изглеждал нашият свят, ако всичко в него е само случайно? Ами ако всичко е само необходимо?
3. Кое може да се приеме като необходимо и кое като случайно в нашата социалистическа революция?
4. Защо необходимото в материалните отношения в света е в същото време и общо?

ЗАКОН ЗА ЕДИНСТВОТО И БОРБАТА НА ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИТЕ

Светът е изпълнен с противоположности

Когато наблюдаваме явленията и нещата в природата и в човешкото общество само външно, те изглеждат наредени едно до друго, без никакъв собствен „заряд“ и вътрешна динамика. Това е повърхностна и наивна метафизическа представа за действителността. Фактически във всички неща и явления съществуват непрекъснато различни противоположности, т. е. противоположни сили и тенденции, които си взаимодействуват и преминават една в друга. Външната „монотонност“ на

отделните качества, съставляващи света, е само при- видна. Тя скрива дълбоките вътрешни противополож- ности на нещата и явленията.

Когато говорим за противоположности, ние разби- раме двете страни, двата момента на определено диа- лектическо противоречие в обективната действителност или неговото отражение в съзнанието. Диалектическо- то противоречие — това е единството (т. е. взаимната обусловеност, взаимното проникване) и борбата (т. е. взаимното изключване, взаимното отричане) на две противоположности, които характеризират неотменна- та при дадените условия същност на явлениято.⁴⁹

Всички неща и процеси на битието, съставляващи безкрайната вселена, вътрешно са раздвоени. Те по си- лата на необходимостта имат противоположни части, които проникват една в друга. Дълбоката диалектичес- ка противоречивост на действителността се открива научно във всички форми на движение на материята.

Различните форми на движение на материята имат и различни противоположности: в механическото дви- жение съществуват привличане и отблъскване на тела, действие и противодействие, центробежност и центростремителност и пр.; във физическото движение откри- ва се сцепление и отблъскване на молекулите, взаимо- действието на положителните и отрицателните електри- чески товари, противоположността и взаимното привли- чане на протоните и електроните в атома и пр. В хими- ческата форма на движение на материята — привлича- не (афинита) и отблъскване на атомите, съединяване и разлагане и пр. На биологическото движение са при- същи изграждане и разрушаване на клетките, асими- лация и дисимилация, наследственост и приспособява- не, постоянно взаимодействие на кръвни тела и антите- ла, на токсини и антитоксини и пр.

Обществото има също диалектически раздвоена структура. В него съществуват исторически такива про- тивоположности: производство и потребление, органи- зация и дезорганизация, борби между племена, по- късно в класовото общество — между класи, между старото и новото, прогресивното и консервативното и пр. Самият духовен живот на човека е постоянно изв л-

⁴⁹ Вж. Енгелс, Ф. Т. 4, с. 403.

нен с противоположности: любов и омраза, удоволствие и неудоволствие, жажда към новото и подчинение на традицията и пр.

Освен това ние винаги мислим с противоположни понятия: топло — студено, тъмно — светло, добро — лошо, красиво — грозно, крайност — безкрайност, възможност — невъзможност, движение — покой, живот — смърт, теза — антитеза, плюс — минус и пр. Науката доказва, а социалната практика потвърждава, че всички тези понятия, които непрекъснато използваме, са отражение на противоречивата същност, на действителността.

Борбата на противоположностите — източник на развитието

Законът за единството и борбата на противоположностите разкрива диалектически вътрешния „заряд“ на движението и развитието на нещата и явленията в действителността. Неговата същност дава отговор на един голям въпрос на науката, който е вълнувал представителите на философията в продължение на векове.

Традиционното метафизическо разбиране на материята като действителност, лишена от самодвижение, от вътрешна активност на нещата, води към теорията за „външния тласък“. Това е представата за света като един колосален механизъм. Той практически може да работи, да функционира само ако преди това му се даде външен тласък и някаква инерция, с други думи, ако се „навие пружината“. Но кой ще „навие“ тази невидима „пружина“? Защитниците на религията сочат бога като източник на движението. До същия погрешен краен извод на мисълта могат да стигат, без да искат, и метафизиците-материалисти, които разглеждат материята като пасивна реалност. Така философите Декарт и Хобс, които не са богослови, правят отстъпки на религията.

Отхвърляйки аргументирано идеята за „външния тласък“, материалистите-диалектици доказват, че източник на движението и развитието е борбата на противоположностите, противоречието в нещата и явленията. Още в древността Хераклит казва, че „всичко се

извършва чрез борба и по необходимост“. Двадесет и четири века по-късно Хегел формулира максимата: „Противоречието води напред.“

Всяко движение, всяко развитие в обективната действителност е възникване и разрешаване на едно или друго противоречие. Борбата, която кипи непрекъснато както в малките, така и в големите системи в света, можем да кажем, играе ролята на вечна и неизтощима динамична сила на материята. „Развитието — казва Ленин — е борба на противоположности.“⁵⁰ Нещата, чертите, свойствата във всеки процес на действителността преминават едно в друго. Тъкмо поради това че този всеобщ закон разкрива източника на развитието, Ленин вижда в него „солта на диалектиката“, „ядрото на диалектиката“⁵¹.

Борбата, но не като „физическа схватка“, а като взаимно проникване и взаимно отричане на определени тенденции, включва и момент на диалектическо единство на противоположностите. Неговата същност трябва да се разбира в смисъл, че противоположните страни и тенденции обективно са един процес и следователно иначе не могат да съществуват и да си взаимодействуват при даденото явление. Така положителното се проявява само във връзка с отрицателното, асимилацията — във връзка с дисимилацията, пролетариатът — във връзка с буржоазията, животът — във връзка със смъртта и пр.

Видове противоположности (противоречия)

Като източник на развитието на действителността противоречията винаги се проявяват своеобразно. Те могат да бъдат систематизирани и обединени в следните основни групи:

а. Вътрешни и външни противоречия. Първите действуват непрекъснато вътре в даден процес и обуславят неговата характеристика. Те по правило имат решаващо значение за развитието на процеса. Външните противоречия осъществяват специфичния обмен на

⁵⁰ Ленин, В. И. Съч., Т. 38, С., 1963, с. 358.

⁵¹ Пак там, с. 215, 221.

енергиите и веществата с конкретните условия, с материалната среда. Те оказват определено влияние за темповете и формите на развитие на дадени процеси, на дадената система.

Вътрешни противоречия са например определени взаимодействия в живия организъм, намиращи проявление в обмяната на веществата в него. Външните противоречия тук са конкретните взаимодействия на организма с природните условия. Постоянната диалектическа връзка между едните и другите осигурява биологическото съществуване на живеещия в дадена среда индивид.

В социалното развитие вътрешните противоречия са конкретните взаимодействия в рамките на едно общество, а външни — взаимодействията на това общество с природата. Посоченото разграничаване има относителен характер. Ако преминем от една по-малка (съставна) към една по-голяма (обединяваща) система, външните противоречия стават вътрешни.

б: Антагонистични и неантагонистични противоречия. Първите изразяват конкретно взаимоотношенията между напълно несъвместими, враждебни сили и тенденции в класовата обществена система. Това са противоречията между роби и робовладелци, крепостни селяни и феодали, работници и капиталисти в областта на икономиката, политиката и културата. Интересите на тези класи обективно са непримирими. В процеса на развитието антагонистичните противоречия напълно закономерно придобиват все по-голяма сила и острота. Те могат да бъдат разрешени само по пътя на социалната революция, по пътя на прехода към по-висша и по-развита обществена система.

Неантагонистични противоречия са тези, които изразяват известна несъвместимост на редица неосновни интереси на дадени социални слоеве и общност, еднаквост на техните основни, коренни интереси. Такива са противоречията между работниците и дребните собственици при капитализма и в периода на строителството на социализма. Фактите показват, че обективно тези две класи не са враждебни. Моментът на несъвместимост между тях съществува поради частната собственост. На преден план обаче изпъква общността на коренните им интереси в борбата против експлоа-

тацията и подтисничеството на капитализма. Неантагонистичните противоречия, които съществуват между работниците и дребните собственици, по правило не се изострят и не водят към враждебност. Напротив, те постепенно и безконфликтно се разрешават по пътя на укрепването на дружбата на тези две класи в периода на подготовката и осъществяването на социалистическата революция.

в. Основни и неосновни противоречия. Основно противоречие можем да наречем това, което изразява най-дълбоката същност на процеса в една система. То предопределя другите противоречия на неговото развитие при дадена обстановка. Неосновните противоречия, обратно, изразяват по-малко съществени отношения, свойства и страни в това явление. Фактически те са дълбоко зависими от развитието на основното противоречие.

Основно противоречие в капиталистическото общество е противоречието между класата на буржоазията и пролетарската класа, между обществения характер на производството и частното притежаване на средствата за производство (фабриките, обработваемата земя, транспорта и пр.). Това е най-същественото отношение, което характеризира дадената социална система.

Но в капиталистическото общество има и неосновни противоречия. Това са противоречията между различни страни на културата, между селото и града, между класата на буржоазията и класата на дребните собственици и пр. Както показва историята на съвременното общество, те имат подчинено значение. Разрешаването на основното противоречие на капитализма е най-важното звено в цялата верига на революционните събития. То създава условия за разрешаване и на всички неосновни противоречия в тази социална система.

Противоречията в съвременната епоха

Съвременната епоха на дълбоко революционно, диалектическо преобразование на обществото е наситена с много събития, с най-различни по характер и насоченост.

ност икономически, политически, теоретически, национални, интернационални и други схватки и борби. На историческата сцена постоянно излизат сложно преплетени като единен процес на социалната динамика всички видове противоречия — вътрешни и външни, антагонистични и неантагонистични, основни и неосновни. Тяхното разрешаване по законите на развитието изпълва с богато съдържание огромния поток на събитията в света.

Основното противоречие в съвременната епоха е борбата между двете световни системи — капиталистическата и социалистическата. Неговото проявление засяга всички страни. Това основно противоречие на съвременната епоха има напълно антагонистичен характер и голяма действена сила. То изразява дълбоката социална враждебност и непримиримост между капиталистическата и социалистическата система — първата изградена на основата на частната собственост и жестоката експлоатация на човек от човека, втората — на основата на обществената собственост и братската взаимопомощ между хората.

Други особено мащабни антагонистични противоречия в нашето съвремие са противоречията между трудещите се и буржоазията в капиталистическите страни, между империализма и националноосвободителните движения в света и пр. Тяхното разрешаване при съществуващата историческа обстановка зависи във все по-голяма степен от нарастването на силите на световната социалистическа система и нейното превъзходство над капиталистическата система.

Разбира се, новото, социалистическото общество се подчинява също на законите на диалектиката. В него действуват навсякъде противоречия както в предишните социални формации. Но съществува и огромна, качествена разлика. При социализма по правило всички противоречия са неантагонистични. При условията на социализма на основата на общността на интересите има известни противоречия между селото и града, между физическия и умствения труд, между изоставащите и напредващите хора в различните области на социалния живот и пр. Съществува и борба на мнения, на възгледи, която съдейства за развитието на науката.

Обобщение. Марксистката философия доказва, че източник на развитието са противоречията. Светът е вътрешно раздвоен. Противоречията като диалектически отношения, като борба на противоположности са присъщи на всички неща, явления, процеси. Борбата е взаимно проникване и взаимно отричане. Противоположностите навсякъде съществуват заедно. Тяхното единство каго диалектически процес означава, че те никога не могат да съществуват една без друга.

Противоречията са основни и неосновни, съществени и несъществени, вътрешни и външни, антагонистични и неантагонистични.

Основните противоречия определят характера на процеса, на явлението. Съществените играят първостепенна роля в развитието, несъществените — второстепенна, третостепенна. Вътрешните противоречия се отнасят до природата на самото явление, външните изразяват определено взаимодействие с дадената среда. Противоречията между напълно враждебни социални групи (класи) наричаме антагонистични. Те са дълбоко непримирими. Обратно, противоречията в обществото, при които съществуват и общи трайни социални интереси, наричаме неантагонистични.

Съвременната епоха е дълбоко динамична. В нея съществуват и действуват непрекъснато най-различни противоречия: основни и неосновни, съществени и несъществени, вътрешни и външни, антагонистични и неантагонистични.

Въпроси:

1. Може ли да се разглежда различието между нещата като противоречие?
2. Защо борбата между противоположностите е абсолютна, а единството между тях относително?
3. Какъв характер имат противоречията при социализма?
4. Могат ли да възникват антагонистични противоречия в социализма и при какви условия?

ЗАКОН ЗА ПРЕМИНАВАНЕ НА КОЛИЧЕСТВЕНИТЕ ИЗМЕНЕНИЯ В КАЧЕСТВЕНИ

Законът за единството и борбата на противоположностите разкрива източника на движението и развитието в света. Но как се разрешават противоречията? До какво състояние на нещата и явленията довежда непрекъснатата борба на противоположностите? На тези въпроси дава отговор законът за преминаването на количествените изменения в качествени. Това е нов, следващ момент в системата на материалистическата диалектика. Неговото разглеждане обаче изисква предварително да се разбере същността на понятията качество, количество, мяра. Тези понятия на философията се намират в диалектическо единство.

Качество, количество, мяра

Всеки следващ момент нещата и явленията стават по-други, до известна степен различни. В тях постоянно се извършват малки или големи промени. За известно време обаче дадените неща и явления на битието запазват и нещо неизменно. Ако това не е така, във всеки следващ момент не бихме могли да ги познаем.

Така например отделният човек търпи непрекъснато известни промени. Напълнява или отслабва, косата му започва да окапва или да посивява, на лицето му се появяват бръчки и т. н. Но въпреки това ние разпознаваме този човек, защото в него има нещо, което го прави да бъде същият. Или да вземем за пример капитализма. През последните 100 години той значително се промени — започна господството на монополите, засили се икономическата функция на буржоазната държава и пр. Но въпреки това капитализмът си остава капитализъм. Той запазва и сега своето качество. Измененията не засягат неговата система.

Качеството е вътрешна, съществена устойчива определеност на нещата и явленията, която ги прави да бъдат същите за известно време. Това е определеност, благодарение на която ние можем да разпознаем конкретно тези неща и явления в обективната действителност.

Качеството е свързано с така наречените свойства. Те са проява на неговата същност. Фактически всяко реално качество е цялостност и съвкупност на свойства. Последните са два вида: съществени, задължителни в този процес, и несъществени, случайни, които могат да изчезнат, без качеството да стане друго. Различните свойства изразяват определени характерни особености на дадено явление, на даден конкретно диференциран предмет в отношенията му с различни други неща (явления, предмети) в обективната действителност.

Така например всеки химически елемент има конкретно различни свойства и белези. Той се отличава с характерна твърдост или окисляемост на въздуха, с определен цвят, валентност и др.

Ябълката като качество има също различни свойства, признаци. Тя по форма е кръгла, съдържа известен

процент вода. Нейният вкус е особен, тя има жълт, розов или зелен цвят и пр. Тези свойства изразяват общо качеството на дадената ябълка. Те имат различни варианти. Цветът може от зелен да стане жълт, а вкусът от кисел и малко стипчив — сладък. Но при това ябълката си запазва качеството. Ако обаче на нея липсват естествената форма и особенният вкус, който ни позволява да я разпознаваме, тя очевидно е друг плод или някаква изкуствена ябълка, направена от захар и шоколад, но не същинска ябълка.

Приципно това важи и за качествената определеност на различните общества. Социализмът като социална система притежава много признаци (качества). Но най-съществените са: революционна социалистическа власт начело с марксистко-ленинска партия, обобществено производство и разпределение на богатата на основата на принципа „на всекиго според труда“, изграждане на социалистическа култура.

Освен качество различните системи на действителността имат и свое количество. Тази категория означава не вътрешна, а външна определеност, варирането на която в дадени граници не изменя качеството на нещата и явленията. Количеството е определеност за брой, величина, обем, скорост, темпове и т. н. Нещата и явленията, които изследваме, са големи или малки, обединени в една или друга множественост, като съвкупност и групи. Те имат определен брой съставни части. Понякога е важна и величината на температурата. Движението има определена скорост в дадения път, а развитието — известни темпове.

Количеството се изразява обикновено с алгебрични цифри по десетичната система, с проценти и различни формули. Водата на морското равнище замръзва при 0 градуса, анилинът — при 6 градуса. Диаметърът на Земята е 109 пъти по-малък от диаметъра на Слънцето и почти 3 пъти по-голям от диаметъра на Меркурий. Светлината се разпространява с 300 000 километра в секунда. През 1939 г. България е произвеждала 270 милиона киловатчаса електроенергия, а през 1967 г. 13 милиарда и 600 милиона. Това са определения, които разкриват много важни, макар и частични показатели на явленията.

Количествената определеност на нещата позволява да се разбере по-дълбоко и тяхната качествена характеристика. В съвременната епоха голямо значение при-

добива математизацията на различни области на науката (физика, химия, биология, политическа икономия, социология, лингвистика и т. н.). Съчетаването на количествения с качествения анализ разкрива по-цялостно и по-точно картината на действителността.

Очевидно всички явления, поне на сегашния стадий на развитието на науката, не могат да бъдат цифрово изразени. Това се отнася преди всичко за духовните явления в обществото. Никой не може да определи сега с цифри или точни проценти нарастването на социалистическата съзнателност на хората или степента на развитие на техните морални черти, като съвест, дълг, взаимопомощ и т. н. При такива случаи се използват определенията — „повече“, „по-малко“, „почти напълно“ и пр.

Количеството е свързано винаги с определено качество и обратно, качеството — с определено количество. Тази необходима вътрешна връзка се нарича **мяра**. Нейното научно изследване разкрива съществени отношения в действителността.

Мярата изразява единството и зависимостта между едно качество и неговите възможни количествени вариации. Така водата е течност между 0 и 100 градуса на морското равнище, спиртът — между 114 и 78,5 градуса и пр. Атомите на различните химически елементи се отличават по количеството на протоните. За мяра може да се говори също така и в отношенията между хората. Обикновено казваме, че даден човек прекалява, ако неговите волности надхвърлят приетите норми на културно поведение в дадената социална група. Естетическите отношения също имат своя определена мяра.

Преминаване от едно качествено състояние в друго (еволюция и революция)

Качествата и количествата в действителността не стоят неизменни. По силата на борбата на противоположностите, която действува постоянно, те преминават от едно състояние в друго. Изменението на нещата и явленията става по два начина, в две форми, които често се наричат еволюция и революция. Това са две основни фази на развитието.

Когато говорим за еволюция, ние разбираме бавни, количествени изменения на несъществени признаци на предмета или явлението. Фактически това е натрупване на нови елементи в съдържанието на даденото качество. Революцията означава сравнително по-бързи, дълбоки изменения на съществените признаци на дадения предмет или явление. Това е качествен скок, преминаване границите на съществуващата мяра, отричане на старото и създаване на ново качество.

Еволюцията и революцията са диалектически взаимно свързани. Първата фаза на развитието създава необходимите обективни предпоставки за настъпване на втората фаза, т. е. на качествен скок. Еволюцията преминава по необходимост в революция, след като натрупването на количествените изменения достигне границата на мярата или така наречената „критична точка“.

Ядрото на водорода съдържа 1 протон. Ако се прибавят още два, става ядро на литий, още 5 — на кислород. Атомното ядро на оловото има 82 протона. „Химията — казва Енгелс — би могла да се нарече наука за качествените изменения вследствие на изменен количествен състав.“⁵²

Голямо значение тук имат също така и особеностите на структурата. Еднакво количество съставни елементи, свързани по различен начин в предмета или явлението, дават различни качества. Можем да посочим като пример така наречените изомерни съединения. Гърмящата киселина и циановата киселина съдържат еднакви по количество елементи (водород, кислород, въглерод и азот). Въпреки това по качество те са различни.

Много ярък пример за качествен скок в явленията на живата природа са така наречените мутации. Последните възникват ненадейно, като резки морфологични и физиологични изменения в организмите и в много случаи дават начало на нов растителен сорт или на нова зоологическа порода. Мутациите са плод на изменения в хромозомите.

Закопът за преминаването на количествените изменения в качествени действа постоянно и в общество

⁵² Енгелс, Ф. Диалектика на природата, С., 1950, с. 69.

то. Всяка социална формация възниква като резултат на количествено натрупване на нови елементи в рамките на предишната формация. Това се отнася напълно и за отделни сфери на социалния живот. Маркс отбелязва, че притежателят на пари или на стоки придобива качеството на капиталист, „когато авансираната в производството минимална сума става много по-голяма от средновековния максимум“⁵³. В. И. Ленин разглежда промяната на качеството на кооперацията при социализма във връзка с нейното количествено нарастване. „Кооперацията — пише той — като малко островче в капиталистическото общество е дюкянче. Кооперацията, ако тя обхване цялото общество, в което е социализирана земята и са национализирани фабриките и заводите, е социализъм.“⁵⁴

Еволюционният и революционният стадий, количествената и качествената промяна съставляват единство на **непрекъснатост и прекъснатост** в развитието. Непрекъснатостта е израз на обективната цялостност на дадена вещ или система, на всички нейни последователни състояния. Обратно — прекъснатостта характеризира нейната диференциация, различието, явленията на новото, които не са конкретна реалност преди това.

Историята показва, че с откриването на този диалектически закон философията преодолява научно вековните лутания на човешката мисъл по въпросите на създаването и изменението на нещата в света. Възгледът на метафизиците намира израз в лаконичната формула: „Под небето нищо ново!“ Християнските философи Августин Блажени (V в.), Анселм Кентърбернски (XI в.), Тома Аквински (XIII в.) и др. твърдят, че бог е създал небесните тела, предметите, растенията и животните в определена форма и те досега остават качествено неизменни. Само творецът може да направи понякога известни корекции на своите изделия. Възгледът за неизменността на създадените веднъж качества тегне дълго време в науката. Дори френските материалисти, които в XVIII в. постоянно атакуват религията и развиват естествознанието, се придържат

⁵³ Маркс, К. Капиталът, Т. I, С., 1950, с. 330.

⁵⁴ Ленин, В. И. Съч., Т. 27, с. 205.

към ръководното начало: „Природата не прави скокове.“ Тази метафизическа формула пречи на развитието на науката. Естествоизпитателят Линеи (XVIII в.) заявява, че на Земята има толкова различни растителни и животински видове „колкото... са били създадени отначало“. Същият възглед поддържа след него и Жорж Кювие. Той прибавя само това, че от време на време стават катастрофи. Бог с един замах унищожава някои видове и на тяхно място създава други видове.

Диалектическата идея за изкуственото превръщане на веществата едно в друго се появява още в Средновековието в мистифицирана форма. Обкръжените с тайнственост алхимици постоянно търсят да открият в своите лаборатории някакъв чудодесен „философски камък“, чрез който ще могат от желязото да добиват чисто злато.

Първичната мъглява догадка постепенно става научна идея. Кант и Лаплас доказват произхода на Земята чрез качествени превръщания на определена материя в космоса. Ампер, Фарадей, Джаул и др. посочват преминаването на енергията от една форма в друга (топлина, електричество, магнетизъм). Либих доказва по същия начин взаимното превръщане на химическите съединения. Дарвин открива законите на възникването на органическите видове.

Маркс и Енгелс научно изследват преходите от една обществена формация в друга по пътя на еволюцията и революцията. Във връзка с това те обосновават принципите на пролетарската класова борба и създаването на социалистическото общество. Тази марксистка революционна теория, допълнена и развита от Ленин, потвърдена от най-големите събития в съвременната епоха, отрича едностранчивите и метафизически възгледи както на реформизма (т. е. на десния опортюнизъм), така и на догматизма (т. е. на левия опортюнизъм).

Реформистите не разбират нуждата от революционен скок. Те си представят изграждането на социализма само като бавно количествено патруиране на демократични реформи в рамките на капитализма. Реформистите отричат и пролетарската диктатура. От друга страна, левите опортюнисти пренебрегват напълно фазата на еволюционната подготовка на революцията.

Като изразяват постоянните люшкания на известни слоеве от дребната буржоазия, те обикновено са склонни да извършват необмислени, авантюристични действия, с които фактически помагат на реакцията.

Ленин води принципна борба както срещу десния, така и срещу левия опортюнизъм в работническото движение. Той разкрива дълбоко научно-диалектичката връзка на еволюцията с революцията, преминаването им в процеса на развитието една в друга. Всичко това има принципно теоретическо значение за програмата и политиката на партията на работническата класа.

Форми на качествения скок на разрешаване на противоречията

Процесът на преминаването на една качествена система в друга не протича никога шаблонно. В зависимост от характера на явлението и условията, които му въздействуват, скоковете по форма могат да бъдат следните:

а. Постепенни и взривни. Характерно за постепенните скокове на развитието е това, че при тях отрицанието на старото качество и създаването на новото качество не става едноактно, а постепенно, елемент след елемент. Разбира се, тази постепенност не означава еволюционност, защото тя осъществява последователни изменения в същността на процеса или предмета. Взривните скокове са характерни с това, че при тях отрицанието на старото качество и създаването на новото качество става едноактно. Съществува като че ли остра нетърпимост между едното и другото. Изключено е компромисно съжителство на част от старото с част от новото.

Невзривен скок в природата е например създаването на земната кора, живата клетка, флората и фауната. Към тази форма на качествените превръщания можем да отнесем и окисляването на различните метали. То става постепенно, ден след ден, седмица след седмица. При това окисленият метал може да съжителствува заедно с неокисления. В обществото също има навсякъде много невзривни скокове. Можем да посо-

чим само следните: развитието на дадена културна революция, качествените промени в съзнанието на хората, изграждането на определена материално-техническа база, кооперирането на селското стопанство при условията на пролетарската диктатура и пр.

Взривни скокове в природата несъмнено са експлозиите на някои „нови звезди“ на небето, избухването на нитроглицерина, тротила, на атомната и водородната бомба и пр. Главното, което характеризира тези качествени превръщания на различни веществени и полеви структури, е моментът на едноактност и внезапност на реакцията.

Към взривните скокове, разтърсващи понякога човешкото общество, трябва да отнесем и завладяването на политическата власт от революционната работническа класа чрез въоръжена борба. Установяването на диктатура на пролетариата при такива случаи става едноактно, без никаква междинна фаза на деление на властта с буржоазията.

б. Скокове, протичащи в рамките на една и съща форма на движение на материята, и скокове, осъществяващи преход между различни форми на движение на материята. Фактически това е разлика по дълбочина и степен на качествените превръщания.

Така например кишенето на водата, формирането на нови зоологически видове или осъществяването на дадена социална революция като скокове не излизат вън от рамките на една основна форма на движение на материята. Съществуват качествени превръщания с още по-малка степен и дълбочина. Имаме предвид скокове, които не излизат извън рамките на една социална формация.

Такива промени настъпват например с въвеждането на огъня в първобитното общество, с прехода към фазата на империализма в капиталистическото общество и пр.

Много по-дълбоки са качествените скокове, които реализират преходи от една форма на движение в друга. Такива скокове са: възникването на живота на Земята, създаването на човешкото общество преди хиляди години и др.

Обобщение. Всички явления, процеси и вещи в света имат определено качество и количество. Благодарение на това ние можем

да ги разграничаваме. Качеството е вътрешна определеност на нещата, която изразява тяхната относителна устойчивост и се проявява конкретно в различни свойства. Количеството е външна определеност за брой, величина, обем, скорост, темпове и т. н. Съществуването на качеството в дадени граници на количеството се нарича мяра. Тя има различни стойности за различни явления в обективната действителност.

Развитието е закономерно изменение на количеството и качеството на нещата. Процесът на това развитие минава през две последователни фази. Най-напред настъпват несъществени и количествени изменения. Това е фазата на еволюцията. След това идва момент, когато количествените изменения преминават в коренни качествени изменения. Това е фазата на революцията (в широк смисъл на думата) или на качествения скок, на диалектическа прекъснатост в развитието на процеса. Това е същевременно разрешаване на определено противоречие.

По форма скоковете биват постепенни и взривни. При постепенните ликвидирането на старото качество и създаването на новото качество не става едноактно, а елемент след елемент. Процесът протича плавно. При така наречените взривни скокове ликвидирането на старото качество и създаването на новото качество става едноактно. Съществуват сътресения. Процесът обикновено протича бурно.

Качествените скокове могат да бъдат разграничавани още по дълбочината на прехода. Някои скокове протичат в рамките на една и съща форма на движение на материята. Несъмнено те имат по-малка дълбочина. Други скокове протичат между различни форми на движение на материята. Те осъществяват по-голям преход на развитието.

Въпроси:

1. Как се разрешават антагонистичните противоречия? Взривно или невзривно? А неантагонистичните?
2. Защо едни скокове са взривни, а други невзривни?
3. Какви скокове са научните открития?
4. Посочете моменти на прекъснатост и непрекъснатост в нашата социалистическа революция.

ЗАКОН ЗА ОТРИЦАНИЕ НА ОТРИЦАНИЕТО

Качествените превръщания на нещата и явленията не спират никога на една последна точка. Те създават безкрайната във времето и пространството верига на обективното развитие на материалните форми. Това е постоянно загиване на нещо старо и възникване на негово място на нещо ново. Законът за отрицание на от-

рицанието разкрива дълбоката диалектическа зависимост на последователните качествени състояния в тази безкрайна верига.

Що е отрицание?

Научният смисъл на дадената категория на философията има определено съдържание. Когато говорим за диалектическата форма на отрицание в различните области на действителността, ние разбираме, че това е разрешаване на едно противоречие, т. е. преминаване от една качествена определеност на нещата в друга.

Човешкият опит и фактите показват, че всичко непрекъснато се обновява. Миллиарди „млади звезди“ пламват с невероятна температура в космоса. Минава дълъг астрономически период и те угасват. В същото време постоянно се раждат милиарди нови звезди, които разпръскват огромна енергия. Животните остаряват и умират по силата на необходимостта. Но те оставят своето потомство на земята. Прогресивното развитие на видовете не прекъсва. Човечеството биологически също се обновява. То е надарено с вечната свежест на младостта. Едно поколение расте, разцъфтява, после умира. След него идва друго поколение. Самата обществена организация, макар и по-бавно, също се обновява. Един строй достига своя пълен разцвет, после загубва жизненост и умира. На негово място идва друга, по-съвършена социална система.

Още великите древногръцки философи са виждали, макар и опростено, тази грандиозна картина, тази панорама на постоянно обновяване на света. Хераклит казва, че всичко в нашата вселена е вечно жив огън, който пламва, угасва и отново пламва. Отрицанието действа непрекъснато. „Животът на едни — казва Хераклит — е смърт за други, а смъртта на едни е живот за други.“

Диалектическото отрицание е момент и звено в дадена верига на развитието. Енгелс и Ленин обръщат внимание, че съществува така нареченото „голо“, „метафизическо“, „безплодно“ отрицание. То има характер на субективен произвол на човека. При него в решителния момент става прекъсване на дадената верига.

га на развитие. Да смачкаш една буболечка, да изядеш ябълка, да зачеркнеш положителната величина „X“, това не означава диалектическо отрицание. То „не е стадий в развитието на самото нещо“ като елемент на действителността.⁵⁵ Диалектическо отрицание в посочените примери ще има, когато насекомото даде потомство, ябълката попадне в почвата и от нейната семка порасне ново дърво, математическата величина „+X“ премине в „-X“ и т. н.

При това съществува момент на приемственост. Във всяко диалектическо отрицание на дадено качество елементите на старото не изчезват безследно. Те закономерно преминават в новото качество на нещата и явленията „в смет вид“ и там действуват преобразени. Този термин, въведен от Хегел, означава едновременно „премахване и запазване“ на нещо. В семките на ябълката е съхранена по особен начин самата ябълка. Революцията в обществото не унищожава без остатък всичко старо. Тя запазва и преобразува редица негови елементи, като ги превръща в елементи на новото качество. Тази приемственост е различна по степен и форма в различните процеси на действителността.

Отрицание на отрицанието

Докато диалектическото отрицание изразява отношението само между две последователни взаимно свързани качествени състояния на явленията и нещата, отрицание на отрицанието има по-сложна структура и нови моменти в своята специфика. То изразява отношението между три последователни качествени състояния в определена верига на развитието в природата или обществото.

Същността на тази диалектическа зависимост между нещата и явленията се свежда до следното. Всяко ново качество, което възниква, като отрича друго качество, на свой ред също се отрича. Тук можем да открием поне два нови момента, изразяващи определени страни на обективната диалектика.

В процеса на развитието всяко нещо диалектически

⁵⁵ Маркс, К. и Ф. Енгелс Съч., Т. 20, с. 625.

отрича друго нещо и самото то след това бива отречено. Липсва качество на материалните образувания, което да не остарява, което да не подлежи на отмиране. Представите за последна инстанция на развитието са метафизически. „Върху всичко и във всичко — пише Енгелс — тя (диалектическата философия, б. м., К. В.) вижда печата на неизбежния упадък и пред нея не може да устои нищо освен непрекъснатият процес на възникването и унищожаването, на безкрайното изкачване от низшето към висшето.“⁵⁶

В голяма част от цикличните процеси взаимното отричане става по спирала. Изходното положение на развитието, сиреч дадената теза, преминава в своята противоположност — антитеза. Последната също се отрича и става нещо трето — синтеза. Това е така наречената от Хегел триада. При нея дълбокият процес на развитие очертава спирала. Синтезата е възвръщане към тезата, но на по-висока степен. Така се осъществява линията на развитието.

Енгелс дава редица примери на подобна триадна форма на отрицание на отрицанието в различни сфери на действителността. Красивата орхидея произвежда семена. Това е първото отрицание. От семената израстват нови орхидеи. Това е второто отрицание, възвръщане към изходното положение на по-висока степен. Орхидеите стават повече и по-качествени. Цялата геологическа история на нашата планета е съставена от редица „отречени отрицания“. Така първичната земна кора възниква на основата на изстудяването на течната маса. По-късно тази кора постепенно се раздробява от атмосферните и водните фактори, утайва се на морското дъно и дава нови земни пластове. Триадата може да бъде открита и в математиката. Величината „+А“ се отрича и по такъв начин става „-А“. Второто отрицание („-А“ по „-А“) дава „+ А²“. Това е възвръщане към „+А“, но на по-висока степен.⁵⁷

Развитие по етапите на триадата става и в човешката история. Отначало съществува първобитна обществена собственост върху средствата за производството. В класовия строй настъпва нейното отрицание.

⁵⁶ Маркс, К. и Ф. Енгелс Избр. произв., Т. 2, с. 409.

⁵⁷ Маркс, К. и Ф. Енгелс Съч., Т. 20, с. 137—138.

Но развитието не спира. След векове настъпва отрицание на отрицанието. Както казва Маркс, удря часът, когато експроприаторите трябва да бъдат експроприрани. Възниква съвременната социалистическа система. Тя възвръща изчезналия отдавна първобитнообщинен строй, само че на по-висока степен. Това е също развитие по спирала.

Хегел вижда във всички процеси на природата и обществото действието на триадата. При някои случаи той натрапва тази форма на явленията. Но фактите показват, че всичко не се развива по схемата на триадата. И все пак тя обяснява моментите на цикличност в природата и обществото. Нейната широка приложимост не може да бъде отречена.

Всеобщността на закона за отрицание на отрицанието се свежда към два основни пункта: а) никога не-преставащата цикличност на отрицанието; б) момента на приемственост при осъществяване на отрицанието.

Прогрес и регрес

Това са две съотносителни, взаимно свързани понятия във философията. Когато говорим за прогрес в най-общ смисъл на тази дума, ние разбираме такава поредица от диалектически отрицания, при която се отива от по-низшето към по-висшето, от по-несъвършеното към по-съвършеното състояние на нещата и явленията. Всичко това може да бъде изразено като изкачване по една сложно извита стълба. Когато говорим за регрес, ние разбираме обратното, деградацията, преминаването от по-висшата към по-низшата качествена определеност на нещата и явленията. Следователно и в двата случая въпросът фактически се отнася до реалната посока на развитието.

Изясняването на този въпрос предизвиква дискусии в съвременната епоха. Редица буржоазни мислители, като американския социолог Сорокин, твърдят, че това, което наричаме прогрес, обективно не отговаря на действителността. То има чисто субективна окраска. Прогресът е въпрос на предпочитание, на вкус, а не на научно дефиниране. Той се определя по симпатии. Човек нарича прогресивно това, което на него е угодно

и приятно. Има други буржоазни философи, като Макс Вебер, Пол Валери, Шпенглер и т. н., които приемат в най-общ план съществуването на прогрес в историята, но изтъкват, че съвременното човечество живее във фазата на регрес, на упадък. Хората деградират, превръщат се в роби на машината, личността постепенно загива, остава безформената маса. Това становище стои в основата на „културния песимизъм“, обхванал част от идейните представители на буржсазията.

Но съществува и друга едностранчива крайност. Някои философи марксистически говорят само за „постъпателно развитие“, за прогрес в обективната действителност. Те виждат единствено тази необходима линия на развитието.

Науката и практиката показват, че в действителност има както градация, прогрес, така и деградация, регрес. По сила и значение това са равни и противоположни тенденции. Прогресът е възходящата посока на измененията, регресът е низходящата. Фактически те взаимно проникват една в друга.

Цикълът на възходящо развитие на нашата огромна галактична система започва преди милиарди години. Отделните стъпала на това развитие според науката се очертават по следния начин: дозвездно състояние на Галактиката, създаване на звезди, на слънца, изстигане на планети, възникване на органическа материя, на животни и растения, формиране на обществото.⁵⁸ Самата човешка история също има прогресивен характер. Феодалната система е по-висша от робовладелската, капиталистическата — по-висша от феодалната, социалистическата — по-висша от капиталистическата. Прогресивното не се определя според някакви субективни предпочитания на човека, според лични симпатии, както казва Сорокин. То има обективна характеристика и не зависи от нашите вкусове, от нашите страстни оценки.

В науката обаче и досега се спори — кои са общите критерии (т. е. признаци, показатели) на прогреса? Кое прави една система, една специфична материална форма да бъде по-висша от друга? Съветският философ Мелюхин посочва два критерия: а) усложняване

⁵⁸ Вж. Философская энциклопедия. Т. 4, с. 380.

то на системата; б) увеличаването темповете на развитието на системата.⁵⁹

Посочените признаци наистина характеризират в много случаи възходящата линия на развитието. Планетарната структура е по-сложна от допланетарната. Молекулата на органичното вещество има повече съставни части от най-голямата молекула на неорганичното вещество. Темповете на развитие на обществото са по-бързи от темповете на развитие на чисто животинските форми на материята.

Но приложението на посочените критерии по отношение на всички явления на действителността е рисковано. Има случаи, когато една по-сложна структура се оказва по-несъвършена, например увеличаването на звената на бюрокрацията в управлението. Една по-сложна теория в много случаи също е по-несъвършена, по-далече от истината.⁶⁰

Биологическият прогрес има, според някои автори, следните критерии: повишаване степента на цялостност на биологическата система, повишаване обективната целесъобразност на индивида и вида, степента на неговото ефективно взаимодействие със средата, приближаването към обществената форма на движение на материята и пр.⁶¹

Изобщо сега учените изясняват критериите на прогреса в отделните фази на развитие на нашата Галактика. Според някои автори за прогрес може да се говори само при явленията на органичната природа и социалната система. Този въпрос е спорен в науката. Все още досега не е формулиран един цялостен и всеобщ критерий за възходящото развитие на нещата и явленията. Според мнозина философи такъв критерий не съществува.⁶² Отговор на поставения въпрос е бъдеща задача на науката.

Но както изтъкнахме, във вселената освен възходяща линия на отрицания съществува и друга, противо-

⁵⁹ М е л ю х и н, С. Об особенностях развития в неорганической природе. — В: Проблемы развития в природе и обществе, Сб. Москва — Ленинград, 1958, с. 8, 10.

⁶⁰ Вж. Диалектический и исторический материализм М., 1969, с. 115.

⁶¹ Вж. Философская энциклопедия Т. 4, с. 380.

⁶² Вж. Философская энциклопедия Т. 4, с. 380.

действаща, низходяща линия на отрицания. Това са две посоки на качествени превръщания. От една страна, постоянно става изграждане на по-развити форми. Навсякъде в безкрайната вселена съществуват неизмерими количества елементарни частички на материята (протони, електрони, мезони, позитрони и пр.). Те непрекъснато се комбинират и така изграждат най-простите химически елементи (водород, хелий, литий). Тази възходяща линия на качествени превръщания на материята продължава. След водорода и хелия възникват химически елементи с по-сложна структура. Най-последно закономерно се появява органическата материя.

Но едновременно с процеса на концентрацията, на диференциацията, на изграждането на по-сложни структури във вселената непрекъснато действа и процес на „деградация“, на разрушаване на тези структури, на преминаване от веществена в полева космическа форма. По начало всички конкретно съществуващи тела могат в последна сметка да бъдат характеризирани като радиоактивни. Те лъчеизпускат и се разрушават самопроизволно, макар и с много бавни темпове. Самата Галактика след милиарди години вероятно ще изчезне завинаги. Тя постепенно ще се разпадне, за да възникне отново на друго място и в друго време като резултат от пресбразуването на полевата форма на материята.

Все пак можем да бъдем спокойни за бъдещето. В света на нашата Галактика, в който живеем, господства и ще господства още милиарди години възходящата линия в развитието на материята.

Обобщение. Отрицанието е разрешаване на диалектичното противоречие в обективната действителност, преминаването от една качествена определеност на нещата в друга.

Това не трябва да се бърка с така нареченото „голо“, „метафизическо“ отрицание. При него става прекъсване на процеса на развитието. Диалектичното отрицание съдържа: момент на скок, прекъснатост, възникване на нещо ново и момент на приемственост, непрекъснатост, съхраняване на старото „в снег вид“ в преобразена и обогатена форма.

Отрицание на отрицанието е диалектическо преминаване през три последователни състояния на нещата. Съществува изходен момент, определено качество. То диалектически се отрича. Възниква ново качество. То също се отрича. Това е, условно казано, трето стъпало във веригата на развитието на нещата и явленията.

Качествените отрицания протичат в две противоположни по-

соки: възходяща и низходяща, регресивна. Едната е немислима без другата.

Въпроси:

1. Кое премахва, кое съхранява (и как го съхранява) нашата социалистическа революция?
2. Всички неща и явления във вселената се развиват чрез отрицания, но дали общо самата вселена (цялата материя) се развива?
3. Посочете моменти на регрес в досегашната еволюция на животните.
4. Културата е прогрес, но създава ли тя и някакви регресивни тенденции в развитието на човека?

МЕТОДОЛОГИЧЕСКО ЗНАЧЕНИЕ НА ЗАКОНИТЕ НА ДИАЛЕКТИКАТА

Обобщение

Законите на материалистическата диалектика имат универсално значение. Каква е обаче връзката между тяхното действие в обективния свят, в природата и в обществото? Правилният отговор на този въпрос има философско-мирогледно и методологическо значение за науката.

Единство на законите на диалектиката

В обективната действителност, в природата и в човешкото общество законите на диалектиката са неделими. Те съществуват при всички случаи дълбоко взаимно свързани, преминават един в друг, действуват комплексно (съвместно, цялостно).

Практиката показва, че няма природно или обществено явление, в което да не можем да открием взаимната връзка на всички закони на материалистическата диалектика. Това единство на диалектиката придава определена цялостност на дълбоко съществените отношения в действителността.

Когато разглеждаме живота на един организъм, откриваме разнообразни връзки с обективния свят. В същото време ние можем да установим единството и борбата на противоположностите. Този обективен за-

кой преминава непосредствено в закон за качествени изменения. Най-после жизненият процес намира израз в отрицание на отрицанието.

Същата комплексност на диалектиката е присъща на всяко явление в действителността, включително и на социалната история. В развитието на обществото като единен процес постоянно се преплитат и преминават един в друг законите за единството и борбата на противоположностите, за количествените и качествените изменения, за отрицание на отрицанието. Всяка отделна брънка във веригата на световното развитие съдържа комплексно взаимодействие на всички елементи на материалистическата диалектика. Това показва, че отделната частичка на мирозданието, на вселената „носи природата на природното цяло“.

Методологическата роля на възгледа за всеобщата връзка

Ние вече знаем, че всички явления в природата и в обществото са вътрешно дълбоко взаимно свързани. Това има голямо принципно методологическо значение за развитието на науката и практиката.

Щом като всяко нещо възниква и съществува чрез множество различни материални връзки, неговото изучаване може да стане само ако тези връзки се разкрият все по-пълно и по-дълбоко в самата реална обстановка. Това е смисълът на така наречения конкретен, многостранен, или както често казват, всестранен анализ на обекта на изследването. Метафизическата едностранчивост неизбежно създава ограничени, погрешни представи за действителността. Всичко в нея обикновено изглежда много просто и шаблонно.

Критикувайки този подход към действителността, Енгелс подчертава, че физиката, химията и биологията са изключително геоцентрични, разчетени „само за Земята“, за условията на нашата планета. Процесите не протичат по същия начин на повърхността на Слънцето. Енгелс отбелязва, че химията на Слънцето „е съвсем различна от тая на Земята“⁶³.

⁶³ Енгелс, Ф. Цит. съч., с. 241—242.

Когато изследват не само природата, но и обществото, марксистите никога не разглеждат явленията едностранчиво. Те търсят навсякъде множеството зависимости на цялата социална система. Ленин отбелязва, че марксистите бяха първите, които изтъкнаха „необходимостта от анализ не само на икономическата, но на всички страни на обществения живот“⁶⁴.

Ако искаме да разберем същността на отделния човек, неговия характер, неговото възпитание, морала му и пр., ние трябва да проучим цялата съвкупност на връзките му с реалния свят, икономическите условия, положението на неговото семейство, приятелските групи, общата социална (политическа, идеологическа и т. н.) среда, учението, книгите, които е чел, трудовите условия, дори наследствените качества и пр.

Или да вземем производителността на труда в едно предприятие. Тя зависи от най-различни фактори: от организацията в предприятието, от квалификацията на заетите в работата хора, от използваната техника, от приложението на науката, от снабдяването със суровини, от заплащането на труда. Но тази производителност зависи още от съзнанието на хората, от техния морал, от състоянието на семействата им, от здравето на всеки работник поотделно, даже от естетиката в помещенията.

Следователно, за да се разбере който и да е факт, което и да е конкретно явление в действителността, трябва да се изучат връзките и взаимодействията му с множество други неща. Без такъв подход цялата практика на хората се оказва мъчителна и твърде ограничена. За да се промени човек, трябва да бъдат изменени условията. Производителността на труда може да стане по-голяма само когато се повиши конкретно силата на множеството нейни фактори. Това е пътят за усъвършенстване на социалното управление.

Но ако смятаме, че всички връзки играят обективно еднаква роля в даден процес, ние ще бъдем не диалектици, а еkleктици⁶⁵. Необходимо е да разграничаваме силата на отделните взаимодействия, да степенуваме по възможност различните фактори. Тъкмо това не

⁶⁴ Ленин, В. И. Съч. Т. 1, с. 159.

⁶⁵ Еkleктизъм — механично смесване на разнородни, противоположни възгледи.

разбират еkleктиците, които са метафизици. Те обикновено смесват противоположни теории, като придават еднакво значение на различни фактори в действителността.

Твърде наивно е да се мисли например, че за повишаване производителността на труда имат еднакво значение внасянето на по-съвършена техника и създаването на естетически условия в предприятието (избирането на подходящи цветове, пускането на музика и пр.). Същото се отнася принципно и за възпитанието на човека. Има взаимодействия, които играят най-важна роля и те постоянно трябва да бъдат в центъра на вниманието.

Ленин подчертава, че марксистът е длъжен да открива най-важната връзка при конкретното решаване на дадена практическа задача във веригата на развитието. „Трябва — пише той — да умееш да намериш... онова особено звено във веригата, за което трябва да се хванеш с всички сили, за... да подготвиш... преминаването към следващото звено...“⁶⁶

Така за победата на социалистическата революция решаващо значение при всички обстоятелства има установяването на пролетарска диктатура; за осъществяването на прехода към зряло социалистическо общество решаващо е изграждането на високо развита материално-техническа база и пр.

Опознаването на взаимната връзка на нещата и явленията позволява на човека да открива непознати неща, да предвижда бъдещи събития. Тази възможност е напълно реална. Всеки човек предвижда в една или друга форма бъдещи явления, като изучава редуването на определени причини и следствия при дадени условия. Така той планира своята дейност в практиката. Всеки човек знае например, че на другия ден отново ще съмне, че след пролетта ще настъпи лято, след него есен, а по-късно зима. Нашите метеоролози дават прогнози какво ще бъде в следващите дни времето. Благодарната способност на човека да предвижда нараства с увеличаването на неговите знания за връзките между нещата и явленията.

Древногръцкият философ Талес определя бъдещите

⁶⁶ Ленин, В. И. Съч., изд. III, Т. 22, с. 466.

слънчеви затъмнения. Съвременната астрономия прави много повече и по-точни предвиждания. Така ние знаем, че в 1985 г. към Земята ще се приближи отново Халеевата комета. Лъовере някога предсказа, че отгътък Уран съществува неизвестна планета. Друг астроном я откри, като ѝ даде името Нептун. Менделеев предвиди съществуването на три неоткрити химически елемента (скандий, галий, германий). Съветският изследовател Визе по движението на ледовете определи съществуването на непознат остров. След известно време той беше намерен от ледоразбивача „Седов“ на указаното място. Маркс и Енгелс преди повече от сто години предвидиха настъпването на социализма, което в наше време става реална действителност.

Приложение на диалектическите закони в познанието и в практиката

Законите на диалектиката не са изолирани от всички други разнообразни връзки, свойствени на природата и на социалния живот. Те винаги действуват чрез така наречените частни закони на действителността. Съществува една повсеместна диалектическа йерархия на отношенията. Най-общото се проявява чрез по-малко общото, а то чрез още по-малко общото и т. н. до единичното, неповторимото. Стъпалата на това дълбоко взаимно преминаване на отношенията съставляват определени възлови моменти в структурата на материята.

Диалектическият закон за единството и борбата на противоположностите например винаги действува чрез многообразни частни и все по-частни закони на развитието. Неговата реализация в природата са най-различни механически, физически, химически, биологически взаимно проникващи тенденции. В човешката история този първостепенен диалектически закон действува чрез постоянно взаимно проникване на противоположни обществени сили, чрез частните закони на класовата борба, на революцията, на стълкновенията между старата и новата култура и пр. Най-общото „слиза“ от стъпало на стъпало и се въплъщава конкретно във всяко явление. Това напълно важи за всички закони на

материалистическата диалектика. То ни позволява да разберем дълбоката методологическа роля на философията по отношение на другите науки, на цялата обществена практика.

Законът за единството и борбата на противоположностите създава определени методологически принципи. Той задължава човека при всяко изследване на едно или друго явление да търси неговите полюси, вътрешната му раздвоеност, неговите плюсове и минуси. Това има принципно значение за разбиране източника на развитието и за най-целесъобразно изменение на действителността.

Всяка материална структура е пълна с противоположности. Човек трябва да изследва тяхната специфика, тяхното взаимоотношение. Само така той може да съдействува за целесъобразното им разрешаване. Този важен закон методологически засяга и развитието на човешкото съзнание, на творческата мисъл. Той разкрива голямата действена роля на критиката и самокритиката, на борбата на различни становища в науката и в практиката.

Законът за преминаването на количествените изменения в качествени също играе определена методологическа роля. Той несъмнено изисква човек да отчита винаги двете фази на развитие на всички неща. Еволюционните, количествени промени са толкова необходими, колкото и качествените скокове. Отричането на едните за сметка на другите води до сериозна дезориентация в науката и авантюризъм или реформизъм (т. е. антиреволюционност) в практиката.

Определена методологическа роля играе също и законът за отрицание на отрицанието. Неговите изводи насочват мисълта към разбиране на прекъснатостта и непрекъснатостта на развитието, към изследване на прогреса и регреса, на старото и новото, на техните взаимоотношения в практиката и т. н.

ПОЗНАВАЕМОСТ НА СВЕТА

Хиляди години човекът постоянно взаимодействува с нещата и явленията на заобикалящата го реалност. Принуден да произвежда всеки ден блага, за да съ-

ществува, организиран в социална система, той атакува непознатия свят с оръжието на своята мисъл, проявява усилия да разбере колкото се може по-пълно и по-дълбоко неговата същност, свойства и закономерности. Но възниква неизбежно въпросът: Дали светът е познаваем? Не са ли напразни усилията на човека да разбере същността на битието, да проникне дълбоко в неговите тайни?

Познаваем ли е светът?

Отговорът на този въпрос ни води към историята на вековни спорове, които хиляди години вълнуват човешката мисъл. Едни философи твърдят, че светът е познаваем. Това са предимно представители на материализма. Други философи отричат напълно или отчасти възможността светът да бъде опознаван. Това схващане носи названието агностицизъм (от гръцки — „а“ значи не, „гносис“ — знание). То е свързано с идеалистическата философия. Съществува и особено междинно схващане — скептицизмът, което не отрича напълно всяка възможност за опознаване на обективния свят, но изразява съмнение в това. Неговите изводи често се сливат с агностицизма.

Съмненията в познанието на света възникват още в древна Гърция. Според Протагор ние нямаме възможност да определим какъв е сам по себе си вятърът — топъл или студен. Хората не го възприемат еднакво. На едни той се струва топъл, на други студен. По-късно християнската църква обявява, че мъдростта и знанието идват на земята винаги от дявола. Нужна е само вярата в „свещените книги“ на вечния живот, събрани в библията. Християнският богослов Лактанций предупреждава, че праведният човек никога не трябва да търси да разбере причините на явленията, нито да пита каква е големината на Слънцето и на Земята. Според него „безумни“ са онези, „които мислят, че могат да познаят природата“⁶⁷.

Немският философ Кант е най-типичен представи-

⁶⁷ Вж. Лункевич, В. От Хераклит до Дарвин, С., 1947, Т. I, с. 134.

тел на агностицизма. Той се мъчи да докаже убедително, че фактически човек познава не нещата „сами по себе си“ (ноумените), а само как те изглеждат на нас като явления (т. е. като феномени). Според Кант ние възприемаме звукове, багри, миризми, топлини, форми на предметите. Но самата същност на битието е тайна. Какви са нещата „сами по себе си“, не знаем, а и никога няма да узнаем.

Дори някои представители на естествознанието изпадат на позициите на агностицизма. Такъв е например английският биолог Хъксли. Той твърди, че причината за нашите усещания, въпреки развитието на науката, ще си остане скрита. Немският буржоазен философ Дюбоа-Раймон изтъква, че зад усещанията всичко е тайна, вечна загадка. Той стига до максимата: „Не познаваме.“ Агностицизмът е твърде разпространен и сега сред най-различни буржоазни философи. Те обикновено разглеждат елементите на познанието като символи, като знаци, които мислещият субект — човекът, създава „за удобство“, без да претендира, че това е отражение на самата същност на битието.

Агностицизмът лесно може да бъде опроверган. Той влиза в дълбоко противоречие с разума на човка, с неговата хилядолетна социална практика. Можем да запитаме каква е тази странна и абсолютно непознаваема същност на нещата? Ние възприемаме определено животно, да речем, крава. Нейният цвят е кафяв с бели петна. Очите ѝ са кафяви, тежи двеста килограма. Познаваме анатомията на това животно. Разбираме, че кравата се храни с трева, че в нея става определен обмен на веществата и пр. Това животно се движи по особен начин. Когато е гладно — реве. Най-после от кравата се дои мляко. С него закусват и агностиците. Нима всичко това е просто измама на сетивата? Или само някакъв свят на явленията? Каква е собствено скритата същност на кравата във всички нейни свойства, които знаем или можем да узнаем? Това никой агностик не може да определи. Но разумът ни води към следното заключение. Ако махнем всички познаваеми свойства и качества на кравата, от нея фактически ще остане само едно нищо. Кант изкуствено разделя съществуващата реалност на „свят за нас“ и „свят сам по себе си“. Енгелс привежда мисълта на Хегел, който

казва, че „ако вие знаете всички свойства на дадено нещо, вие знаете и самото нещо“⁶⁸.

Агностицизмът се опровергава от развитието на науката и от самата обществена практика. Той не държи сметка за очебиеният факт, че познанието засилва непрекъснато властта на човека над природата. На Бейкън принадлежи мисълта: „Ние можем толкова, колкото знаем.“ Тази максима е дълбоко научна и мъдра. Нито един кораб не би плавал в морето, нито един самолет не би кръстосвал синия простор, ако на инженерите и конструкторите липсваха сигурни знания за обективния свят, за неговата действителна същност. Гьоте казва, че природата има преимущество над човека, тя скрива от него твърде много тайни. Обаче в същото време и човекът има преимущество, за което може да се гордее. Със своята неспокойна мисъл той разкрива тайните на битието и се „възвисява над природата“⁶⁹.

Непознати неща в обективния свят има и винаги ще има. Човешката мисъл не може всичко да обхване, всичко да овладее, макар и за милиони години. Важно е обаче това, че по принцип непознаваеми неща няма и никога не ще има.

Познанието като отражение

За да се разбере същността на познанието, трябва да се имат предвид следните основни предпоставки: а) съществува обект — това са нещата във и независимо от съзнанието; б) съществува субект — това е съзнанието, което иска да познае природата на тези неща; в) да се познае даден обект — значи да се получи определено сведение (т. е. информация) за него.

Различните философи разбират по различен начин взаимоотношенията между нещата (обекта) и съзнанието на човека (субекта). Представителите на агностицизма разкъсват напълно тези две противоположни страни. Затова те отричат възможността съзнанието да

⁶⁸ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Избр. произв., С., 1951, Т. 2, с. 110.

⁶⁹ Гете, И. В. Избр. философские произведения, М., 1964, с. 355.

познае същността на нещата. Но има други философи-идеалисти, които абсолютно сливат или както се казва — метафизически отъждествяват обекта със субекта, без да държат сметка за тяхното различие. Според тях съзнанието на човека опознава пряко нещата, защото те влизат в неговото съдържание. Това е субективен идеализъм, който не признава обективното съществуване на света.

Марксистката философия отрича и двете погрешни разбираня. Според нея обектът и субектът, нещата и съзнанието не са нито абсолютно откъснати, нито абсолютно съвпадащи, метафизически тъждествени. Те противостоят едни на други, но същесременно си взаимодействуват. Познанието е процес на отражение на обекта в субекта. Нещата не влизат в съзнанието, а му въздействуват, предизвикват в него вътрешни състояния. Това наподобява огледалното отражение на даден предмет или фотографията.

В съзнанието възникват образи, „копия“, особени „снимки“ на обективните неща. По структура тези образи несъмнено са много по-сложни от всякакви други копия. Но съществуват и общи признаци, които ни дават основание да ги сравняваме.

Така че познанието на човека е съвкупност от субективни образи („копия“, „снимки“) на обективната действителност. То е процес на превръщане на външните дразнения в определен факт на съзнанието, на мисълта. „Всички идеи — казва Енгелс — са извлечени от опита, те са отражения — верни или изопачени — на действителността.“⁷⁰

Познавателният образ (усещане, представа, мисъл и пр.) има двустранна характеристика. Преди всичко той е обективен по съдържание, по произход, по причина, по това, че отразява нещо въвн от човешкото съзнание, но в същото време е субективен, защото принадлежи на субекта, защото има идеален характер.

Материалистите до Маркс и Енгелс оприличаваха мозъка на востъчно вещество, на което външните обективни предмети и неща оставят своите отпечатьци. Тази представа е огрубена и твърде примитивна. Отражението представлява нещо много сложно. Външният

⁷⁰ Маркс, К. и Фр. Енгелс. Съч., Т. 20, с. 613.

предмет (оригинал) и неговият образ в човешкото съзнание са твърде различни по качество. Нашата представа за една къща не съдържа нито милиграм от камъка, стъклото и хоросана. Когато някой мисли, да речем за своята баба, в неговата глава не се намира някаква малка, микроскопична стара жена.

И все пак образът е образ, не просто един знак. Редица буржоазни автори смятат, че усещанията, представите, идеите са особени йероглифи и символи, които не отразяват, а само означават неизвестната действителност. Фактически тази теория отрича познаемостта на света. Марксистката философия доказва, че обектът и неговият образ в човешката глава се намират в отношение на подобие, на съответствие, дори на съвпадение по структура.

Когато кажем „България“, тази дума не отразява, а само означава една реалност. Между нашата страна и буквите или звуците на посочената дума липсва подобие. Обаче когато видим на географската карта очертанията на България, връзката е друга. Тези очертания, макар и на плоска, твърде малка равнина, са подобни, съответстващи на действителните контури на нашата страна.

Когато една система съответствува на друга система не по качество, а по някои съществени признаци на своята структура, това е отношение на изоморфизъм. Наред с различieto съществува нещо сходно. Тези две системи са подобни една на друга. Такова е отношението между познавателния образ и действителността. Първото съответствува на второто изоморфно. Те могат да бъдат сравнявани.

Голямо значение в съвременната наука придобива понятието модел. Тази дума означава естествена или създадена от човешка система (предмет, миниатюрно копие, план, чертеж и пр.) за изучаване на друга изоморфна, подобна система. Познавателният образ може да се разглежда като идеален модел на обективните неща. Той представлява едно „удвояване“ на реалния свят, на неговата структура и съзнанието на човека.

Степени на познанието

Застанал пред обективния свят, опознаващият субект разкрива стъпка по стъпка неговите тайни, които са неизброими. Това е сложен процес на духовно усвояване на света. „От живото съзерцание — пише Ленин — към абстрактното мислене и от него към практиката — такъв е диалектическият път на познанието на истината, на познанието на обективната реалност.“⁷¹

Познанието непрекъснато преминава две основни стъпала, степени или фази. То започва като сетивно познание, като съзерцание на единичните неща и техните свойства. После става по необходимост абстрактно, логическо или рационално познание, т. е. познание на общите признаци, отношения, черти и свойства на нещата. Посочените основни степени на познанието не съществуват изолирани. Те постоянно преминават една в друга.

Сетивното познание на човека е първично и непосредствено познание на конкретния свят, на неговите многообразни вещи, предмети и явления. То има три необходими форми, които си взаимодействуват — усещане, възприятие, представа.

Усещането е познание на отделни, специфични, елементарни свойства на различни предмети и явления. То се осъществява посредством човешките сетива (очи, уши, нос, език и пр.) и анализаторите в мозъчната кора. Всичко в съзнанието идва като първичен познавателен материал от различните усещания. Човек най-напред иска да види, да чуе, да мирише и пр., за да опознае материалната действителност и да може да разсъждава, да мисли. По такъв начин се създава практическият опит на хората.

Възприятието е по-сложна форма на сетивно познание. То се изгражда от една или друга съвкупност на усещанията и представлява цялостно възприемане на даден предмет. Човек има възприятие за определена къща, за определено дърво, за определена местност и т. н.

Представата е най-висша форма на сетивно познание на човека. Тя съществува като сетивнонагледен

⁷¹ Ленин, В. И. Съч., Т. 38, с. 161.

обобщен образ на предметите и явленията, запазван и възпроизвеждан без тяхното непосредствено въздействие. Човек има представа, да речем, за един град, в който някога е ходил и за който си спомня. Неговите възприятия оставят повече или по-малко трайни следи. Той съхранява и възпроизвежда в съзнанието данните на миналия опит, на собствената си практика.

Сетивното познание дава на човека много ценна информация за конкретните свойства и черти на нещата и явленията. То обаче не разкрива общите свойства, общите отношения, законите на развитие на действителността. Неговата информация по начало е твърде ограничена и отразява, можем да кажем, „повърхността“, външната видима страна на явленията.

Висша степен на познанието е абстрактно-логическото мислене. То разкрива общите свойства на нещата, съществениите, закономерните, необходимите, повтарящите се отношения в действителността. Неговите основни форми са: понятие, съждение и умозаключение.

В основата на абстрактно-логическото мислене стои понятието. Неговото изграждане става по следната, макар и схематично изразена обща гносеологическа „процедура“: Човек има възприятия (които се превръщат в представи) за отделни еднотипни предмети или явления, да речем, за отделни хора. Той анализира, т. е. мислено разлага получените представи. По такъв начин разкрива отделните признаци, свойства и черти на различните хора. Всеки човек има глава, ръце, очи, нос, крака и пр., говори един или друг език, има определен цвят на очите, на косата, притежава особености на лицето, на темперамента, на психиката и т. н. След това сравнява признаците на отделните хора. Едни се оказват общи, а други особенни, индивидуални. Съзнанието извършва абстракция. То се отвлича от несъществените, индивидуалните черти на отделните хора. Най-после идва моментът на логически синтез — обединяват се само общите признаци, които са присъщи на всички хора.

По такъв начин възниква понятието човек. То е обобщен, мисловен образ. Неговите характерни черти не могат да бъдат сетивно възприемани. Понятието човек, това не е конкретният, определеният човек, Драган или Петкан. Това е човекът изобщо (нито чернокос, нито

кестеняв или рус, нито малък, нито голям и пр.). Това е общото, което притежават неотменно всички хора. По същия начин възникват и другите понятия: къща, дърво, камила, птица, държава, планета, добро, зло, материя, пространство и пр.

Съждениято е друга форма на човешкото мислене. То разкрива чрез даден езиков израз определено общо, съществено отношение, при което нещо се утвърждава (например „Социалистическата система е по-висша от капиталистическата“), или нещо се отрича (например „Съзнанието не поражда материята“). Съжденията съдържат понятия. От друга страна, понятията се изясняват посредством съждения. Така например съждениято „човекът е обществено същество“ разкрива съдържанието на понятието човек. Това са отделни страни на познавателната диалектика.

Умозаключението е висша форма на абстрактно-логическото познание. То представлява извличане на ново съждение (т. е. извод на мисълта) от редица дадени съждения (предпоставки). Умозаключението е най-важният творчески момент в научната работа. Посредством него се раждат хипотези, нови теории, нови идеи, обобщения на фактите в действителността. Възниква една или друга научна система. Човешката мисъл разкрива законите на развитие на нещата и явленията.

Сетивното и логическото познание са дълбоко взаимно свързани. Абсолютно изключено е човек да има дори едно понятие, съждение, умозаключение, ако няма усещания, възприятия, представи. От друга страна, богатството на идеите помага на сетивното познание. Когато един ботаник наблюдава определени растения, той вижда повече, отколкото всеки неспециалист в тази област на науката.

Не всички философи правилно схващат ролята на двете степени на познанието. Така наречените сенсуалисти (Лок, Дидро, Кондильяк и др.) придават по-голямо значение на сетивността и подценяват ролята на мисленето, на разума. Противоположно схващане развиват представителите на рационализма (Декарт, Спиноза и др.), които обратно, смятат за основа на познанието разума, т. е. човешкото мислене. Сетивата често ни лъжат, казват те.

Марксистката философия показва теоретическата ед-

ностраничност както на сенсуализма, така и на рационализма. Тя обосновава изтъква ролята на двете степени на познанието в съвременната наука. Подценяването на логико-теоретичните процеси води към плосък, повърхностен емпиризм, т. е. към описване само на външните черти на явленията, към изброяване на факти без тяхното анализиране и обобщаване. Законите на вътрешното саморазвитие остават почти напълно скрити. От друга страна, подценяването на конкретното изследване на единичните явления води към догматизъм в мисленото, към необосновани изводи. Това е празно, безпочвено теоретизиране, което не помага на социалния живот.

Науката има динамичен характер и собствена, вътрешна диалектика. Тя опознава конкретно фактите, но веднага се издига над тях във висините на творческото мислене, после отново се връща към практиката, за да провери своите изводи.

Обобщение. Въпросът за познаваемостта на света има огромно миролюбиво и методологическо значение. По него се водят от векове страстни философски спорове. Представителите на агностицизма поддържат становището, че обективният свят, който ни заобикаля, в своята същност е по начало непознаваем. За човека са достъпни само явленията, външните признаци на нещата. Диалектическият материализъм обосновава научно възгледа, че светът е познаваем. Пропаст между явленията и вътрешната същност на нещата няма и не може да има.

Познанието е отражение на действителността в главите на хората. Обектът и субектът не са нито абсолютно разделени (както мислят философите-агностици), нито метафизически тъждествени (както твърдят Шупс, Льокалър и др.). Те постоянно си взаимодействуват един на друг.

Всяко човешко знание представлява субективен образ на обективната действителност. Истиният източник са нещата и явленията от външния материален свят, от заобикалящата ни среда. То е обаче и субективно, защото има идеален характер. Познавателният образ и външният предмет (оригинал) се намират в отношение на изоморфно съответствие. Това е отношение на специфично моделиране на действителността.

Познанието се осъществява, като минава през две основни степени: сетивна и абстрактно-логическа. Сетивната степен има следните форми на отражение на действителността: усещане, възприемане, представа. Те са познание на индивидуалните свойства и черти на нещата и явленията. Абстрактно-логическата степен на познанието също има три форми: понятие, съждение, умозаключение. Възникнали на основата на сетивния материал, те отразяват общите свойства и отношения в действителността.

Пътят на познанието е от живото съзерцание, от сетивнонаг-

ледното възприемане на нещата към абстрактно-логическото мислене и оттам отново към самите конкретно съществуващи неща, към практиката.

Въпроси:

1. Кое кара някои хора да се съмняват в познавателността на света? И дали това е основателно?
2. Можем ли да се доверяваме на сетивата? Напълно безусловно или само при определени условия?
3. Дали динята (която се оказва червена, след като бъде разрязана) е червена, преди да бъде разрязана, т. е. преди някой да я види?
4. Каква е връзката между най-абстрактните науки (математиката, философията) и сетивното познание?

МАРКСИСТКОТО УЧЕНИЕ ЗА ИСТИНАТА

В процеса на познанието всеки човек иска да стигне до определена истина. Това не винаги му се удава. Въпросът за истината има дълга и драматична история. Той съпътствува от хиляди години развитието на обществото. Още в зората на цивилизацията древните халдейци искат да опишат истината на папируси и на пясъците край Вавилон. За нея, както свидетелствуват хронистите, Сократ изпива чашата с отрова. По-късно в решителна борба с религията Бруно изгаря на кладата в името на голямата истина. За нея хората водят понякога войни, революции. Обикновено всеки мисли, че защитава истината. Нейните мъченици, казва проф. Асен Златаров, са неизброими по земята. Но различните хора, живеещи дори в една и съща епоха, различно я разбират.

Що е истина?

Този въпрос се задава постоянно и от векове. Той не може да бъде избягнат при сблъскването на противоположни мирогледи. Според легендата римският прокуратор Пилат запитал доведения за разследване Исус: „Що е истина?“ Обаче „божият син“ замълчал и не казал нищо. Платон твърди, че истината е това, което безсмъртната душа на човека си спомня от „света на идеите“. Холбах дава материалистическа дефиниция, която

почива на научна основа. Според него истината е „постоянно съгласие или съответствие с помощта на опита“ между различните предмети, от една страна, и нашето познание за тях — от друга.⁷²

Според диалектическият материализъм истината е обективно вярно, правилно отражение на действителността в усещанията, възприятията, представите, понятията, съжденията и умозаклученията на познаващия субект. Обратно, заблудата, или неистината е погрешно, изопачено отражение, което не съответствува на самите неща и явления. То дезориентира човека в заобителната му среда.

Истина е например, че хората се раждат и умрат, че Земята е кръгла, че светлината се разпространява с 300 000 километра в секунда, че развитието на производството на материални блага определя хода на човешката история, че в 811 година славянобългарските войски начело с хан Крум са разбили византийците при Върбишкия проход и т. н. Но не е истина, че хората са безсмъртни, че Земята е плоска, че съществуват крилати ангели, че вселената е създадена за 6 дни, че кто пише в библията, че историята зависи от някакъв тайнствен божествен дух и пр.

В първата поредица конкретни примери това, което твърдим, съответствува на действителността и може да се потвърди от самата практика и чрез документи. Във втората група примери казаното не отговаря на действителните явления. То е плод на съчинителство, на една произволна фантазия.

Обективност, абсолютност и относителност на истината

Всяка истина притежава специфични черти, които я характеризират като вярно отражение на действителността. Преди всичко тя притежава качеството обективност. Ленин подчертава, че това е такова съдържание в познавателните образи, „което не зависи от субекта, не зависи нито от човека, нито от човечеството“⁷³.

⁷² Гольбах, П. Избранные произведения. М., 1936, Т. 1, с. 162.

⁷³ Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 120.

Истината обаче е обективна само в определен смисъл. Тя не съществува никога въвн от съзнанието, както нещата и явленията. Истината не може да не зависи от човека, от неговите способности да възприема света, да превръща материалното в идеално. Истината принадлежи на субекта, но в нея има съдържание, което не зависи от качествата, желанията и волята на човека. То се обуславя от самия обект на отражение.

Например положението, че радиовълната се изкривява по посока на дадена маса, когато минава край нея (отразено в Айнщайновата теория на относителността), че феодалистното общество по пътя на своето вътрешно саморазвитие закономерно се заменя от капиталистическото, а капиталистическото — от социалистическото, несъмнено са обективни истини. Те не зависят от човека, от неговите желания и волята му. Може на някого да не е приятно радиовълната да се изкривява към дадено тяло, капитализмът да се заменя от социализма, но в случая подобни чувства нямат никакво значение. Обективността на истината я прави общовалидна. Фредерик Жолио-Кюри казва, че истината пътува без гранични визи навсякъде по земята.

Обективната истина съдържа момент на абсолютност. Под абсолютност на истината се разбира: а) напълно изчерпващо знание, което разкрива изцяло всички страни на нещата; б) неизменно един път зависи дадено „вечно“ знание, което никога не може да бъде отречено с каквито и да е нови открития на науката.

Абсолютната истина в първия смисъл на тази дума се разкрива не изведнъж, а стъпка по стъпка. Този процес никога няма да завърши напълно, защото материята е по начало безкрайна и необхватна. Хората никога няма да знаят и да разбират всичко, но ще знаят все повече и повече. В такъв смисъл абсолютната истина е вечна цел на човешкото познание на действителността. Историческите постижения на разума във всяко време са ограничени, а неговите възможности да проникне в нови тайни на битието са безгранични.

Абсолютната истина в смисъл на „вечна“, т. е. неизменна истина, е постижима. Тя преди всичко има за обект някои факти, които са установени по неопровержим начин. В такъв смисъл абсолютна истина е, че Първата световна война избухна през 1914 г., че Съвет-

ската армия разгроми напълно хитлеристите и превзе Берлин, че Георги Димитров е умрял през 1949 г. и пр. Фактически тези констатации никога няма да бъдат опровергани.

Абсолютната истина може да се отнася и до закони, до съществени отношения. Така бъдещата наука ще допълва знанията за строежа на материята, за произхода на съзнанието и т. н., но никога няма да отмени положенията, че всички тела се изграждат от атоми, че съзнанието е вторично по отношение на материята и пр. Това са моменти на абсолютност в науката, неотменни опорни точки на развитие на мисълта.

Човешкото знание закономерно се променя, уточнява и развива. То спада към така наречената относителна, с други думи, непълна, незавършена, неокончателна истина. Можем да посочим като пример знанията за строежа на веществото. Преди откриването на радиоактивността те изразяваха една степен на развитие на истината. В съвременната епоха тези относителни знания твърде много се обогатиха. Науката изследва успешно тайния свят на атома. Но и съвременните наши знания в тази област не са окончателни. Бъдещата наука ще открива неподозирани досега тайни на строежа на материята.

Редица философи-идеалисти смятат, че всички истини са относителни, че в познанието на човека няма нищо трайно, абсолютно. Те принадлежат към направлението на така наречените гносеологически релативисти. Други философи, пак предимно идеалисти, обратно, твърдят, че всички истини са изцяло абсолютни. Защитниците на това разбиране съставляват „школата“ на така наречените догматици. Те смятат, че знанието не подлежи на развитие, на коригиране, на уточняване, а само на механично натрупване на истини, които са винаги завършени, окончателни.

Релативизмът е твърде разпространен в съвременната буржоазна философия. Към него спада конвенционализмът. Основателят на това течение във философията, френският математик Поанкаре, смята, че в основата на научните теории лежат „съгласения“ (конвенции) да се приеме дадена постановка по съображения „за удобство“, а не защото съответствуват на действителността, на нейните обективни закони. Американският

прагматизъм (основатели на който са Джеймс и Дюи) спада към същото направление в гносеологията. Според него истината е това, което по-добре „работи“ за нас, което е „полезно“ за субективните ни интереси, а не това, което намира потвърждение в социалната практика.

Известни черти на релативизъм проявяват и така наречените ревизионисти. Преминали на метафизическа основа, те отричат принципи положения на марксизма, не виждат устойчивото, непровержимото в научната идеология на работническата класа.

Догматизмът е също разпространен в съвременната буржоазна философия като разбиране на познанието, като стил на мислене. Той намира израз в консервативния подход към всяка проблема. Догматиците воюват против онова, което е ново и необичайно за тях, против развитието на науката. В даден момент те отричат Айнщайновата теория на относителността, учението на Нв. П. Павлов за висшата нервна дейност, квантовата механика, учението на Мендел за наследствеността, кибернетиката и пр. За тях напълно приляга сентенцията: „Нищо ново не са научили, нищо старо не са забравили.“

Особено пакостна е ролята на догматиците в международното работническо движение. Като парадират с името марксисти, ленинци, те въстават против раждането на всяка нова идея в марксизма, против развитието на идеологията на работническата класа. Тези догматици лъжереволуционери смятат, че Маркс, Енгелс и Ленин са решили веднъж завинаги напълно всички проблеми на науката и практиката и комунистът вече трябва само да назубря постигнато и да прилага шаблонно всяка истина. За тях напълно важи това, което Роза Люксембург е казала някога на руските меншевики: „Вие, за жалост, не стоите на позициите на марксизма, вие просто лежите върху марксизма.“ Разобличавайки догматиците, които работят само с вечни истини, с готови рецепти, които мислят по калъп, Ленин казва: „Трябва да имаш собствена глава на плещите си . . .“⁷⁴

Марксистката философия отрича по принцип както

⁷⁴ Ленин, В. И. Соч., Т. 31, с. 50.

релативизма, така и догматизма. Тя доказва, че истината съществува като диалектически процес, т. е. че познанието непрекъснато се обогатява и развива. Нито една наука не е напълно завършена и никога няма да бъде напълно завършена. От друга страна, марксистката философия доказва, че истината съществува и като резултат, т. е. че тя достига определени моменти на вярно отражение на реалния външен свят, на обективните закони на неговото развитие. В такъв смисъл всяка наука е относително завършена теоретическа система.

При това между абсолютната и относителната истина в процеса на познанието не съществува пропаст. Обратно, съществува дълбока взаимна връзка. Познаващият субект на етапи задълбочава достигнатото знание. „Човешкото мислене — казва Ленин — по своята природа е способно да дава и то ни дава абсолютната истина, която се образува от сбора на относителните истини. Всяка степен от развитието на науката прибавя нови зърна в този сбор на абсолютната истина, но границите на истината за всяко научно положение са относителни.“⁷⁵

Практиката — мерило на истината

Познанието на човека има за цел да постигне определена истина. Обаче това е свързано с една постоянна трудност. Как да се разбере кое твърдение може да бъде прието за истина? Съществува ли някакво мерило (критерий), с помощта на което да разграничаваме правилното от неправилното, вярното от невярното отражение на действителността?

Според Декарт критерий на истината е логическата съгласуваност и отчетливост на идеите, според Мах и Авенариус — така наречената „икономия на мисленето“, неговата изгода, според някои други идеалисти — състоянието на безвъпросност, на безпротиворечивост и т. н. По правило идеалистите търсят мерилото за верността на познанието в самото познание. С това те проявяват своето пренебрежение към действителността.

Но съгласуваност, „икономия на мисленето“, безпро-

⁷⁵ Ленин, В. И. Съч., Т. 14, с. 134.

тиворечивост на идеите може да има не само в разсъжденията, водещи до истина, до вярно познание, но и в една изкуствено създадена погрешна теоретическа система. Такава е например философията на Хегел. Всички мисли в нея са логически напълно съгласувани. Това им придава голяма логическа стройност. В Хегеловата система обаче съществуват редица неистини, като тази, че природата е „друго битие“ на някакъв абсолютен дух и пр.

Разбира се, научното познание на света изисква логическа съгласуваност на идеите. Това е условие за верността на умозаклученията. Но критерият на всяка истина трябва да се търси в съответствието на идеите с обективната действителност, което се проверява конкретно в материалната обществена практика. Специфичните рамки на съзнанието не позволяват на човека да разграничи в него вярното от невярното познание. „В практиката — пише Маркс — човек трябва да докаже истинността, т. е. действителността и мощта на своето мислене, неговата принадлежност към този свят.“⁷⁶

Когато говорим за практика, ние разбираме всяка обществена дейност на хората, водеща до изменение на света. Най-важната област на тази дейност е производството на материални блага. Понятието практика включва още: социалните движения (в класовото общество — класовите борби), революциите, съобщителните взаимодействия, научните експерименти, управлението на обществото и пр.

Социалната практика обуславя познанието на човека. Тя го поражда и насочва с оглед на целесъобразното изменение на света. Познанието е обективно вярно, доколкото изпълнява успешно тази своя социална функция. То изхожда от практиката и се връща отново към практиката. Неговата истинност в крайна сметка намира израз в обективната целесъобразност на конкретното изменение на света. Следователно практиката може да се разглежда като изходна основа и цел на познанието, като мерило на истината. Без нейната проверка нашата убеденост, че това, което мислим и говорим, е обективно вярно, че то не е самоизмама, увисва неизбежно във въздуха.

⁷⁶ Маркс, К. и Ф. Енгелс. Съч., Т. 3, с. 3.

Философът агностик може да спори дали знанията на химика за едно или друго вещество са истина. Обаче практиката може да премахне съмненията. Химикът започва изкуствено да произвежда от каменовъгления катран багрилото вещество ализарин. Това е доказателство, че знанията му за него са обективно верни.

Човечеството навлиза в епохата на синтетичните (създавани по изкуствен път) вещества. То имитира успешно в лабораторна обстановка процесите на природата. През 1828 г. Вьолер синтезира изкуствено за пръв път органическо съединение (карбамид — урсея). Тази практика постоянно се развива и обогатява. Учените създават изкуствено каучук, бензин, коприна и т. н. Синтезирани са вече обикновен вирус и най-прост ген. Лабораторното производство на вещества, които съществуват естествено в природата, потвърждава с неоспорима сила, че постигнатите знания в тази област несъмнено са верни. Те съдържат и относителната, и абсолютната истина.

В процеса на практиката човек твори и такива неща, които не съществуват в природата: оръдия на труда (инструменти, уреди, машини), транспортни средства, пътища, сгради, битови комплекси, облекло и пр. Всичко това показва голямата ефективност на познанието, неговата постоянно растяща способност да осветлява и разкрива обективно вярно качествата и взаимните връзки на предметите и явленията в действителността.

Социалната практика от векове потвърждава непрекъснато правилната, общо взето, целенасоченост на научните предвиждания, на множество различни прогнози. Човешката мисъл е много динамична и творческа. Тя създава хипотези, развива догадки, предвиждания за непознати неща, които по-късно се откриват, за бъдещи процеси, които след време настъпват закономерно. Тази практическа проверка, тази целесъобразност на действията, обусловена от предварително дадените насоки на творческата мисъл, е доказателство, както казва Ленин, за „обективността на познанието“⁷⁷.

Съвременните научно-технически постижения са тържество на силата на човешкия дух, на неговата способност да открива тайните на природата. Всеки нов

⁷⁷ Ленин, В. И. Съч., Т. 38, с. 203.

безстрашен полет в космоса потвърждава толкова много истини (характеристики, формули, принципи и т. н.) на астрономията, математиката, физиката, химията, биологията, кибернетиката и пр. Нито един космически кораб не би могъл да излезе в орбита и отпovo, по предварително разчетени етапи, да кацне на пашата планета, ако сегашните знания на човека за материята, за силите и взаимодействията в космическото пространство не са обективно верни.

Блестящо потвърждение на истинността на марксизма-ленинизма е съвременната революционна практика. Предвижданията на Маркс, Енгелс и Ленин се воплъщават непрекъснато в световните събития, в историческия преход на народите от капиталистическата към социалистическата социална формация.

Обобщение. Диалектическият материализъм разглежда истината като вероятно отражение на действителността в съзнанието на човека. Истината е противоположна на неистината, на изопаченото отражение на действителността.

Истината съществува: а) като обективна истина — това е съдържанието на познавателния образ, което не зависи от човека и човечеството; б) като относителна истина — това е моментът на незавършеност, на изпълнота на отражението в познавателния образ; в) като абсолютна истина — това е моментът на устойчивост, на завършеност в знанието на субекта, който не може да бъде никога опроверган и коригиран.

Истината е процес и резултат, незавършеност и завършеност. Философите-релативисти виждат само незавършеността. Човек според тях никога не постига обективна, абсолютна истина. Обратно, философите догматици виждат само резултата, завършеността и не схващат развитието на познанието на човека. Те гледат на всяка истина като на нещо абсолютно и неприкосновено.

Мерило (критерий) на истината е социалната практика, човешката материална преобразователна дейност. Практиката обуславя самото познание на човека. Тя винаги е основна, решаваща, движеща сила за неговото развитие. Съвременната материалистическа и социално-политическа практика потвърждава истинността на природните и на обществените науки.

Въпроси:

1. Може ли да бъде абсолютно точна истината за момента на естествения смърт на даден човек, дори ако е поставен под лекарско наблюдение?
2. Съществуват ли случаи дадена обективна истина да стане фактическа неистина и неистината да стане истина?
3. Посочете примери от различни области на науката как при последователно преминаване към все по-пълна истина се запазват моменти на абсолютност на познанието?
4. Достигането на истината зависи от практиката, но практиката зависи ли от истината?

проф. д-р МАРКО МАРКОВ

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ

ПРЕДМЕТ НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ. ОБЩЕСТВЕНО БИТИЕ И ОБЩЕСТВЕНО СЪЗНАНИЕ

Великите мислители и пролетарски революционери К. Маркс и Фр. Енгелс са създатели на първата докрай последователна научна философска теория, която разкрива законите за развитие на природата, обществото и мисленето. Нейна неразделна съставна част е историческият материализъм — науката за най-общите закони и движещи сили на развитието на човешкото общество.

Революция във философията на историята

Проблемата за обществото, за неговата същност и за законите на неговото развитие е вълнувала човешката мисъл много векове наред. През различните епохи възникват и се разпространяват най-разнообразни теории за обществото. В много от тях има известни повече или по-малко правилни идеи.

Но като цяло предмарксовата философия на историята няма научен характер. Тя страда от два много съществени недостатъка. Преди всичко в нея напълно господствува идеализмът. Тя разглежда идейните мотиви в човешката дейност като единствени двигатели на историческото развитие и не може да покаже какви материални причини стоят зад идеите, възгледите и чувствата на хората. Теоретиците преди Маркс разглеждат историята на обществото като история на бележитите обществени дейци —царе, пълководци, мислители и пр. Те неоправдано пренебрегват решаващата роля на народните маси в развитието на обществото. Това е вторият основен недостатък на домарксовата философия на историята. Така според Платон основа на държавата е моралът. Средновековният философ Августин разглежда историята като резултат на божественото провидение. Бер-

кли, като изхожда от позициите на идеализма, се опитва да докаже, че богът е върховна духовна субстанция. В основата на обществения живот, според Хегел, стои абсолютната идея. В епохата на империализма идеализмът и субективизмът в обяснението на обществените явления и процеси приема още по-силно изразена форма. Разпространява се ирационализмът — отрицание на възможността за разумно обяснение на историята.

Идеалистическият и ненаучен характер на философията на историята преди Маркс не е случайно явление. До появата на марксизма не само не възниква, но и не можеше да се създаде научна теория за обществото. Причините за това са много: сложността на обществото и на обществените отношения, неразвитостта на обществената практика и др. Но най-важната причина трябва да се търси в стремежа на господстващите експлоататорски класи да дават такова тълкуване на обществените явления, което укрепва тяхното господство. Класовият интерес на експлоататорите е изисквал да не се отива по-далеч от повърхностното описание на обществените явления, от изобразяването на отделни страни на историческия процес. Представителите на експлоататорските класи не са заинтересовани от разбулване чудовищната система на експлоатация, не могат да покажат и пътя за създаване на справедлив обществен строй. Потиснати, експлоатирани и обезправени, народните маси през робовладелския и феодалия строй не са могли да излъчат такива свои идеолози, които да разкрият истинската картина на обществения живот, действителните пружини на неговото развитие.

С появата и утвърждаването на пролетариата като класа положението се изменя коренно. Като най-прогресивна класа — носител на нов, комунистически начин на производство, работническата класа е заинтересована да открие законите на общественото развитие, да създаде научна теория за обществото.

Преди появата на марксизма представителите на обществознанието като метафизици разсъждават за обществото въобще, за прогрес въобще. Даже тогава, когато описват промените в обществото, те не разбират неговите закономерности, неговите конкретни исторически форми. Така например буржоазните идеолози в миналото и днес разглеждат капиталистическия строй като

най-съвършен обществен строй — те отричат неговия преходен характер. Маркс пръв в историята на науката подходи към историята на обществото като към обществено-исторически процес. Той отхвърли разсъжденията за обществото въобще и анализира отделните закономерно следващи една след друга фази на историческото развитие и преди всичко капиталистическата обществена формация. Маркс разкри законите на възникването и гибелта на обществените строеве и показа, че победата на комунизма е неизбежна.

Маркс научно разкри, че истински творец на историята са трудещите се, народните маси. Те създават материалните и културните блага, те извършват социалните революции и със своя труд и борба тласкат напред обществения прогрес.

Със създаването на историческия материализъм историята и общественият живот престанаха да бъдат загадка. Зад привидната случайност и многообразието на обществените явления, зад многоликите човешки съдби марксизмът откри закономерността на историческия процес. А познаването на законите на общественото развитие е основа за научно предвиждане на неговото бъдеще. Най-значително от научните предвиждания на Маркс и Енгелс е откриването на закономерната смяна на класовоантагонистичното с безкласовото комунистическо общество. Това предвиждане днес е безусловно потвърдено от победилния социализъм, от възникването и утвърждаването на световната социалистическа система, от разгърнатото строителство на комунизма в СССР.

Откритията на Маркс и Енгелс са истински революционен преврат в общественото познание. Те дадоха възможност да се създаде историческият материализъм като наука за обществото като цяло, за най-общите закони и движещи сили на неговото развитие.

Историческият материализъм е вътрешно и неразривно свързан с диалектическия материализъм, представлява неразделна част от марксистко-ленинската философия. Основните закони и принципи на диалектическия материализъм са закони и принципи и на историческия материализъм. Но между диалектическия и историческия материализъм не може да се сложи знак на равенство. Макар и свързани в единна философска теория, те се различават по обекта на изследването и по

обхвата на разглежданите от тях явления. За разлика от диалектическия материализъм, който изучава света като цяло и неговите най-общи закони, **историческият материализъм изучава само една специфична област на света — обществения живот и неговите най-общи закони на изменение и развитие.**

Историческият материализъм е своеобразен научен компас, който позволява на хората да се ориентират в сложния лабиринт от обществени явления и да определят правилно мястото и ролята на всяко едно от тях в живота на обществото. Тази своя роля историческият материализъм изпълнява преди всичко с разкриването на взаимоотношението между общественото битие и общественото съзнание.

Обществено битие и общественото съзнание

Общественият живот има две основни, неразривно свързани помежду си страни — материална и духовна. **С понятието общественото битие се означава материалният живот на обществото, а с понятието общественото съзнание — неговият духовен живот.**

Главно съдържание на материалния живот на обществото, т. е. на общественото битие, съставлява **производството на материални блага.** В процеса на производството хората не само преобразуват природните предмети и явления, но и влизат в определени обективни, т. е. независими от тяхната воля и съзнание отношения помежду си. Тези отношения са основна част от общественото битие на хората.

Материалният живот на обществото е невъзможен извън обкръжаващата човека географска среда и без хората като основна производителна сила. Затова винаги, когато се разкриват условията на материалния живот на обществото и се характеризира общественото битие, се вземат предвид и географските фактори на производството, гъстотата и ръстът на народонаселението. Но макар и много важни, тези фактори играят подчинена роля в сравнение с начина на производството, който е определящата основа на обществения живот.

Общественият съзнание обхваща възгледите, представите, идеите, политическите, юридическите, естетиче-

ските, нравствените и други теории, философията, морала, религията, изкуството, т. е. целия многообразен духовен живот на обществото. Съзнанието не е само познание, но и отношение на човека към света. В него голяма роля играят емоциите (чувствата).

Взаимоотношението между материалната и духовната страна на обществото е разкрита с известния тезис на Карл Маркс: „Начинът на производството на материалния живот обуславя обществения, политическия и духовния процес изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им.“ Следователно корените на различните идеи, възгледи, теории трябва да се търсят в материалните условия на живота на хората, а в класовото общество — и в интересите и положението на съответните обществени класи.

На всички етапи от развитието на обществото общественото битие е първично, определящо по отношение на общественото съзнание. Отначало през първобитно-общинния строй духовният живот на хората се формира под непосредственото въздействие на производството и е вплетен в него. По-късно взаимовръзката между общественото битие и общественото съзнание се усложнява, осъществява се посредством такива междинни звена, като държавата и политиката.

Общественото съзнание не е пасивен продукт на материалния живот на обществото. Веднъж възникнало, то придобива **относителна самостоятелност** по отношение на общественото битие и е в състояние да **оказва силно обратно въздействие върху породилите го материални условия**. Историческият материализъм отхвърля както идеалистическото възвеличаване на съзнанието, така и възгледите, които приписват неговата роля в живота на хората.

Историческият материализъм е свързан най-тесно с борбата на работническата класа за революционно преобразуване на обществото. Заедно с диалектическия материализъм той представлява най-дълбока теоретична основа на политиката на комунистическата партия, на нейната стратегия и тактика в борбата за мир, демокрация и социализъм. Познаването на законите на общественото развитие дава възможност на хората да въздействуват върху хода на историческото развитие, да пре-

образуват обществените отношения, да изграждат най-справедливия и истински хуманен обществен строй — комунизма.

Въпроси:

1. Кои са основните недостатъци на домарксовото обществознание?
2. Каква е същността на революционния преврат в обществознанието, извършен от Маркс и Енгелс?
3. Какво е значението на понятията обществен битие и общественно съзнание за практическата дейност на хората?

МАТЕРИАЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО — ОСНОВА НА ОБЩЕСТВОТО. ПРОИЗВОДИТЕЛНИ СИЛИ И ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

В основата на обществения живот стои производството. Производството е процес на създаване на материални блага, които непосредствено задоволяват потребностите на човека или пък служат за по-нататъшно развитие на самото производство. За разлика от животните човек не използва наготово природните предмети, а ги преобразува с оглед на своите потребности.

Производството е постоянно условие за съществуването на човешкия живот. Няма и не може да има обществен живот там, където не се произвежда, където не се развиват и усъвършенствуват производителните сили.

В съвременните условия при все по-широкото внедряване на постиженията на научно-техническата революция производителните сили се развиват с много големи, непознати в миналото темпове.

Постоянно развиващото се производство на материални ценности е основа за развитие и обогатяване на социалния и духовния живот. Преди да се занимават и за да се занимават с изкуство, просвета, политика и пр., хората трябва да задоволят своите потребности от храна, облекло, жилище.

През различните епохи от развитието на обществото хората по различен начин са произвеждали материалните блага, необходими за тяхното съществуване. Конкретната историческа форма, в която хората произвеждат, наричаме начин на производство. В историята на обществото са известни пет начина на производство:

първобитнообщинен, рбовладелски, феодален, капиталистически и социалистически.

Понятието начин на производство има важно значение при характеристиката на структурата на всяко общество, тъй като отделя и разкрива спецификата на основната сфера на обществения живот — материално-производствената дейност на хората.

За да разберем по-добре същността и закономерностите на развитието на начините на производство, трябва да разгледаме техните две неразривно свързани една с друга страни — производителни сили и производствени отношения.

Производителни сили и производствени отношения

Производителните сили представляват сложно единство от различни елементи на производството. Определяща роля сред тях имат оръдията на труда, които с право могат да се нарекат костна и мускулна система на производството. Към производителните сили се отнасят също така необходимите за производството сгради, складове, източници на енергия, напонтелни системи, торове и т. н. Всички тези елементи, взети заедно, образуват средствата на труда. Но за осъществяване на производството наред със средствата на труда е нужен и предмет на труда. Предметът на труда — това е изходният материал, от който човек изготвя необходимите средства за съществуване — руда, въглища, нефт, дървен материал и т. н. Предметът на труда и средствата на труда образуват средствата за производство.

Но за да има производство, не е достатъчно само наличието на средства за производство. Необходими са и хора, които да действуват със средствата за производство, да ръководят и управляват производствените процеси. Сами по себе си средствата за производство са куп мъртва материя. Те стават производствена сила само когато са обхванати от пламъка на живия труд. Затова хората са главната производителна сила.

И така, създадените от обществото средства за производство заедно с хората, които благодарение на свой производствен опит привеждат в движение средствата за производство, съставляват производителните сили на обществото. Производителните сили са показател за

развитието на материално-техническата база на обществото и за степента на развитие на трудещите се.

Производителните сили образуват само едната страна на начина на производство. Другата, също така много важна страна на производството — това са производствените отношения между хората.

За да произвеждат необходимите им блага и да разпределят помежду си тези блага, хората влизат в определени, независими от тяхната воля и съзнание отношения — производствени отношения. Основните елементи на тези отношения са: собствеността върху средствата за производство, положението на различните обществени групи в процеса на производството и начинът на разпределение на произведените блага. В един случай — през първобитнообщинния строй — хората са колективни собственици на средствата за производство и на произведените с общи усилия продукти, които се разпределят по равно между всички членове на обществото. В друг случай — в класовото общество — средствата за производство се намират в ръцете на една класа, която потиска и експлоатира трудещите се и обсебва главната част от произведените блага. В зависимост от това производствените отношения по своя характер биват: отношения на другарско сътрудничество и взаимна помощ и отношения на господство и подчинение.

Съществуването на едни или други производствени отношения се обуславя не от волята и желанията на хората, а от степента на икономическата зрелост на обществото, от развитието на производителните сили. Затова производствените отношения и законите, които стоят в основата им, имат обективен, независим от волята и съзнанието на хората характер.

Историята на обществото е преди всичко история на възникването, съществуването и загиването на различните начини на производство. На всеки начин на производство съответствува определен строй, определени възгледи и учреждения. Така например на капиталистическия начин на производство съответствува капиталистическият социално-политически строй — буржоазната държава, борбата между пролетариата и буржоазията и свързаните с тях политически партии, буржоазната и пролетарската култура и т. н. Гибелта на капиталистическия начин на производство, както показва опитът на

социалистическите страни, неизбежно води до коренен преврат в обществения живот.

Диалектиката на производителните сили и производствените отношения

Начинът на производство, както изтъкнахме, представлява единство от производителни сили и производствени отношения. В това единство определящата роля принадлежи на производителните сили. Те са най-подвижният и революционен елемент в производството. Те постоянно се променят, а това по необходимост води до изменение и на производствените отношения.

Тази черта на производителните сили не е случайна. Тя произтича от самата същност на материалното производство, което е непрекъснато развиващ се процес. В процеса на производството в стремежа си да осигурят повече блага, все по-пълно да задоволяват постоянно растящите си нужди хората непрекъснато усъвършенствуват оръдията на труда, придобиват нов производствен опит, развиват техниката и технологията на производството. Машините са материализиран трудов опит на обществото. Всяко ново производство обаче създава и нови нужди, за задоволяването на които трябва да се конструират нови машини, нови средства за производство и така до безконечност.

За разлика от производителните сили, в които постоянно се извършват промени, производствените отношения през определен период от време — десетилетия, столетия, а понякога и хилядолетия — не се променят съществено. Така например феодалните производствени отношения в Западна Европа са съществували почти цяло хилядолетие.

Историческите граници, в които се запазват определени производствени отношения, се определят от онези възможности за развитие, които те създават за производителните сили. Никоя обществено-икономическа формация, изтъква К. Маркс, не загива, преди да са се развили всички производителни сили, за които тя дава простор, а нови производствени отношения не настъпват никога, преди материалните условия за тях да са узрели в недра на самото старо общество. Тогава, когато производителните сили надраснат в своето

развитие съществуващите производствени откошения, когато последните се превърнат в спирачка за обществения прогрес, настъпва епохата на социалната революция, в хода на която се ликвидират остарелите производствени отношения заедно с класата, която се стреми да ги увековечи.

Изтъкнатото дотук взаимоотношение между производителните сили и производствените отношения закономерно се проявява във всички общественно-икономически формации. Но характерът на противоречията между производителните сили и производствените отношения и формите на тяхното разрешаване не са еднакви във всички общества. В това отношение между класовите формации и социализма съществува коренна противоположност.

Противоречията в начините на производство и тяхното разрешаване

В условията на класовото общество, например в капиталистическото, противоречията между производителните сили и производствените отношения имат **антагонистичен, обективно непримирим характер**. Зад остарелите производствени отношения стои капиталистическата класа, която с всички средства и сили се стреми да увековечи експлоатацията на трудещите се, да запази и умножи своите богатства. Борци за нови производствени отношения са прогресивните обществени сили и преди всичко работническата класа, която е непримирим враг на всякаква експлоатация и потисничество. При това положение на нещата разрешаването на противоречието между производителните сили и производствените отношения може да стане само по пътя на непримиримата класова борба, по пътя на социалната революция. В отделните страни това става при различна степен на развитие на производителните сили и производствените отношения, при нееднакви вътрешни и външни условия. Така например в Русия социалистическата революция победи при средно развит капитализъм, в Албания, в Северен Виетнам и др. — при крайно неразвити производителни сили, а в Чехословакия и Германската демократична република — при високо равнище на производството. Но във всички тези случаи съ-

ществуваше конфликт между остарелите консервативни производствени отношения и производителните сили. Задачата на революционните сили във всяка страна е да определят правилно съобразно специфичните условия, времето и формите за извършване на революционния преврат. Само тогава те могат да разчитат на успех в своята борба.

При социализма също има противоречия между производителните сили и производствените отношения. Но те коренно се отличават от противоречията в капиталистическия начин на производство. При социализма няма обществена сила, която да е заинтересована от запазване на остарелите страни на производствените отношения. Напротив, всички обществени сили — работническата класа, селяните и интелигенцията, са кръвно заинтересовани от усъвършенствването на производствените отношения, от ускореното и хармонично развитие на производителните сили. Друга характерна черта на отношенията между производителните сили и производствените отношения при социализма е тази, че противоречията между тях нямат всеобемаш характер, не засягат всички, а само отделни страни на начина на производство

Комунистическата партия, която изразява интересите на всички трудещи се, осигурява непрекъснатото развитие и усъвършенствване на всички съставни части и елементи на производствените отношения, както и непрекъснатото усъвършенствване на средствата на труда. Тя провежда политика, насочена към все по-голямо сближаване и развитие на двете форми на социалистическата собственост — държавната и кооперативната. Тя укрепва съюза между работническата класа, селяните и интелигенцията, създава условия за постоянно заличаване на съществените различия между тях. Под нейното ръководство се осъществяват необходимите и възможните на всеки етап изменения в системата на заплащане на труда. Конкретен израз на усилията на Българската комунистическа партия за усъвършенствване на производствените отношения е изработването и приложението на нова система на ръководство на народното стопанство и на по-съвършен икономически механизъм. В резултат на всичко това непрекъснато се издига ролята на социалистическите производствени от-

ношения като главен двигател на развитието на производителните сили в нашата страна.

Голямата съзидателна роля на социалистическите производствени отношения изпъква особено ярко, когато ги съпоставим с остарелите, загнили капиталистически производствени отношения. В развитите капиталистически страни производителните сили се развиват много по-бавно, отколкото в страните от световната социалистическа система.

Така например средногодишният темп на нарастване на промишленото производство на страните-членки на Съвета за икономическа взаимопомощ е два пъти по-голям в сравнение със страните от Общия пазар. С примера на своето всестранно превъзходство над капиталистическата обществена система социализмът чертае пред човечеството реалната оптимистична картина на неговото бъдеще.

Съзидателната сила на социалистическите производствени отношения ярко се проявява в нашата страна. В сравнение с 1948 г. през 1974 общата продукция на промишлеността нарасна 25 пъти, а продукцията на селското стопанство — 2,2 пъти. С особено бързи темпове се развива българската икономика след историческия Априлски пленум на ЦК на БКП от 1956 г. През последвалите години средногодишното увеличаване на националния доход е 8,6 на сто. По този синтетичен показател България се нарежда между най-бързо развиващите се страни в света.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество, както е показано в Програмата на Българската комунистическа партия, производствените отношения ще се развиват и усъвършенствуват, ще се издига тяхната роля като основен двигател на ускореното развитие на материално-техническата база на обществото в името на висшата цел — все по-пълното и комплексно задоволяване на материалните и културните потребности на народа.

Въпроси:

1. Кои са главните съставни части на производителните сили на обществото?
2. Каква е ролята на производствените отношения при капитализма и при социализма?

ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКА ФОРМАЦИЯ. БАЗА И НАДСТРОЙКА

Още от най-древни времена, от своето възникване човек е обществено същество. Той живее в определена социална среда, сред себеподобни. Неговият живот и развитие са немислими извън взаимовръзката му с другите хора.

Обществото не е механичен сбор от индивиди, изолирани и независими един от друг, а сложна система от исторически установили се форми на съвместна дейност на хората. Обществото е особена, висша степен на развитие на живите системи. То е съвкупност от всички социални, политически и духовни отношения, които се формират върху основата на даден начин на производство.

С понятието обществено-икономическа формация историческият материализъм означава обществото на определен етап от неговото историческо развитие. Всяка обществено-икономическа формация се характеризира със свой специфичен начин на производство и съответна организация на труда (а в експлоататорските общества — и с особени класи и форми на експлоатация), с устойчиви форми на общност между хората, със съответен тип на управление, със специфична организация на семейството и семейните отношения, с характерни обществени идеи и т. н. За да се разбере същността на обществото, трябва да се вникне в особеностите на различните, закономерно свързани една с друга обществено-икономически формации.

Първобитно общество

Първата обществена формация е първобитнообщинният строй. Той е съществувал десетки хиляди години. Производителните сили в първобитнообщинния строй са се намирали на крайно ниска степен на развитие. Хората били въоръжени с примитивни, крайно несъвършени оръдия на труда. Много векове наред хората използвали в борбата за съществуване природни предмети: камъни, пръчки и др. След много усилия те изобрели такива мощни за времето си оръдия на труда, като копието, лъка и стрелата, камешната брадва и т. н. Си-

лата на човека многократно нараснала с откриването на огъня.

На примитивните, неразвити производителни сили през първобитнообщинния строй съответствували обществената форма на собственост и уравнилното разпределение на богатата. Всички средства за производство с изключение на личното оръжие били собственост на рода. Обществената собственост и равенството обединявали хората, били основата на другарското сътрудничество и взаимопомощта в живота и труда. На тогавашната степен на развитие на общественото производство съответствува родовата организация на социалния живот и първобитното равенство.

В своята борба за съществуване първобитните хора непрестанно, макар и много бавно, са усъвършенствували оръдията на труда, придобивали са производствен спит и трудови навици. Истински преврат в отношенията между хората се извършил след откриването на металите и начините на тяхната употреба. Употребата на железни оръдия на труда (рало с железен лемеж, железна брадва и т. н.), които по своята твърдост и острота далеч надхвърляли каменните, довела до коренно изменение в производството и в производствените отношения между хората — значително се увеличило производството на продукти, трудът станал по-производителен, постепенно земеделието, животновъдството и занаятите станали самостоятелни производствени дейности, с които започнали да се занимават отделни племена, общини и даже отделни семейства. С други думи, появило се обществено разделение на труда, а заедно с него и имущественото неравенство между хората. Постепенно родовите първенци — старейшините, вождовете, жреците, заграбили богатствата на рода, обособили се като експлоататорска класа. Появило се класовото общество.

Робовладелски строй

Робовладелският строй е крачка напред в прогресивното развитие на обществото в сравнение с първобитното общество. Робският труд създава възможност за част от хората да се занимават само с умствена дейност, да обобщават трудовия опит, да усъвършенствуват оръ-

дията на труда, да създават архитектурни, литературни, скулптурни и други паметници.

В епохата на робовладелския строй производителните сили достигнали голямо за времето си развитие. Металът окончателно изместил дървените и каменните оръдия за производство. След ралото с железен лемеж бил изобретен железният плуг, металическият сърп и др. Започнало изкуственото напояване на земята, изобретена била мелницата, развил се добивът на руди и други полезни изкопаеми. Голямо развитие достигнало занаятчийското производство. Появили се много изкусни занаятчии в различните отрасли на производството. Широко развитие получило строителното дело, корабостроенето, военното дело. Израствали градове, голям размах достигнала търговията.

Производствените отношения на робовладелския строй коренно се отличават от тези на първобитното общество. Робовладелецът бил абсолютен господар на средствата за производство и на роба. С роба той можел да се разпорежда, както намери за добре — да го продаде, да го убие, да му възложи всякаква работа и т. н. Изпълнени с господарско високомерие, робовладелците изобщо не са смятали робите за хора. Древните мислители в своите трудове разглеждат робите като „говорящи инструменти“ за разлика от „немите инструменти“ — сечивата, и „полунемите“ — животните.

Първоначално системата на робския труд тласкала напред развитието на производителните сили. Но положението, в което бил поставен робът, убивало у него всяка заинтересованост да усъвършенствува и съхранява оръдията на труда. Нещо повече, деградирал физически и умствено, озлобен от жестоката експлоатация, робът много често чупел инструментите и производствените съоръжения. Робската форма на труда влязла в крещящо противоречие с нуждата непрекъснато да се развиват производителните сили и вече не успявала да задоволи растящите нужди на обществото. Стихийно, неорганизирано робите започнали да се надигат против своите господари, борели се на живот и смърт за правото си на съществуване.

По силата на своите вътрешни противоречия робовладелският строй рухнал. На негово място дошъл феодализмът.

Феодален строй

Прогресивното развитие на производителните сили продължило и в епохата на феодализма. В много области на производството били направени важни усъвършенствувания и изобретения. Създадени били водни и вятърни мелници, платноходки, развило се мореплаването и т. н. Изобретено било книгопечатането. Значителен прогрес бил достигнат и в текстилното производство, появили се по-съвършени занаятчийски инструменти.

Нови възможности за развитие на производителните сили създавали феодалните производствени отношения, които били по-прогресивни от робовладелските. Наистина и феодалът подобно на робовладелеца владеел основните средства за производство и преди всичко земята. Той имал „право“ да заставя селянина да се труди на господарската земя, могъл да купува и продава крепостните селяни, но животът на селяните вече не принадлежал на феодала. Макар и зависими от феодалите, селяните и занаятчиите имали (за разлика от роба) свое лично стопанство, където те работели през свободното от феодалните повинности време. Поради това трудещите се при феодализма били заинтересовани да усъвършенствуват оръдията на труда, да развиват земеделието и занаятите.

С течение на времето особено след великите географски открития в края на XV в. и началото на XVI в. (откриването на Америка, на морския път за Индия и т. н.), производителните сили на феодалния строй достигнали такова равнище, при което феодалните производствени отношения започнали да спъват тяхното развитие и трябвало да бъдат унищожени. Необходимостта от преврат в икономическите отношения напълно назряла тогава, когато възникнала манифактурата. Като по-прогресивна форма на производството манифактурата постепенно измествала дребното занаятчийско производство. Но на възхода на манифактурата пречели феодалните производствени отношения, които задържали работната сила в село, утвърждавали разпокъсаността, обособеността и натуралния характер на стопанството. Поради това възникнала историческата необходимост да бъдат унищожени феодалните производствени отношения. Тази задача била изпълнена от буржоазните революции.

Капитализъм

След унищожаването на феодалните производствени отношения и победата на буржоазния строй започнали много по-бързо да се развиват производителните сили. За няколко столетия капитализмът развил производителните сили в много по-големи мащаби, отколкото всички предшествуващи формации, взети заедно. Най-важният резултат от развитието на производителните сили при капитализма е появата на едрото машинно производство. Бързо се увеличава главната производителна сила — населението на Земята.

Основната причина за бурното развитие на производителните сили в началния период от историята на капитализма били капиталистическите производствени отношения, които тогава съответствували на достигнатата степен на развитие на производителните сили. Главният стимул за увеличаване на производството бил стремежът към печалба. В стремежа си да получи повече печалба буржоазията разширявала производството, усъвършенствувала техниката, подобрявала технологията на производството. Като освободил работника от феодална зависимост, капитализмът си осигурил необходимата за своето развитие работна сила.

Машинното производство въвлеча в производствения процес стотици хиляди и милиони работници и служещи. То концентрира работната сила в едри предприятия, свързва тясно интересите на всички експлоатирани от буржоазията трудещи се. Голямата специализация на производството в гигантските предприятия с огромни маси работници засилва неимоверно и прави съвсем очевиден обществения характер на производството. Но присвояването на продуктите остава частнокапиталистическо.

При капитализма в гигантски размери се задълбочава пропастта между богатството на буржоазията и бедността на пролетариата. Въпреки огромните производствени възможности при капитализма мизерията, гладът, болестите са неизменни спътници на мнозинството от населението в несоциалистическите страни. Най-ярко изпъкват недъзите на капиталистическия строй в неговата висша и последна фаза — империализма. На тази основа възниква обективната историческа необходи-

мост да се ликвидират капиталистическите производствени отношения, превърнали се в окови на обществения прогрес, да се изградят такива отношения, които да отговарят на обществения характер на производството.

Комунизъм

Комунизмът е най-висшата общественно-икономическа формация, начало на нова ера в историята на човечеството. Комунизмът е обществото на всестранно развити производителни сили, основани върху комплексната автоматизация и кибернетизация на производствените процеси и на хармоничното развитие на човека — главната производителна сила на обществото. В основата на комунистическите производствени отношения стои обществената собственост върху средствата за производство, която изключва експлоатацията на човек от човека и осигурява постоянното издигане на материалното и културното положение на трудещите се.

База и надстройка на обществото

Обликът на всяка отделна обществена формация се определя от присъщите ѝ база и надстройка. Извън базата няма производство и следователно и обществен живот.

Базата на обществото — това е съвкупността от производствените отношения на всеки даден етап от общественото развитие. Основният определящ елемент в производствените отношения, а следователно и на базата, са формите на собственост. От това, в чии ръце се намират основните средства за производство в дадена епоха, се определя характерът на съответната икономическа база. Базата в класовоантагонистичното общество е антагонистично противоречива, защото изразява отношения между експлоататори и експлоатирани, господари и роби.

Надстройката — това са политическите, правните, философските, нравствените, художествените и религиозните възгледи на обществото и съответните на тях отношения, учреждения и организации. Подобно на базата, надстройката в класовоантагонистичните обществ-

ва е антагонистично противоречива. Между идеологията и учрежденията на враждебните класи се води непримирима борба. Господстваща роля в класовите общества играят възгледите и учрежденията на господстващата класа.

Възникналата въз основа на дадена база надстройка играе огромна роля в живота на обществото. Тази роля е тясно свързана с относителната самостоятелност в нейното развитие. Най-съществената проява на относителната самостоятелност на надстройката е нейната способност да оказва обратно (ускоряващо или забавящо) въздействие върху породилата я икономическа база. Както възникването, така и съществуването на всяка обществена формация е немислимо без опазителна роля, която играят идеите, възгледите и съответните на тях учреждения. Така например великите идеи на френските мислители — материалисти и хуманисти от XVIII в., подготвиха идейно Френската буржоазна революция. В условията на социализма съзнателността на масите, родена от дълбокия прелом в обществените отношения, става могъща сила, която ускорява обществения прогрес, движи напред развитието на производителните сили, техниката, науката и културата.

Относителната самостоятелност на надстройката намира израз и в приемствеността в нейното развитие. Създаването на идеологията на новата класа не може да стане изолирано, напълно независимо от мислителния материал, натрупан от миналите поколения. Част от идеите и възгледите на старата епоха неизбежно се вливат в идеологията на новата класа. Като най-прогресивна класа на нашето време работническата класа е единственият наследник на духовните ценности, постигнати от човечеството в неговото многовековно развитие. Приемственост съществува и в областта на другата съставка на надстройката — учрежденията, които пропагандират и защитават дадени обществени идеи. Така например експлоататорската държава е институт, присъщ на всички класоантагонистични обществени формации.

Друга проява на относителната самостоятелност на надстройката е възможността идеологията, а също и някои свързани с нея учреждения да изостанат в своето развитие от икономическата база на обществото или да

изпреварят в известна степен нейното утвърждаване. Пример за изоставане на надстройката представляват отживелиците от капитализма в съзнанието и бита на трудещите се от социалистическото общество. Ярко проявление на възможността надстройката да изпревари в своето развитие икономическата база представляват марксистическата философия и марксистическите партии преди победата на социалистическата революция, зародишите на комунистическото отношение към труда и изобщо съществуващите още през низшата фаза на комунизма елементи на комунизма в духовния живот на обществото.

Посочените дотук закономерности на възникването и ролята на базата и надстройката на обществото се проявяват и при прехода от капитализма към социализма. Тук обаче има някои своеобразия, които се определят от особеностите на социализма като качествено различен от всички други обществени формации социален строй. За разлика от класовоантагонистичните обществени формации, зараждането на новите производствени отношения не става в недрата на стария строй. Поради това формирането на социалистическата база започва след завземането на властта от пролетариата. Създадена под ръководството на комунистическата партия, социалистическата държава играе огромна роля в процеса на формиране и утвърждаване на социалистическата икономическа база. След изграждането на социалистическата държава социалистическата надстройка напълно се формира и развива. Следователно и тук базата е първична по отношение на надстройката. Други особености на социалистическата база и надстройка са: те не възникват стихийно, а като резултат от целенасочената дейност на хората, преди всичко на работническата класа, между тях и в тях няма антагонистични прстиворечия; те непрекъснато се развиват и усъвършенствуват, все повече се издига ролята им в изграждането на комунистическото общество.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество в базата и надстройката се извършват дълбоки изменения. Сближават се и взаимно се обогатяват двете форми на собственост — общонародната и кооперативно-груповата. Постепенно се преодоляват запазилите се социално-класови различия, формират се чертите

на социалната еднородност. Социалистическата държава прераства в общонародна организация. Обогатява се духовният живот на обществото, издига се ролята на надстройката в социалистическото строителство. Конкретен израз на усъвършенствуването на надстройката представляват промените, извършени в политическия и социалния живот у нас в последно време — приемането на новата Конституция, създаването на Държавния съвет, издигане ролята на народните съвети и др. Програмата на Българската комунистическа партия прави всеобщилен марксистко-ленински анализ на количествените и качествените изменения в базата и надстройката на обществото и научно определя задачите на субективния фактор.

Въпроси:

1. По какви главни белези се различават отделните обществени формации?
2. Кои са причините за прехода от една обществено-икономическа формация към друга?
3. Каква е ролята на социалистическата надстройка?
4. Какво практическо значение има относителната самостоятелност на надстройката?

КЛАСИ И КЛАСОВА БОРБА

Във всички обществени формации — с изключение на първобитнообщинната и комунистическата — обществото е било разделено на класи с коренно противоположни интереси. Борбата между тях е основна движеща сила на общественото развитие.

Какво представляват класите

„Класи се наричат големи групи от хора, които се различават по своето място в исторически определената система на общественото производство, по своето отношение (най-често закрепено и оформено в законите) към средствата за производство, по своята роля в обществената организация на труда, а следователно по начините на получаване и по размерите на оная част от общественото богатство, с която те разполагат. Класите са такива групи от хора, една от които може да си присвоява

труда на друга благодарение на разликата в мястото, което заема в определения строй на общественото стопанство.” (Ленин)

Нека по-отблизо да се вгледаме в това Лениновото определение на класите.

Първият белег на класите това е различното място, което те заемат в исторически определената система на общественото производство. На всяка класова антагонистична обществена формация съответствуват две основни класи, едната от които е експлоататорска, а другата — експлоатирана. Наред с тях съществуват и неосновни класи, като например дребни производители през робовладелския и феодалния строй, буржоазията в епохата на феодализма и т. н.

Мястото на класите в системата на общественото производство се определя от тяхното отношение към средствата за производство. Робовладелците, феодалите и капиталистите са собственици на средствата за производство и поради това те са в състояние да експлоатират трудещите се — робите, крепостните селяни, пролетариите, които на свой ред са производителите на материалните блага на обществото.

Класите се различават и по ролята, която играят в организацията на обществения труд. Господстващата класа ръководи (направо или чрез доверени лица) производството, определя насоките на неговото развитие. Нейната дейност има повече или по-малко характер на умствен труд, докато потиснатите и експлоатирани класи са обречени на тежък изтощителен физически труд. В класовото общество съществува противоположност между умствения и физическия труд.

Всяка класа получава в различни форми и в различни размери част от общественото богатство. Тя зависи от отношението на класите към средствата за производство и от мястото, което те заемат в общественото производство. Феодалът получава рента, капиталистът — печалба, работникът — работна заплата и т. н. Основната част от националния доход на всяка капиталистическа страна се присвоява от буржоазията, въпреки че тя навсякъде е малцинство в населението.

Представителите на експлоататорските класи се стремят да докажат, че класите са вечни, а класовото деление на обществото — съвсем естествено и нормално

явление. Този възглед, предиктуван от реакционни класови съображения, противоречи на науката, на обективния анализ на общественото развитие, който показва, че класовото деление на обществото не е вечно, а исторически възникнало и преходно обществено явление. То е свързано само със съществуването на частната собственост върху средствата за производство.

Класовата борба и нейната роля в живота на обществото

И най-беглият поглед върху живота на робовладелското, феодалното и буржоазното общество показва, че между богати и бедни, експлоататори и експлоатиращи, потиснати и потисници винаги се е водила ту явна, ту скрита борба. Жестоката експлоатация и произволът на господстващите класи е принуждавала робите в робовладелското общество, крепостните селяни при феодализма и пролетариите в буржоазното общество да се съпротивяват, да се борят за човешко съществуване за по-добър живот. Тях малко са ги утешавали проповедите на църквата за небесния рай, който уж ги очаквал след смъртта. Те искали да живеят като хора на земята.

Защо се води класовата борба. Причината за борбата между класите трябва да се търси в това, че те имат **коренно различни основни интереси**. Експлоататорите и експлоатиращите стоят на различни полюси в обществото. Първите са заинтересовани да запазят и утвърдят системата на експлоатация, да увековечат своите привилегии, а вторите — да ликвидират експлоатацията и потисничеството. Поради това класовата борба в класово-антагонистичното общество е закономерно явление. Тя произтича от положението на класите в производството, от цялата тяхна жизнена обстановка.

Няма сила, която да отстрани, да „отмени“ борбата на класите, да установи „класов мир“, за който с такава усърдие говорят идеолозите на експлоататорите. Те с всички средства се мъчат да докажат, че в капиталистическото общество няма класи и класова борба. Но доколкото под натиска на фактите те са принудени да признаят наличието на класова борба, те я представят

в съвсем погрешна светлина. В класовата борба те виждат задържаща, консервативна сила, а в класовото сътрудничество — най-благоприятния фактор на обществения прогрес. Това схващане изопачава действителната роля на класовата борба в историческото развитие, противоречи на целия опит, натрупан от прогресивните сили. Няма и не може да има прогрес там, където експлоатираната класа се примирява със своето робско положение и не води решителна борба за своето освобождение. Теориите за класов мир, упсрито проповядвани от дясната социалдемокрация и ревизионистите, задържат развитието на класовата борба, пречат на класосъзнаването на работническата класа.

Класовата борба е главният двигател на прогреса, основна движеща сила на развитието. Борбата на потиснатите и експлоатираните класи ускорява развитието на всички страни на обществения живот. Тя тласка собствениците, особено в капиталистическото общество, да усъвършенствуват оръдията за производство, да модернизират производството, да ускоряват техническия прогрес. Тя ускорява гибелта на старите, отживели времето си обществени формации, съдействува за победата на новите обществени отношения. Класовата борба е неотделима от социалната революция.

Съществуването на класи с коренно противоположни интереси е основата за възникването на политическите партии и на политическите борби в класовоантагонистичното общество. Политическите партии изразяват интересите на съответните класи и слоеве в обществото и обединяват най-активната част от тях. Партията организира класата, целенасочва нейната борба, дава завършен израз на нейните тежнения и стремежи. Поради това в класовото общество, особено при капитализма, борбата на класите е неотделима от политическата борба, от борбата между партиите — представителки на различните класи в обществото.

Политическите партии на реакционните класи скриват своята връзка със съответните класи, представят себе си изразителки на цялото общество. Но в хода на общественото развитие все по-ясно изпъква зависимостта на партиите от класите, ролята на политическите партии като изразители и защитници на определени класови интереси и цели. Разбулвайки действителната

същност на партиите в капиталистическото общество, комунистическата партия открито провъзгласява своята цел — да служи на работническата класа, да ръководи нейната борба за освобождение от експлоатацията и политическия гнет.

Пролетариатът е гробокопач на капитализма. На него историята е възложила историческата мисия да освободи човечеството от експлоатацията и потисничеството и да изгради най-справедливото човешко общество — комунизма. Тази световноисторическа роля на пролетариата не е случайно явление. Тя произтича от неговото място в капиталистическото общество.

Форми на класовата борба на пролетариата

Пролетариатът наред с буржоазията е основна класа на капиталистическото общество. Но за разлика от буржоазията той е лишен от средствата за производство и е принуден да продава своята работна сила, за да осигури съществуването си. В хода на развитието на капиталистическото общество пролетариатът непрекъснато нараства числено в резултат на разоряване на дребните производители от града и селото. Пролетариатът е най-решителен борец против експлоатацията и потисничеството, истински изразител на интересите на всички трудещи се. Затова той стои начело на революционната борба против капитализма, води след себе си всички трудещи се слоеве от обществото: бедните и средните селяни, народната интелигенция, служещите и т. н. Въоръжен с научна марксистко-ленинска идеология, ръководен от комунистическата партия, пролетариатът насочва борбата на всички трудещи се към крайната цел — изграждането на комунистическото общество.

Борбата на пролетариата против капитализма се осъществява в три главни форми — икономическа, политическа и идеологическа. Исторически първата форма на класовата борба е икономическата борба. Нейната същност се изразява в защита на материалните икономически интереси на пролетариата. Жестоко експлоатиран от капиталистите, пролетариатът се бори за увеличаване на работната заплата, намаляване на работния ден и т. н. Икономическата борба сплотява ра-

ботниците, помага им да осъзнаят своята сила и историческата си мисия. Затова икономическата борба закономерно прераства в политическа — в борбата за унищожаване на самата система на експлоатация на човек от човека, за изграждане на социалистическото общество. **Идеологическата форма на класова борба се изразява в борбата против буржоазната идеология, за преодоляване на идейното влияние на буржоазията.**

Основната и най-важна форма на класовата борба е политическата борба, защото само по пътя на непримиримата борба против политическото господство на буржоазията може да се унищожи капитализмът, да се освободят пролетариатът и всички трудещи се, да се изгради комунистическото общество. В политическата борба работническата класа използва най-различни методи: стачки, демонстрации, дейност в парламента и пр. За да бъде успешна нейната борба, работническата класа трябва да владее всички форми, мирни и насилствени, парламентарни и извънпарламентарни.

Изострянето на класовата борба при капитализма е естествено и неизбежно явление. То произтича от конфликта между производителните сили и производствените отношения, от реакционната политика на буржоазията. То говори недвусмислено, че експлоаторските класи трябва да бъдат унищожени и да се изгради ново, безкласово общество.

Унищожаване на класите

Научен, марксистки отговор на въпроса за съдържанието на процеса на унищожаване на класите даде Ленин.

„Да се унищожат класите — казва Ленин — това значи да се поставят всички граждани в еднакво отношение към средствата за производство на цялото общество, това значи — всички граждани да имат еднакъв достъп да работят с обществените средства за производство, на обществената земя, на обществените фабрики и т. н.“

Премахването на класите е сложен и продължителен процес, който обхваща цяла историческа епоха. Първа крачка в тази насока е унищожаването на експлоаторските класи — капиталистите, селските експлоатори, помещиците (там, където съществуват). Това става в хода на упорита и ожесточена класова борба.

След унищожаването на буржоазията работническата класа престава да бъде пролетариат, т. е. класа, лишена от собственост, защото в нейни ръце, в ръцете на целия народ се съсредоточават основните средства за производство — фабриките, мините, електростанциите, средствата за съобщение и др. Настъпват дълбоки промени и в живота на селяните. С победата на кооперативния строй те се превръщат в единна социалистическа класа, която успешно изгражда социалистическия строй в село. Интелигенцията се свързва тясно с работниците и селяните и се превръща във важен фактор за прогрес във всички области на живота на социалистическото общество. На основата на всички тези изменения изчезва класовият антагонизъм, характерен например за капитализма, и се изгражда социално-политическо и идейно единство на трудещите се под ръководството на комунистическата партия.

Но и при социализма има известни социално-класови различия. Така например работническата класа е свързана с общонародната форма на собственост, а класата на селяните-кооператори — с груповата, кооперативната форма на собственост. Запазват се и някои съществени различия — между умствения и физическия труд, във формата и размера на доходите, които отделните категории трудещи се получават. Тези различия са неизбежни за низшата фаза на комунизма, свързани са с недостатъчната степен на развитие на производителните сили и на обществените отношения.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество сближаването на класите протича с ускорени темпове. Ролята на работническата класа като главна производителна сила и като ръководна класа в обществото продължава да расте. Различията между работническата класа и класата на селяните-кооператори до голяма степен се преодоляват. Значително се увеличава ролята и значението на интелигенцията. Ускорява се процесът на преодоляване на съществените различия между хората на физическия и хората на умствения труд. „Различията между обществените класи и групи намаляват дотолкова, че по своята социална структура социалистическото общество застава пред прага на социалната еднородност.“ (Из Програмата на БКП)

В постепенния преход към висшата фаза на комунистическото общество се създават условия за пълно сближаване на работниците, селяните и интелигенцията и преодоляване на различията между тях. На определена степен от развитието на обществото двете форми на социалистическата собственост — общонародната и кооперативната, ще се слоят в единна комунистическа форма на собственост и следователно ще изчезне основното социално различие между работниците и селяните. Гигантският ръст на производителните сили ще даде възможност да се премине към комунистическия принцип на разпределение — „от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. А когато обществото достигне още по-висока степен на развитие, физическият и умственият труд ще престанат да бъдат самостоятелни сфери на човешката дейност, ще се съединят органически в трудовата дейност на труженниците на комунистическото общество.

Изграждането на безкласово комунистическо общество ще бъде най-великият триумф на борбата на работническата класа, тържество на нейния велик идеал

Въпроси и задачи

1. Анализирайте Лениновото определение на понятието класа.
2. Защо класите непрекъснато воюват помежду си? Каква е ролята на политическите партии в класовата борба?
3. Кои са основните форми на класовата борба на пролетариата? Каква е крайната цел на класовата борба?

ДЪРЖАВА И РЕВОЛЮЦИЯ

Държавата е политическа организация на икономически господстващата класа, орган за политическо господство на една обществена класа над другите. Държавата е най-важната съставна част от надстройката на обществото. Нейното съществуване и дейност отразяват най-пряко и в кондензирана форма икономическите потребности и интереси на господстващата класа в обществото.

Функции и органи на държавата в класовото общество

Държавата не е съществувала вечно. Имало е време, когато обществото е минавало и без нея. Хората не са имали понятие за държава и държавна власт, не са познавали господството и подчинението, неравенството и неправдата. Това време е епохата на първобитното комунистическо общество. С появата на общественото разделение на труда и с развитието на производителните сили единното безкласово общество се е разпаднало на класи, враждебно настроени една към друга. При тези условия възниква историческата необходимост от създаване на държавата — особен орган за потискане, за осигуряване господството на експлоататорите над експлоатираните.

Същността на държавата като орган на господстващата класа най-пълно се проявява в нейните основни функции. Главната функция на експлоататорската държава е защитата на експлоататорския строй, борбата против експлоатираното мнозинство. Стремешът да държи в подчинение и покорност широките народни маси е основното съдържание на дейността на робовладелската, феодалната и буржоазната държава. Експлоататорската държава има още една, втора функция — да разширява своята територия в интерес на господстващата класа за сметка на територията на другите държави или да защитава своята територия от други държави. В продължение на целия период от съществуването на класовото общество и на експлоататорската държава са се водили много войни като израз на завоевателните стремежи на експлоататорските класи.

Между вътрешната и външната функция на държавата има тясна връзка и взаимна зависимост. Каквато е класата, заемаща господстващо място в дадено общество, такава е и нейната вътрешна и външна политика. Реакционната външна политика на империалистическите държави например произтича от историческото място, от безперспективността на буржоазията като класа.

Заменянето на родовата организация с държавна не е станало и не е могло да стане изведнъж. То е продължило стотици години. Отначало насилието се е

осъществявало от органите на управление на рода. Последните постепенно попадат в ръцете на родовата аристокрация и робовладелците. В епохата на разложението на рода общото събрание на всички мъже-воини, макар и да оставало да съществува, постепенно загубило своята роля на върховен господар на съдбините на рода. На негово място се издигнал аристократическият съвет, който решавал обществените дела в угода на богатите. В редица страни, например в Гърция и Рим, заемането на длъжности в държавния апарат станало привилегия на имотните слоеве от населението. Племенните вождове постепенно се превърнали в царе и царската власт станала наследствена.

Възникването на държавата с нейните пови, непознати на рода, функции изисквало създаването на специални въоръжени органи за насилие, като полиция и войска, различни учреждения за принуда, като съдилища, затвори и др. Постоянната войска и полицията са били винаги главната опора, главните оръдия, които държавната власт е използвала в борбата си против трудещите се. Колкото повече се изостряли класовите противоречия, толкова по-голяма роля започнала да играе държавата. В продължение на векове и хилядолетия експлоататорите все повече и повече са усъвършенствували държавната машина за насилие, укрепвали апарата и органите, с помощта на които са държели в подчинение народните маси. И не могло да бъде другояче. Без постоянното укрепване на държавната власт, на нейния апарат за насилие шепата експлоататори и потисници не биха могли да поддържат своето господство, да експлоатират безнаказано и да угнетяват мнозинството от хората.

В историята са известни различни типове държави: робовладелски, феодални, капиталистически и качествено нов тип — социалистически. Типът на държавата се определя от характера на господстващата класа.

В рамките на даден тип държава има разнообразни форми на управление. Формите на управление на робовладелския тип държава са робовладелската демокрация и робовладелската аристокрация, робовладелската република и монархията; на феодалния тип — феодалната монархия и републиката (която се среща рядко); на буржоазния тип — буржоазната кон-

ституционна монархия, буржоазно-демократическата република, тоталитарната¹ фашистка държава и др.

Демокрацията на буржоазната държава до голяма степен е фиктивна, защото узаконява и защитава експлоатацията на наемния труд и изключва широките народни маси от решаващо участие в държавните дела. И най-„демократичните“ буржоазни държави нямат и не могат да имат друга природа и основна задача освен да потискат трудещите се маси. Съвременните буржоазни държави не са нищо друго освен политически органи на капиталистическата експлоататорска класа. С насилие и демагогия, с бич и религиозни проповеди те служат на своя създател и върховен господар — класата на капиталистите.

Нито израсналата от родовия строй робовладелска държава, нито държавата при феодализма и капитализма е орган за примиряване на класите. Експлоататорската държава винаги е била орган за класово господство, орган за потискане на една класа от друга. Наистина държавата създава „ред“, прави по-умерени стълкновенията между класите. Но този ред не означава, че противоречията между класите са притъпени. Напротив, те стават още по-остри и непримирими. Защото към икономическото потисничество се прибавя нов вид потисничество — политическото.

С появата на държавата като орган на господството на експлоататорите възникнала необходимостта от нови форми и средства за урегулиране на отношенията между хората. В докласовото общество хората уреждали своите отношения с помощта на традициите и обичаите, предавани от поколение на поколение. С появата на класите и на отношенията на господство и подчинение наследяваните от миналите епохи социални норми станали вече недостатъчни, за да се урегулирват отношенията на хората. Понятията за добро и зло, за справедливо и несправедливо станали различни за различните класи. Тогава възникнало правото. То представлява съвкупност от писани норми и правила за отношенията между хората. Но за разлика от обичаите и традициите при първобитното общество то има принудителен характер. Правото не е израз на общата воля,

¹ Тоталитарен — диктаторски.

а на издигнатата в закон воля на господстващата класа. Със своите органи за насилие държавата принуждава експлоатираните и потиснатите маси да изпълняват законите. Главна грижа на правото още с неговото възникване е да укрепва и охранява частната собственост като източник на икономическата и политическата мощ на експлоататорите. Такъв характер са имали законите на Солон в древна Гърция, Крумовото законодателство в България и други. Конституциите на съвременните буржоазни държави освещават и охраняват частната собственост и експлоатацията на човек от човека.

С победата на социалистическата революция се създава коренно нов тип държава — диктатура на пролетариата. Социалистическата държава е по новому диктаторска — за експлоататорите и враговете на социализма, и по новому демократическа — за трудещите се народни маси. Демократическата същност на социалистическата държава с всяка крачка от нейното развитие все повече се утвърждава. Главни задачи на социалистическата държава са: да смаже съпротивата на съборените от власт класи, да защити пролетарската революция от външни врагове, да унищожи експлоатацията и националния гнет, да укрепя съюза между работническата класа и трудещите се селяни, да организира изграждането на социалистическото и комунистическото общество, да възпитава трудещите се в духа на социализма.

Държавата ще изчезне при комунизма. Изпълняваните от нея функции постепенно ще загубят политическия си характер и ще се превърнат в непосредствено самоуправление на обществото, на народа.

Ние вече знаем, че стъпалата на обществения прогрес са закономерно следващите една след друга обществено-икономически формации: първобитнообщинният строй, робовладелският строй, феодализмът, капитализмът и социализмът. В съвременната епоха се извършва световноисторически преход от капиталистическата към социалистическата обществена формация. Естествено възниква въпросът: Как се извършва преходът от един към друг, по-висш обществен строй?

Създателите на научната теория за общественото развитие Маркс и Енгелс първи дадоха правилен отго-

вор и на този въпрос. Те показаха, че преходът от една към друга, по-висша обществена формация се извършва по пътя на социалната революция.

Социалната революция — закономерно явление в класово-антагонистичното общество

Социалната революция е дълбок, радикален преврат във всички области на обществения живот: в икономическия строй, в политическата организация на обществото, в неговата идеология и култура и т. н. Така например с победата на буржоазната революция се премахнаха феодализмът и се утвърдиха капиталистическите производствени отношения. Феодалната класа и нейното господство бяха унищожени, утвърди се политическата власт на буржоазията, отхвърлена беше феодалната идеология и господстващо място в идейния живот на обществото зае буржоазната идеология. Обществото направи голяма крачка напред в своето развитие. Изобщо всяка социална революция ликвидира остарелия строй и утвърждава господството на нов обществен строй. Затова Маркс с пълно право нарича социалната революция локомотив на историята.

Най-дълбока причина за социалната революция представлява конфликтът между остарелите производствени отношения и развиващите се производителни сили. Такъв конфликт неизбежно възниква на определен етап от развитието на класово-антагонистичните обществени формации.

Щом като причините на социалната революция се съдържат в начина на производството, във взаимоотношенията между неговите две основни страни — производителните сили и производствените отношения, тя не е и не може да бъде резултат на „подстрекателство“, на хрумвания и капризи на хората. Тя не може да се „внесе“ или „изнесе“, да се „диктува“ или „назначават“. Социалната революция е дело на народа, на прогресивните класи, които в хода на революционната борба стават повече или по-малко съзнателни изразители на историческата необходимост да се ликвидират реакционните производствени отношения и свързаните с тях политически институти и учреждения.

Но даже тогава, когато негодността на дадени производствени отношения е очевидна за всички, класата-носител на тези отношения не се отказва доброволно от своето господство. С всички сили и средства тя се стреми да увековечи господстващото си положение в обществото, да задържи и укрепи остарелите реакционни производствени отношения. Това тя прави главно с помощта на държавата. При тези условия **разрешаването на противоречието** между производителните сили и производствените отношения може да стане само **чрез изтръгване на политическата власт от ръцете на реакционната класа**. Ето защо **въпросът за властта е основен въпрос на всяка социална революция**.

Социалната революция може да победи само при наличието на определени обективни условия, съвкупността от които се нарича **революционна ситуация**. По време на революционната ситуация настъпва икономическа, политическа и духовна криза на даденото общество. Главните проявления на тази криза са: **невъзможността на господстващите класи да запазят в неизменен вид своето господство и нежеланието на потиснатите класи да живеят по старому; крайно изостряне на нуждите и бедствията на потиснатите класи; значително повишаване на тяхната активност**. При съвременните условия революционна ситуация може да се създаде и когато господстващата класа провежда реакционен външнополитически курс.

Ярък пример на революционна ситуация представляваше положението в нашата страна в последните месеци преди победата на Деветосептемврийското въстание. Изправени на края на пропастта, фашистките управници се опитаха да продължат своето господство чрез провеждане на политика на лавиране. Правителството на Багрянов, дошло на власт на 1. VI. 1944 г., с демагогски декларации се опита да създаде илюзия, че прави всичко възможно да изведе България от войната. Демагогията беше оръжието и на следващото правителство на Муравиев. Народните маси се намираха в тежко икономическо положение: цените неудържимо растяха, левът непрестанно се обезценяваше. В страната съществуваше мощно антифашистко съпротивително движение, ползуващо се с подкрепата на огромното мнозинство от работниците, бедните и средните

селяни, дребните занаятчии и други прогресивни и патриотични елементи. При тези условия крахът на стария банкрутирал режим стана неизбежен. Победата на Деветосептемврийското въстание бе израз на тази историческа необходимост.

Наличието на революционна ситуация е главното, но не и единствено условие за победата на социалната революция. В историята са известни много случаи, когато е била налице революционна ситуация, но революции не е имало. Така например в много страни в Европа след Първата световна война се създадоха всички необходими обективни условия за победата на социалистическата революция. Но революцията не може да победи. Главната причина за това беше липсата на достатъчно зрели и опитни марксистко-ленински партии, които да застанат начело на революционното движение и да ръководят неговите борби. Оттук следва, че субективният фактор играе също важна роля в революцията.

Социалните революции се различават по своя характер и по движещите ги сили. **Характерът и типът на революцията** се определя от това, коя класа я ръководи и след победата става господстваща, какви производствени отношения се установяват в резултат на нейното извършване. Революцията, която изтръгва политическата власт от ръцете на феодалната класа, унищожава феодалните производствени отношения и утвърждава господството на буржоазията (например Френската буржоазна революция от 1789 — 1794 г.), по характера си е буржоазна революция.

Движещите сили на революцията са онези обществени класи и сили, които извършват революционния преврат. Във всяка революция една от класите играе ролята на хегемон (ръководител), който води след себе си всички потиснати и експлоатирани социални групи. При различните условия в една и съща по характер революция ролята на хегемон могат да изпълняват различни класи. Така например в епохата на разложението на феодалния строй хегемон на буржоазната революция е била буржоазията, в епохата на империализма там, където пролетариатът съумее да застане начело на революционната борба, се създават условия буржоазнодемократическата революция под ръководст-

вото на пролетариата да реши задачите на буржоазната революция и да прерасне в социалистическа, да доведе до победата на социализма.

Въпроси:

1. По какво държавата се отличава от родовата организация на обществото?
2. Кои са основните функции на държавата?
3. Каква е същността на социалната революция?

ИСТОРИЧЕСКА НЕОБХОДИМОСТ И СЪЗНАТЕЛНА ДЕЙНОСТ НА ХОРАТА. РОЛЯТА НА НАРОДНИТЕ МАСИ И НА ЛИЧНОСТТА В ИСТОРИЯТА

Ако съпоставим природата и обществото и анализираме развитието им, непременно ще забележим една съществена разлика между тях. В природата си въздействуват една на друга слепи, безсъзнателни сили. Никаква желана, съзнателна цел не съществува в нищо от онова, което се извършва в природата. Напротив, в историята на обществото, подчертава Фр. Енгелс, действащите лица са само хора, които са надарени със съзнание, действуват обмислено или под влиянието на своите страсти, работят с оглед на определена цел.

От тази съпоставка логично възниква въпросът: съществува ли историческа необходимост и ако съществува, какво е нейното отношение към съзнателната дейност на хората?

Историческа необходимост и съзнателна дейност на хората

Научният отговор на този въпрос, изработен от класиците на марксизма-ленинизма, гласи: да, историческа необходимост съществува и тя обуславя границите на съзнателната дейност на хората. Но и при наличието на историческа необходимост хората не са пасивни зрители на историческия процес. Извън тяхната дейност е немислим нито общественият живот, нито социалният прогрес. Дейността на хората представлява необходимо условие за функциониране на обективната социална необходимост.

Историческата необходимост се проявява в обективния ход на историята, който не зависи от волята и желанията на хората. Хората съзнателно преследват определени цели. Но много често възникват последици, съвсем различни от желаните. Така например робите са се борили против робовладелския строй в името на първобитното равенство между хората. Но в резултат на робските въстания и гибелта на робовладелския строй се формира по-висш обществен строй — феодализмът, който няма нищо общо със социалните идеали на въстаналите роби.

Като анализира реалния исторически процес, Фр. Енгелс стига до основния теоретически извод: „Какъвто и да е ходът на историята, хората я правят така: всеки от тях преследва своите собствени, съзнателно желани цели, а резултатната от това множество действащи в различни посоки воли и от техните многообразни въздействия върху външния свят е именно историята.“

Наличието на историческа закономерност, на обективни закони за развитие на обществото не е пречка за съзнателната, свободна дейност на хората. **Обществената необходимост действа сляпо, стихийно дотогава, докато не е опозната, докато хората не се съобразяват с нейните изисквания.** Обратно, тогава, когато хората опознаят обективните социални закони и действуват в съгласие с тях, те могат да окажат решаващо въздействие върху историческия процес, да ускорят неговото протичане.

Използуването на историческата необходимост за целите на прогреса се извършва от прогресивните класи, в наше време — преди всичко от пролетариата и неговия марксистко-ленински авангард — комунистическата партия. Познаването на историческата закономерност даде и дава възможност на трудещите се, ръководени от комунистическата партия, да преобразуват обществото, да преодоляват социалните антагонизми, да изграждат строй на свободни и всеотдашно развити личности.

За да се вникне по-дълбоко в диалектиката на историческата необходимост и съзнателната дейност на хората, трябва да се анализира ролята на личността и на народните маси в историческия процес.

Народът — творец на историята

Предмарксовата и съвременната буржоазна философия отрича или силно принизява ролята на народните маси в историята. Това е един от нейните основни недостатъци. От съвременните буржоазни теории лъха открита или прикрита ненавист към народа и страх от него.

Според представителите на субективно-идеалистическото схващане творец на историята е личността. Народът е пасивна, инертна сила, нещо безлико и неспособно за самостоятелно историческо творчество. В най-добрия случай народът е само неосъзнат изпълнител на волята на великите хора, глина в творческите ръце на „героите“, поредица от нули, които стават сила само тогава, когато пред тях застане „критически мислещата единица“. Към това схващане са се придържали младохегелианците в Германия, руските народници и др. В епохата на империализма то се развива от немските реакционни философи Шопенхауер и Ницше, от редица реакционни философи в САЩ и в други империалистически страни. Учението на Ницше стана покъсно теоретична основа и оправдание на фашистката практика, която култивираше в немците робската психика, изразена в думите „фюрерът знае“.

Съществува и второ, обективно-идеалистическо схващане. Според неговите представители животът и развитието на обществото е резултат на божествено предопределение, на сляпа съдба. Нито народът, нито отделната личност според тях не може да измени нещо в строго определения ход на събитията. Същността на това реакционно учение е изразена в максимата „Човек предполага, бог разполага“.

Както субективно-идеалистическото, така и фаталистичното² схващане имат реакционен смисъл и значение. Като принизява ролята на народните маси, всяко едно от тях по свой начин служи на експлоататорите, цели да направи трудещите се послушно оръдие на тяхната политика.

След дълбок анализ на процеса на историческото развитие класиците на марксизма-ленинизма научно доказаха, че истински творец на историята е не отдел-

² Фатум (от лат. *fatum*) — съдба, неизбежност.

ната личност, а народът. Народът според марксистко-ленинската философия е исторически изменяща се общност от социални групи с различна класова структура, в която се включват тези слоеве и класи, които по своето обективно положение са способни да участвуват в решаването на задачите на прогресивното развитие на обществото. Като главна производителна сила трудещите се играят решаваща роля в основната област на човешкия живот — материалното производство. Когато нарее конфликтът между производителните сили и остарелите производствени отношения, народът преодолява съпротивата на експлоататорските класи, унищожава реакционните учреждения и институти, извършва социална революция. При това колкото по-широки народни маси съзнателно и активно участвуват в революцията, толкова по-дълбоки революционни преобразования назряват в обществото, толкова по-дълбоко е тяхното въздействие върху историческото развитие. Народът играе решаваща роля и в развитието на духовната култура на обществото. Създаденото от него литературно, песенно и друго художествено творчество е непресъхващ извор на духовни ценности. Народът, по думите на Горки, е първият по време, красотата и гениалност на своето творчество философ и поет.

Ролята на народните маси не е неизменна на различните стъпала на общественото развитие. **Закон на общественото развитие е непрекъснатото нарастване на съзнателната творческа активност на народа като творец на историята.** С всяка крачка напред в историческото развитие народните маси играят все по-голяма роля, все по-съзнателно и целеустремено участвуват в изменението на общественото устройство. На качествено нов етап се издига ролята на народните маси при социализма и комунизма.

Социализмът е такова общество, което не може да се изгради без народните маси, без тяхното най-активно въвличане в производството, в ръководството на обществено-политическия живот, без приобщаването им към културата. Социализмът — казва Ленин — може да бъде построен само тогава, когато десеторно и стократно по-широки маси, отколкото преди, започнат да изграждат държавата, да изграждат новия стопански живот. Ролята на народните маси като творци на

историята особено много нараства в периода на изграждане на развито социалистическо общество.

Личността — активна сила в борбата за социален прогрес

Като признава решаващата роля на народните маси в историческото развитие, марксизмът-ленинизмът не отрича ролята и значението на отделната личност в живота на обществото. Личността не е всемогъща и всесилна, тя не може да спре или да измени обективния ход на историческия процес. Но тя оказва по-голямо или по-малко ускоряващо или забавящо въздействие върху развоя на определени събития, върху хода и резултатите на борбата на определена класа.

В историята е имало много изтъкнати обществени дейци. Всеки един от тях така или иначе е оказал влияние върху общественото-историческото развитие. Но велики са само онези исторически дейци, които внасят най-голям принос в обществения прогрес, в развитието на науката и културата. Палачите и мракобесниците, душители на прогресивната мисъл, авантюристите и мизантропите³ не са и не могат да бъдат велики исторически личности.

„Великият човек — казва Плеханов — е именно начинател, защото той вижда по-далеч от другите и иска по-силно от другите. Той решава научните задачи, поставени на дневен ред от предидещия ход на умственото развитие на човечеството; той посочва новите обществени нужди, създадени от предидещото развитие на обществените отношения, той поема върху себе си инициативата за задоволяване на тези нужди. Той е герой. Герой не в смисъл, че може да спре или измени естествения ход на нещата, а в смисъл, че неговата дейност е съзнателен и свободен израз на този необходим и безсъзнателен ход. В това е цялото негово значение, в това е цялата негова сила.“

Силата на въздействието на дадена историческа личност върху общественото развитие се определя не само от нейните лични качества (знания, опит, органи-

³ Мизантроп — човскомразец.

заторски способности, морално-волеви черти и т. н.), а и от характера на епохата, в която тя живее, от класата, чиито интереси тя защитава. Работническата класа, на която историята възложи мисията да освободи човечеството от социален гнет, се нуждае от титани на мисълта и делото и тя ражда такива титани.

Историческа мисия изпълняват ръководителите на работническата класа, на комунистическото движение. Тяхното значение се състои преди всичко в това, че те изработват и формулират политиката на работническата класа, на партията и на социалистическата държава и стават организатори на борбите и труда на народа. Творческият марксистко-ленински подход към събитията дава възможност на ръководителите на комунистическото движение да виждат по-далеч от другите, да поставят за разрешение на зрелите въпроси на обществено-политическото развитие: те страстно и непримиримо воюват за победата на новото в живота, за преодоляване на всички пречки по пътя на социализма и комунизма, убеждават и повеждат след себе си партията, класата, целия народ за решаване на обективно на зрелите исторически задачи. Ненадминат образец на комунистически ръководители са великите вождове на пролетариата от цял свят Маркс, Енгелс и Ленин, геният на които озарява пътя на цялото човечество към комунизма.

Създателите на научния комунизъм показаха несъстоятелността и вредността на възгледите, които припизяват или отричат значението на великите личности в историческото развитие. Фр. Енгелс подложи на унищожителна критика анархистките⁴ нападки против ролята на авторитета. Авторитетът и свързаното с него подчинение — казва Енгелс — е необходим на всяка обществена организация. Без него съвременното производство, което се отличава с висока концентрация и с наличие на сложни икономически връзки между отделните икономически клонове, между отделните отрасли и предприятия, е невъзможно. Авторитетът на ръководителя е абсолютно необходим и за извършване на социалната революция. Само партията, строго централизирана и

⁴ Анархист — привърженик на безвластието, враждебно отнасящ се към всяка власт, в това число и към диктатурата на пролетариата.

единна, с опитни и авторитетни ръководители може да изпълни своята мисия на ръководител на трудещите се в борбата за победата на социалистическата революция. В. И. Ленин нарича смешна безсмислица противопоставянето на диктатурата на пролетариата на измислената от т. нар. „леви комунисти“ „диктатура на вождовете“. „Политическите партии — казва Ленин — като общо правило се управляват от повече или по-малко устойчиви групи от най-авторитетните, влиятелните, опитните, избрани на най-отговорните длъжности лица, наречени водачи. Всичко това е азбука.“ Отричането на ролята на партията и на партийните ръководители според Ленин е „равносилно на пълно разоръжаване в полза на буржоазията“.

Силата на авторитетния ръководител от ленински тип е в колективното ръководство, в колегиалното решаване на всички принципни въпроси на партийната политика. Колективното обсъждане и решаване на въпросите предпазва партията от допускане на грешки, осигурява правилно ръководство в изграждането на социализма и комунизма. Но принципът на колективността на ръководството не омаловажава ролята и значението на отделния ръководител. Работейки в най-тясна връзка с партията и народа, отделният ръководител може да даде огромен принос в делото на комунизма.

Закономерност на социалистическото и комунистическото строителство е непрекъснатото нарастване на ръководната роля на партията. Това изисква да се усъвършенствува квалификацията на ръководните кадри, да се повишават техните политически, икономически и организационни знания и опит. Животът поставя ежедневно нови, повишени изисквания към големите и малките ръководители. Да отговори на тези изисквания, да служи всеотдайно на народа, на делото на комунизма — такова е най-висшето задължение на ръководния деец в социалистическото общество.

Въпроси:

1. Какво е отношението между историческата необходимост и съзнателната дейност на хората?
2. Каква е ролята на народните маси в строителството на социализма и комунизма?
3. Кога отделната личност може да играе голяма положителна роля в историята?

ФОРМИ НА ОБЩЕСТВЕННОТО СЪЗНАНИЕ

С понятието обществено съзнание се означава целият духовен живот на обществото. Главната съставка на общественото съзнание е идеологията — политическите, правните, моралните, художествените, философските и религиозните възгледи. Към духовния живот се отнася и социалната психика, чувствата и настроенията на хората, общественото мнение и пр. Природните и техническите науки, макар и да не отразяват пряко общественото битие, също принадлежат към общественото съзнание. В тях са систематизирани и обобщени знанията на хората за природата и нейните закони.

Същността на общественото съзнание се разкрива в исторически създадите се негови форми.

Наука

Науката е система от обективно верни, проверени от практиката знания за света, за процесите, протичащи в природата и обществото и тяхното отражение в духовния живот на хората. Изучавайки внимателно фактите, тя се стреми да вникне в същността на нещата, да открие законите, които ги управляват. Колкото по-дълбоко научното познание отразява законите на реалния свят, толкова по-голяма е неговата роля в живота на хората, толкова по-широки стават възможностите на човека да изменя и преобразува света.

С понятието наука се означава: процесът на изработване на научни знания; системата от проверени от практиката знания, които представляват обективна истина; отделната област на научното познание. Съвременната наука е извънредно разклонена съвкупност от

отделни научни дисциплини. Според някои класификации сега има повече от 2 хиляди отделни науки.

Науката не е плод на някаква чиста, социално немотивирана любознателност. Основата, върху която тя възниква и се развива, е всестранната трудова и обществена практика. В процеса на труда човек опознава фактите, овладява законите на природата. Всяка крачка напред в усъвършенствването на производството поставя нови задачи пред познанието. Основата на научното познание, стимулаторът на неговото развитие е обществената практика. Науката, така както и останалите форми на общественото съзнание, е отражение на общественото битие.

Науката има два големи дяла — природознание и обществознание. Природните науки изучават закономерностите на природата. Те са свързани пряко с развитието на производителните сили. Като цяло те нямат класов и партиен характер. Обществените науки изучават социалните процеси и явления, а последните са свързани с дейността и интересите на класите. Затова в класовото общество надкласова и надпартийна наука за обществото няма и не може да има. Възникването на марксизма извърши дълбок преврат в обществознанието. Науката за обществото е теоретичен израз на класовите интереси на пролетариата и едновременно носи и белезите на обективно, вярно знание. Това води до качествено изменение на ролята и социалната функция на обществените науки. Те се превръщат в научна основа на борбата за социализъм и комунизъм.

Социализмът и науката са неотделими. Колкото повече се развива социалистическото общество, толкова по-силно се изявява необходимостта да се развива научното познание и да се издига ролята му в управлението на социалните процеси. „Партията си поставя за цел — се казва в приетата от Десетия конгрес Програма — развитието на науката да достигне равнище, при което цялата дейност — политическа, икономическа, идеологическа, възпитателна, управленческа и пр. — да се осъществява напълно върху научна основа, в съответствие с марксистко-ленинската теория, с постиженията на научно-техническата революция.“ За да изпълнява науката пълноценно тази своя важна социална функция, трябва да се осъществяват комплексни

фундаментални и приложни изследвания върху крупни, с общонационално значение проблеми на развитието на производителните сили и на цялата система от обществени отношения.

Религия

Религията е една от най-древните форми на общественото съзнание. Нейните първоначални корени трябва да се търсят в безсилието на човека пред редица природни сили, в ограничеността на неговия опит и знание. По-късно с появата на класовото общество религията се задържа въпреки своята абсурдност и наивност по силата на зависимостта и потиснатостта на човека от стихийното действие на обществените закони. Господстващите класи я превръщат в оръжие за идейно и психологическо потискане на експлоатираните.

Религията подобно на философията, науката и пр. дава на човека система от представи за света. Но тези представи са илюзорни, фантастични, противоречат на опита на човешкото познание. Те дават невярна, изопачена картина на света. Това ясно се вижда например от християнската легенда за сътворението на света, несъстоятелността на която аргументирано е доказана от съвременната наука. Но колкото и фантастични да са, религиозните представи имат „земна“ основа — в тях е отразено безсилието на човека пред природата и обществото. Не бог създава човека, а човек създава бога, като му приписва онези качества, които той сам би искал да има: всесилие, непогрешимост и пр.

Религиозното съзнание включва в себе си наред с тези мирогледни, идеологични моменти и съответни чувства, настроения и пр., т. е. обществена психика. Главен институт, който защитава и пропагандира религията, е църквата.

Религията играе реакционна роля в живота на обществото. Тя създава у хората фантастични представи, които им пречат да овладеят природните и обществените закономерности. Тя им обещава „блажен живот“ на небето и насажда у тях покорност към нечовешките условия на живот на земята, към експлоатацията и безправията. Тази социална функция на религията е раз-

крита от Маркс и Енгелс с думите: **религията е опиум за народите.**

С победата на социализма се изтръгват най-дълбоките корени на религията, създават се предпоставки за освобождаване на трудещите се от нейното зловредно влияние, премахва се частната собственост върху средствата за производство, експлоатацията и потисничеството на личността. Окончателното преодоляване на отживелиците от религията в съзнанието и бита на трудещите се изисква да се води постоянна, аргументирана и убедителна борба срещу тях, без да се оскърбяват вярващите граждани и да се унижава човешкото им достойнство.

Изкуство

Изкуството е специфична форма на отражение на действителността. Неговият предмет са естетическите страни, качествата на нещата и явленията в природата и обществото, включително и на човека като обществено същество. **За разлика от науката, която отразява действителността в понятия, категории, съждения и пр., изкуството прави това с помощта на художествени образи, които притежават особена конкретност и нагледност, но в тях са обобщени съществени черти и белези на отразяваното явление. То е възникнало още в дълбока древност.**

Като форма на общественото съзнание изкуството се изменя заедно с измененията в социално-икономическия строй на обществото. Неговата връзка с общественото битие не е пряка, а косвена. Върху развитието на изкуството голямо влияние оказват останалите форми на общественото съзнание.

Конкретен израз на зависимостта на изкуството от социално-икономическия строй е неговата класовост и партийност. Художественият творец отразява действителността от определени граждански позиции. Всяко значително произведение на изкуството неизбежно, често и независимо от субективните намерения на автора въздейства по определен начин върху социалните отношения, върху борбата на класите. Социалистическо-реалистичното изкуство направо и открито защитава

делото на работническата класа, бори се за социален прогрес. Общественото значение на дадено художествено произведение при социализма се определя от съвършенството на художествената форма и комунистическата му идейност, взети в единство.

Прогресивното изкуство е могъщо оръжие за опознаване на действителността, за възпитанието на трудещите се, за тяхното организиране и мобилизиране в борбата за революционно изменение на света.

В съвременната епоха наред с прогресивното съществува и реакционно изкуство, което се подкрепя и разпространява от империалистическата буржоазия. Най-важните черти на реакционното буржоазно изкуство са: липсата на правдивост, откъснатост от живота, открит антихуманизъм (човеконенавистничество). От произведенията на това „изкуство“ лъха страх и песимизъм, безверие и отчужденост от житейските проблеми, то проповядва антиморални и антиобществени идеи. Борбата против реакционното буржоазно изкуство, формирането на верен естетически критерий и вкус е важно условие за духовния разцвет на социалистическия човек, за неговото всестранно и хармонично развитие.

В етапа на изграждане на развитото социалистическо общество изкуството придобива изключително значение като незаменимо средство за комунистическо възпитание на човешката личност и същевременно като една от основните социални сфери, в които все по-пълно ще се реализира творческата същност на новия човек, неговият стремеж към прекрасното и възвишеното. „Развитието на художествено-творческите заложи на отделната личност, приобщаване на целия народ към красивия и възвишен свят на изкуството — това е направлението за по-нататъшното развитие на социалистическата култура.“ (Из Програмата на БКП).

Морал

Моралът представлява съвкупност от възгледи, идеи и чувства за добро и зло, справедливо и несправедливо, честно и нечестно, дълг, съвест и т. н. Моралът оценява поведението на хората и предписва норми на

поведение. Поради това той е един от най-важните регулатори на обществените отношения, възникнал още с появата на обществото.

На пръв поглед моралните норми и принципи изглеждат вечни, неизменни и общовалидни. Нали във всички общества хората са осъждали злото, несправедливостта, призовавали са към добросъвестно изпълнение на дълга и пр. Работата е в това, че в тези понятия хората от различните времена и епохи са влагали различно конкретно съдържание. Представата за добро и зло в класовото общество коренно се отличава от съответните представи в епохата на първобитнообщинния строй.

С появата на класите моралът придобива класов характер. В съзнанието на експлоататорите и експлоатираниите едно и също действие предизвиква противоположна нравствена оценка. За капиталиста експлоатацията е морално оправдана, тя произтича от „свещеното“ право на частна собственост. За работника морално е онова, което служи на борбата за освобождение от оковите на експлоатацията и политическия гнет.

Обективният източник на различните, често противоположни нравствени възгледи, към които се придържат враждебните класи, е тяхното нееднакво положение в обществото. Всяка класа в зависимост от своите интереси си изработва свой морален кодекс, т. е. съвкупност от нравствени норми и принципи за отношение към обществото, към другите класи и пр. Това означава, че нравственото съзнание е отражение на общественото битие и се формира под неговото определящо влияние. Разбира се, нравственият облик на класата и особено на отделните нейни представители се изгражда не само под въздействието на икономическите отношения. Определена роля тук изпълняват политиката, правото, религията, науката и пр.

С преодоляването на класовите различия се създават условия моралните принципи и норми на най-прогресивната класа в обществото — работническата класа, постепенно да се превърнат в дълбоко вътрешно убеждение и регулатор на поведението на всички трудещи се. Това е голяма историческа крачка напред в нравствения прогрес в обществото.

Въпроси и задачи:

1. Кои са основните форми на общественото съзнание и в какъв смисъл те са отражение на общественото битие?
2. Съпоставете морала и изкуството като форми на обществено съзнание.
3. Съпоставете науката и религията и покажете тяхната противоположност.

СЪЩНОСТ И СОЦИАЛНИ ФУНКЦИИ НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛИЗЪМ

Обобщение

С името на Карл Маркс е свързано едно от най-великите научни открития — материалистическото разбиране на историята. В основата на това разбиране е поставен очевидният, но неосмислен теоретически до възникването на марксизма факт, че начинът на производство на материални блага обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо, че не съзнанието на хората определя тяхното битие, а напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им.

Решаващ, най-важен структурен елемент на общественото битие е икономическата база, а общественото съзнание е вторично. Със създаването на учението за базата и надстройката класиците на марксизма-ленинизма разкриха действителните пружини на общественото развитие, неговите вътрешни обективни закономерности.

Марксизмът-ленинизмът научно доказва, че обществото се развива по обективни, независещи от волята на хората закони. Истински творци на историята, „автори и актьори на историческата драма“, са хората, народните маси. Поради това философията, респективно историческият материализъм може да изпълни ролята си на идеологическо оръжие в борбата за революционно преустройство на обществото само ако се свърже с класата-носител на социалния прогрес. **Гениалността на Маркс се състои в това, че той откри и научно обоснова всемирноисторическата роля на пролетариата и създаде теория — знаме на неговата борба.** Още в „Манифест на комунистическата партия“ Маркс и Енгелс писаха: „От всички класи, които днес противостоят

на буржоазията, само пролетариатът е действително революционна класа.“ На организирането и просвещението на тази класа великите апостоли на комунизма посветиха целия свой живот. Анализирайки социалната действителност, Карл Маркс стигна до извода, че както философията намира в пролетариата свое материално оръжие, така пролетариатът намира във философията своето духовно оръжие.

Маркс и Енгелс доказаха, че цялата световна история, с изключение на първобитнообщинния строй, е история на класите и класовата борба. Този извод, влязъл в основния фонд на марксисткото обществознание, има решаващо значение за стратегията и тактиката на работническата класа в борбата за комунизъм. Теорията за класите и класовата борба е, по думите на Ленин, ръководна нишка, която дава възможност на работническата класа и на комунистическата партия като неин политически авангард да се ориентира в сложния комплекс от обществени явления, да открие закономерността в привидния хаос на историята. Всякога, когато отделни отряди на пролетариата са пренебрегвали законите на класовата борба, когато са се поддавали на измамни лозунги за „общност на класовите интереси“, за „демокрация въобще“, за „общочовешки хуманизъм“ и т. н., са претърпявали поражение. Такъв е безпощадният извод на историята. Като проникновен мислител Маркс не спря до факта, че обществото има класи и класова борба. Той направи извънредно важни за борбата на работническата класа изводи: 1. „че съществуването на класите е свързано с определени исторически фази от развитието на производството“; 2. „че класовата борба необходимо води към диктатурата на пролетариата“; 3. „че тази диктатура е само преход към унищожаване на всякакви класи и към общество без класи“. Тези изводи, намерили блестящо потвърждение в по-сетнешното развитие на обществото, и днес са в основата на историческия оптимизъм на работническата класа.

Маркс разкри диалектиката на историческия процес, показва иманентните⁵ закони на възходящото развитие на обществото. В знаменития предговор към тру-

⁵ Иманентен — вътрешно присъщ.

да си „Към критиката на политическата икономия“ той писа: „На известно стъпало от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения... От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епохата на социалната революция.“ Марксизмът-ленинизмът доказва, че социалната революция е не случайно, а закономерно историческо явление. Преходът от низшите към висшите стъпала на обществения прогрес се извършва по революционен път. Революцията е локомотивът на историята, празник на угнетените и експлоатираните. В бурните дни на революционния кипнеж социалният прогрес прави по-големи стъпки, отколкото в течение на десетки мирни години.

Революцията става факт само при определени условия. „Нито една обществена формация — изтъква Маркс — не загина, преди да са се развили всички производителни сили, за които тя дава достатъчно простор, а нови по-висши производствени отношения не настъпват никога преди материалните условия за съществуване на същите да са узрели и в недрата на самото старо общество. Ето защо човечеството си поставя винаги такива задачи, които може да реши.“ В епохата на империализма и социалистическата революция тази идея на Маркс беше всеотдашно разработена от Ленин. Лениновите указания за революционната ситуация, за ролята на субективния фактор в революционната борба, за въстанието като изкуство и пр. и днес служат като сигурна теоретическа основа на борбата на работническата класа против капитализма. Революцията е отговорно историческо дело и не търпи произвол и авантюризм.

Марксизмът-ленинизмът направи всеотдаен научен анализ на общественото съзнание и разкри неговата роля в живота на обществото. Съзнанието отразява действителността, но същевременно е важен фактор за нейното революционно изменение. С изменението на начина на производство настъпва по-бавен или по-бърз процес на изменение в цялата огромна надстройка. Великият диалектик и революционер К. Маркс показва цялата сложност на преобразованието в област-

та на общественото съзнание. „При разглеждането на такива преврати — пише Маркс — трябва винаги да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с точността на природните науки, и правните, политическите, религиозните, художествените или философските, накъсо идеологическите форми, в които хората съзнават този конфликт и го разрешават.“ Промените в съзнанието не следват автоматически икономическите перообразования. Научната теория за отживелиците от капитализма, а и теорията за възпитанието въобще и днес се градят върху Марксовия анализ на общественото съзнание.

Историческият материализъм, сътворен от гения на Маркс, е стройна философска теория за обществото, за неговите взаимовръзки и закономерности на развитие.

Между диалектическия и историческия материализъм има дълбока вътрешна връзка. Те, по думите на В. И. Ленин, са излети от един къс стомана.

Историческият материализъм е обща, философска теория за обществото, за неговото функциониране и развитие, за закономерностите му. Поради това той изпълнява важна методологическа роля по отношение на специалните (частните) обществени науки — историята, правото, етиката, естетиката, езикознанието и др. Опрени на глобалния анализ на обществото, който прави историческият материализъм, тези науки изследват специфичните социални явления и техните закономерности. Съвременното научно обществознание е немислимо без научните постижения и откривателските възможности на историческия материализъм.

Историческият материализъм заедно с диалектическия материализъм, взет в единство с другите съставни части, е цялостно философско-социологическо учение, което има една друга основна социална функция — да служи на освободителното дело на пролетариата, да осветлява борбата на трудещите се за социализъм и комунизъм. „Философите — пише великият основател на новата философия К. Маркс — само по различни начини са обяснявали света, но задачата се състои в това, той да бъде изменен.“ В тази крилата мисъл гениално е изразено социалното предназначение на научната философия и на историческия материализъм като нейна съставна част.

Великата преобразуваща сила на идеите на Маркс е въплътена във всички главни факти на съвременността — в създаването на световната социалистическа общност, в разпадането на колониалната система на империализма, в неспирния ръст на международното комунистическо и работническо движение. Да се върви по пътя, озарен от идеите на Маркс, Енгелс и Ленин, означава да се ускорява социалният прогрес, да се приближава тържеството на комунизма в целия свят.

ИДЕОЛОГИЯТА И НЕЙНАТА РОЛЯ В ОБЩЕСТВОТО

Семинар

Проблемът за идеологията, за нейната същност и роля в обществото има огромно и все по-нарастващо значение в съвременния свят. Правилно да се осветли той означава да се формират у младото поколение верни ориентири и критерии за оценка на социалните явления и процеси.

1. Същност на идеологията

1. Определение. Идеологията е съвкупност от идеи и възгледи, които отразяват в теоретическа форма отношението на хората към социалната действителност и помежду им.

Анализ на определението. Когато се говори за идеология, става дума не за един отделен възглед, а за съвкупност от възгледи за обществото, за неговата същност и развитие. В тази съвкупност влизат възгледите на хората за политическия и правовия строй на обществото, за морала, изкуството, религията и пр. Отделните видове възгледи не са механично „наредени“ в съвкупността, наречена идеология, а са дълбоко вътрешно свързани помежду си.

Друга особеност на идеологията е, че тя отразява обществото в теоретическа, повече или по-малко систематизирана форма. Този отличителен белег на идеологията става особено очевиден, ако тя се съпостави със социалната психика. В процеса на своя живот хо-

рата емпирично⁶ си изработват мисли, чувства, настроения, навици и други като спонтанна психологическа реакция спрямо действителността, в която те живеят. Така например у пролетариите под непосредственото въздействие на капиталистическите условия на живот естествено се формира омраза към капиталистите. Но тези чувства, мисли, навици, начини на поведение и пр. не се основават на научен анализ на капиталистическата действителност. Идеологията е по-висше в сравнение със социалната психика отражение на обществената действителност и е характерна със своята систематичност и логическа обосновааност.

Чрез идеологията хората изразяват своето отношение към **обществото**, към неговата организация и насоките на развитието му. В този смисъл идеологията е по-тясно понятие от светогледа, който е отношение изобщо към обективната реалност — природна и обществена.

2. Класов характер и социално-политически функции на идеологията. Хората формират своето отношение към обществото под определящото въздействие на своите материални интереси. В класовото общество интересите на различните социални групи не са и не могат да бъдат еднакви. Нещо повече: антагонистичните класи имат коренно противоположни, несъвместими интереси. Оттук логично следва, че единна идеология в класовото общество няма и не може да има. Всяка класа в зависимост от своето място в системата на обществените отношения си изработва своя идеология, в която дава теоретически и систематизиран израз на социалните си интереси и тежнения. Така например марксистко-ленинската идеология е израз на социалното положение, интересите и перспективите на работническата класа.

Социално-политическите функции на всяка идеология се определят от нейната същност и историческа перспектива. Идеологията може да служи за: закрепване на съществуващите обществени отношения, а в някои случаи дори и за връщане към унищожени вече отношения или пък за изменение, развитие на обществените отношения. В зависимост от това за какви отношения ратува дадената идеология, тя може да бъде реакционна, консервативна или прогресивна.

⁶ Емпиричен — въз основа на опита.

3. Наука и идеология. Всяка идеология има повече или по-малко теоретична, систематизирана форма, но не всяка идеология е наука. Възможни са две крайни ситуации: първата — идеологията да няма нищо общо с науката, т. е. да не отразява вярно социалната действителност; втората — да има съвпадение, тъждество между науката и идеологията. Такова съвпадение има само при марксистко-ленинската идеология, която се базира върху обективния анализ на социалната действителност и която вярно разкрива закономерностите на историческия процес. Възможни са и междинни ситуации, когато дадена идеология представлява еkleктическа смесица между научно верни изводи и принципи и неверни, илюзорни, неправилни положения. Пример за това са някои форми на дребнобуржоазния немарксистически социализъм.

II. Критика на буржоазните концепции за идеологията

Буржоазията и нейните апологети сега проявяват много голям интерес към въпроса за идеологията. Причините за това са много: идеологията има първостепенно значение за ориентацията на личността в обществения живот; марксизмът-ленинизмът се превърна в най-голяма духовна сила на епохата; засилва се упадъкът и деградацията на буржоазната идеология. Борбата за душите и сърцата на хората, за приобщаването им към една или друга идеология се превърна в решаваща ос на духовния живот на човечеството.

Най-важните разновидности на буржоазното схващане за идеологията са следните:

1. Концепция за „деидеологизация“. Главни представители: Р. Арон, С. Хук, Д. Бел и други американски и западноевропейски реакционни теоретици. Същност на концепцията: съвременното поколение не е свързано и отрича идеологията. Социалната наука сега се развива извън идеологията. Настъпва залезът на идеологията. Научно-техническият прогрес и рационализацията на производството и управлението неизбежно водят към „смъртта“ на всички идеологии.

Критика. Съвременното поколение повече от всяко

друго е свързано с идеологията: Представителите на реакционните социални слоеве упорито и настойчиво пропагандират реакционни социално-политически възгледи, като за целта използват всички съвременни научно-технически средства: радиото, телевизията, масовия печат и т.н. Прогресивната идеология, преди всичко идеологията на марксизма-ленинизма, завоюва умовете и сърцата на десетки милиони хора по света, за което свидетелствува неспирният ръст на международното комунистическо движение. Съвременното обществознание е също така идеологично, както и обществознанието на миналите епохи. Проникването на марксизма-ленинизма в обществените науки усилва тяхната мощ и откривателски възможности. Макар и да внася някои изменения в масовата психология, научно-техническият прогрес не изменя основното идеологическо противоречие на съвременната епоха — противоречието между марксизма-ленинизма и буржоазната идеология.

2. Концепция за „единното индустриално общество“. Главни представители: У. У. Ростоу, Р. Арон, П. Жане и др. Същност на концепцията: в съвременната епоха расте сходството между социалистическите и капиталистическите страни като резултат на индустриализацията на СССР и измененията в неговата социално-политическа система. Формира се единно общество с висока степен на индустриализация и масово потребление.

Критика. Основният порок на тази концепция е, че абсолютизира известни външни белези в развитието на социалистическите и капиталистическите страни. Индустриализацията като най-съществен белег в развитието на съвременните производителни сили има коренно различен социален смисъл и значение при капитализма и при социализма. Развитието и разширяването на производството при капитализма, макар и да увеличава в известни граници масовото потребление, неизбежно води до усилване на социално-класовите различия в обществото. Растат богатствата на крупните монополи, на цялата буржоазна класа, а заедно с това — трудещите се обедняват относително, а някъде и абсолютно. В условията на социализма бурното развитие на производителните сили е източник за непрекъснато пови-

шаване на материалното и културното благосъстояние на трудещите се.

Коренно различните социални последици от развитието на индустрията при капитализма и при социализма има за своя основа различния тип производствени отношения в двете социални системи — капиталистически, основани на частната собственост върху средствата за производство, и социалистически. Противоположността между социализма и капитализма намира израз и в принципното различие между двете социални системи — капиталистическата и социалистическата, и ще се реши не чрез тяхното мнимо сливане в една, а чрез революционното преобразуване на капиталистическата система, която е отживяла времето си и е обречена на неизбежна гибел.

Теорията за „единното индустриално общество“ вече отстъпва място на други, по-модни, но не по-малко лъжливи и ненаучни теории. Буржоазните идеолози, изплашени от неудържимия ход на прогресивното революционно движение, което постига все по-големи победи, все повече се замислят върху съдбата на капиталистическата социална система. Прокламират се разни футурологични концепции за „**слединдустриалното общество**“, прави се опит да се прогнозира бъдещето на човечеството. Една от тези концепции е:

3. Концепцията за „технотронната ера“. Главен представител — американският социолог антикомунист Збигнев Бжежински. Същност на концепцията: обществото, към което вървим, се оформя не от традиционния индустриален прогрес, а от техниката и електрониката в условията на кибернетическата революция. Оттук израства т. нар. от него „технотронна“ революция, която засяга дълбоко условията на живот на човека, неговото възпроизводство, настояще и бъдеще. Бжежински твърди, че технотронната революция практически решава проблемите на човечеството, на обществото изобщо. Настъпва „деидеологизация“. Социалните проблеми се решават, отпада потребността от идеи и класови битки. Тези процеси протичат в общосветски, глобален мащаб.

Критика. В съвременния свят се извършва невидяна по мащаби и социални последици научно-техническа революция. Но тази революция не решава и не

може да реши сама и автоматически социалните проблеми на човечеството. Източникът на социалните злини е в капиталистическия начин на производство, който използва най-новите постижения на научно-техническата революция, за да усилва своето господство, да закрепва и разширява системата на експлоатация на човек от човека. Характерен в това отношение е примерът със Съединените американски щати — страната, която сега има високо развита електронна техника. Повече от 60 000 компютера (електронни машини) се използват в американската икономика. Но това нито е решило, нито може да реши остриите социални проблеми на американското общество: класовите конфликти, безработицата, расовото неравенство, проблемите на големите градове и т. н.

III. Комунистическата идеология — знаме на епохата

Идейната нищета на съвременните буржоазни концепции за идеологията ясно изпъква, като се съпостави с марксизма-ленинизма. Най-съществените черти на марксистко-ленинската идеология са:

1. Идеологията на марксизма-ленинизма е научно, обективно вярно отражение на социалната действителност, на закономерностите и тенденциите на развитие на съвременното общество. Тя е научен израз на интересите и историческите цели на най-прогресивната класа — пролетариата, на когото принадлежи бъдещето.

2. Комунистическата идеология органически съединява класовостта и научността, обективността на анализа с откритото заставане на позициите на определена класа — пролетариата. Поради това марксизмът-ленинизмът е потенциално идеология на цялото човечество, което неминуемо ще се освободи от оковите на капитализма и реакцията.

3. Марксистко-ленинската идеология е най-хуманната идеология. Тя се създава и шествува по земята в името на човека, за неговото освобождение и всестранно развитие.

4. Марксизмът-ленинизмът е творчески развиваща се идеология. Тя непрекъснато се обогатява на основа-

та на обобщаването на новия опит в революционната борба и социалистическото строителство. Като запазва своите основни принципи, доказали своята научна обоснованост и практическа значимост, марксизмът-ленинизмът непрекъснато се обновява и развива.

По силата на всички тези причини комунистическата идеология е победно знаме на епохата, опора и вдъхновение в борбата за революционно преустройство на света.

ЛИТЕРАТУРА

К. Маркс и Фр. Енгелс, Манифест на комунистическата партия.

В. И. Ленин, Трите източника и трите съставни части на марксизма.

Програма на Българската комунистическа партия.

Програма на Комунистическата партия на Съветския съюз.

Тодор Живков, Отчетен доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на партията.

Деян Павлов, Буржоазната концепция за „деидеологизацията“ — една от формите на идеологическата диверсия, С., Партиздат, 1971 г.

Тончо Трендафилов, Концепцията за „технотронната ера“ в новата книга на Збигнев Бжежински, С., 1972 г.

К. И. И. НАНСЕН БЕХАР

ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

I. КАПИТАЛИЗМЪТ — ПОСЛЕДЕН ЕКСПЛОАТАТОРСКИ СТРОЙ

ВСТЪПИТЕЛЕН УРОК

Какво изучава политическата икономия

Всеки обществен строй се изгражда върху определен начин на производство на материалните блага.

Марк Варон, историк от времето на античния Рим, описвайки структурата на римското общество, нарича робите „говорящи инструменти“. Според него, не е имало принципна разлика между тях и т. нар. „неми инструменти“ (сечивата и механизмите) и „полунемите инструменти“ (работния добитък). Робите получавали от робовладелеца най-елементарните средства за живот, необходими за поддръжката на тяхната работоспособност. Идеолозите на робовладелския строй са смятали това за естествен ред на нещата и цялата робовладелска държава била нагодена да поддържа този ред. Заедно с развитието на производителните сили се изменят и отношенията между хората в процеса на производството. Феодалите се принуждавали да отстъпват на крепостните селяни малка част от произведения продукт, за да се повиши в известна степен техният интерес към работата.

За разлика от робовладелеца и феодала капиталистът вече не разполага с личната свобода на човека-производител. Работникът формално е свободен — ако не желае, той може да не работи. Ако продаде своята работна сила на капиталиста, в края на всеки месец получава работна заплата. Привидно всеки получава „своето“ — капиталистът „своята“ печалба, работникът — „възнаграждение“ за труда си. Буржоазните икономисти и социолози представят това за най-естествено и хармонично състояние на икономическите отношения.

Какво се крие обаче зад тези „естествени“ (от гледна точка на буржоазните идеолози) отношения? От какво се определя начинът, по който хората организират в обществен мащаб своето производство? Защо в хода на историята се изменя икономическото положение на класите и техните взаимоотношения? Какви невидими закони определят как да се разпределят материалните и духовните блага между членовете на обществото? На тези и на много други въпроси отговор дава марксистическата политическа икономия.

Терминът „политическа икономия“ произлиза от гръцките думи „политейа“, което означава обществено устройство, и „ойкономия“, от своя страна образувана от думите, „ойкос“ — стопанство, и „номос“ — закон. Или в най-широкия смисъл на думата политическата икономия съгласно нейното наименование е наука за законите на общественото стопанство. Като самостоятелна наука тя започва да се развива едва през XVI—XVII в. заедно с възникването и развитието на капитализма. Новата класа, буржоазията, се нуждаела и от своя теория за стопанството. В най-голяма степен тази теория е развита от класиците на буржоазната политическа икономия — Адам Смит и Давид Рикардо.

Но заедно с укрепването на капитализма се разраства и крепне носителят на неговата гибел — работническата класа. Буржоазията все повече се оказва в положението на магьосника от приказките, който освободил великана от вълшебната бутилка, но нямал сили да го укроти. Новата обществена сила, пролетариатът, търси ново, правдиво, действително научно обяснение на хиляди въпроси: кой създава общественото богатство, на кого принадлежи то при капитализма, на кого би трябвало да принадлежи според законите на справедливостта? Вечен ли е капитализмът, какво ще представлява бъдещото общество и мн. др.

Буржоазните икономисти след Смит и Рикардо изписаха тонове хартия, за да „докажат“, че разпределянето на общественото богатство при капитализма е справедливо и хуманно, че капитализмът е вечен строй и пролетариатът няма за какво да се бори. Но в средата на миналия век Маркс и Енгелс доказаха, че капитализмът е последният експлоататорски строй и че бъдещето принадлежи на тези, които се трудят.

Така възникна пролетарската политическа икономия, важна съставна част на марксизма. Маркс и Енгелс за първи път определиха точно и ясно какъв е нейният предмет. Политическата икономия е наука за развитието на общественно-производствените, т. е. икономическите отношения между хората. Тя изучава икономическите закони, управляващи производството и разпределението на материалните блага на различните стъпала от развитието на човешкото общество.

Велик продължител на делото на Маркс и Енгелс става В. И. Ленин, който обобщавайки новия опит на икономическото и политическото развитие на човечеството, обогати редица проблеми на политическата икономия и създаде учението за империализма.

Класиците на марксизма доказаха, че икономическите категории (пари, капитал, рента и др.) не представляват нищо друго освен израз на отношения между хората, между класите. Точно обратното — буржоазните икономисти твърдят, че икономическите явления възникват като отношения между вещите, а отделният индивид (а не класата) е главната общественно-икономическа сила. Любим пример за „доказване“ на това е случаят с Робинзон Крузо. Според тях историята с Робинзон Крузо ни дава пример, че производството може и да не бъде обществено! Но те забравят, че прославеният герой на Даниел Дефо е могъл да проживее много години на необитаемия остров само защото е използвал производствения опит и знанията на своя век. Производството на материални блага винаги е представлявало обществен процес. (Този въпрос бе разгледан в урока „Материалното производство — основа на обществото. Производителни сили и производствени отношения“.)

Политическата икономия на капитализма

Явленията в природата и обществото могат да бъдат разгледани и изследвани само в тяхната връзка и взаимодействие с останалите явления. Всеки процес (особено обществен) има свое минало и свое бъдеще. Капитализмът е само една брънка от веригата на общественно-икономическите явления по пътя на човечеството към

безкласовото общество — комунизма. Капитализмът е закономерен резултат, стъпало на общественото развитие.

Капиталистическият начин на производство не е вечен. Създавайки за сравнително кратък исторически срок могъщи производителни сили, капитализмът в своето развитие все повече се превръща в спиралка на обществения прогрес.

Обективният ход на историята налага смяната на капиталистическия строй с комунистическия строй, способен да даде пълен простор на развитието на техниката, човешката мисъл, личността и обществото. Но тази смяна не става автоматически; тя е резултат на революционна, класова борба на пролетариата срещу буржоазията.

Капитализмът създава редица материални предпоставки, които са първоначалната база за развитието на социалистическата икономика. Това са: фабрична индустрия, съобщителна и пътна мрежа, някои технологически процеси и т. н. Капитализмът създава и субективната сила, която е призвана да осъществи социалната революция. Това е пролетариатът, събран в големи човешки маси от фабричната система, организиран в борба за постигане на своите икономически и политически права.

Капиталистическият строй като последно експлоататорско класово общество в момента на своята гибел може да бъде по-малко или повече развит. Така Русия преди Октомврийската революция беше една средно развита капиталистическа страна; България преди 9-ти септември беше изостанала аграрна страна със слабо развита лека промишленост и т. н. Чехословкия напр. наследява от периода на капитализма значително по-развита индустрия. Но най-важното е, че в страните, поели нов, социалистически път на развитие, настъпва коренно преустройство на всички икономически отношения и всестранно разширение на материалната база.

Капитализмът е ярък пример за действие на законите на общественото развитие. Не бива да се забравя, че Маркс изведе всеобщия закон за развитието на обществото главно на базата на анализа на съвременната

нему капиталистическа икономика. Той доказва, че при капитализма противоречието между производителните сили и производствените отношения е достигнало своя краен предел и поражда редица класови конфликти. Неговият монументален труд „Капиталът“ е посветен както на разкриването експлоататорската същност на капиталистическия строй, така и на доказване преходния му характер. Тази книга по думите на самия Маркс, е „най-страшният снаряд, който някога е бил пускан в главата на буржоазията“.

Капитализмът все още съществува на голяма част от земното кълбо. Между него и социализма се води ожесточена борба на политическия, икономическия и идеологическия фронт — борба, в която всички ние по един или друг начин участвуваме. Осъден на гибел от историята, буржоазният строй полага всевъзможни усилия, за да запази своето господство. В тази битка капитализмът особено много разчита на идеологическата защита на собствения обществен строй пред очите на своите и чуждите народи. За тази цел не престават да се фабрикуват нови идеи и „теории“ за защита на капитализма, представящи го като „обновен“, съвсем различен строй от капитализма, описан от Маркс. Много от тези „теории“ по един или друг начин се изнасят и пропагандират в социалистическите страни. Стотици западни списания непрекъснато натрапват „прелестите“ на буржоазния свят, някои филми ни показват „безоблачния“ живот на преуспели членове на буржоазното общество. „Преимущества“ на западния свят прокламират ежечасно множество радиоцентрали, по този въпрос се пишат „солидни“ трудове.

В действителност какво се крие зад външния блясък на рекламата? Еднакво „щедър“ ли е капитализмът към всички? Дава ли този строй възможност за всестранно развитие на личността? Какви са вътрешните противоречия, които раздират капиталистическия свят?

Елементи на социално-икономическата структура на капитализма

Изучаването на социално-икономическата структура на капиталистическия строй дава отговор на горните въпроси.

Първо. Необходимо е да се разбере в чии ръце се намират основните средства за производство при капитализма и какви преимущества дава частната собственост.

Второ. Какви основни класи съществуват в капиталистическото общество и какви са взаимоотношенията между тези класи.

Трето. По какъв начин се разпределят произведените материални и духовни ценности между тези класи, равноправни ли са те в икономическо и социално отношение.

Четвърто. Как се осъществяват връзките между икономическата мощ и политическото господство в буржоазното общество. Как политическите и болшинството морални и лични отношения при капитализма са подчинени на частната собственост.

Затова нека разгледаме основните характерни черти на капиталистическия начин на производство.

Въпроси:

1. Кои отношения изучава политическата икономия? Какви знания за обществото ни дава тя?
2. Как се опитват да представят буржоазните икономисти капиталистическото общество? Каква е крайната цел на икономическото учение на Маркс?
3. Какво трябва да знаем за едно общество, за да определим неговата същност?

ОСНОВНИ ЧЕРТИ НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКИЯ НАЧИН НА ПРОИЗВОДСТВО

СТОКОВО ПРОИЗВОДСТВО, СТОКА И ПАРИ

Изучаването на всеки обект започва с анализ на неговите елементарни частици. Която и наука да вземем, ще се убедим в това: в биологията — анализът на клетката, в химията — строежът на молекулата и т. н. В политическата икономия такава частица е стоката. „Капиталистическото богатство — пише Маркс в „Капиталът“ — представлява грамадно натрупване на стоки.“ Всичко в буржоазния свят се превръща в стока — земята, заводите, работната сила на човека, дори таки-

ва неща като съвест и чест. В стоковата форма са въплътени в зародиш всички противоречия на капитализма. Затова изучаването на капиталистическия начин на производство започва с неговата елементарна клетка — стоката.

Стока

В света съществува неизброимо многообразие от предмети. Но за да станат тези предмети „стока“, е необходимо те да притежават определени свойства.

На първо място стоката е **полезен предмет**. Тя задоволява някакви човешки потребности — материални или духовни. Полезността на дадена вещь в политическата икономия се нарича **потребителна стойност**. Всяка стока трябва да притежава някаква потребителна стойност.

На второ място, стоката е **продукт на човешкия труд**. Съществуват редица предмети, които имат потребителна стойност, но не са стока, защото не са продукти на труда. Така например въздухът, водата в извора, дърветата в планината са полезни предмети, но не са стока. Но ако водата се каптира за нуждите на хората или дървото се отсече за производството на мебели, тогава в тези предмети се влага труд и те се превръщат в стока.

На трето място, стоката е **предназначена за потребление от други лица**, а не от производителя ѝ. Тя стига до тях чрез продажба, чрез **пазарна размяна**. Крепостният селянин също е произвеждал продукти не само за себе си, а и за феодала. Но тези продукти не са се превръщали в стока, защото не са стигали до феодала по пътя на покупко-продажбата.

Следователно стоката е полезен предмет на човешкия труд, предназначен за размяна.

Що е стоково производство

Какви са причините, които са накарали хората да разменят продуктите на своя труд като стоки?

В недрата на първобитнообщинния строй всяко племе е добивало своите средства за живот изолирано

от другите племена. Съществувало е т. нар. **натурално стопанство**. Всичко произведено — дрехи, храна, примитивни оръжия и пр., се е разпределяло между членовете на общината.

Първата причина за възникването на стоковото производство е развитието на **общественото разделение на труда**. Колкото повече се развивали производителните сили, толкова повече отделните общини и производители вътре в тях се специализирали в производството на различни видове продукти. Първо се отделило земеделието от скотовъдството, след това се отделили и занаятите. Едни произвеждали животински кожи, други — жито, трети — сечива и оръжия. Исторически стоковата размяна се е породила преди десетина хилядолетия между някои племенни общини. Членовете на тези общини започнали да обменят своите **излишъци** от произведени продукти (напр. кожи срещу жито).

Но достатъчно ли е само общественото разделение на труда за появата на стоковата размяна? В древна Индия напр. са съществували общини, в които ясно са се разграничавали занаятите — имало е земеделци, ковачи, грънчари и пр. Всичко произведено от тях обаче се е разпределяло между членовете на общината без покупко-продажба, тъй като разнобразната произведена продукция е принадлежала на общината като цяло, а не на отделния занаятчия.

Второто необходимо условие за възникване на стоковото производство е появата на **частната собственост върху средствата за производство и продуктите на труда**. Феодалният селянин не може да продаде произведената пшеница, която не е негова собственост. Частният майстор обаче разполага със своите инструменти, а оттук и с произведените вещи. Неговият продукт, изнесен на пазара, вече е стока.

Тогава, използвайки определението на Ленин, можем да заключим, че **стоковото производство е „такава организация на общественото стопанство, при която продуктите се произвеждат от отделни, обособени производители, като всеки се специализира за изработване на един какъв да е продукт, така че за задоволяване на обществените потребности е необходима покупко-продажбата на продукти (ставаци по силата на това стоки) на пазара“**.

Видове стоково производство

За робовладелския и феодалния строй е било типично натуралното стопанство, въпреки че и стоковото производство е получило значително развитие. Това е било т. нар. **просто стоково производство**. Негови характерни черти са:

1. Стоките се произвеждат с **личния труд** на стокопроизводителя, без да се експлоатира чужд труд;

2. Стокопроизводителят сам е **собственик** на необходимите за производството инструменти и материали;

3. Стокопроизводителят произвежда предмети, за да ги **размени с други стоки**, необходими за неговия живот. Целта на производството е **потреблението**.

Най-типични представители на простото стоково производство са дребните селяни и занаятчиите. При капитализма съществуват множество дребни стокопроизводители, но те са подложени на експлоатация от едрия капитал и непрекъснато се разоряват, като част от тях се превръщат в пролетарии.

Своя апогей стоковото производство достига при капиталистическия начин на производство. „Буржоазията удави в ледената вода на егоистичната сметка свещения трепет на религиозния екстаз, рицарския ентузиазъм и еснафската сантименталност. Тя превърна личното достойнство в разменна стойност...“ писаха Маркс и Енгелс в „Манифест на комунистическата партия“. Всички материални и духовни ценности вече могат да се купуват!

Но производството на стоки при капитализма коренно се различава от простото стоково производство. При капитализма то се развива вече в **капиталистическо стоково производство**. Негови отличителни черти са:

1. Стоките се произвеждат с **наемен, чужд труд**;

2. Капиталистът притежава капитал във формата на средства за производство и пари;

3. Капиталистът влага пари в производството, при което основната негова цел е **обогатяването**. Всичко в неговата дейност е подчинено на една цел — печалбата. Основна черта на капиталистическото производство е неговата експлоататорска природа.

Стойност

Въз основа на какво хората разменят помежду си толкова много и разнообразни стоки? Защо напр. една кожа се е разменяла за две крини жито?

Винаги, когато сравняваме две или повече различни неща, ние търсим **общото** между тях.

Като оставим настрана външните, полезни свойства на стоките, толкова разнообразни за всяка от тях, ще остане само едно общо качество — всички те са **продукти на човешкия труд**. Трудът прави стоките сравними и съизмерими. **Въплътеният в стоката труд образува нейната стойност.**

Стойността е невидимият кристал на човешката трудова дейност от всички етапи на производството на стоката. Например в стойността на дрехата, произведена от шивача, влиза трудът на селянина, добил памук или вълната, на тъкача, произвел плата, на шивача, ушил дрехата, и т. н.

Равенството на две стоки и основаващата се на това размяна са възможни само поради факта, че в тях е въплътено еднакво количество труд за произвеждането им. Опитът е научил хората да преценяват трудовите разходи на производителите. Много от тях (селяни, ковачи, дърводелци, шивачи и т. н.) рабствят пред очите на другите. При това величината на стойността се определя не от **индивидуалното работно време** на стокопроизводителите. Един може да е по-сръчен, друг по-мързелив, трети да използва някаква усъвършенствувана технология за производството на стоката и пр. **Величината на стойността се определя от средните обществени разходи на труд (средна степен на напрежение, умение и сръчност), необходими за производството на дадена стока.** Колкото повече се развива стоковото производство, толкова повече производители се включват в производството. Обикновено се получава така, че величината на стойността на стоките стихийно се определя от тази група производители, които произвеждат преобладаващото количество от стоките за пазара.

Стойността е обществена категория. Зад размяната на стоките се крият **отношения на производителите, разменящи своя труд, въплътен в тези стоки.** Стоковото отношение (покупко-продажбата) е основна форма на

връзките между хората в капиталистическия свят Както казва Маркс, навсякъде господствува безсърдечното „плащай, за да получиш!“

И така, общественият труд, изразходван за производството на стоките, е общото, което се съдържа във всички тях. Той ги прави качествено сравними и количествено съизмерими. Стойността на стоките представлява въплътеният в тях обществен труд. Тя се проявява на пазара, когато стокопроизводителите разменят помежду си продуктите на труда.

Пари

Въпросът за произхода на парите е занимавал столетия наред умовете на много учени. За парите са създавани най-различни теории и хипотези. През XVII и XVIII в. е била разпространена теорията, че парите са резултат на съзнателната воля на държавата, че могат да се създават и отменят със закони. Такива възгледи развиват и днес много буржоазни икономисти. Маркс пръв разкри тайната на парите и доказа техния произход.

Първоначално хората са извършвали стокова размяна без помощта на парите. Те рядко се лъжели при приблизителната оценка на стойността. Така напр. по време на Троянската война съпоставянето на различни видове предмети по стойност е ставало много отчетливо. В „Илиадата“ четем:

„За победителя сложи огромен триножник за огън, който ахейци с око оцениха дванадесет вола. За победения точно в средата изведе робиня, опитна в къщни дела: оцениха я четири вола.“ Както виждаме: 1 метален триножник = 12 вола = 3 робини.

Милиони пъти хората са извършвали стоковата размяна в най-простата, случайна форма — една стока се разменя срещу определено количество друга стока. С развитието на производството и разнообразяването на продуктите тази форма на размяна става неудобна. Ако на обушаря напр. са необходими гърнета, но на грънчаря в момента не са нужни обувки, а кожи, те трябва да търсят трето лице, което се нуждае от обувки, а предлага кожи. Едва тогава размяната може да стане. Така хората постепенно стигат до необходимост-

та да намерят една стока, срещу която ще могат да обменят всички останали стоки. Всеки е готов да продаде своите продукти срещу тази стока, защото с нея може да се купи всичко. Маркс нарече тази стока **всеобщ еквивалент** (равностойност). Стокопроизводителите използват всеобщия еквивалент за изразяване стойността на своите стоки.

В различните епохи ролята на всеобщ еквивалент играят различни стоки. В редица скотовъдни области, а дори и известно време в древна Гърция и Рим еквивалент е бил едрият рогат добитък. Това се е запазило в Африка до XIX век. Известният пътешественик Ливингстон пише, че зулусите, питайки го за богатството на английската кралица, са се интересували колко крави притежава тя. Скандинавските народи, индианците в Сев. Америка и др. използвали за разменна единица животинските кожи, в древен Египет — зърното, в Абисиния и Китай — соята, в Монголия — чая и пр.

Така се появяват парите. Те са произлезли от самото стоково производство, представляват негов продукт.

Парите са особена стока, чрез която се изразява стойността на всички останали стоки.

Постепенно в ролята на паричен материал започват да се появяват благородните метали — среброто и златото. За първи път златото като пари се е появило у финикийците преди три хиляди години. От началото на XIX в. „презреният“ метал изпълнява тази роля в почти всички цивилизовани страни в света. Защо именно златото се е наложило като всеобщ еквивалент, като пари? Преди всичко то е рядък метал и трудно се открива в природата. За неговото намиране и добиване се изразходва много труд, следователно то има висока стойност. Оттук с малко количество злато може да се изрази стойността на много стоки. Златото лесно се съхранява, транспортира и дели, не се разрушава от въздуха, влагата, светлината и пр.

Парите изпълняват редица функции. Те изразяват стойността на стоките, т. е. те са мярка на стойността. Тази функция парите изпълняват, защото самите те са носители на стойност. Така напр. 1 лв. представлява 0,759548 г чисто злато. Това означава, че за една сто-

ка, която струва 1 лв., е изразходвано толкова човешки труд, колкото за добиването на 0,759548 г злато.

Парите са средство за обръщение на стоките. Тази функция златото може да не изпълнява непосредствено, а чрез свои заместители — монети от неблагородни метали и книжни пари. Те са националните носии на дадено количество злато, въплътено в паричната единица. Държавата трябва да гарантира, че тези заместители действително са представители на златото. В епохата на империализма много от националните парични единици на капиталистическите страни са подложени на непрекъснато обезценяване (т. нар. явление „инфлация“). В международните икономически отношения в качеството на пари функционира самото злато, т. нар. световни пари.

Парите могат да служат също така за купуване стоките на кредит. Тогава не е необходимо те да се намират в наличност в момента на покупката. Те се изплащат след изтичането на определен срок. В тази им функция парите се наричат **платежно средство**. И накрая парите служат за **натрупване на богатство**. Притежателят на натрупани пари в условията на стоковото производство се чувства „всемогъщ“. Той потенциално притежава всички потребителни стойности. Само пълноценните пари — златото и среброто, могат да се съхраняват като съкровище.

При капитализма натрупаните пари при определени условия се превръщат в капитал и служат като средство за експлоатация.

Въпроси:

1. Може ли даден предмет да има потребителна стойност, без да има стойност? А обратно?
2. Диворастящите плодове стока ли са? Могат ли да се превърнат в стока?
3. Защо възниква стоковото производство?
4. Какво представлява стоковото производство?
5. По какво се различава капиталистическото стоково производство от простото стоково производство?
6. Какво представлява стойността и от какво се определя нейната величина?
7. Защо стойността е обществено отношение?
8. Как се е стигнало от натуралната размяна на стоките до парите?

9. Защо златото е станало паричен метал?

10. Как са функциите на парите?

(За изучаване на проблема за възникването и същността на парите може да се използва книгата „Парите“ от Т. Трендафилов, библиотека „Мавър“, изд. „Народна младеж“, С., 1970 г.)

ЗАКОНЪТ ЗА СТОЙНОСТТА

Законът за стойността е икономическият закон на стокното производство. Но какво представляват икономическите закони?

Що е икономически закон

Всички явления и процеси в икономическия и социалния живот на хората са свързани помежду си и зависят едни от други. Така напр., когато за една страна се каже, че в нея заводите и фабриките са частна собственост, то това предполага експлоатация на наеман труд, извличане на печалба от отделни лица. Следователно в тази страна съществува капиталистически обществен строй. Едно явление или процес неизбежно води до възникването на друго явление или процес. Връзката и взаимозависимостта между икономическите явления се отразява от икономическите закони.

Икономическият закон изразява необходимите, съществени, причинни връзки между икономическите явления. Тези връзки са относително постоянни в рамките на определен исторически период. В зависимост от това каква е формата на собствеността, се определя по какъв начин ще се разпределят богатата между отделните класи в обществото. Изменя ли се формата на собственост, неизбежно се изменят и класовите отношения, и разпределението.

Икономическите закони, както природните закони, имат **обективен характер**. Те действуват независимо от това, дали хората ги използват, или не, дали желаят тяхното действие, или не. Те се отличават от юридическите закони, създавани по волята на властващата в дадена страна класа. Икономическите закони не могат да бъдат отменявани от определена класа или от група хора.

Каква е ролята на хората в осъществяването на

икономическите закони? Няма икономическо явление или процес без тяхното участие. Те са творци на историята, или както казва Маркс, едновременно и автори, и актьори на собствената си драма. Отмиращите класи винаги се опитват да използват икономическите закони в своя полза с оглед на своите интереси. Когато обективният закон влиза в противоречие с тези интереси, те отчаяно се съпротивяват на неговото действие.

От друга страна, икономическите закони не действуват автоматически. На основата на **опознаването** на икономическите процеси и условията в буржоазното общество пролетариатът разработва програма за революционно преобразуване на тези условия. Такава програма на времето създадоха Маркс и Енгелс, въз основа на такава програма. Ленин оглави борбата за създаването на първото в света социалистическо общество. Комунистическите партии в света ръководят борбата на пролетариата, опирайки се на опознаването на икономическите закони на развитието.

Икономическите закони не са вечни. Всяка обществено-икономическа формация има свои **специфични закони** — така при капитализма действа законът за принадлежната стойност, законът за капиталистическото натрупване и мн. др. Някои икономически закони действуват във всички стадии от развитието на човешкото общество — те са **всеобщи**. Такъв е например законът за съответствието между производителните сили и характера на производствепите отношения. Други закони действуват в няколко обществено-икономически формации, макар и да не са всеобщи. Такъв е законът за стойността.

Какво представлява законът за стойността

Маркс нарече закона за стойността закон за еквивалентната размяна. Той писа, че това е закон, който изисква „труд в една форма да се разменя срещу същото количество труд в друга форма“. Или двама производители, срещайки се на пазара, за да разменят своите стоки, фактически разменят равни количества труд. Законът за стойността изразява обществената връзка между стокопроизводителите.

Източник на стойността на стоките е човешкият труд. Стокопроизводителите разменят стоките по тяхната стойност, като величината на тази стойност се определя от общественено-необходимото работно време, изразходвано за тяхното производство.

Какви са икономическите и социалните функции на закона за стойността?

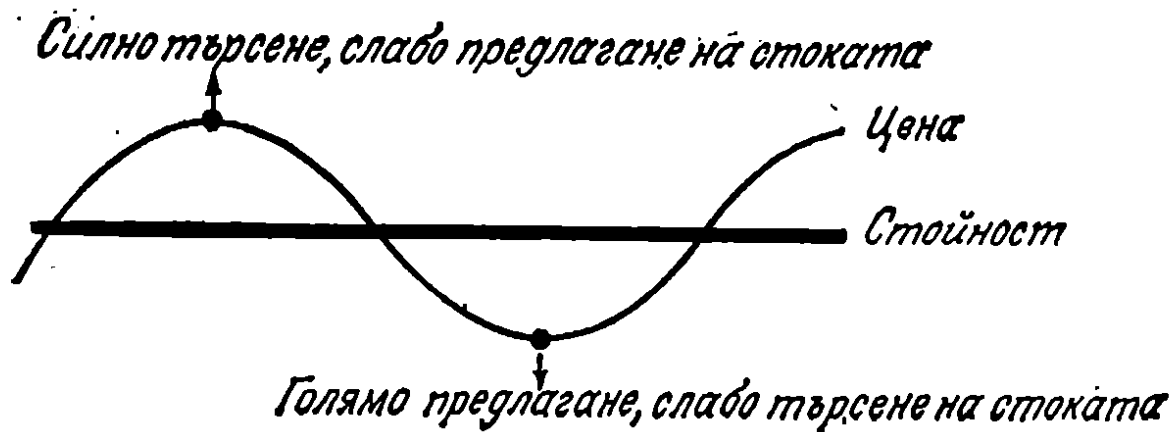
Законът за стойността — стихийен регулатор на капиталистическото производство

Коя е невидимата ръка, която разпределя машините, суровините и труда между различните отрасли на стопанството, основано на частната собственост върху средствата за производство? За да се удовлетворят потребностите на обществото от различни стоки, е необходимо между отделните отрасли и подотрасли на стопанството да съществуват някакви съотношения. Напр. добивът на каменни въглища трябва да бъде в съответствие с добива на стомана, добивът на стомана — в съответствие с производството на машини и т. н.

Единствен регулатор на общественото производство в условията на частнособственическото стоково стопанство е законът за стойността. Той действа стихийно, зад гърба на стокопроизводителите. Основен лост на неговото действие е конкуренцията.

В условията на стоковото стопанство, основано на частната собственост върху средствата за производство, действието на закона за стойността се осъществява чрез стихийното колебане на цените. Цената на стоката е паричният израз на стойността. Но във всеки конкретен момент цената на дадена стока се определя от съотношението между търсенето и предлагането на тази стока. Ако търсенето превишава предлагането, то цената на стоката се повишава. И обратно, когато е произведено повече от дадена стока, отколкото се търси (т. е. има повишено предлагане), цената спада. Стойността е оста, около която се колебаят цените на стоките. Това графично може да се изрази по следния начин (вж. стр. 197):

Как произтича регулирането на капиталистическото производство чрез закона за стойността? В едно

стопанство се произвеждат например стоката А и стоката Б. В резултат на някакви причини (като напр. изменение в модата) населението увеличава търсенето на стоката А. Цените на тази стока растат. Растат печалбите на тези, които я произвеждат. Това е сигнал за всички останали, че производството на стоката А е изгодно дело. От другите отрасли, в случая от изработката на стоката Б, производителите се насочват към произвеждане на стоката А. Но вследствие анархията на производството, присъща на стоковото стопанство, в скоро време предлагането на стоката А започва да превишава търсенето. Никой не знае точно колко стоки трябва да се произведат, за да се задоволят нуждите на обществото. Всички се стремят в процеса на конкуренцията да изнесат колкото се може повече от тази изгодна стока на пазара. В резултат на това предлагането е превишило търсенето и цените на стоката А са започнали отново да спадат.

В същото време цените на стоката Б започват да растат, тъй като нейното производство е намаляло. Високите цени на стоката Б носят високи печалби за производителите. Тогава започва отново прилив на стокопроизводителите към производството на стоката Б и отлив от стоката А.

Така с приливи и отливи стихийно се разпределят машините, суровините и работната сила между отделните клонове на капиталистическото производство. Горният схематичен пример показва обаче само частица от действителните сложни процеси, извършващи се в стопанството, регулирано от закона за стойността. Ожесточената конкуренция в съвременния капиталистически свят се води между хиляди предприятия от множество отрасли и сфери на производството. В този

процес много предприятия се поглъщат от други, техните собственици загиват като самостоятелни производители. Само в САЩ от 1970 г. до 1975 г. в промишлеността и търговията са банкрутирали над 96 хил. дребни и средни предприятия, т. е. над 19 хил. годишно.

Законът за стойността — двигател на стоковото производство

Каква е ролята на закона за стойността за развитието на производителните сили? Кое кара производителите да въвеждат нова техника?

Нека разгледаме един пример. Да предположим, че стойността на един чифт обувки е 10 долара. Тази стойност отразява средната степен на умение на производителите на обувки, средното равнище на техниката и технологията в този отрасъл. Но появява се човек, който открива нов начин за обработка на кожата за обувки. В резултат на това производителността на труда в производството на обувки рязко се увеличава. Тези, които са внедрили новия начин, започват да произвеждат обувките при индивидуална стойност 7 долара. От всеки чифт обувки те печелят по 3 долара допълнителна печалба. Но останалите производители не са безучастни към това. Конкурентната борба принуждава и другите стокопроизводители да следват техния пример, да внедряват нова технология. Всички се стремят да увеличат своите печалби, като снижават индивидуалната стойност на стоките чрез усъвършенстване на производството. Законите на конкуренцията са безмилостни. Който не въвежда нова техника, не може дълго да съществува.

По такъв начин действието на закона за стойността води до стихийно развитие на производителните сили на стоковото производство, до усъвършенстване на производството.

Законът за стойността — регулатор и двигател на стоковото производство, създава дълбоки социални неравенства сред стокопроизводителите. Разместват се слоеве в обществото, рушат се фамилии, които десетки години са били организирани около дадено производство, хиляди бивши „самостоятелни“ селяни и занаят-

чий поемат пътя на наемни труженици. В редица разкази и повести на Йордан Йовков, Елин Пелин, Антон Страшимиров и други български писатели е пресъздаден художествено този процес.

Коя е причината за този резултат от действието на закона за стойността?

В жестоката конкурентна борба печелят тези стокопроизводители, които имат по-ниска индивидуална стойност на стоките, и губят тези, при които индивидуалните разходи на труд са се оказали над обществената стойност. Те се разоряват, лишават се от средствата за производство. От друга страна, първите започват да развиват своето производство на все по-широка основа. Дребните работилници се превръщат във фабрики, собственият труд все повече се заменя от наеман чужд труд.

Неизбежен резултат на стихийното действие на закона за стойността е разоряването на едни и обогатяването на други стокопроизводители. Този дълбок социален процес на разслоение съдействува за превръщане на простото стоково производство в капиталистическо стоково производство. В книгата си „Развитие на капитализма в Русия“ В. И. Ленин показва конкретно как е протекъл този процес в Русия. От дребните селяни и занаятчи възникват търговци и фабриканти, но огромната маса от стокопроизводители обеднява и се принуждава да търси работа при богатите селяни или в града. Ленин пише: „Дребното производство ражда капитализъм и буржоазия постоянно, ежедневно, еже часно, стихийно и в масов мащаб.“

Разоряването на дребните стокопроизводители е процес, който продължава и днес в капиталистическия свят. В Западна Европа напр. ежегодно хиляди селски стопани се разоряват, съсипани от ударите на конкуренцията. Само в селското стопанство на ГФР „изчезват“ годишно около 90 хил. „самостоятелни“ производители, във Франция — 80 хил., в Италия — 120 хил. В Съединените щати едрите предприятия непрекъснато поглъщат редица дребни и средни предприятия и производители, разоряват се фермерите и т. н.

Въпроси:

1. Какво представляват икономическите закони? Могат ли хората да ги отменят? А да окажат влияние върху тяхното действие?

2. Кои икономически отношения отразява законът за стойността? Опишете ги подробно.
3. Кое е по-постоянно — стойността или цените на стоките?
4. Как търсенето и предлагането на стоките се отразява върху техните цени?
5. Кой регулира пропорциите на производството при капитализма и как?
6. Каква е ролята на закона за стойността за извършване на нови открития в областта на техниката при капитализма?
7. Обяснете защо Ленин смята, че дребното стоково производство ражда капитализъм постоянно и в масов мащаб?

КАПИТАЛ И ПРИНАДЕНА СТОЙНОСТ

Още през периода на Късното средновековие започва процес на разслояване на дребните стокопроизводители. Мнозинството от тях се превръщат в пролетарни, а малцина стават представители на зараждащата се буржоазна класа — собственици на средствата за производство. За да се появи новата фигура в човешката история — капиталистът, са необходими две главни условия: първо — да са налице крупни материални и парични средства, притежание на частни лица, и второ — да са налице достатъчно количество хора, които могат да съществуват само ако продават единственото нещо, което притежават — своята работна сила. И двете условия възникват в едно и също време, в епохата на разложението на феодализма. Този процес се нарича първоначално натрупване на капитала.

Първоначално натрупване на капитала

Буржоазните икономисти и социолози разпространяват редица легенди за възникването на капитализма. Според някои теории сегашното неравенство между хората в капиталистическия свят има в своята основа морално-етични причини. От край време според тях съществували хора трудолюбиви, разумни и пестеливи. Но по-голямата част от хората били мързеливи и пропилявали всичко, което имат. Първите натрупвали богатства, ставали капиталисти, а вторите нямали нищо освен собствените си ръце.

Подобни истории се разпространяват и от самите представители на крупния бизнес. Един от най-богатите

хора в света, американският петролен магнат Пол Гети, написа книга и редица статии, в които „разказва“ как е стигнал до своето лично богатство от 1 млрд. и 120 млн. долара. Според него милионер може да стане всеки, който има характер, инициативност и умение да се ориентира. За тези твърдения един канадски журналист иронично отбелязва: „Ние не можем да препоръчваме статиите на Гети като пособие за бъдещия милионер... ние например препоръчваме да се родите син на милионер... или да се ожените за негова дъщеря.“

Първоначалните източници на капиталистическото богатство са свързани с най-груби методи на насилие, покрити са с кръв. В „Капиталът“ Маркс отбелязва следните основни начини за възникване на парични богатства, необходими за създаването на едри капиталистически предприятия:

а) развитието на колониалната система от XV до XVIII в., ограбването и поробването на народи в Азия, Африка и Америка;

б) насилственото изземване на земята от селяните. Това се отнася главно за Англия, където селяните през XVI—XVII в. насилствено били обезземлявани, а техните земи превръщани в пасбища за отглеждане на овце. Развиващата се през този период текстилна промишленост в Англия изисквала голямо количество вълна. За това време големият английски хуманист Томас Мор пише: „овцете изядоха хората“;

в) присвояване на големи части от държавни данъци, спекулации с имоти на разорени собственици, лихварство в най-крупни мащаби и т. н.;

г) зверска експлоатация на разорилите се селяни, на дребните занаятчии, градския пролетариат и др.

Тези методи допълват „мирното“ натрупване на парични средства у малка част преуспяващи стокопроизводители. С кърваво законодателство, изтезания и други мерки биват приучвани към новата дисциплина на наемния труд разорените дребни селяни и занаятчии. Така напр. в Англия били издавани сурови „закони против скитничеството“, които принуждавали останалите без собственост хора да работят при нечовешки условия в капиталистическите предприятия. Процесът на формиране на буржоазия и пролетариат в Западна Европа започва от края на XV в. и продължава за някои страни до XIX век.

В България разглежданият процес има редица особености. Османското господство по българските земи дълги години спъва развитието на капиталистическите отношения. С разгръщането на лихварството в редица занаятчийски центрове и чифликчийството (след реформата от 1834 г.) започват да се развиват някои зародишни капиталистически форми. Едва Освобождението обаче, премахвайки феодалните и полуфеодални пречки и ограничения, откри възможности за развитие на процеса на формиране на българската буржоазия и пролетариат.

Превръщане на парите в капитал

За да се превърнат парите в капитал, необходимо е те да бъдат приведени в движение по особен начин. При простото стоково производство парите изпълняват скромната роля на посредник в обръщението на стоките. Целта на стокопроизводителя е да получи някаква друга потребителна стойност срещу своята стока. Движението на стоките приема следната форма: С (стока) — П (пари) — С (стока). При капиталистическото стоково производство целта на движението на стоката е да се увеличи паричната сума, вложена първоначално в производството. Капиталистът се интересува от стойността, която ще получи в повече, а не от потребителната стойност.

$P \text{ (пари)} - C \text{ (стока)} - P' \text{ (пари} + \text{прираст от пари)}$

Тази формула характеризира превръщането на парите в капитал. Парите вече служат не само за обръщение. В условията на капитализма тяхното движение е подчинено на единствената цел — авансираните пари да се върнат с прираст. Затова Маркс нарече формулата $P-C-P'$ всеобща формула на капитала.

Но как се осъществява движението на парите по такъв начин, че да се постигнат целите на капиталиста?

В зората на капитализма пред замогналия се собственик стоят големи възможности за разгръщане на производството — развиват се градовете, разширява се вътрешната и външната търговия. „Нацият притежател на пари — пише Маркс, — който е още какавида на

същинския капиталист, трябва да купува стоките по тяхната стойност, да ги продава по стойността им и все пак в края на процеса да извлече повече стойност, отколкото е вложил в размяната." За да се превърне от каквида в пеперуда, той отива на пазара да закупи необходимите стоки за организиране на своето производство на капиталистическа основа. Нужни са му машини, суровини, гориво, енергия и т. н. Всички тези закупени от капиталиста предмети в политическата икономия се наричат постоянен капитал. Те не изменят своята стойност в процеса на производството, а само външната си форма.

Но машините и суровините не са достатъчни за организиране на производството. Единствено живият труд може да им вдъхне живот.

Целта на капиталиста е да увеличи сумата на първоначалните пари, вложени в производството, да извлече печалба. Следователно капиталистът трябва да намери на пазара такава особена стока, която да има свойството в процеса на производството да създава повече стойност, отколкото е нейната собствена стойност. И той открива на пазара „достатъчно количество“ такава особена стока. Това е стоката работна сила. Без нея не може да се осъществи производството. Единствено работната сила може да създава нова стойност.

Изразходваната парична сума за закупуване на работна сила се нарича променлив капитал, т. е. такава част от капитала, която в процеса на производството дава прираст над собствената си стойност.

Капиталистът закупува работната сила, за да я използва в производството на даден вид предмети. След завършване на процеса на производството и продажбата се оказва, че целта е постигната. Желаният прираст над вложените първоначално пари е получен. Парите са направили своето движение, но вече като капитал.

И така парите се превръщат в капитал само ако извършват специфично движение, като част от тях се използва за наемане на работна сила, която от своя страна се влага в производството на дадени стоки с цел първоначално изразходваната парична сума да нарасне.

„Двойната свобода“ на работника

Капитализмът е първата общественно-икономическа формация, при която работната сила се превръща в особен вид стока. Робът е стока и собственост на робовладелеца изцяло, крепостният селянин също е лично зависим от феодала. Дребните стокотроизводители сами продават продуктите на своя труд, но не и работната си сила. Едва при възникване на капиталистическите отношения работникът продава своята работна сила на капиталиста за определено време. Работникът прави това привидно по своя воля, тъй като е юридически свободна личност, разполагаща със себе си. Но той е „свободен“ и от собственост върху средствата за производство. За да съществува, за да се грижи за своето семейство, пролетарият трябва да продава своята работна сила, едничкото нещо, на което е собственик. Единственият път пред него е пътят на **наемния труд**. Неговата формална свобода се превръща във фикция пред икономическата необходимост, която го обвързва с капитала.

И така оформили са се класата на капиталистите и класата на хората на **наемния труд**. „Нашият предишен притежател на пари крачи напред като капиталист, притежателят на работна сила го следва като негов работник; единият многозначително се подхилва и гори от деловитост, а другият плахо се тегли назад като човек, който е продал на пазара своята собствена кожа и сега не очаква нищо друго освен... да му я ощавят.“ (Маркс)

Производство на принадена стойност

Привидно работникът и капиталистът участвуват в равноправна сделка. Капиталистът закупува силата и уменията на работника за даден период от време (напр. един работен ден, равен на 8 ч.), като за това време му плаща работна заплата.

Работната заплата като цена на работната сила се колебае (както всяка цена) около стойността на работната сила. А величината на **стойността на стоката работна сила** се определя от обществените необходими

разходи на труд за нейното възпроизводство. В стойността на работната сила влизат:

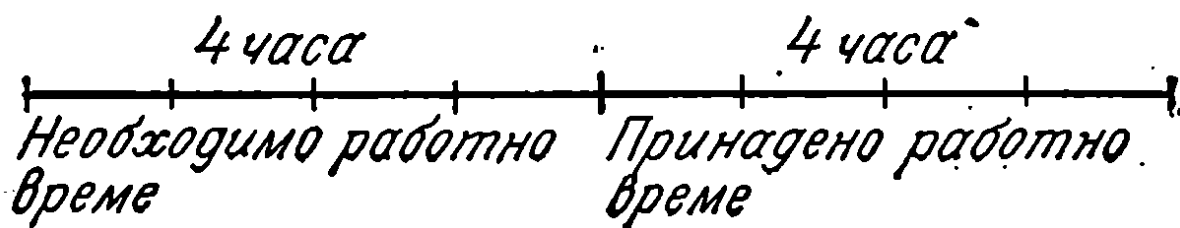
а) стойността на стоките, задоволяващи физическите потребности на работника и семейството му (храна, дрехи, жилище и т. н.);

б) стойността на средствата, задоволяващи социалните и културните потребности на работника (вестници, книги, кино, спортни състезания и т. н.);

в) средства за обучение и квалификация на работника и неговите наследници. Колкото повече се развива човешкото общество, толкова повече се увеличават материалните и духовните потребности на човека. Работната заплата при съвременния капитализъм в своите колебания като правило изостава от бързото нарастване на стойността на работната сила.

За определено време работникът изработва дадено количество продукти. Ако тези продукти се продадат на пазара, срещу парите, получени от тях, ще могат да се задоволят нуждите на работника от средства за живот. Това време се нарича **необходимо работно време**, т. е. труд, необходим за съществуването на работника (може да са 2, 3, 4 часа и т. н.). Нека предположим,

Работно време

че за издръжката на един работник и неговото семейство са нужни 4 часа. Но капиталистът е закупил работната сила за 8 часа. Това е скрепено с договор и признато от „свещеното буржоазно право“ за справедливо. Следователно работникът работи останалите 4 часа за капиталиста, който по силата на това, че е собственик на средствата за производство, присвоява цялата произведена продукция. От привидното равенство не остава нищо. Тези 4 часа, присвоявани от капиталиста, се наричат **принадено работно време**.

Маркс нарече стойността, произведена през прина-

деното работно време, **принадена стойност**. Принадената стойност е крайната цел на капиталистическото производство. В края на движението на капитала (П—С—П') е получен желаният прираст.

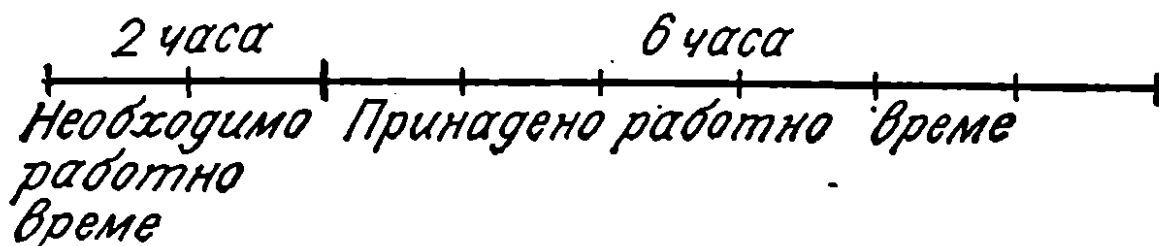
И така **принадената стойност се създава през незаплатеното работно време на работника**. Тя е получена в резултат на експлоатацията на неговия труд. В процеса на тази експлоатация капиталистът използва свойството на работната сила да създава стойност, по-голяма от нейната собствена стойност.

Видове принадлезна стойност

Ненаситен е стремежът на капиталиста да увеличава принадлезната стойност. В периода на първоначалното развитие на капитализма това става главно чрез увеличаване на работния ден. Работническата класа тогава все още не е била достатъчно силна, за да се бори за своите права. Работният ден в Англия напр. през XVII и XVIII в. достигал до 13—14 часа. Получената чрез увеличаване на работния ден принадлезна стойност се нарича **абсолютна принадлезна стойност**.

Но заедно с развитието на капитализма расте и организираната сила на пролетариата. За капиталистическата класа става все по-трудно да увеличава неограничено работния ден. Но в ламтежа за получаване на допълнителна печалба капиталистите се стремят да увеличават постоянно производителността на труда и неговата интензивност. При новата техника (автоматизирани машини, полуавтомати, конвейери и пр.) на работника са необходими напр. само два часа, за да произведе стоките, с които би могъл да закупи средствата за съществуване. Но общата продължителност на работния ден си остава същата. Намалило се е само не-

Работно време

обходимото работно време. Следователно принадлежното работно време се увеличава на 6 часа.

Принадената стойност, която се постига в резултат на повишаване на производителността на труда и съответно съкращаване на необходимото работно време, се нарича **относителна принадлежна стойност**.

Основен икономически закон на капитализма

Теорията за принадлежната стойност според Ленин е крайъгълният камък в икономическото учение на Маркс. За пръв път в историята Маркс откри действителната същност на експлоатацията на човек от човека. Той доказва, че принадлежната стойност, или незаплатеният труд на наемния работник, е единственият източник на богатството на всички експлоататорски слоеве в буржоазното общество (индустриалци, крупни търговци, банкери, едри поземлени собственици). Или с други думи, постоянното производство и присвояване на принадлежна стойност е абсолютно условие за съществуването на капиталистическия строй. „Производството на принадлежна стойност, или обогатяване — пише Маркс, — такъв е абсолютният закон на този начин на производство.“

Законът за принадлежната стойност е основен икономически закон на капитализма и изразява основните връзки, съществуващи в капиталистическото общество. Първо, той изразява същността на този строй. За да съществува капиталистическата класа и цялата буржоазна политическа надстройка, е необходима експлоатация на лицата на наемния труд. Следователно това е строй, изграден на базата на остър социален антагонизъм. Второ, законът за принадлежната стойност отразява целта на капиталистическото производство — увеличаването на капиталистическото богатство. Трето, законът определя средствата за постигане на тази цел — прикрити и открити методи на експлоатация на наемния работник, който е окован във веригите на икономическата зависимост от капитала.

Основният икономически закон на капитализма слага своя отпечатък върху всички действия на представителите на буржоазията. Развитието на науката и техниката, използването силата на държавната машина

за икономически и политически цели, военните и политическите акции на империализма, развитието на международните отношения и т. н. — всичко в крайна сметка се определя от стремежа да се увеличи принадлежната стойност в условията на капиталистическите производствени отношения.

Въпроси:

1. Какви са методите на първоначалното натрупване на капитала? (За да отговорите на този въпрос, можете да използвате изключително интересната и образно написана 24 глава от I т. на „Капиталът“ от Карл Маркс. За България направете справка в учебника по история.)
2. Какво е нужно да закупи притежателят на пари, за да се превърне в капиталист?
3. Кое свойство на работната сила използва капиталистът, за да увеличи своето богатство?
4. Каква е разликата между работната сила на роба, на крепостния селянин, на дребния стокопроизводител и на работника?
5. Кога работната сила има по-висока стойност — сега или през миналия век? Защо?
6. Как се създава принадлежната стойност?
7. Каква е разликата между двата основни вида принадлежната стойност?

НАТРУПВАНЕ НА КАПИТАЛА И ЗАСИЛВАНЕ ЕКСПЛОАТАЦИЯТА НА ТРУДЕЩИТЕ СЕ

Същност на възпроизводството

Капиталистическото общество, както и всяко друго общество може да съществува само при условие че процесът на производството непрекъснато се възобновява. Изобщо процесът на производството на материални блага не е спирал и не може да спре, докато съществува човечеството. Постоянното повторение на процеса на производството се нарича възпроизводство.

По същия начин, за да съществува капиталистическата класа, тя трябва непрекъснато да възобновява своето производство, да купува машини и суровини, да наема работна сила. При постсяното повторение на капиталистическото производство външно изглежда, че капиталистът „работи“ със свой капитал. Едва ли не благодарение на него работникът съществува, защо-

то получава средства за живот под формата на работна заплата. Ако напр. един капиталист има първоначален капитал 100 000 долара и всяка година получава 20 000 долара принадена стойност, тези пари той изразходва всяка година за дрехи, храна, пътуване, удоволствия и т. н., без самият да е създал някаква стойност. Следователно за 5 години капиталистът ще „изяде“ първоначалния си капитал ($100\ 000:20\ 000 = 5$). Но той невъзмутимо продължава да наема работна сила, да използва капитала като свой. Производството продължава. Капиталът се е превърнал изцяло в натрупана принадена стойност (всяка година по 20 000 долара). От парите на капиталиста не е останало нито цент. Въпреки това капиталистът продължава да е собственик на „своя“ капитал, а работникът, който го е създал, да остава единствено със своята работна сила.

В процеса на постоянното повторение на производството отношенията на експлоатацията отново и отново се възобновяват като отношения между собственици на средствата за производството и наемни работници, нямащи нищо друго освен своята работна сила.

Всяко производство, което се повтаря в същите мащаби, т. е. цялата принадена стойност се консумира, се нарича просто възпроизводство.

Натрупване на капитала

Увеличаването на мащабите на производството се нарича **разширено възпроизводство**. Фактически капиталистът като правило не консумира цялата принадена стойност, която получава. За да осигури растежа на производството във все по-увеличаващи се мащаби, той използва част от принадлежната стойност за разширяване на производството. Тази част се капитализира, т. е. превръща се в капитал. По този начин всяка година размерът на производството и съответно масата на извлечаната принадена стойност се увеличава.

Превръщането на принадлежната стойност в капитал се нарича натрупване на капитала.

Кое кара капиталистите непрекъснато да разширяват своето производство?

В капиталистическото общество властта се определя

от богатството. Единственият източник на богатството е принадлежната стойност. Колкото повече се увеличава степента на експлоатацията на наемния труд, толкова повече се увеличава и богатството, което носи власт и охолен живот: Колкото повече капитал има капиталистът, толкова повече принадлежната стойност може да извлече. Получава се затворен кръг — капиталистът увеличава принадлежната стойност, за да натрупва капитал, натрупва — за да увеличава принадлежната стойност.

Самата жестока конкуренция тласка капиталистите непрекъснато да натрупват капитал. Ако не правят това, те ще бъдат погълнати от други капиталисти. В конкурентната борба милост няма. „Натрупвай“ — такава е повелята на капиталистическия строй. „Изяж, за да не бъдеш изяден“ — това е основното ръководство за действие. По-слабият винаги загива. Капиталистическата действителност изобилствува от примери на такава безчовечна борба. В художествената литература има много описания на този процес (напр. в книгите на Д. Димов — „Гютюн“, на Ем. Зола — „Пари“, на Дж. Лондон — „Желязната пета“ и на мн. др.).

Двете страни на капиталистическото натрупване

Капиталът се натрупва под най-различни форми. Собственикът на една текстилна фабрика напр. може да купи нови машини и суровини, да наеме нова работна сила. Той уголемява размерите на предприятието на базата на по-съвършена техника. Подобно съсредоточаване на все по-голяма маса принадлежната стойност, служеща за разширяване на производството, се нарича **концентрация на капитала**. Концентрацията носи големи икономически изгоди — едрото предприятие разполага със средства за внедряване на по-усъвършенствувани машини, може да организира по-рационално производството и т. н.

Съществува и друг път за натрупване на капитала. Няколко капиталисти със своите капитали могат да се обединят в едно предприятие или фирма. Те ще образуват т. нар. акционерно дружество. Или пък собствениците на по-едри предприятия могат да закупят на безценица предприятия и фирми на разорили се соб-

ственици и пр. Този начин на натрупване на готови капитали в ръцете на малобройни групи милионери и милиардери се нарича централизация на капитала.

При съвременните условия концентрацията и централизацията на капитала се извършват с изключително ускорени темпове.

Английският икономист Сениор, живял по времето на Маркс, остави в наследство на буржоазията една много приемлива за нея теория. Това е теорията за „въздържанието“. И до ден днешен буржоазните идеолози твърдят, че капиталистическото натрупване се осъществява само за сметка на това, че капиталистите се „въздържат“ да потребят голяма част от принадлежната стойност, т. е. лишават се от редица удоволствия на живота. За тяхното „въздържане“ говори напр. фактът, че съвременните американски милионери изразходват за своите лични нужди около 25% от доходите си. А понастоящем личното богатство на семейството на Рокфелеровци се оценява на около 4 млрд. долара, на Дюпоните — 5 млрд., на семейството Мелон — 4,7 млрд., на Форд — 3,8 млрд. долара и т. н. За парадния прием, който едно от 60-те най-богати семейства в САЩ дава всеки сезон, се изразходват толкова средства, с колкото едно обикновено семейство от 5 души би могло да прекара целия си живот, без да търпи лишения! Натрупването на капитала съвсем не изключва най-разточително лично потребление от страна на капиталистите.

Но капиталистическото натрупване има и друга страна. За да увеличи своята печалба, всеки капиталист се стреми да повиши колкото е възможно степента на експлоатация на работническата класа. За да стане по-силен в конкурентната борба, той внедрява нови машини, строи конвейери, въвежда нови технологии. Увеличава се интензивността на труда. Това означава, че един работник може да произвежда много повече продукция, отколкото по-рано. Така напр. през 1947 г. автомобилната промишленост на САЩ е произвела 4 800 000 леки и тежки автомобили при 601 700 работници. Двадесет и пет години по-късно само 500 000 работници произвеждат над 9 млн. автомобила.

Постоянното повишаване на дела на машините и другата техника в производството означава, че търсенето на работници изостава в сравнение с нарастване-

то на капитала. Много работници биват изтласквани от производството, когато се въвежда нова, по-съвършена техника. Появява се „излишно“ население, което е относително „излишно“ в сравнение с нуждите на капитала.

Автоматизацията на производството усилва този процес. Автоматите изхвърлят на улицата огромно количество неквалифицирани работници. Само в САЩ в резултат на автоматизацията годишно около 1,6 млн. души губят работа. В Детройт, център на американската автомобилна промишленост, една радиостанция поставила въпрос на своите слушатели: „Какво изпитват при произнасяне на думата „автоматизация?“ От запитаните работници 90% отговорили — „страх“.

Капиталистическият начин на производство създава условия заедно с разширяването на капиталистическото производство да расте и безработицата. Натрупването на капитала е процес, който води до увеличаване богатството на капиталистите на единия полюс и неизбежно до повишаване на експлоатацията и влошаване положението на пролетариата на другия полюс. Тази обективна зависимост между натрупването на богатството и положението на трудещите се в капиталистическия свят Маркс нарече всеобщ закон на капиталистическото натрупване.

Резервна промишлена армия на труда

Изтласканите от производството работници (в резултат на внедряването на нова техника и засилване интензификацията на труда) образуват резервната промишлена армия на труда. В нея влизат и всички други лица на наемния труд, загубили по една или друга причина своята работа. Към резервната промишлена армия спадат и разорените дребни собственици, останали без средства за препитание.

Капиталистическата класа използва армията от безработни като главен резерв на работна сила. Този резерв е много изгоден за капиталистите. Колкото повече безработни има, толкова повече капиталистите могат да поставят под заплаха от уволнение тези работници, които са на работа.

Безработицата обаче е нож с две остриета за буржоазията. Безработните са потенциална заплаха за капиталистическия строй. Те се бунтуват, борят се за своите права като членове на обществото, поставени от капитала извън това общество. Ето защо буржоазната класа се страхува от периоди, в които безработицата взема особено масови размери. Такива периоди напр. са икономическите кризи, когато милиони нови работници биват изхвърлени на улицата.

„Излишното“ население в капиталистическия свят съществува под няколко форми. Една от тези форми е т. нар. текуща безработица. Едни работници биват уволнявани от предприятията, други могат да бъдат наети в някои разширяващи се отрасли. Винаги обаче един голям процент от населението, което е в трудоспособна възраст, е безработно. При съвременните условия това са главно неквалифицираните работници, изтласкани от настъплението на автоматизацията. Текущата безработица е типично явление за развитите капиталистически страни.

Друга форма на безработица е скритата безработица. В селското стопанство също навлизат машините, много селскостопански работи се механизират. Това води до абсолютно намаляване на заетите лица в селското стопанство. Те работят сезонна работа (напр. по прибиране на реколтата или в строителството), но не са заети през цялата година. Работят примитивно, без елемтарна техника и при мизерно заплащане. При най-слабата механизация на някои селскостопански операции (или на строежите в града) техният труд става излишен. Формално обаче те не се водят от буржоазната статистика като безработни. И накрая една голяма социална група от възрастни работници, разорили се занаятчии, инвалиди от производството и др. образуват т. нар. постоянна безработица. Те живеят от случайни доходи и водят полугладен живот.

Безработицата е неизбежен спътник на капитализма. Само през последните години в Съединените щати броят на напълно безработните достигна 5—6 млн. души, в ГФР — от 300 до 600 хил.; в Англия — от 400 до 700 хил. души и т. н. Особено силна е безработицата сред младежта. Всеки трети безработен в САЩ е младеж под 25 години. В Италия средно 50% от всички безработни са младежи.

Натрупването на капитала и положението на работническата класа

Какво е влиянието на натрупването на капитала върху положението на работническата класа в капиталистическите страни? Буржоазните идеолози се опитват да убедят народите в света, че положението на работническата класа при съвременния капитализъм непрекъснато се подобрява. Привеждат се частни данни за повишени доходи на някои групи работници, дава се за пример това, че сега в редица работнически семейства има телевизор, хладилник, а понякога дори и лека кола. Но дали по подобни показатели може да се съди за положението на цялата работническа класа в капиталистическия свят? Самата капиталистическа действителност показва спекулативния характер на подобни твърдения, целящи да разкрасят съвременния капитализъм.

Нито една буржоазна статистика не може да скрие факта, че все по-голяма част от новосъздадената стойност в капиталистическото общество (в икономическата наука тази стойност се нарича национален доход) се присвоява от капиталистите. Непрекъснато се увеличава делът на буржоазията в националния доход и се намалява делът на работническата класа.

С развитието на капитализма положението на работническата класа се влошава не само относително (като намаляване частта на работната заплата в националния доход), но по определени показатели и абсолютно. Фактът, че някои работници имат хладилник, телевизор и т. н. не противоречи на теорията на Маркс за обедняването на пролетариата. Работническата класа като цяло значително изостава в своето жизнено равнище от възможностите, които дават за подобряване на живота съвременните производителни сили. Увеличава се степента на експлоатация на работниците, психическото напрежение на техния труд. Влошава се качеството на жизнената среда на човека, особено в големите градове на Запада. Непрекъснатото повишаване на цените в капиталистическия свят орязва доходите на работническите семейства. Разбира се, работническата класа води упорита икономическа борба срещу настъплението на капитала срещу жизнените ѝ интереси. Показател за това са мощните стачки, които разтърсват капиталистическия свят.

Безработицата в капиталистическия свят води до значително понижаване на общото жизнено равнище на работническата класа. Често пъти в едно семейство работи само един от членовете му, а останалите са безработни. В средата на 70-те години броят на напълно безработните в капиталистическите страни достигна 13 млн. души. Много трудещи се работят при непълнен работен ден и получават мизерни заплати.

По признания на правителствени лица в САЩ около 30 млн. души имат равнище на живот, по-ниско от това, което официално се определя като „граница на бедността“. Тук не влизат 12-те млн. души, които са на „границата на бедността“, и 6 млн. души, главно негри, необхванати от статистиката поради липса на постоянно местожителство. Известният американски журналист Н. Котц публикува през 1969 г. книгата „Нека те се хранят с обещания“, в която пише, че поне около 7 млн. деца в Щатите гладуват.

Натрупването на капитала означава богатство за капиталистите и увеличаване на експлоатацията и обедняване на работническата класа. Тези присъщи на буржоазното общество черти ще съществуват, докато съществуват самите капиталистически производствени отношения.

Въпроси:

1. Един капиталист започва производство с 200 000 долара капитал. Всяка година той получава по 40 000 долара принадена стойност, които изразходва за лични нужди. За колко години „неговият“ капитал ще се превърне в капитализирана принадена стойност?
2. Защо капиталистът непрекъснато разширява производството?
3. Каква е разликата между концентрация и централизация на капитала?
4. Кои са причините за безработицата при капитализма?
5. В романа „Тютюн“ е описан случаят с въвеждането на тонгата в складовете на „Никотиана“. Защо това среща съпротивата на работниците?
6. Какви са основните форми на безработица в капиталистическия свят?
7. Как се изменя положението на работническата класа и трудещите се при капитализма?

СЪЩНОСТ НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКИЯ СТРОИ

Обобщение

Капитализмът е третата и последна форма на класово общество в историята на човечеството, основана на базата на експлоатацията на човек от човека.

1. За капитализма е характерно господството на стоковото производство. Всичко тук взема формата на стока — средствата за живот, земята, работната сила и т. н., и се произвежда за размяна, за да се увеличи богатството на капиталистите.

2. Капитализмът се характеризира с частна собственост върху средствата за производство. Тези средства принадлежат на отделни лица — капиталистите. Въз основа на това, че са собственици на фабриките, мините, складовете и пр., те присвояват цялата продукция, произведена в „техните“ предприятия, а на работника — действителния производител на богатата, дават работна заплата само колкото да поддържат неговата работна сила. Работникът става необходима „принадлежност“ на капитала.

3. Капиталистическият начин на производство е основан на експлоатацията на наемния труд. В предишните класовоантагонистични формации също е имало експлоатация. При капитализма работникът е вече формално свободен. Но поради това че за да съществува, трябва да продава своята работна сила, той е в пълна икономическа зависимост от капитала. На който и капиталист да продаде своята работна сила, работникът винаги става обект на експлоатация, от него се извлича принадлежната стойност. Формалната свобода на работника се превръща в бремене на наемния труд.

Цялата система на буржоазната държава с нейния административно-полицейски апарат, с нейните организации е нагодена за запазване на отношенията на собственост и експлоатация в капиталистическото общество.

В. И. Ленин дава кратко и ясно определение на капиталистическия строй: „Капитализъм се нарича такова устройство на обществото, при което земята, фабриките, машините и пр. принадлежат на малък брой

земевладелци и капиталисти, а масата от народа не притежава никаква или почти никаква собственост и затова трябва да работи срещу заплащане.“

Капиталът като обществено отношение

Буржоазните икономисти дават следното определение на капитала: капитал това са инструментите, машините, суровините, с които се произвеждат дадени продукти. Някои отиват по-далече, наричайки капитал лъка и стрелата на първобитния човек. Или, с други думи, всяко средство за производство според тях е капитал. По този начин идеолозите на буржоазията искат да представят капитала като вечен в историята на човечеството и че всеки, който притежава някакво, макар и малко средство за производство (напр. дърводелски тезгях), е капиталист. Целта е да се скрие истинската природа на капиталистическия строй.

Маркс за първи път в историята показва действителната същност на капитала. Той разкри, че капиталът е стойност, която, използвавана за експлоатация на наемните работници, носи принадлежна стойност. Сама по себе си една вещь — напр. една машина, не е капитал. Тя се превръща в капитал само при определени обществени условия. Буржоазните икономисти никога не признават, че капиталът не е вещь, а обществено отношение. „Негърът е негър — казва Маркс. — Само при определени условия той става роб. Памуко-предачната машина е машина за предене на памук. Само при определени условия тя става капитал.“ Тези условия са: първо, средствата за производство да са частна собственост и да се използват за експлоатация на чужд труд. Второ, да има лица, които да продават своята работна сила, да са принудени да обвържат своя труд с капитала, за да могат да живеят. Капиталът не може да съществува без наемен труд. Или, както картинно пише Маркс, „капиталът, това е мъртъв труд, който като вампир оживява само когато всмуква жив труд“.

И така, капиталът е обществено-икономическо или както се нарича в политическата икономия — производствено отношение. Той изразява отношенията меж-

ду две класи. Това са основните класи на буржоазното общество — класата на капиталистите, собственици на средствата за производство (индустриалци, търговци, банкери и пр.), и класата на наемните работници.

Всички други човешки групи и прослойки в буржоазното общество в една или друга степен постепенно се включват по своето социално положение към една от двете основни класи на капиталистическото общество. В селското стопанство става разслоение на производителите на: капиталисти — фърмери, и наемни работници. Една малка част от научно-техническата интелигенция по своето материално и социално положение все повече се приближава до буржоазията, а огромният брой инженери, учени, служещи се превръщат в лица на наемния труд и т. н. Този процес се нарича поляризация на класите в капиталистическото общество.

Експлоатацията — основна черта на капиталистическия строй

Отношенията между класите при капитализма неизбежно предполагат експлоатация на човек от човека. Тя е основна черта на капиталистическия строй. Пролетариатът като класа на наемните работници, лишен от средства за производство, е подложен на жестока експлоатация от страна на капиталистическата класа. Главната цел на капиталистическото производство е извличането на колкото се може повече принадена стойност, а това може да стане само чрез изсмукването на повече незаплатен труд.

Буржоазията и нейните идеолози се стремят по всякакъв начин да прикрият експлоататорската природа на капиталистическия строй. За това те използват обстоятелството, че работната заплата външно замаскира незаплатения труд на работника и експлоатацията. „Колкото си изработил, толкова ти се плаща“, казва капиталистът на работника, но в действителност той заплаща само част от работния ден, а останалото присвоява. Напразни са усилията на буржоазията и нейните учени слуги да „докажат“, че капиталистът и работникът участвуват в равнопавна

сделка, защото и двамата са свободни да правят каквото пожелаят. За опровержение на подобни басни е достатъчно да се посочи, че един добре платен американски работник трябва в продължение най-малко на двеста хиляди години да спестява цялата си заплата, за да натрупа богатството на един милиардер. Икономическата зависимост на работника от капитала превръща „свободата“ в капиталистическото общество в право на капиталиста да експлоатира наемния труд.

Капиталистическата класа при съвременните условия използва най-разнообразни и хитри методи, за да може чрез различни форми на работната заплата да прикрие експлоатацията на работника. Сега много от системите за заплащане на работниците носят названия „справедливи“, хуманни“, „поощрителни“ и пр. Дават се известни малки премии на работници, които са работили с най-бързо темпо, които са имали добро поведение към работодателя, не са участвували в стачки и пр. Стремещът е да се разбие единството на работническата класа. В някои случаи към предприятията се строят клубове, медицински пунктове, спортни площадки и други. Целта на съвременния капиталист е да покаже, че той има „човешко отношение“ към работника. Но в крайна сметка всичко това се строи с трохи от извлечената от него принадлежаща стойност. Привидните грижи на капиталиста към работещите в някои предприятия са израз на демагогската политика на буржоазията, целяща да насади вредните илюзии за класово сътрудничество и да притъпи тяхната класова борба.

През последните десетилетия всяко увеличаване на интензивността на труда се прикрива под „високонаучни“ и „хуманни“ принципи. Използват се редица действителни постижения на науката само и само да може да се изстиска повече труд от работника. Така например към някои капиталистически предприятия са създадени специални кислородни камери, където работникът влиза за определено време, за да възстанови силите си. Или на определени трудови участъци се дават някои тонизиращи средства, които временно повишават бодростта, и т. н. Сравнително старият метод на хронометриране на всяка операция на работника се подменя с много по-съвършени методи. В модерните предприятия всяко движение на работника се следи от електронно

око или от телевизионна камера. Целта е да не се допусне нито едно излишно движение, да не се загуби нито една секунда. Стремежът винаги е един и същ — повече труд, по-голяма интензивност, повече експлоатация, повече принадена стойност! В резултат — расте нервното напрежение у работника и неговото психическо и физическо изхабяване.

Експлоатацията в капиталистическото общество никога не е обхващала толкова широки слоеве от населението. Расте армията на наемния труд. Само в Съединените щати през 1950 г. е имало 48 млн. души, които са продавали своята работна сила. През 1970 г. те са вече над 80 млн. В Западна Европа съответно през 1950 г. е имало 87 млн. лица на наемния труд. А през 1970 г. те са се увеличили на 105 млн. души. Този процес продължава. Армията на наемния труд расте не само количествено, в нея се вливат и хора с по-висока квалификация. В нея се включват нови отряди трудещи се: към работниците от материалното производство се присъединяват работници от транспорта и съобщенията, наемни работници от селското стопанство, търговски работници, канцеларски служители, наети от частните фирми или държавата, инженери, техници, административно-управленчески персонал в предприятията и др. **Всички те са обединени от една основна характерна черта — лишени са от собственост върху средствата за производство. Това е причината, която ги принуждава да продават своята работна сила.**

Следователно капитализмът е дълбоко антагонистичен строй. Интересите на класата на наемните работници са в неизмеримо противоречие с интересите на капиталистическата класа.

Противоречията между труда и капитала намират израз в ожесточените борби на работническата класа за защита на своите интереси. Главните капиталистически държави все по-често са разтърсвани от стачки. В някои случаи общите стачки на трудещите се парализират цялата икономика на дадена страна, както стана във Франция през м. май — юни 1968 година. Особено силно е стачното движение в Италия и Япония. Стачкуют работниците от най-крупните монополи в Съединените щати, западногерманските работници и мн. др. В стачното движение участвуват и служителите, труде-

щите се селяни, учителите. През 1975 г. в капиталистическите страни са стачкували около 30 млн. души. Широко разпространение получиха такива форми на борба срещу капитала, като забавяне темповете на работа, стачки, съпровождащи се със заемане на предприятия, внезапни стачки (без предупреждение на администрацията), „шахматни“ стачки (спиране на работа последователно в отделни цехове, което дезорганизира производството) — и мн. др.

Работническата класа в капиталистическите страни все повече осъзнава, че само с икономическата борба не може да се отмени експлоатацията, произтичаща от самата същност на капиталистическия строй. При всеки удобен случай капиталистите отнемат извоюваното от работниците. За да се премахне експлоатацията, трябва да се премахнат причините, които я породят — частната собственост върху средствата за производство. Това означава да се разруши капитализмът. Преходът от една обществена формация към друга може да се осъществи само по революционен път. Революционната борба на пролетариата срещу буржоазията трябва да „реша“ основното противоречие на капиталистическия строй.

Основно противоречие на капиталистическия строй

В рамките на капиталистическите производствени отношения производителните сили на обществото се развиха до несравнимо по-висока степен, отколкото през предшестващите епохи. Капитализмът премахна феодалните ограничения, които пречеха за развитието на пазарите и производството. Стремжът за печалба, борбата за запазване и разширяване на капитала доведоха отначало до възникване на капиталистически манифактури (предприятия, използващи предимно ръчния труд на работника), а по-късно и до развитие на **крупно машинно производство.**

Крупното производство обединява под един покрив все повече и повече работници. Засилва се взаимодействието при изработването на продуктите (напр. един цех произвежда една част, друг цех друга и едва в трети цех продуктът се сглобява). Разделението на труда

обаже при съвременните условия е отишло далече напред. Вече редица дребни части от един продукт се изработват от отделно специализирано предприятие и чак след това се сглобяват в предприятието — краен производител. Така напр. американската фирма за производство на леки коли „Крайслер“ се е кооперирала с над 10 000 други фирми, които ѝ доставят отделни части за колите. На конвейера в предприятията на тази фирма се извършва главно монтаж на автомобилите. Специализацията на производството е особено голяма в най-новите видове продукция. За производството на една космическа ракета са необходими към 2,5 млн. части. Изработването на всеки детайл се предшества от огромна научно-конструкторска работа.

Следователно колкото повече се развиват производителните сили, толкова повече в производството на който и да е продукт участвуват работници, инженери и конструктори от най-различни предприятия и клонове на стопанството, участвува цялото общество. Вече не може да се намери производител на съвременната продукция, който да заяви както майсторът от епохата на дребното стоково производство: „Това произведох сам.“ Производството добива все по-обществен характер.

Заедно с това все повече се разширява армията на пролетариата. В нея участвуват лица с най-различни професии и квалификации — работници на физическия труд, служещи, инженери, техници, оператори на електронни машини и др. Но резултатите от техните усилия се присвояват от капиталистическата класа, която не е вложила никакъв личен труд в производството. Увеличаващата се класа на наемните работници — производители на благата, притежава относително все по-малка част от общественото богатство. Явно е, че формата на присвояване на продуктите влиза в крещящо противоречие с обществения характер на производството.

Основното противоречие на капиталистическия строй е противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическата форма на присвояване на произведените блага. Това противоречие е неразрешимо, докато съществуват капиталистически производствени отношения в дадена страна.

За обществения характер на производството при капитализма говорят редица показатели: концентра-

цията и централизацията на капитала, развитието на транспорта и съобщенията, развитието на банковата система, превръщането на науката в абсолютно условие за разгръщане на производството, образуването на международни предприятия и засилване интернационалните връзки на капиталистическите производители и мн. др.

Способна ли е обаче капиталистическата класа да управлява развиващите се производителни сили на съвременното общество? Действителността показва, че тези производителни сили все по-малко могат да се побрат в тесните рамки на капиталистическите производствени отношения, основаващи се на частната собственост върху средствата за производство. Частният капитал се оказва неспособен сам да развие такива съвременни отрасли като атомната промишленост, ракетостроенето, производството на космически апарати и пр. Той трябваше да се обърне към помощта на държавата, която с пари и хора на науката съдействува за развитието на тези отрасли. Най-ярка проява на неспособността при частната собственост върху средствата за производство да се управлява общественото производство са икономическите кризи, които периодично разтърсват капиталистическото стопанство, валутно-финансовите кризи, които се изостриха особено много през последното десетилетие, огромното неизползуване на работната сила (безработицата), бездействащите машини в някои клонове на индустрията и мн. др.

Нова поредна проява на невъзможността на капиталистическата класа да овладее съвременната икономика е острата икономическа криза, която избухна във всички капиталистически страни без изключение през 1974—1975 г. Тази криза е най-острото стопанско сътресение на Запада след Втората световна война. Тя се съчета с тежка енергийна и суровинна криза, което допълнително изостри противоречията на капиталистическото стопанство. Нарасна безработицата, а цените извършиха най-резкия си „скок“ през последните тридесет години. Неспособността на буржоазията да ръководи стопанството в крайна сметка удря по интересите на трудещите се класи в капиталистическото общество.

Производството, което има обществен характер, може да се развива рационално единствено при паличието на **обществена собственост** върху фабриките, ма-

шините, суровините и т. н. Тогава няма да съществуват частнокапиталистическите интереси, които да влизат в противоречие с обществения характер на производството. Това обаче означава да се премахне частната собственост върху средствата за производство, да се лиши капиталистическата класа от материалната база за нейното господство. Пролетариатът е в състояние да извърши това единствено след като вземе държавната власт, защото буржоазната държава с всички свои механизми и органи защитава частната собственост. Самото развитие на капитализма обединява огромни маси наемни работници в индустриалните центрове, което е важно условие за политическата борба. Марксистко-ленинските комунистически партии са техните ръководители. Историческата мисия на пролетариата е по революционен път да приведе в съответствие общественото производство с характера на производствените отношения. Едва тогава ще се ликвидира експлоатацията на човек от човека.

В зората на капитализма буржоазията поглъща дребните собственици, експроприира (присвоява) тяхната собственост, експроприира и труда на всички, които се превръщат в наемни работници. Историческата тенденция на капитализма е такава, че идва време, когато самите капиталисти биват лишени от собственост от класата — производител на богатата, която дотогава е била експлоатирана. Маркс описва образно взрива в социално-икономическите отношения на буржоазното общество по следния начин: „Централизацията на средствата за производство и обобществяването на труда стигат до една точка, когато те повече не се побират в своята капиталистическа черупка. Тя бива пръсната. Удря часът на капиталистическата частна собственост. Експроприаторите биват експроприрани!“

МОНОПОЛИСТИЧЕСКИ КАПИТАЛИЗЪМ (ИМПЕРИАЛИЗЪМ)

Капитализмът е жив обществен организъм. Той има своята младост, зрелост и съответно старческа възраст, в която са налице всички признаци за това, че тази експлоататорска формация трябва да слезе от историческата сцена и да отстъпи място на нов общественостро-

икономически строй. В развитието си капитализмът преминава през редица стъпала, преди окончателно да бъде сменен от по-прогресивното общество — комунизма.

Капиталистическата общественно-икономическа формация има два основни етапа в своето развитие. Първият етап, домонополистическият капитализъм, обхваща продължителен период от време — от зараждането на буржоазното общество до края на XIX и началото на XX век. През домонополистическия капитализъм се развиха капиталистическите фабрики с широко приложение на различни видове машини. Оформиха се класите на капиталистите и пролетариата. Главен стимул за развитието на производството беше стремежът към повече печалба, а главна пружина на стопанския механизъм на буржоазното общество — свободната конкуренция. Свободната, от нищо неограничавана конкурентна борба е основна характерна черта на първия етап от развитието на капитализма.

Към края на XIX и началото на XX столетие настъпи новият, последният етап в развитието на капитализма. Това е монополистическият капитализъм или империализмът.

Още по времето на Маркс и особено в последните години от живота на Енгелс възникнаха и получиха известно развитие някои нови форми на крупни капиталистически предприятия. Маркс и Енгелс не пропуснаха да отбележат този факт. Появиха се първите акционерни дружества, т. е. фирми, които бяха собственост на няколко капиталисти-акционери. Но основната част от стоките се произвеждаше в еднолични предприятия, собственост на отделни капиталисти.

В. И. Ленин направи всестранен научен анализ на новите явления в капиталистическото общество. В своята знаменита книга „Империализмът като най-висок стадий на капитализма“, написана през 1916 г., Ленин доразви марксисткото учение, като създаде теорията за новия, последен етап от развитието на капитализма — империализма.

Ленин посочи следните основни икономически признаци на империализма:

1. Концентрация на производството и развитие и господство на монополите.

2. Сливане на банковия капитал с промишления и

възникване на финансов капитал и финансова олигархия.

3. Износ на капитали.

4. Икономическа подялба на света между монополите.

5. Териториална подялба на света и борба за неговото преразпределяне.

Господство на монополите — основна черта на империализма

В която и сфера на общественно-икономическия живот на съвременните капиталистически страни да надникнем, навсякъде ще видим ръката на крупните монополи. Те са подчинили икономиката, политиката, науката и всички други области на живота на своите интереси.

Монополите са мощни стопански съюзи на едри капиталисти — собственици на предприятията. Тези капиталисти се обединяват с цел да произвеждат дадена стока (или няколко вида стоки) и да завладеят пазара. Монополите израстват от бързата концентрация на производството. За възникването на монополите в края на XIX и началото на XX в. допринесе самото развитие на производителните сили. Това е време на големи технически открития. Така напр. в металургията беше извършен преврат с внедряването на Мартеновия метод за добиване на стомана; в химическата промишленост бяха открити продукти, които революционизираха този отрасъл (сода каустик, анилинови бои и др.); в машиностроенето беше усвоено производството на мотори с вътрешно горене, внедрени бяха масово в съобщенията телефонът, телеграфът и мн. др. Появи се нова енергия — електрическата. На предно място в капиталистическата икономика излезе тежката промишленост.

За отделния капиталист, колкото и крупен да е той, става все по-трудно само със собствени средства да започне производството на базата на новата технология и скъпата техника. За това се изискват огромни парични средства, които могат да се получат само в рамките на монополните съглашения. Тези средства се натрупват или в резултат на доброволното обединяване на капиталистите, или чрез принудително поглъщане на разорили се дребни и средни предприятия.

Основна цел на новите капиталистически съюзи (монополите) е да се поделат пазарът и да се увеличи печалбата както чрез увеличаване на експлоатацията на работниците, така и чрез високите монополни цени. Монополите произвеждат стоките с по-малки разноси, отколкото е средната стойност в обществото, защото те имат възможност да внедрят по-съвършена техника в производството. Използвайки своите преимущества, монополите продават готовата си продукция на **монополно високи цени**, а купуват суровини и полуфабрикати на ниски цени. Високите монополни цени се отразяват изключително неблагоприятно върху материалното положение на трудещите се.

Чрез най-жестока конкуренция, монополите задушават всеки страничен производител, който не им се подчинява в областта на ценовата политика.

От времето на възникването на първите монополи досега тези капиталистически съюзи неимоверно много се разраснаха. Понастоящем в капиталистическия свят господствуват няколкостотин монополистически гиганта. Такива са напр. най-големият монопол в света — „Дженерал моторз“ (САЩ), който има по-големи годишни продажби, отколкото е националният доход на такива страни, като Аржентина, Белгия или Швейцария. По-нататък следват „Форд моторз“, „Стандарт Ойл“ (притежание на Рокфелеровци) — по-мощни от такива страни като Дания, Австрия, Финландия или Турция, „Дженерал електрик“ и мн. др.

Особено разпространение получиха т. нар. **международни монополи**, в които участвуват със свои капитали монополни групи от няколко страни. Те като паяци са обвили в своята могоща паяжина стопанствата на редица капиталистически държави и оказват все по-голямо влияние върху тяхната икономика и политика.

В Съединените щати 500-те най-крупни монополистически компании са само 0,3% от общия брой на компанията, а експлоатират 65% от работната сила в промишлеността и получават 73% от печалбата в американското стопанство. В икономиката на САЩ господстващо положение заемат 8—10 монополистически гиганта. Между тях на първо място са посочените по-горе американски монополи. Най-крупните монополистически съюзи, обхващали в свои ръце пазарите за пласмент и

източниците на суровини, определят насоките на икономиката и политиката на тази страна. В Западна Германия 10-те най-големи концерни произвеждат 90% от чугуна и стоманата, добиват почти 100% от желязната руда, около 80% от каменните въглища и 80% от леките коли. Подобна картина се наблюдава и в другите развити капиталистически страни.

Буржоазните икономисти представят монополите като стопански единици, които се грижат за развитието на икономиката и в своите действия изхождат от „интересите на нацията“. Единствената цел на монополите е извличането на възможно най-голяма монополна печалба. Доколко грубо егоистични, граничещи с престъпление и предателство по отношение на своите народи могат да бъдат действията на монополите, може да се види от тайното съглашение между германските фирми и американските монополи да запазят дружеските си връзки през годините на Втората световна война. „Стандарт Ойл“ е доставял стратегически суровини на германската фирма „И. Г. Фарбениндустри“ чрез Испания, а с тях са произведени оръжия, с които са убивани и американски войници. Монополите са в борба с всички, които им пречат или биха им попречили да получат най-висока печалба. Особено жестоки са конкурентните борби между самите монополистически гиганти. В стремежа към печалба монополите не се спират пред нищо — организират шантажи и подкупи, промишлен шпионаж, диверсии и углавни престъпления.

И така, в епохата на империализма в икономическия и политическия живот на буржоазното общество господствуват крупните капиталистически монополи. Тяхната основна цел произтича от целта на капиталистическото общество въобще, отразена в основния икономически закон на капитализма. Всички действия на монополите са подчинени на стремежа за получаване на монополно висока печалба.

Финансова олигархия

В епохата на империализма развитието на връзките между промишлените и банковите монополи водят до срастване на промишления с банковия капитал. В ре-

зултат на това срастване се образува **финансовият капитал**.

Самите банки от посредници в обръщението и центрове за събиране на заемен капитал се превръщат в „едри собственици на предприятия“. Те влагат огромни финансови средства в закупуване на акции от промишлени компании. От друга страна, промишлените капиталисти влагат своите натрупани печалби в банките и се превръщат в банкери. Обединява се собствеността на банковите и промишлените монополи. Образуват се огромни финансови империи (финансови групи), които контролират цели клонове от стопанството на капиталистическите страни.

Финансовите групи се превръщат в некороновани крале на империалистическите държави. Финансовите магнати, овладели производството, транспорта, банките, стават господари и на държавата. В САЩ през 60-те години е имало около 250 семейства с капитали над 50 млн. долара, но мултимилionери са само няколко десетки семейства — Моргановци, Рокфелеровци, Мелони, Дюпони, Гети и др. Те държат в своите ръце главните позиции в цялата американска икономика. В Англия господствуват няколко банково-промишлени групи. Във Франция често се употребява изразът „200 семейства“, с които се обозначават господстващите финансови групи. Между тях са династиите на Ротшилд, Вандел, Вогю, Мишлен, Пежо и др. За тях Анатол Франс писа в „Островът на пингвините“: „След като Франция се освободи от властта на кралете, императорите, три пъти провъзгласи свободата, тя изпадна под властта на финансовите компании, завладели богатствата на страната.“

Финансовите групи контролират стопанството чрез т. нар. **система на участие**. За да се ръководи една компания, не е нужно да се притежават всичките ѝ акции. Този, който владее така наречения **контролен пакет акции** (това може да са 40, 30, дори 20% от акциите), той винаги може да се наложи над останалите разпръснати дребни акционери. Така с определен капитал контролиращата финансова група (дружество-майка) може да ръководи в свой интерес десетки (а понякога и стотици) предприятия — т. нар. дъщерни предприятия, предприятия-внуци, правнуци и т. н. (вж. схемата на стр. 231).

Например в САЩ финансовата група на Морган контролира 32 промишлени корпорации, 19 банки, 17 транспортни компании общо с капитал към 100 млрд. долара.

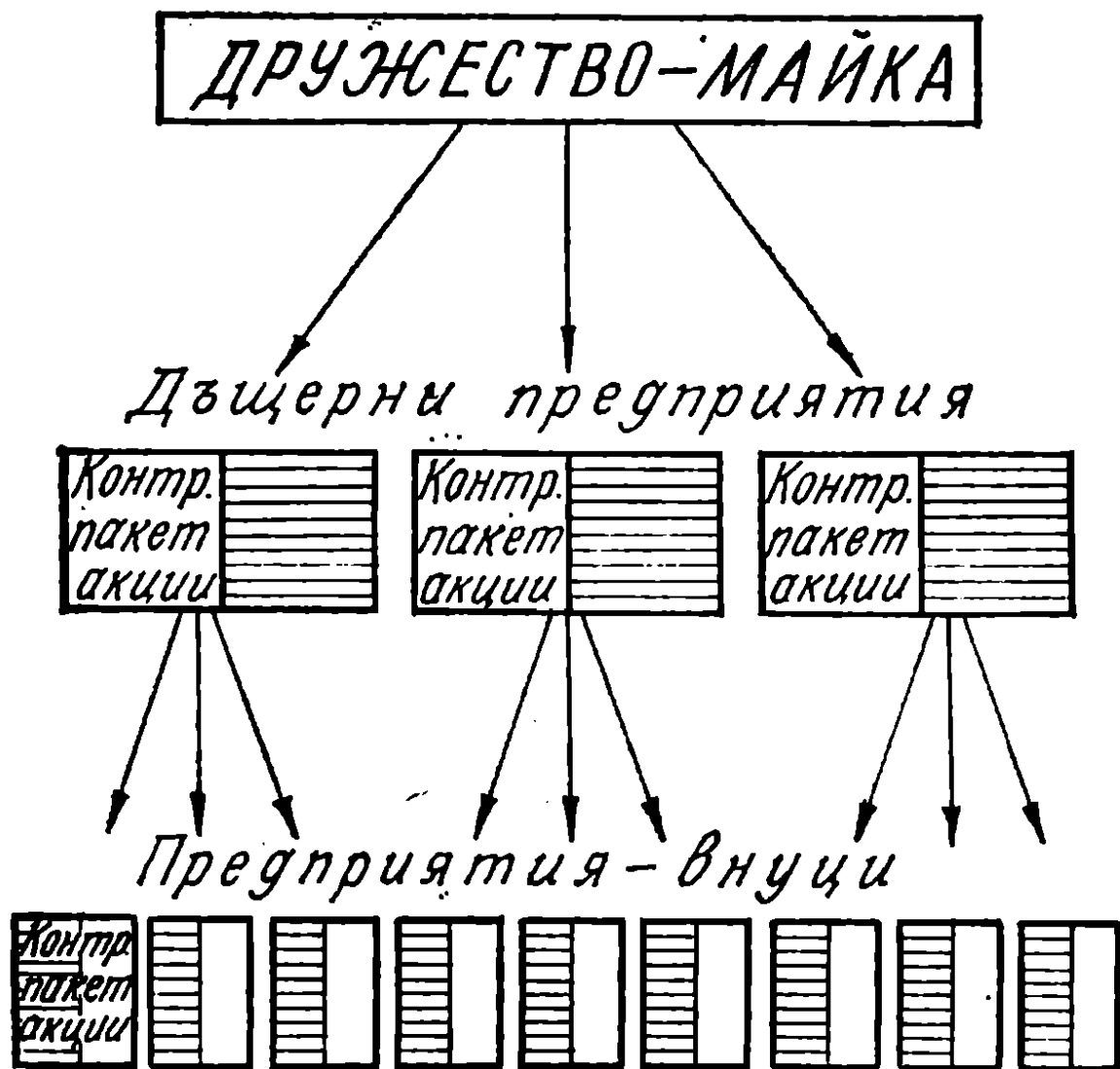
В България системата на участие също беше развита. Например Българската генерална банка чрез собствен капитал от 12 млн. лв. контролираше капитал от 199 млн. лв. (Химическите заводи в Костинброд, Химическата фабрика в Костенец, Керамичната фабрика „Изида“ и др.).

И така, в епохата на империализма възниква финансовата олигархия (от гръцката дума олигархия — власт на малцина). Финансовата олигархия, това са групата магнати на финансовия капитал, съсредоточили в своите ръце господството над всички отрасли на капиталистическата икономика, а също така и политическата власт.

Представителите на финансовата олигархия, както казва Ленин, живеят от рязане на купони, защото притежават огромно количество акции, облигации и др. ценни книжа и водят паразитен живот за сметка на лихви и дивиденди. Властта, която им дава притежаваното богатство, и личните връзки с представителите на държавната власт в буржоазното общество водят до това, че тази излишна за производството група господства и в политическия живот на капиталистическите страни. За да запази своето господство, финансовата олигархия създава и поддържа най-реакционни и мракобеснически политически режими, включително фашизма. Не случайно Г. Димитров характеризира фашизма като открита терористическа диктатура на финансовия капитал. В епохата на империализма все повече се развива противоречието между монополистическата буржоазия, оглавявана от финансовата олигархия, и целия останал народ.

Износ на капитали. Икономическа и териториална подялба на света

При домонополистическия капитализъм за главните капиталистически държави беше характерен предимно износът на стоки. При империализма наред с износа на

Система на участие

стоки особено важно значение придобива **износът на капитал**. Чрез различни форми на този износ (построяване на предприятия в други страни, отпускане на заеми, „помощи“ и т. н.) монополите от главните капиталистически държави се стремят да извлекат възможно най-големи печалби от по-слабо развитите страни. След Втората световна война се засили и взаимният износ на капитали между самите развити капиталистически страни, което подсили противоречията между тях.

В епохата на империализма образувалите се мощни международни монополистически съюзи са средство за икономическа подялба на света. Главна цел на международните монополи е да се определят сферите на влияние, да се поделят пазарите и източниците на су-

ровини. Най-много международни монополи възникват в нефтодобива (такъв монопол напр. е известната англо-холандска фирма „Роял Дътч-Шел“), в добива на ценни суровини, в цветната металургия и производството на оръжия. След Втората световна война възникнаха нови форми на икономическа подялба на света. Това са съгласения за икономическа интеграция (обединяване) между главните капиталистически държави.

В края на XIX и началото на XX в. целият свят бе поделен между няколко големи капиталистически страни. **Завършването на териториалната подялба на света и жестоката борба за неговото преразпределение** е друг признак, характеризиращ настъпването на новия етап в развитието на капитализма — империализма. В този период окончателно се оформи колониалната система на империализма. Тази система се състоеше от империалистически държави — метрополии, от полуколони и колониални страни. Но териториалната подялба на света не е нещо окончателно. Когато съотношението на силите между империалистическите държави се измени (т. е. измени се съотношението между монополите, господстващи в тях), повите империалистически хищници започват да търсят „жизнено пространство“. На тях не им остава нищо друго освен да се „опитат“ да преразпределят поделения вече свят. Тези „опити“ неминуемо водят до империалистически войни. Така напр. и Първата, и Втората световна война по същество имаха за причина стремежа на тогавашна Германия, Япония и други бързо развили се „нови“ империалистически сили да прекроят картата на света.

След Втората световна война настъпиха някои изменения във формата на проявление и на този признак на империализма. В света станаха коренни изменения: **първо** — възникна световната социалистическа система; **второ** — под напора на националноосвободителното движение повечето бивши колониални страни получиха политическа независимост. Разпадна се колониалната система на империализма. Но това не означава, че капиталистическите страни и крупните монополи са прекратили борбата помежду си за икономическо и политическо влияние в бившите колониални страни.

Анализирайки същността и признаците на империализма, Ленин стигна до извода за историческото място

на империализма. Той доказва защо империализмът е най-висш и последен стадий от развитието на капитализма. Ние ще се върнем на този въпрос, след като разгледаме най-новите явления и процеси в империализма и задълбочаването на общата криза на капитализма.

Въпроси и задачи:

1. Империализмът е:
 - нова общественно-икономическа формация.
 - нова фаза в развитието на капитализма,
 - форма на капиталистическа политика.(Подчертайте верния според вас отговор и се обосновайте.)
2. Кои важни открития в науката и техниката в края на XIX и началото на XX в. са дали тласък на процеса на концентрация на капитала?
3. Какъв общ капитал може да контролира една финансова група с капитал от 200 хил. долара, ако: дъщерните предприятия имат капитал от по 100 хил. долара, а предприятията-внуци от по 50 хил. долара. Контролният пакет акции е 20% от целия капитал както на дъщерните предприятия, така и на предприятията-внуци. (отг. 6 млн. долара)
4. Защо финансовата олигархия е излишна за обществото?

ДЪРЖАВНО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКИ КАПИТАЛИЗЪМ

Когато изследва империалистическия стадий в развитието на капитализма, Ленин подчертава, че в епохата на господство на най-крупните монополи се извършва „превръщане на монополистическия капитализъм в **държавно-монополистически**“.

Какво представлява това ново явление в развитието на капитализма, наречено „държавно-монополистически капитализъм“?

Що е държавно-монополистически капитализъм

До Първата световна война буржоазната държава играеше скромна роля в капиталистическата икономика. По отношение на частния капитал буржоазната държава, според израза на Маркс, прилича на „нощен пазач“ — винаги щом се появи опасност за капиталистическата собственост (революционни борби на пролетариата, стачки, външна военна заплаха и т. н.), тя се намесва, за

да опази капиталистическите интереси. Държавата изпълнява главно **военно-полицейски функции** — подтиска експлоатираните класи, води колониални войни и осигурява безпрепятствено ограбване на народите.

Тази роля на буржоазната държава се е запазила и сега. Нещо повече, монополистическата буржоазия се стреми непрекъснато да я засилва. Но наред с военнополитическите функции са нараснали и **икономическите функции на капиталистическата държава**. Така напр. в началото на ХХ в. САЩ, Англия, Франция и Германия вземаха чрез данъци в своя държавен бюджет от 5 до 10% от националния доход. Сега бюджетите им включват 30—35% от националния доход. Днес буржоазната държава притежава не само жп линии, административни сгради, казарми, летища и пристанища (т. е. обекти, които е притежавала и в миналото), но и промишлени предприятия, електрически централи, мини, банки и търговски фирми. Държавата вече не е само „пощен пазач“ на капиталистическата собственост, а самата е съдър собственник на средства за производство. Освен това тя участва в редица стопански операции, организира институти за научни изследвания и т. н.

Цялата тази нова дейност на буржоазната държава се извършва в условия, когато в икономиката и политиката господствуват крупните монополи, обхванали със своите пипала целия държавен апарат.

В Програмата на КПСС се подчертава, че **държавно-монополистическият капитализъм е „съединяване на силата на монополите със силата на държавата в единен механизъм“**.

Какви са целите на това съединяване?

На първо място, при държавно-монополистическия капитализъм основният закон на капитализма получава по-нататъшно развитие. В епохата на империализма държавата много активно се използва за **обогатяване на монополите**. Монополите получават „тлъсти“ военни поръчки, от които трупат баснословни печалби. Съвременните „търговци на смърт“ (производителите на оръжие) много тясно са се „преплели“ с правителствата на главните капиталистически страни и използват войната за свое обогатяване.

На второ място, буржоазната държава се използва за **всестранна защита на капиталистическия строй**. На

държавата се възлага да „лекува“ язвите и породите на буржоазното общество. Тя е призвана да се бори срещу периодичните кризи, които разтърсват капиталистическото стопанство, срещу безработицата и др. Монополистическата буржоазия изисква от държавата да потиска всякакви социални вълнения на пролетариата, т. е. да осигури „благоприятен климат“, в който безпрепятствено да може да се експлоатира армията на наемния труд.

Следователно държавно-монополистическият капитализъм е такава форма на монополистическия капитализъм, при която монополите и държавата се сливат в единен механизъм с цел — обогатяване на господстващата буржоазна класа и всеостранна защита (политическа, икономическа и идеологическа) на капиталистическия строй.

Причини за прехода към държавно-монополистическия капитализъм

Възникването на държавно-монополистическия капитализъм не е случайно явление в историята на буржоазното общество. То е породено от икономическите и политическите процеси в развитието на капитализма и от измененията, настъпили в света през нашата революционна епоха.

Все по-голямата концентрация на производството и капитала поражда у монополистическата буржоазия стремеж все по-широко да използва буржоазната държава за своите цели. Тази концентрация на икономическата мощ ѝ дава и силата да осъществява влияние върху икономическите и политическите решения на буржоазните правителства.

Мащабите на съвременните производителни сили и невиданият досега растеж на науката и техниката сами по себе си изискват буржоазната държава все по-активно да се намесва в капиталистическото производство. Така напр. Съединените щати не биха могли да развият космическа техника, ако това беше оставено да се извърши със средства на отделни монополи, а не както сега с държавни средства. В капиталистическите страни и досега нямаше да се появи атомна промишле-

ност, ако първоначално държавата не беше построила крупни атомни предприятия и т. н. Съвременните производителни сили все по-малко се побират в „тясната дреха“ на частната собственост. Следователно една от основните причини за възникването на държавно-монополистическия капитализъм е засилването процеса на обобществяване на производството и обективната необходимост за буржоазията да прибегне до помощта на държавата там, където тя сама не може да овладее съвременните производителни сили.

Друга изключително важна причина за възникване на държавно-монополистическия капитализъм е постоянното задълбочаване на икономическите, политическите и социалните сътресения в капиталистическата система. Периодичните стопански кризи и войните ускориха процеса на прехода към държавно-монополистически капитализъм. Така напр. по време на най-голямата стопанска криза в историята на капитализма (1929—1933 г.) стотици тонове кафе отиваха в пещите на локомотивите, милиони литри мляко се изливаше в реките, защото монополите не искаха да намалят цените. В същото време тълпи от безработни заливаха капиталистическите страни. Хиляди предприятия банкрутираха. Тогава президентът на САЩ Рузвелт обяви т. нар. „нов курс“. Този курс включваше започване на строителство на пътища, мостове и други обществени строежи от страна на държавата с цел да се създаде известна заетост и доколкото е възможно американското общество да избегне острия взрив на социалния конфликт.

След Втората световна война буржоазната държава постоянно се намесва в капиталистическото стопанство с цел да „спаси“ капитализма, но противоречията се задълбочават и изострят. Самият капитализъм престана да бъде господстваща обществена система в света. От световния капитализъм отпаднаха редица страни, образува се световната социалистическа система, разпадна се колониалната империя.

Буржоазната държава (подчинена на монополите) се стреми да заглади противоречията на капиталистическото производство и да противодействува на процеса на разпадане на капиталистическата система. Историята обаче показва, че буржоазната държава не може

да отмени законите на развитието и противоречията на капиталистическия строй.

Фактът, че буржоазията все повече се обръща към „услугите“ на държавата във всички области на стопанския живот, е показателен за това, че основното противоречие на капитализма (противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическия начин на присвояване) се е изострило в нова степен. Буржоазията не може сама да ръководи производството. Необходимо е социалистическата революция да помете властта на капитала и да даде простор на развитието на производителните сили.

Форми на държавно-монополистическия капитализъм

Причините за възникване на държавно-монополистическия капитализъм раждат и свои форми, в които той се проявява.

Държавната собственост е една от основните форми на държавно-монополистическия капитализъм. Буржоазната държава строи със свои средства тези заводи, които не са по силите или не са достатъчно изгодни за частния капитал. Такива са напр. атомните заводи, някои специализирани военни заводи, електростанции, пътища, газопроводи, летища и мн. др. Понякога държавата национализира някои капиталистически компании, застрашени от банкрут. Тя изплаща огромни обезщетения на собствениците и след като реконструира производството, обикновено отново предава тези предприятия на монополите. В други случаи държавата е собственик на основния пакет акции на дадено предприятие (напр. на фирмата „Рено“ във Франция). Държавните предприятия продават на монополите стоки на по-ниски цени отколкото на населението. Така напр. във Франция монополите плащат 2 сантима за 1 квтч. електрическа енергия, произведена в държавни електростанции, а населението плаща над 20 сантима. Явно е кого обслужва държавната собственост при капитализма.

Друга основна форма на държавно-монополистическия капитализъм е държавно-монополистическото регулиране на икономиката. Чрез най-различни средства и методи (държавни поръчки, държавни заеми и мн. др.)

буржоазната държава се опитва да се бори срещу кризите, срещу валутните трудности, срещу забавянето на растежа на производството и т. н. Държавно-монополистическото регулиране на икономиката се извършва за сметка на широките слоеве от трудещите се. Така напр. през последните години буржоазните правителства обявиха, че ще се борят срещу повишаване на цените чрез „замразяване на работната заплата“ (забрана да се увеличава работната заплата), т. е. за сметка на работниците.

В главните капиталистически страни в резултат на държавната намеса се засили милитаризацията на капиталистическата икономика, от която печелят само монополите. Разви се невиджано досега военно производство.

През 60-те години на Запад се появи капиталистическото програмиране. Съставят се програми и планове за стопанството. Във Франция напр. се разработват 5-годишни планове. Буржоазната държава се опитва да насочва стихийния ход на икономическото развитие. Но програмите в капиталистическите страни коренно се различават от народностопанските планове в социалистическите страни. Подобни програми влияят само върху национализираните отрасли. Те нямат задължителна сила за крупните монополи, а и не могат да имат такава сила пред вид могъществото на последните.

Държавно-монополистическото регулиране и програмиране не могат да отменят стихийното действие на икономическите закони при капитализма. Само САЩ са преживели след Втората световна война 7 икономически кризи. Регулирането не може да премахне безработицата, инфлацията и т. н.

Държавата на монополите в интерес на монополите

Държавно-монополистическият капитализъм има дълбоко класов характер. Монополите използват държавния апарат единствено, за да разширят своето господство.

Сливването на монополите и държавата се постига по различни начини. Най-сигурният за монополите начин за подчиняване на държавата е „личната уния“. Едни и същи лица са членове на финансовата олигар-

хия и участвуват в органите на властта. Така напр. милионерът Нелсон Рокфелер е една от първите политически фигури в САЩ. Компаниите привличат в своите управителни съвети с високи „възнаграждения“ министри, генерали и други правителствени лица. Явно е в чий интерес действуват те. Финансовите магнати са проникнали в най-висшите органи на държавната власт. В Конгреса на САЩ има 146 промишленици и бизнесмени, 314 адвокати на концерни и фирми, 22 едри земевладелци и нито един представител на трудещите се. В Западна Германия работниците са най-слабо представени в Бундестага, а индустриалците и техните помощници (адвокати, служители) — най-добре.

Държавно-монополистическият капитализъм задълбочава противоречията между труда и капитала. Преди всичко държавата е страж на социално-икономическото и политическото неравенство. Тя защитава частната собственост и „правото“ на експлоатация. Нещо повече, при съвременните условия самата буржоазна държава се превръща в единен съвкупен капиталист, доколкото в държавните предприятия също се експлоатира наемна работна сила.

Държавно-монополистическият капитализъм изостри антагонизма между преобладаващото мнозинство от народа и финансовата олигархия.

Ленин нарече държавно-монополистическия капитализъм „последно стъпало“ в общественно-историческата стълбница преди социализма. Държавно-монополистическият капитализъм обобществява производството, подготвя материалните предпоставки на социализма. Но за да се прекрачи това „стъпало“, е нужно коренно, революционно изменение на капиталистическите производствени отношения.

Империализмът — източник и подпалвач на войни

Милитаризмът е неделима черта на империализма. Само в последните две световни войни загинаха над 64 млн. души и 110 млн. бяха ранени. „Ние обвиняваме империализма — заявиха представителите на комунистическите и работническите партии на съвещанието от юни 1969 г. в Москва — за това, че само за 6 десети-

летия на нашия век донесе на човечеството повече смърт и разрушения, отколкото то е преживяло през стотиците предшествуващи години.“ („Обвинителен акт против империализма“).

В съвременната епоха на държавно-монополистически капитализъм милитаризмът достигна невиждани размери. Всички най-крупни постижения на науката и техниката (атомната енергия, електрониката, ракетната техника, сега и лазерът) се обръщат срещу човека и материалните ценности, създадени от него. Империалистическите държави прехосват колосални средства за военни цели. Само страните от НАТО ежегодно изразходват средно над 120 млрд. долара за военни цели, като от тях 70—80 млрд. се падат на „световния жандарм“ — Съединените щати.

От какво произтича агресивната същност на съвременния империализъм?

Основната цел на монополите е да запазят и разширят своето могъщество. За да съхрани своето господство, империализмът се бори с всички средства срещу световната социалистическа система и националноосвободителното движение.

Не само противоречието между двете обществени системи, но и **противоречието между империалистическите държави** в много голяма степен определя агресивния характер на съвременния капитализъм. Развитото на империалистическите държави протича неравномерно; тези, които излизат напред, се стремят да разширят своето влияние, а тези, които изостават, се опитват да запазят миналото си „величие“ (напр. Англия). Борбата за политическо и икономическо влияние, за пазари и суровини постоянно изостря противоречията между империалистическите групировки. В най-богатите на ценни суровини райони от Азия, Африка и Латинска Америка непрекъснато се сблъскват интересите на крупни монополи. Известният петролен магнат Детеринг заявява: „Нашите геолози са навсякъде по света. След тях се движат нашите морски и десантни части, а след тях вървят петролните компании.“ Монополите разглеждат военната машина на империалистическите държави като солидна охрана на собствените интереси зад граница. Няма агресия или война в епохата на империализма, в която да не са замесени интересите на най-крупни монополи.

Монополите са заинтересовани и **пряко** икономически от развитието на милитаризма и военната промишленост в главните капиталистически страни. От военното производство те извличат несметни печалби. Образуват се гигантски „военно-промишлени комплекси“ — зловещи съюзи на военния бизнес с политиците и военните. Тези „военно-промишлени комплекси“ все повече оказват своето влияние върху милитаристичната насоченост на политиката на главните капиталистически държави, на първо място на Съединените щати.

И така, самата природа на империализма поражда неговата агресивност и военнoлюбивост. Но в съвременната епоха на пътя на агресивната политика стоят могъщи сили — световната социалистическа система, работническото и националноосвободителното движение.

Въпроси и задачи:

1. Кога и защо се появява държавно-монополистическият капитализъм?
2. По какво се различава той от домонополистическия капитализъм, какви нови черти прибавя към монополистическия капитализъм?
3. Какви са причините за прехода на монополистическия капитализъм в държавно-монополистически?
4. Какви основни форми на държавно-монополистическия капитализъм знаете?
5. Проучете какъв е съставът на последното американско правителство. Чии интереси защитава то?
6. Защо империализмът по своята природа е агресивен?

КАПИТАЛИСТИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ

На империализма е свойствен стремежът към икономическа подялба на света. В епохата на държавно-монополистическия капитализъм тази подялба на включения в орбитата на капитализма свят наред със старите форми (главно международните монополи) придобива и някои нови форми. **Капиталистическата интеграция (обединяване) на стопанствата е държавно-монополистическа форма на икономическо разделяне на света между империалистическите държави.** Най-крупните монополи вече са се разраснали до такава степен, че могат да накарат буржоазните държави да предприе-

мат решителни стъпки към обединяване на стопанствата. Целта на интеграцията на стопанствата на капиталистическите държави е да се преразпределят и развият пазарите, и да се повиши ефективността на производството в изгода на монополистическата буржоазия.

Капиталистическата икономическа интеграция е процес на обединяване на икономиката и уеднаквяване на икономическата политика на няколко капиталистически страни (скрепено със съответен държавен договор) в интерес на монополите, господстващи в стопанството и политиката на империалистическите държави.

Капиталистическата интеграция е едно от средствата на държавно-монополистическия капитализъм за защита на капитализма. Затова буржоазията разчита на интеграцията не само като на средство за увеличаване на печалбите, но и като на път към политическо укрепване на капиталистическата система.

Засега са известни няколко интеграционни общности в капиталистическия свят. Такива са — в Европа: „Европейската икономическа общност“ (известна под името „Общ пазар“) и образуваната през 1960 г. „Европейска асоциация за свободна търговия“. Има опити за създаване на икономическа общност на Скандинавските страни. В Америка се създаде „Общ пазар на централноамериканските страни“ и „Латиноамериканска асоциация за свободна търговия“. И в двете господствуват (без формално да членуват в тези организации) Съединените щати. В Азия — Япония (най-мощната азиатска капиталистическа държава) се опитва да организира една икономическа групировка, включваща освен нея и Австралия, Сингапур, Нова Зеландия и Тайланд.

Общият пазар е най-зрялата форма на съвременната капиталистическа интеграция. Затова ще се спрем предимно на причините за възникването, целите и противоречията на Общия пазар, което ще ни позволи най-добре да разкрием и изучим същността на капиталистическата интеграция въобще.

Причини за възникването на интеграцията

Причините за възникването на капиталистическата интеграция могат да се разделят най-общо на две групи.

1. Икономически причини. Икономическата интеграция е опит на съвременната буржоазия да се приспособи към новите изисквания на научно-техническия прогрес. Още Маркс в „Капиталът“ пише за неизбежната тенденция към интернационализация на капиталистическото производство. Съвременната автоматична техника, новите технологии и модерните съобщения изискват все по-голям обмен на информация за научните постижения в отделните страни. Редица производства, които в рамките на такива огромни страни, като СССР и САЩ, могат да се развиват самостоятелно (като атомната промишленост, строителството на свръхзвукови пътнически самолети и др.), в Западна Европа изискват сключване на съглашения (като ЕВРАТОМ например) за изследвания и производство.

Съвременният научно-технически прогрес може да се внедрява най-добре в крупни високомеханизирани предприятия, които имат широки възможности за автоматизиране на производството. Тези предприятия всекидневно заливат пазара с огромна маса продукция. Местните, национални пазари се оказват тесни за специализираните монополистически гиганти. Така напр., ако фирмата „Фиат“ произвежда леки коли само за италианския пазар, то след няколко години тя трябва да преустанови производството, защото пазарът ще се насити. Следователно съвременните монополи, достигнали до гигантски размери, могат да произвеждат ефективно (с най-голяма печалба) само ако разполагат с огромни пазари. А интегрираната икономика предлага такива пазари.

2. Политически причини. Идеолозите на капиталистическата интеграция разчитаха, че страните, обединили своите стопанства, ще обединят и своите политически и военни организации в борбата срещу социалистическите страни. САЩ напр. се стремят чрез Общия пазар да създадат по-трайна икономическа връзка между членовете на антисоциалистическия, агресивен военен блок НАТО. Целта е членките на Общия пазар да играят ролята на „буфер“ при евентуален военен кон-

фликт между САЩ и социалистическите страни. Изобщо стремежът на империалистическите държави независимо от противоречията, които съществуват между тях, да изградят „обща сила“ срещу социализма и комунизма е важна причина за капиталистическата интеграция.

Разбира се, на политическата страна на интеграцията се разчита не само в борбата срещу социалистическия строй, но и в борбата между самите империалистически държави и техните групировки. Така напр. някои от идеолозите на Общия пазар разчитат чрез тази икономическа групировка да се ограничи американското влияние в Европа. Главатарят на едно т. нар. „пан-европейско движение“ (което иска да възстанови могъществото на Европа от времето на империята на Карл Велики), граф Кауденхов-Калерги, мечтае да види обединена цяла Западна Европа с 350 млн. души население (докато населението на САЩ е само 210 млн. души).

И така: 1) обективните тенденции в развитието на производителните сили; 2) интересите на монополите; 3) опитите на империализма да преодолее междуимпериалистическите противоречия и 4) страхът на буржоазията от разширяващите се сили и влияние на социалистическия строй кара буржоазните държави да търсят начин за интегриране (обединяване) на своите стопанства.

Но, оказва се, че противоречията между империалистическите държави са изключително големи. На тенденцията към интеграция противостоят икономическите интереси на всяка отделна страна, които намират израз в нейната политика. От една страна, монополите желаят интеграцията, от друга страна, борбата между тях пречи на изграждането на „единна“ капиталистическа икономика.

Общ пазар — цели, организация, достижения

В един дъждовен ден на м. март 1957 г. в Рим беше подписан договорът (т. нар. „Римски договор“) за образуване на Общия пазар. Представителите на ГФР, Франция, Италия и съюза „Бенелюкс“ (Белгия, Холан-

дия, Люксембург) тогава не можеха да предположат, че облаците над техните отношения няма да се махнат и някои от целите на Общия пазар ще се окажат неосъществими.

Римският договор предвиждаше да се обединят националните пазари (стопанствата) на страните-участнички в Общия пазар. Това трябваше да стане на два етапа — първо, да се изгради единен митнически съюз. Това означава стоките между страните от Общия пазар да се движат свободно, без мита и ограничения. По отношение на всички други страни да се изгради една митническа политика — напр. при внос на грозде от България във Франция, в Италия или в ГФР да се иска еднакво мито. Създаде се голяма дискриминация в търговията с другите страни (нечленки) и особено със социалистическите страни. Така напр. докато за вноса на грозде в ГФР до 1957 г. ние плащаме мито 3,2% от цената му, по-късно това мито нарасна на 22%.

Вторият етап предвижда икономическо обединяване на страните от Общия пазар, създаване на единно стопанство на т. нар. „Малка Европа“, без национални различия и ограничения. Той предвижда съгласуване на политиката в селското стопанство и транспорта, уеднаквяване равнището на работната заплата, даване право на монополите свободно да влагат капиталите си във всички страни от Общия пазар и т. н. Това са част от положенията, залегнали в Римския договор.

За да се осъществи политиката на Общия пазар, се създадоха съответни органи: Общо събрание, Съвет (орган, който трябва да координира икономическата политика на страните), Комисия (главен административен орган), Съд и други комитети и фондове. За да се види „равноправието“ между малките и големите страни-членки на Общия пазар, достатъчно е да посочим, че в Съвета ГФР, Франция и Италия имат по 4 гласа, Белгия и Холандия по 2, а Люксембург само 1 глас. Представителите в органите на Общия пазар не са зависими и не отговарят пред парламентите на страните-членки. Това позволява на монополите чрез всякакви средства (вкл. и подкупи) да въздействуват върху „съвестта“ на тези, които управляват Общия пазар.

Докато за постигането на митнически съюз (първият етап) Общият пазар постигна известни успехи,

то в осъществяването на единна стопанска политика и особено в образуването на политическа общност противоречията между империалистическите държави излязоха по-силни от желанията на създателите на тази интеграционна общност.

Общият пазар е разтърсван от валутни кризи, икономически, политически и др. разногласия. Една от най-ярките прояви на тези противоречия е излизането на Франция от военната организация НАТО.

Европа на монополите срещу Европа на трудещите се

В резултат на някои улеснения във взаимната търговия на страните от Общия пазар размяната на стоки между тях значително се оживи. От основаването му досега търговията между страните-членки се увеличи повече от три пъти, докато в света за същия период тя се е увеличила само един път. Това не можеше да не доведе и до известно засилване на икономическите позиции на Общия пазар като цяло.

Кой получи основните облаги от това? Монополите-гиганти на страните-членки. Те разпростряха своите пипала по изплетената от тях мрежа на икономически връзки и зависимости на територията на Западна Европа.

Монополите излякоха огромни печалби от Общия пазар, защото:

— използваха най-активно създадените **облаги на разширения пазар** (по-голям пласмент на стоки, по-голям пазар на работна сила и т. и.);

— спечелиха от **увеличаването на цените** на произведените от тях стоки. Високите вносни мита „се грижеха“ външните производители да не конкурират с евтини стоки местните монополи;

— увеличиха **експлоатацията на работната сила**. Вече по-голям брой работници (и безработни) предлагат своя труд на капиталистите. Те по различни начини (вкл. и по законодателен път) задържаха растежа на работната заплата и в резултат тя изоставаше несравнимо от растежа на печалбите. Някои страни (като ГФР например) привлякоха в своето стопанство

чуждестранни работници от Испания, Турция, Гърция и др. Тези работници бяха подложени на жестока експлоатация при мизерно заплащане (независимо от това, че заплатите им бяха по-високи от заплатите, които те получават в своите страни). Не случайно наричат чуждестранните работници в Западна Европа „белите негри“ на Европа;

— невиджано досега засилиха концентрацията на производството и капитала. „Фолксваген“ погълна редица по-дребни фирми и стана първото автомобилно предприятие в Европа. В Италия „Едисон“ и „Монтекатини“ се обединиха в химически монопол-гигант „Монтедисон“. Западногерманските монополи „Тисен-Манесман“, „Круп“ и др. възвърнаха „старото си величие“ и стават все по-агресивни.

Процесът на концентрация беше съпроводен с масово разоряване на средните и дребните производители. В страните от Общия пазар за периода 1958—1975 г. бяха закрити около 950 хил. дребни и средни предприятия.

Общият пазар доведе до масово разоряване и на селяните. От времето на образуването на Общия пазар досега са разорени 4 млн. селски стопани. Те и техните семейства предлагат своя труд в градовете на Западна Европа срещу мизерно заплащане или попълват редиците на безработните (скрита безработица).

В същото време монополите извличат огромни печалби чрез усилване на експлоатацията на работниците, на селяните и на всички останали представители на трудещите се маси. Влошават се жизнените условия и условията на труда на широки маси от населението на страните-членки на Общия пазар.

И така, Общият пазар е нова форма на господство на монополистическия капитал. Капиталистическата интеграция противоречи на интересите на широките народни маси, защото се извършва в името на основната цел на капиталистическото общество — печалбата, и за сметка на експлоатацията на трудещите се.

Противоречия на капиталистическата интеграция

Капиталистическата интеграция не доведе до желаното от държавно-монополистическия капитализъм загладване на противоречията на буржоазното общество.

В действителност противоречията между империалистическите държави в резултат на интеграцията не само не намаляха, но се увеличиха. Изостриха се противоречията между самите страни-членки на Общия пазар. Всяка от тях иска да извлече от тази организация максимум изгода за своята икономика и затова спъва под една или друга форма всяка стъпка, която малко или повече противоречи на „националните“ (разбирай на монополистическата буржоазия) интереси. Не случайно западногерманското списание „Шпигел“ нарече Общия пазар не секстет, а шест солисти!

Борбата за политическа хегемония в Общия пазар е изключително силна. Западна Германия разчита на своята икономическа мощ (40% от промишленото производство на Общия пазар се пада на ГФР), за да постигне „лидерство“ в Европа. Франция разчита на своя „политически актив“ и наличието на атомно оръжие. Чрез господство в Общия пазар тя се стреми да засили своята икономика и да придобие по-голяма „тежест“ в международните отношения. Противоречията са така силни, че идеята за пълно икономическо и особено политическо обединение на страните от Западна Европа изглежда все още като мираж.

Капиталистическата интеграция засили противоречията между империалистическите държави въобще (не само между страните-членки). Общият пазар се оказва една затворена икономическа групировка, която пречи на развитието на световната търговия.

Англия, изпитваща огромни икономически затруднения, загубила окончателно своята политическа мощ от миналото (като глава на Британската империя) подаде кандидатурата си и влезе в началото на 1973 г. в Общия пазар. С това тя разчита да реши някои свои икономически трудности. Заедно с нея в Общия пазар влязоха и Дания, и Ирландия.

След като Общият пазар увеличи своите членки до девет междуимпериалистическите противоречия навлязоха в нов етап. Общият пазар на „деветте“ обединява

население от 258 млн. души (повече от САЩ), живеещи на територия от 1851 хил. км², и има производство от около 640 млрд. долара (²/₃ от това на САЩ). Всичко това измени още повече съотношението на силите между главните три империалистически центрове в света (САЩ, Япония, Западна Европа — Общ пазар). Както се отбелязва в новата Програма на БКП, „Монополистическата буржоазия се стреми към „свещен“ международен класов съюз против страните на социализма. Но междуимпериалистическите противоречия се задълбочават. Изостря се съперничеството и борбата за пазари и сфери на влияние между отделните капиталистически страни, между европейските капиталистически страни и САЩ, между САЩ и Япония, между националните монополистически групи и националните държавномонополистически съюзи.“

Империалистическите противоречия (както Ленин още в 1915 г. предсказа) са толкова силни, че тенденцията към капиталистическа интеграция никога не може да доведе до „единно капиталистическо стопанство“ в света.

Капиталистическата интеграция задълбочава основното противоречие на капитализма. „Интегрираната“ монополистическа буржоазия присвоява труда на „интегрираната“ работническа класа в едни по-широки териториални граници.

Сама по себе си икономическата интеграция е прогресивно явление. Тя е израз на процеса на обобществяване на производството. Интеграцията съдействува за развитието на производителните сили. Но в своята капиталистическа форма интеграцията има реакционен характер, защото се извършва в интерес на крупния монополистически капитал. Всички нейни положителни страни се използват главно от монополите. Капиталистическата интеграция е средство на буржоазията за борба срещу пролетариата и разширяващото се влияние на комунизма, средство за „спасяване“ на капиталистическия строй.

Въпроси:

1. Защо икономическата интеграция е обективна тенденция в развитието на общественото производство?
2. Какви изгоди получават капиталистическите монополи от обединяването на стопанствата?

3. Може ли след години да се стигне до една единствена „интеграционна общност“ на всички капиталистически страни?
4. По какъв начин капиталистическата интеграция задълбочава основното противоречие на капитализма?

ОБЩА КРИЗА НА КАПИТАЛИЗМА

Процесът на умиране на капитализма представлява цяла историческа епоха. В 1920 г. В. И. Ленин писа: „Унищожаването на капитализма и на неговите следи, въвеждането на основите на комунистическия ред съставя съдържанието на започналата се сега нова епоха на световната история.“ Ленин нарече тази епоха **обща криза на капитализма.**

Същност на общата криза на капитализма

Общата криза на капитализма е закономерен и исторически неизбежен период в общественоекономическото развитие на буржоазното общество. Това е период на революционно крушение на капитализма, подготвен от цялото негово предишно развитие. В самия капитализъм зреят и придобиват изключително остър характер редица противоречия. Все повече се разраства и силата, призвана да осъществи прехода към новия строй. Това е организираният пролетариат. В епохата на общата криза на капитализма за първи път в историята на човечеството пролетариатът се организира в държава (СССР и социалистическите страни). Вече на организираната в държава монополистическа буржоазия противостоят организираният в държава пролетариат. Наличието на пролетарски държави оказва влияние върху борбите на трудещите се в капиталистическия свят, на борбите на колониалните народи за освобождение и въобще върху всички икономически и политически процеси в света.

Какви са основните проявления на общата криза на капитализма?

Първо. Разделяне на света на две противоположни обществени системи (капитализъм и социализъм) и борбата между тях.

Второ. Криза и окончателно разпадане на колониалната система на империализма.

Тези две проявления на общата криза на капитализма имат световен характер. Те отразяват измененията в съотношението на силите в света и разпадането на световната капиталистическа система. Освен това в самите капиталистически страни зреят икономически и социални процеси, които подкопават системата отвътре.

Третото основно проявление на общата криза на капитализма е засилването на неустойчивостта на капитализма и стремежът на монополистическата буржоазия с всички средства (икономически, политически и военни) да противодействува на обективния ход на историята.

Общата криза на капитализма обхваща:

— стопанското развитие на капитализма. Капитализмът е разтърсван от икономически и валутни кризи, постоянна инфлация, която влошава покупателната способност на населението в капиталистическите страни. Стопанството на главните капиталистически държави се милитаризира и т. н.;

— политиката на империализма. Засилва се бруталността на империалистическата политика, намесата във вътрешните работи на малките и по-слабо развити страни, прибегване до открита агресия, политически шантажи и др. В областта на вътрешната политика расте реакцията, забраняват се политически организации и партии на пролетариата. Монополистическият капитал се стреми да лиши трудещите се от демократическите завоевания, постигнати от тях в дълга и ожесточена борба;

— идеологията на империализма. Развиват се най-човеконенавистни теории, оправдаващи действията на империализма (такава е напр. идеологията на фашизма). В епохата на общата криза възникнаха масово и най-разнообразни теории, целящи да „защитят“ капитализма и да го представят като някакъв нов, „трансформирал се“ строй;

— духовния живот. В живописа, литературата, театъра, музиката и други области на културния живот на капиталистическото общество се появяват течения, които пледират за откъсване на изкуството от реалния живот, от нуждите и борбите на хората. Дори и тези течения в изкуството на Запад, в които се чувства

протест срещу капитализма, са израз на дълбоката криза, в която е изпаднало буржоазното общество. В това общество растат престъпността, наркоманията и други социални процеси:

— **социалните отношения.** Все повече се задълбочават противоречията между финансовата олигархия, от една страна, и всички слоеве на трудещите се в капиталистическите страни, от друга.

Следователно общата криза на капитализма е исторически период на крушение на капитализма в целия му мащаб и раждане на социалистическото общество. Този период ще продължава до окончателното слизване на капитализма от историческата сцена.

Етапи на общата криза на капитализма

Общата криза като исторически процес продължава вече повече от половин столетие. В своето развитие този процес премина през редица етапи.

Първият етап на общата криза започна с победата на Великата октомврийска социалистическа революция и продължи до Втората световна война. През този етап капитализмът загуби безпределното си господство в света. Световният империализъм се опита да задуши съветската държава. Но победата на пролетариата в СССР и развитието на съветския строй показаха, че светът е свидетел на необратими исторически тенденции. На буржоазията беше нанесен първият съкрушителен удар, предвестник на нейния окончателен крах. Изостриха се междуимпериалистическите противоречия. Те доведоха до избухването на Втората световна война.

Вторият етап на общата криза продължи от 1945—1946 г. до втората половина на 50-те години на нашето столетие. Най-ярката характерна черта на този етап е победата на социалистическите революции в редица страни на Европа и Азия. Образува се световната социалистическа система. За първи път в историята борбата между капитализма и социализма се превърна в борба между две световни системи. През този етап на общата криза започна да се разпада и колониалната система на империализма. Най-големите колониални страни — Индия, Индонезия, Египет и др., получиха

държавна независимост. Засили се националноосвободителната борба и в другите части на поробения от империализма свят.

Третият етап започна от втората половина на 50-те години. Характерна особеност на този етап е, че неговите предпоставки се оформиха и съзряха без световна война. Социализмът демонстрира своите преимущества пред капитализма в условията на мирното съвместно съществуване между двете антагонистични обществени системи.

Засили се икономическата мощ на световната социалистическа система. Социалистическите страни произвеждат все по-голяма част от световното промишлено производство. (Вж. таблицата.) Расте и военната мощ на социалистическата общност. Нараства влиянието на марксистко-ленинската идеология в света. За

Какъв дял от световната промишлена продукция се пада на социалистическите страни и главните империалистически държави

(в проценти)

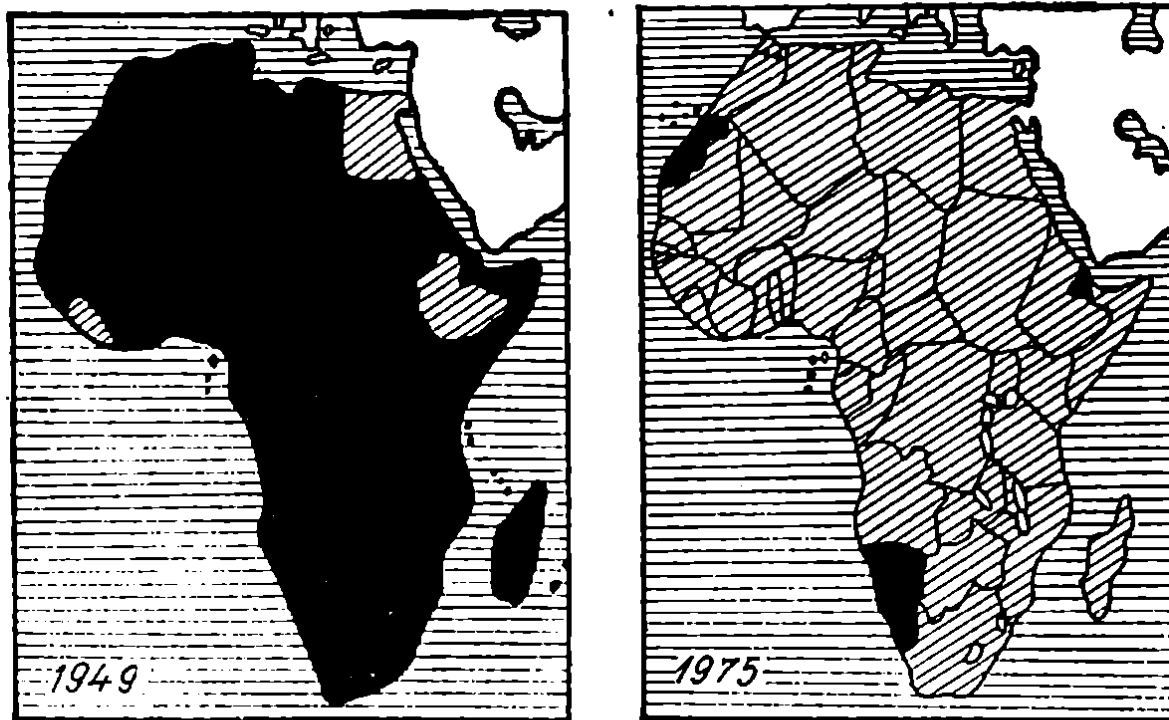
година	социалистически страни	главни капиталистически страни*
1917	3	..
1937	10	70
1950	20	64
1955	27	56
1960	35	50
1970	39	48

първи път социализмът прекрачи границите на Европа и Азия и се установи и в страна на американския континент — в Куба. В резултат на всичко това световната система на социализма все повече се превръща в решаващ фактор за развитието на човечеството. Тя от ден на ден по-активно влияе върху икономическите, политическите, социалните и идеологическите процеси в света. Капитализмът безвъзвратно загуби властта си над мнозинството от човечеството.

През третия етап на общата криза се разпада окончателно колониалната система на империализма. В резултат на националноосвободителните движения,

* САЩ, Англия, ГФР, Япония, Франция и Италия.

на отслабването позичните на империализма и на разширяването влиянието на социалистическата система понастоящем колоните и полуколониите са 3,9% от територията и 0,9% от населението на света, докато същите показатели преди Втората световна война бяха 66,3% и 55,5%.

Разпадане на колониализма в Африка

Общата криза на капитализма при съвременните условия

През последните две десетилетия в света се разви невиджана досега научно-техническа революция. Автоматизираха се производствените процеси, въведоха се нови технологии, внедри се електронна техника. В условията на капитализма това доведе до нарастване интензивността на труда и повишаване на експлоатацията. Монополите използваха в свой интерес всички благоприятни последици от развитието на научно-техническия прогрес. Съвременният държавно-монополистически капитализъм, общо взето, придоби по-голяма икономическа мощ в сравнение с предишните периоди от развитието на капитализма. Въпреки това неговите икономически и политически позиции в света отслабнаха.

Една от особеностите на общата криза сега е, че **заедно с увеличаване на икономическия потенциал на империализма расте и неустойчивостта на неговата икономическа и обществена система.** Развитието на производството продължава да протича крайно неравномерно — периоди на растеж на производството се редуват с периоди на застой (както например в повечето капиталистически страни през 1971 г.) и остри икономически кризи (напр. кризата от 1974—1975 г.). Крайно неравномерно се развиват и отделните капиталистически страни. Да вземем напр. Англия, „болният човек на Европа“: след Втората световна война тя беше втора промишлена капиталистическа страна в света, а сега е на четвърто място (след САЩ, Япония и ГФР).

Независимо от това, че буржоазното общество разви огромно материално производство (под стимула печалба), то не можа да премахне глада и мизерията, да развие в необходимата степен образованието, здравеопазването и много други важни сфери на живота. „Ние обвиняваме империализма — заявиха представителите на комунистическите и работническите партии в Москва през 1969 г., — че превърнаха епохата, която откри невиджани по-рано възможности за прогреса на човечеството, в период, в който милиони хора влачат жалко съществуване, изпълнено със страх и ужас.“ („Обвинителен акт против империализма“)

Фактът, че монополистическата буржоазия разполага със значителен икономически и военен потенциал, прави империализма **опасен противник.** Това му дава възможност да маневрира, да използва различни средства в борбата със социализма.

Но силите на социализма растат, и то значително по-бързо. Настъпленето на социалистическата система в областта на материалното производство отслабва възможностите за икономически натиск на империализма върху другите страни. Развитието на военната мощ на социализма е могъща преграда за агресивните планове на империализма. А успехите на социалистическите страни са практически пример за революционните движения на трудещите се от целия останал свят. Американският империализъм претърпя поражение в Индокитай, Португалия отхвърли фашистката диктатура и тръгна по пътя на демократични преобра-

звания, империалистическият заговор за разделяне на Кипър не успя, сгромоляса се военната хунта в Гърция и т. н.

Все повече световният капитализъм е принуден да се приспособява към изменението на съотношението на силите в света, и на първо място към нарасналата мощ на социалистическите страни. Израз на това приспособяване е и желанието на капиталистическите държави за преговори и стремежът им за развитие на икономически отношения и научно-техническо сътрудничество със социалистическите страни (с цел да избягнат някои собствени вътрешни стопански затруднения).

По отношение на борбата срещу националноосвободителното движение империализмът прие нова тактика — политика на **неоколониализъм**. Монополистическата буржоазия е принудена от новосъздадената обстановка в света да търси нови, вече по-прикрити и гъвкави средства за възстановяване на своето развенчано политическо господство и за запазване икономическите си позиции в бившите колониални страни. А добре известно е, че който господства в икономическия живот на едно общество, той определя и неговата политическа принадлежност.

Неоколониализмът е съвкупност от политически, икономически и идеологически средства и методи, с които при съвременните условия империализмът се стреми да запази и разшири своите позиции в бившите колониални страни.

Средства, с които си служи неоколониализмът:

— износ на капитали и присвояване на огромните печалби от вложения от монополите капитал;

— империалистическа **военна и икономическа „помощ“** за развиващите се страни с цел да се привържат тези страни към колесницата на империализма;

— „помощ“ със **специалисти** от рода на прочутия американски „Корпус на мира“, оказал се впоследствие оръдие на американския шпионаж;

— привързване на развиващите се страни към бившите колониални владетелки посредством различни **неравноправни договори и съглашения** (като напр. „асоциацията“ на бившите френски колонии към Общия пазар) и **военни блокове** (като СЕНТО и СЕАТО);

— оказване на **активна поддръжка на реакционни,**

верни на империализма елементи в освободилите се страни;

— **подпомагане на частния капитал в развиващите се страни, спъване на държавния сектор и мн. др.**

Основната цел на неоколониализма е да задържи развиващите се страни в орбитата на световната капиталистическа система. А това означава да ги запази като поле за експлоатация и опора в борбата срещу социализма. Но въпреки огромните усилия на империалистическите държави редица страни от Африка и Азия тръгнаха по некапиталистически път на развитие.

Историческо място на империализма

Ленин направи извода, че: „Империализмът е особен исторически стадий на капитализма. Тази особеност е тройка: империализмът е 1) монополистически капитализъм; 2) паразитен или загниващ капитализъм; 3) умиращ капитализъм.“ С това той показва историческото място на империализма по отношение на капитализма и социалистическата революция.

Империализмът е стадий на паразитизъм и загниване на капитализма, защото:

а) Създаде финансовата олигархия, която е излишна. Предприятията все повече се ръководят от наемни лица, т. нар. менажери. Но буржоазията, запазила в свои ръце собствеността, е съхранила „правото си“ да живее паразитно.

б) Разви до колосални размери военната машина и милитаризма въобще, като разхищава човешките и материалните ресурси и поставя под заплаха самото съществуване на човечеството.

в) Създаде цели държави експлоататори (рентие-ри), живеещи за сметка на ограбването на слаборазвитите страни.

г) Не можа да осигури пълно използване на съвременните производителни сили. Показател за това са стопанските кризи, непълното използване на производствения апарат и т. н. В огромна безработица се разхищават човешки сили и способности.

д) Осъществява поврат на буржоазната демокра-

ция към политическа реакция, бюрократизира обществото и т. н.

Империализмът е умиращ капитализъм. Той е последно стъпало, навечерие на социалистическата революция. Разбира се, преходът към новия обществен строй съставлява съдържанието на цяла историческа епоха. Именно в тази епоха в хода на развитието на капитализма се изостря до крайност противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическия начин на присвояване. Изостря се социалният антагонизъм между монополистическата буржоазия и пролетариата. Засилва се противоречието между империалистическите държави и експлоатираните трудещи се маси от целия свят. Целият ход на историческото развитие води до необходимостта от преход към по-висшия обществен строй и създава предпоставките за този преход. Една след друга страните по земното кълбо отпадат и ще продължават да отпадат от световната капиталистическа система.

Въпроси и задачи:

1. Какво представлява общата криза на капитализма? С какво се различава тя от стопанските, финансово-валутните или политическите кризи в буржоазното общество?
2. Какви явления характеризират общата криза на капитализма при съвременните условия? Посочете данни и факти от всички области на общественно-икономическия живот на капитализма (освен посочените в учебника).
3. Проучете по географските атласи как се е разпадала колониалната система от 1913 г. досега. Това можете да направите по континенти (напр. за Африка или Азия) и по колониални империи (напр. английската колониална империя).
4. Какви проявления на загниването на капитализма в епохата на империализма можете да посочите?

КАПИТАЛИЗМЪТ — ПОСЛЕДЕН ЕКСПЛОАТАТОРСКИ СТРОЙ

Семинар

1. Същност на капитализма. Маркс разкри същността и основните черти на капиталистическата общественно-икономическа формация. Той доказа кои са законите, движещи капиталистическото общество, и че в своето

развитие това антагонистично общество създава и предпоставките за собствената си гибел.

2. Империализмът — последен стадий в развитието на капиталистическото общество. В. И. Ленин, опирайки се на Марксовата теория, анализира новите явления, появили се в капитализма в края на XIX и в началото на XX век. Той доказва, че в своето развитие капитализмът е навлязъл в нов стадий — монополистическия капитализъм (империализма), и посочи неговите основни признаци. В епохата на империализма се задълбочават всички противоречия на капиталистическото общество. Светът навлиза в ерата на революционен преход от капитализъм към социализъм.

3. Съпротивата на капитализма срещу обективния ход на историята. Засилва се борбата между умиращия капитализъм и новия обществен строй — социализма. Тази борба се води навсякъде — в политиката, в икономиката, в идеологията. Възникват и се развиват редица нови явления в империалистическата икономика и политика — държавномонополистическият капитализъм, капиталистическата интеграция, неоколониализмът. Основна причина за тяхната поява е стремежът на монополистическата буржоазия да „спаси“ капитализма и да запази своето господство.

4. Какво се опитват да „докажат“ буржоазните идеолози. Защитниците на капитализма се опитват да „докажат“, че повите явления в капитализма променяли неговата експлоататорска същност из основи, той „загубвал“ всички отрицателни черти, характерни за него през XIX и първата половина на XX век. Буржоазните идеолози стават особено изобретателни в измислянето на „нови имена“ на капитализма.

5. Станал ли е капитализмът „народен“? По-рано, твърдят буржоазните автори, собственици на предприятията бяха отделни капиталисти. Сега крупните собственици са „изчезнали“. На тяхно място идва „всеомогъщият акционер“. А акционер, продължават учените слуги на буржоазията, може да бъде всеки — и владетелят на капитали, и работникът, и служителят. Всички те получават доход от акциите и по този начин се превръщат в „собственици“ на предприятията. Това е прочутата теория за „народния капитализъм“, която в различни варианти се пропагандира и в наши дни.

Във Франция напр. беше издаден декрет, с който се задължават работниците от някои отрасли да заделят част от заплатата си за закупуване на акции от предприятия, в които работят. Сметките на теоретиците на „народния капитализъм“ са ясни — да се убедят работниците, че работят в „свои“ предприятия и че не са експлоатирани. Не е все едно обаче да имаш акции за 100—200 долара и да бъдеш принуден да продаваш своята работна сила или да притежаваш „контролния пакет акции“. Достатъчно е да посочим, че в САЩ 1,6% от акционерите (това е финансовата олигархия) владеят 80% от акционерния капитал. А останалите 98,4% дребни акционери (от които само някои работници) притежават само 20% от него. Теорията за „хармония на интересите“ между класите на буржоазното общество се опровергава от самия живот.

6. Социална демагогия на империализма. Империалистическата буржоазия подкупва част от работническата класа (т. нар. „работническа аристокрация“). Така монополите се опитват да разложат работническата класа отвътре, да насадят в нея реформистките илюзии, че е възможно капитализмът да се промени без социалистическа революция.

7. Капитализмът в дрехата на „индустриално общество“. В последно време буржоазията разпространи теорията за „единното индустриално общество“. Нейните създатели (френският социолог Р. Арон, американците У. Росту, Дж. Голбрейт и др.) твърдят, че характерът на собствеността върху средствата за производство няма никакво значение за същността на даден обществен строй. Решаващо според тях е това, че съвременният капитализъм има крупна машинна индустрия, използва най-съвременна техника и технология и прилага научните достижения в производството. На това основание се прави „извод“, че по същество няма разлика между капиталистическия и социалистическия обществен строй. Или с други думи, двете противоположни обществени системи според буржоазните идеолози си приличат, защото са изградени на една и съща техническа основа. Така напр. САЩ и СССР си приличали като два различни вида на класа бозайници. Те са т. нар. „индустриални общества“. Теорията за „индустриалното общество“ разглежда развитието на произ-

водството, на науката и техниката, откъснато от производствените отношения. Пренебрегването на отношенията на собственост и наличието на експлоатация има дълбока класова цел. Подобен род теории са предназначени да прикрият коренните различия между социализма и капитализма, да представят последния без присъщите му дълбоки класови противоречия. Тогава излиза, че работническата класа няма за какво да се бори, защото капитализмът сам по себе си „враства“ в социализма.

8. Теорията за „конвергенцията“ — вариант на буржоазните теории за „врастване“ на капитализма в социализма. Теорията за „конвергенцията“ (сходството) между двете социално-икономически системи — капитализъм и социализъм, преследва същите класови цели, както и теорията за „индустриалното общество“. Първата е логическо продължение на втората. Самият термин „конвергенция“ (сходство) е взет от биологията, където с него се обозначава развитието на сходството в строежа и функциите на различните организми в резултат на тяхното приспособяване към относително еднакви условия на живот. Съдържанието на тази теория се свежда до „пророчеството“, че капитализмът и социализмът се сближават и в крайна сметка ще се слейт. За това съдействували развитието на техниката и намесата на държавата в икономиката (без да се посочва принципната разлика на тази намеса при капитализма и социализма). Един от проповедниците на теорията за „конвергенцията“ (американският икономист Бъкингам) твърди, че бъдещото общество ще представлява съединение, синтез на най-добрите черти на капитализма и социализма. Изтъква се несъщественото техническо сходство между икономическите системи, а се премълчават основните принципни различия между тях. Тази теория бе издигната от буржоазните идеолози, за да се замаскират пороците на капитализма и да се „покаже“, че буржоазното общество има историческа перспектива.

9. Ролята на идеологическата борба на съвременния етап. В съвременните условия ролята на идеологическата борба нарасна в огромна степен. Както бе подчертано на Февруарския пленум на ЦК на БКП по въпросите на идеологическата работа (1974 г.) „Линията на

мирното съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй не означава линия на класов мир и класово сътрудничество. Класовата борба на международната арена и вътре в капиталистическите страни продължава. Въпросът „кой-кого“ си остава кардиналният въпрос в нашата епоха. Успехите на мирното съвместно съществуване при цялата си взаимноизгодна благотворност не са в състояние да премахнат социалната противоположност между социализма и капитализма или да променят класовата природа на техните противоречия. Задължението на идеологическия фронт всемерно да способствува за утвърждаване принципа на мирното съвместно съществуване с буржоазните държави не накърнява нито на йота неговия дълг безкомпромисно да се бори с реакционната империалистическа идеология — да разкрива нейните истински класови цели, да сочи и осветлява верния път на човечеството към неговия всестранен прогрес, към неговото светло комунистическо бъдеще“ („Да издигнем идеологическата работа на висотата на задачите, поставени от Десетия конгрес и новата Програма на Партията за изграждане на развито социалистическо общество“, Доклад на др. Александър Лилов пред Февруарския пленум, 1974 г., Партиздат, с. 73).

Особено важно е всеки член на социалистическото общество да има ясна представа за действителните цели и характера на буржоазните теории за капитализма и характера на съвременната епоха. Идеологическите знания се превръщат в част от общата култура на съвременния гражданин.

10. Какво целят буржоазните теории? Под каквато и нова форма да се появяват теориите на буржоазните икономисти и социолози, техният смисъл и цели са винаги едни и същи: а) да се прикрият дълбоките противоречия и пороци на капитализма; б) да се създадат илюзии за перспективност на капиталистическия строй, за неговата мирна и безболезнена еволюция („трансформация“) в социализъм; в) да се отклони работническата класа от борбата за революционно преобразуване на антагонистичното буржоазно общество; г) да се дискредитира марксистко-ленинското учение за класовата борба и социалната революция.

11. Изменил ли се е капитализмът? От времето на

Маркс капитализмът направи гигантска крачка по посока на обобществяване на производството. Развиха се производителните сили, оформиха се крупни монополи. Появи се държавно-монополистическият капитализъм. Но означава ли това, че капитализмът се е „трансформирал“, както тръбят буржоазните икономисти? Настъпилите изменения в техниката и организацията на капиталистическото производство са в рамките на основните свойства на империализма. Не изчезнаха основните категории и противоречия на капитализма, измени се само формата на тяхното проявление. Продължава експлоатацията на работническата класа. За работника е все едно на кого ще продаде своята работна сила — на едноличния капиталист, на съвкупния капиталист (в монопола) или на буржоазната държава (подчинена на интересите на капитала). Във всички случаи той е подложен на експлоатация и произведените от него продукти се присвояват от други. Развитието на монополите и държавната намеса в икономиката не отстраняват жестоката конкуренция, само че тя се води на по-високо ниво — между монополите-гиганти. Капиталистическото стопанство е подхвърлено на стихийни кризисни явления от всякакъв род — стопански сътресения и кризи, валутно-финансови кризи, социални вълнения. Ръководен от частно-капиталистическия интерес, капитализмът запази всички основни черти на капиталистическото общество въобще. С други думи, новите явления в капитализма не доведоха до общо качествено изменение на този обществен строй.

12. Противоречието между труда и капитала е неразрешимо в рамките на самата капиталистическа система. Каквито и икономически отстъпки да правят монополите на работническата класа, тя винаги ще бъде на противоположния на буржоазията полюс на класовия антагонизъм. „Врастване“ на капитализма в социализма е невъзможно. Нито научно-техническата революция, нито широкото разпространение на държавно-монополистическото регулиране на икономиката могат да разрешат противоречието между обществения характер на производството и частния характер на присвояването, определящо същността на капиталистическия начин на производство.

13. Единственият изход. Само революционната бор-

ба на пролетариата може да реши основното противоречие на капитализма. А това означава по революционен път да се приведат в съответствие общественият характер на производството и неговото ръководство и използване в интерес на цялото общество. Първият секретар на ЦК на КПСС Л. Брежнев заяви пред представителите на комунистическите и работническите партии на Международното съвещание в Москва през 1969 г.: „За народите става все по-очевидно колко противоестественно е положението, при което производствените комплекси, обслужващи понякога не една страна, са частна собственост на шепа милионери и милиардери. Необходимостта от заменяне на капиталистическите производствени отношения със социалистически става все по-належаща.“

II. СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ПРЕХОДА ОТ КАПИТАЛИЗЪМ КЪМ СОЦИАЛИЗЪМ

МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКАТА ТЕОРИЯ ЗА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Финалът на буржоазното общество, продиктуван от цялото социално-икономическо развитие на капитализма, е социалистическата революция. Същевременно тя е и отправният момент, прологът на новото комунистическо общество.

Историческа неизбежност на социалистическата революция

Социалистите-утописти „извеждаха“ социализма от някакви абстрактни принципи на „висша справедливост“. До социализма според тях щяло да се стигне чрез волевите решения на отделните личности, борещи се за тази справедливост. За буржоазните идеолози и реформисти от всякакъв род социалистическата революция е само един „терористичен акт“, абсолютно „ненужен“ на историята. Ако е необходимо, казват те, капитализмът сам ще се „трансформира“ в по-съвършено общество.

Основоположниците на марксизма-ленинизма доказва, че законът за социалистическата революция като всеки обективен закон действува със същата неизбежност, с която денят сменя нощта.

Тази неизбежност се определя от развитието на самите производителни сили и дълбокото противоречие, в което те влизат с капиталистическите производствени отношения. „Невъзможно би било да се прекрати господството на капитализма — сочи В. И. Ленин, — ако към това не водеше цялото икономическо развитие на капиталистическите страни.“ Всички противоречия на

капитализма са пряко или косвено израз на основното противоречие на този експлоататорски строй (между обществения характер на производството и частнокапиталистическия начин на присвояване на богатата).

Производителните сили при капитализма се развиха несравнимо повече, отколкото през всички предишни общества. В условията на съвременния капитализъм производството придобива все по-обществен характер. На мястото на преобладаващото дребно еднолично предприятие идва огромният монопол с едри специализирани предприятия. Образуват се свръхконцентрирани гиганти. Науката все повече придобива огромна роля в развитието на производството и неговото управление. Селското стопанство в развитите капиталистически страни преминава към индустриални методи на производство и т. н. Целият огромен производствен комплекс обслужва и е подчинен на шепа милиардери от финансовата олигархия.

Обобществяването на производството е несъвместимо с тесните рамки на частната собственост и свързаната с нея анархия на производството. Общественият характер на производството тласка капиталистическата класа към нови порядки в управлението на стопанството. Това извиква на живот намесата на държавата в капиталистическото производство. Изникват непознати по-рано и несвойствени на природата на капитализма явления, като напр. опити за програмиране на капиталистическото производство. В недрата на капитализма зреят условия ръководството на производството да премине в ръцете на цялото общество. „Социализмът — както казва Ленин — сега ни гледа през всички прозорци на съвременния капитализъм.“

И така, основното противоречие на капитализма и произтичащите от него икономически и социални антагонизми — това е дълбокият източник на социалната революция на пролетариата. Тя е неизбежна и произтича от самия процес на общественото развитие.

В самото развитие на буржоазното общество расте и възмъжава силата, призвана по революционен път да реши основното противоречие на капитализма. Това е разрасналият се количествено и развил се качествено пролетариат. Историческата мисия на пролетариата, по израза на Маркс, е чрез социалистическата револю-

ция да завърши предисторията на човешкото общество, за да започне неговата действителна човешка история.

Може ли пролетариатът да не изпълни своята мисия? Това би означавало собственото му обричане на вечна експлоатация и духовен упадък. Макар и да осигурява условията на живот на човешкото общество, пролетариатът не е господар на своя труд. Той е осъден на постоянна несигурност в утрешния ден. Капиталът е заинтересован от пролетария единствено като от производител, а не като от всестранно развита личност. А това вече означава спъване на действителния обществен прогрес (изискващ хармонично и всестранно развитие на личността). Капитализмът поставя под заплаха собствения живот (в буквалния смисъл на думата) на пролетариата. Съвременният капитализъм е постоянен източник на ужасите и бедствията на империалистическите войни. Единствената алтернатива за развитието на обществото е смъкването на властта на капитала, за да може новият обществен строй (в който икономически и политически господствуват трудещите се класи) да осигури на човечеството широк път на всестранен икономически, социален и духовен прогрес.

Това означава, че е необходимо също така да съществува достатъчно опитна и закалена в борбите партия на работническата класа, способна да поведе след себе си масите. А такава партия може да бъде само комунистическата или работническата партия, изградена върху действителните принципи на марксизма-ленинизма.

Революционна ситуация

Това, че капиталистическата система като цяло е „узряла“ за социалистическа революция, още не означава, че почвата за нея е готова навсякъде в капиталистическия свят. За да избухне революцията, независимо от конкретните ѝ форми, е необходимо да има високо напрежение на социално-политическите противоречия. Такава обстановка в дадена страна (или страни) се нарича революционна ситуация. В нея се включват:

— необичайно изостряне на социалните антагонизми

между експлоатирани и експлоататори. Народните маси са „стигнали“ до необходимостта от борба срещу експлоататорите и техните политически органи;

— „криза на върховете“. За господстващите класи става невъзможно повече да запазят своето господство в неизменен вид;

— значително повишаване на политическата активност на масите.

Ако субективните предпоставки не са получили развитие, то никаква „зрялост“ на обективните условия (материалните предпоставки) няма да доведе до победа на революцията.

В някои страни с развити материални предпоставки на социалистическата революция пролетариатът може да не е достатъчно организиран или да е разединен от „работническата аристокрация“ (пример за това са САЩ или Англия). В други, икономически по-слабо развити страни, класовите противоречия може да са се изострили до краен предел. При тези условия, ако марксистко-ленинската партия поведе трудовите хора на борба за техните класови интереси, съзряването на субективните предпоставки на социалистическата революция протича необикновено бързо.

В своята теория за империализма В. И. Ленин доказва, че в епохата на империализма отделните капиталистически държави се развиват крайно неравномерно — както икономически, така и политически.

Неравномерно зреят и революционните процеси в тях. В империалистическата система се създават възли на социално-класови противоречия. Когато такъв възел съвпадне със звено от империалистическата верига, което в момента е по-слабо, се създават условия за победа на пролетарската революция.

Гениален принос на Ленин към Марксовата теория за социалистическата революция е теоретическото и практическото доказване, че историческият процес на „умиране“ на капитализма позволява революцията да победи в една или няколко страни като отделни етапи в борбата „за установяване на комунистически ред в света“ (Ленин).

Движещи сили на революцията

Работническата класа е безспорно главна движеща сила на революцията. Но и другите обществени слоеве (с изключение на буржоазията от селото и града) също са заинтересовани от победата на новия обществен строй. Така напр. усилява се гнетът на буржоазията над селяните. Революционна роля в социалистическата революция играе и прогресивната интелигенция, подтискана духовно и икономически от капитала.

При съвременните условия на капиталистическото общество се разширява социалната база на социалистическата революция. Все повече се превръщат в лица на наемния труд научно-техническата интелигенция, служителите, пролетаризират се дребнобуржоазни слоеве. Разорените селяни попълват армията на наемния труд. Жестоката експлоатация от страна на монополите тласка тези слоеве към пролетариата. Въпреки възможни колебания и непоследователност тези социални групи се превръщат в съюзници на пролетариата в антимонополистическата борба за мир и социализъм.

Единственият път за постигане на действителна социална справедливост е борбата за политическа власт на пролетариата. При определени условия (когато на страната на работническата класа е явният превес на силите и експлоататорските класи не могат да приложат въоръжено насилие) политическата власт може да бъде взета и без въоръжено въстание, напр. чрез вземане на позициите в основните държавни органи. Но абсолютно условие за сваляне властта на капитала е установяването в дадена страна на диктатура на пролетариата.

Световноисторическо значение на Великата октомврийска социалистическа революция

Историята познава много велики събития. Но нито едно от тях не е изменило така дълбоко живота на хората по земята. „Няма друго събитие в историята на човечеството — писа Г. Димитров, — което да е имало толкова огромно влияние на целия ход на общественото развитие, на съдбата на всички народи в света.“

Октомврийската революция постави началото на нова епоха. Това е епохата на крушение на капитализма и утвърждаване на комунизма. Съвпадение, което се превърна в символ, е това, че крайцерът, който оповести началото на революцията, носи името на древно-римската богиня на утринното зазоряване — „Аврора“. Започна епоха, в която човечеството отхвърля експлоатацията на човек от човека, отхвърля войната като „спътник“ на човешкия живот.

Октомврийската революция е могъщ ускорител на обществения прогрес. Тя постави началото на нов обществен строй, който даде простор за развитие на производителните сили, разкри пътя за всестранно развитие на личността. Не случайно най-великите умове на човечеството приветстваха горещо социалистическата революция в Русия — Анатол Франс, Теодор Драйзер, Бернард Шоу, Рабиндранат Тагор и мн. др.

Октомврийската революция за първи път в историята на човечеството даде действителна власт на народа. Социалистическата революция коренно се различава от всички предишни революции в човешката история. Те само сменяха господството на една експлоататорска класа с друга. Социалистическата революция ликвидира съществуването на експлоататорски класи въобще. Октомврийската революция даде пример за това на пролетариата от целия свят.

Октомврийската революция постави началото на разпадането на колониалната система. След Октомврийската революция и под нейно влияние започна мощен подем на националноосвободителното движение в Азия, Африка и Латинска Америка.

Октомврийската революция доказва истинността на марксистко-ленинската теория. Марксизмът-ленинизмът показва на практика своята научност.

Единност на революционния процес и особености на социалистическата революция в България

Социалистическата революция като единен световен процес непрекъснато се разгръща и последователно обхваща все нови и нови страни. Първият етап на този процес беше Октомврийската революция. След това по-

следваха революциите в Европа, Азия и Америка (в Куба). Социалистическата революция избухна в страни с различни вътрешни и международни условия, с различни национални традиции. Силата на другите антиимпериалистически потоци и движения, историческото развитие в тях също не бяха еднакви. Тази пъстрота на условията определи и разнообразието в средствата, методите и темповете при извършване на социалистическите революции в отделните страни. Различни бяха и трудностите, с които се сблъскаха революционните сили. Но същността, т. нар. социално-класов характер на революцията, и строежът, който се изгражда, са едни и същи. Това определя единността на световния революционен процес.

Световният революционен процес е единен в своята основа независимо от многообразието на формите на неговото протичане в различните страни. Всяка отделна революция е звено от единната световна социалистическа революция.

Буржоазните идеолози твърдят, че социалистическата революция в България била „случайно явление“. Тя се осъществила само защото у нас навлезли съветските войски.

И в други страни, като Австрия и Финландия, влязоха съветски войски, но социалистическа революция не стана. В нашата страна бяха на зряла степен обективни условия за революция. Всички язви и пороци на капитализма бяха налице: експлоатация и безправие на трудещите се, безработица. Влошаваше се стопанското положение на страната. Нашата икономика се превърна в придатък на германската военна машина. Буржоазията се оказа неспособна да осигури възходящо икономическо, политическо и духовно развитие на страната. Тя се превърна в пречка за това развитие. Българският народ все по-открито проявяваше нежелание да живее под фашистки ярем.

От друга страна, субективният фактор на революцията беше здрав и силен. В България имаше значителен по численост пролетариат (ок. 500 000 души). Неговият авангард — Българската комунистическа партия, се беше превърнал във всепризнат ръководител на борбата за освобождение, разполагаше със значителна ударна сила (партизански отряди, бойни групи и пр.).

Съществуваха прогресивна младежка организация — РМС. Партията правилно прецени революционната обстановка в страната и привлече като съюзници в борбата срещу монархо-фашизма селяните, прогресивната интелигенция, някои прогресивни политически и масови организации. Създаден беше Отечественият фронт за борба срещу монархо-фашистката диктатура. Влизането на съветските войски в България създаде условия за по-скорошно избухване на социалистическата революция.

Революцията в нашата страна има свои особености. Поради редица причини (вътрешни и международни) икономическата сила на буржоазията не беше ликвидирана изведнаж след въстанието. Първоначално БКП обедини масите в името на общодемократически задачи — сваляне на фашистката диктатура, наказване на виновниците за включване на България във войната, на незаконно забогателите и т. н. Осъществиха се редица демократични реформи, възстанови се народното стопанство. Както изтъкна др. Тодор Живков пред VII конгрес на БКП, „своеобразието, особеностите на революцията у нас се състоят в това, че работническата класа, начело с Комунистическата партия, в съюз с трудещите се селяни, установи и укрепи своята диктатура във формата на народна демокрация не изведнаж, не с един замах, а постепенно, в процеса на остра класова борба (не гражданска война), която в 1947 г. се увенча с национализацията на индустрията“.

Последователната борба за демокрация е част от борбата за социализъм. Не случайно Георги Димитров посочи, че „деветосептемврийското въстание откри пътя за построяване на социализма в нашата страна“. Деветосептемврийската революция в България от самото си начало носи социалистически характер. Социалистическата същност на 9-ти септември се определя от това, че в хода на революцията политическата власт беше иззета от ръцете на буржоазията и премина в ръцете на трудещия се народ начело с пролетариата и неговия авангард — Комунистическата партия.

Така социалистическата революция в България става част от единния световен революционен процес. Не случайно в новата Програма на БКП е отбелязано, че „Деветосептемврийската народнодемократична револю-

ция, социалистическа по своя характер, е продължение на делото на Великата октомврийска социалистическа революция, нейно повторение в главното, в основното.“

Въпроси и задачи:

1. Каква е историческата мисия за пролетариата и от какво се определя тя?
2. По какво се различава социалистическата революция от предишните революции в историята на човечеството? Какви са целите, движещите сили и резултатите от досегашните революции? Приведете примери от историята.
3. Буржоазните реформисти твърдят, че преходът към новия строй може да се извърши без революция, по пътя на мирно „врастване“ на капитализма в социализма. Докажете невярността на подобни възгледи!
4. Какъв е приносът на Ленин към марксистката теория за социалистическата революция?
5. Каква е главната особеност на социалистическата революция в България?

ПРЕХОДЕН ПЕРИОД ОТ КАПИТАЛИЗМА КЪМ СОЦИАЛИЗМА

Между капитализма и изградения социализъм неизбежно лежи един особен период. През този период трябва да се разрушат окончателно старите форми на стопанство и се построят социалистически форми на стопанство, изцяло да победят социалистическите производствени отношения. Този период се нарича преходен период. Той започва с установяването на политическата власт на работническата класа и завършва с победата на социализма (като цялостна обществено-икономическа система).

Защо е необходим преходният период

Всички предишни революции завършваха с установяване на политическата власт на класа, която вече се е утвърдила като стопанска сила. Да вземем напр. буржоазната революция. В недрата на феодалното общество се развиваше капиталистическата собственост и нейната икономическа власт. Буржоазната революция само завърши процеса на установяване и на политическата власт на буржоазията.

Социалистическото общество възниква по съвършено друг начин: То се различава от всички предишни общества по това, че не е изградено върху експлоатацията на човек от човека. Господството на буржоазията спъва развитието на социалистическите форми на собственост и разпределение. В недрата на капитализма не може да се зароди действителна **обществена собственост**, т. е. собственост, чието използване да е в интерес на цялото общество. Новият, социалистически начин на разпределение на богатата предполага коренно преобразуване на капиталистическото общество. А това може да стане само след **завземане на политическата власт от страна на пролетариата**. Следователно развитието на социалистическите производствени отношения започва с първата победа на социалистическата революция — завземането на политическата власт.

Преходният период, както посочва Ленин, е период на ожесточена борба между умиращия капитализъм и раждащия се комунизъм. Решава се историческият въпрос: „кой—кого“. Кой ще победи — капитализмът, държащ отчаяно останалите си позиции, или социализмът, доказващ тепърва своите преимущества.

Борбата между старото и новото, между капитализма и социализма е **основното движещо противоречие на преходния период** във всяка страна, тръгнала по пътя на социализма. Или революционните усилия на пролетариата съвсем не свършват с вземането на политическата власт. Борбата продължава, понякога много по-остра, понякога замаскирана, но не по-малко опасна. Прекрасни художествени картини на класовата борба през преходния период ни дават М. Шолохов в „Разораната целина“, Ф. Гладков в „Цимент“, Ст. Ц. Даскалов в „Своя земя“ и мн. др.

През преходния период в стопанствата на страните, в които е извършена пролетарска революция, съществуват три **основни сектора**. Това са: 1) **социалистическият сектор**. Тук влизат бившата държавна собственост (някои железници, пътища, някои банки, предприятия и др.); 2) **капиталистическият сектор**. Тук се включват все още неотнетите от капиталистите предприятия, а също и кулашката собственост на село; 3) **дребностоков сектор**. Това са стопанствата на дребните и средните селяни, на запаятчиите. Този сектор напри-

мер беше преобладаващ у нас непосредствено след 9-ти септември.

Освен основните сектори на стопанството през преходния период може да са налице и други сектори като: патриархално стопанство (то беше разпространено в Русия и Китай) и държавен капитализъм (частни предприятия под контрола на държавата или смесените държавно-частни предприятия).

От трите основни сектора на стопанството в преходния период се определят три основни класи по това време: работническа класа, буржоазия и дребни собственици (селяни и занаятчии, неексплоатиращи чужд труд). Работническата класа води ожесточена борба с остатъците на експлоататорските класи. В борбата „кой—кого“ няма среден път. Ако победи буржоазията, това означава реставрация на капитализма. Само окончателната победа на пролетариата разчиства пътя на новото общество. Изходът от тази борба в огромна степен зависи от това, след кого ще тръгнат полупролетарските и непролетарски слоеве от трудещите се и главно трудещите се селяни. Много важна за пролетариата е и поддръжката от страна на интелигенцията.

Какви задачи решава пролетариатът през преходния период

Основна задача на преходния период е да се унищожат (не физически, разбира се, а икономически и политически) експлоататорските класи и се осигури победа на социалистическите производствени отношения във всички отрасли на народното стопанство. Социалистическата революция трябва да победи не само в политическия живот и икономиката, но и в съзнанието на хората, в отношенията между тях. Необходимо е да се променят из основи всички страни от живота на обществото. Следователно работническата класа има да решава през преходния период задачи в следните области:

- в обществено-политическата област;
- в областта на икономиката;
- в областта на идеологията и културата.

Опитът на Съветския съюз в решаването на задачите на преходния период има изключително важно меж-

дународно значение. Руският пролетариат трасираше пътя на ново, невиждано дотогава общество в сложна обстановка. Както казва Ленин, нямаше „нищо екипаж, нито път, въобще нищо, по-точно нищо изпитано по-рано“. Победилният пролетариат в другите страни на света приложи в своите действия (разбира се, съобразени с конкретните особености на своите страни) разработения на научните принципи на марксизма **Ленинов план за изграждане на социализма**, включващ използването на пролетарската власт (диктатурата на пролетариата) за социалистическа индустриализация на страната, за переустройство на селското стопанство на социалистически основи и за осъществяване на културна революция.

Какви основни задачи трябва да реши пролетариатът през преходния период?

В общественно-политическата област. На първо място да се **разбие, сломи старата буржоазна държавна машина** и се установи диктатура на пролетариата. Това е главното, основно оръжие на пролетариата в борбата „кой—кого“. Иначе не може и да бъде. Нали буржоазията със силата на държавната власт (диктатура на буржоазията) подтиска пролетариата и осигурява безнаказаната му експлоатация.

Пролетариатът не може да утвърди своята власт, ако не **укрепи съюза с трудещите се селяни**, с останалите трудови слоеве на населението. Това е основна задача на преходния период. Разбира се, възможни са и възникват някои икономически противоречия между работниците и дребните и средните селяни. Но това са противоречия между хора на труда, които в крайна сметка имат общи интереси. При правилен подход на работническата класа към съюзниците тези противоречия не прерастват в политически.

За да установи новия, по-прогресивен строй, пролетариатът **премахва националното подтисничество**. Това е абсолютно необходимо условие за строителството на социализма. Победилният пролетариат трябва с всички средства да пази завоеванията на революцията и същевременно негов интернационален дълг е да помага на пролетариата от други страни и народности, тръгнали по пътя на борбата срещу капитала.

В областта на икономиката. Основна задача на пролетариата в тази област е да ликвидира старите форми

на стопанство и да създаде нови. Основно съдържание и крайна цел на преходния период е установяването на новите, социалистически производствени отношения. Без това е невъзможно ликвидирането на експлоатацията.

Експроприацията на средствата за производство, за която говори Маркс („експроприация на експроприаторите“), се извършва посредством национализация на капиталистическите предприятия. Тази социалистическа национализация може да бъде проведена чрез конфискация (изземване безвъзмездно на фабриките, банките, мините и пр.) или чрез частично, или пълно заплащане на частната собственост, ставаща държавна (както напр. в ГДР или Куба). Чрез национализацията се създава първоначална основа за трайни бъдещи икономически завоевания на пролетариата.

Но национализираната капиталистическа промишленост съвсем не е достатъчна, за да се изгради действителната база на социалистическите производствени отношения. Още повече че социалистическата революция с малки изключения (ГДР и Чехословакия) победи в страни с немного, а даже и слабо развита промишленост. А единственият път към икономическа независимост и осигуряване по-нататъшното развитие на производството е изграждането на тежка промишленост. Следователно основна задача на пролетариата в строителството на социалистическото общество е индустриализацията на страната. Развитието на металургията, машиностроенето, химията и т. н. — това е основата за развитието на цялото народно стопанство, за производството на повече блага за потребление. Изграждането на енергетиката е също от изключително важно значение. „Комунизмът — казваше Ленин — е съветска власт плюс електрификация на цялата страна“, като по този начин подчерта важността на материалната база за изграждане на новото общество.

Изключително важна задача на пролетариата през преходния период е постепенното преустройство на селското стопанство на социалистически релси. Това е дълбоко революционен процес. Този процес води до превръщане на селяните в нова, социалистическа по своя характер класа. От друга страна, единствено уедряването на селското стопанство (при положение, че в него са преобладавали дребни собственици) дава възможност

то да се модернизира. Само укрупненото земеделие позволява рационалното внедряване на машини и съвременна агротехника.

Разбира се, психологията на дребния селски стопанин не може да се измени изведнаж. Историята на социализма показва колко мъчителен и пълен с колебания е процесът на кооперирането на селското стопанство. При това всяко насилие върху селяните за влизане в селскостопанския кооператив е много вредно за социализма. Селянинът трябва сам да се убеди в преимуществата на колективния труд, да се откаже от едноличното водене на стопанството. Голяма роля за това има пролетарската държава, подпомагаща кооперирането с кредити, машини и специалисти.

Както посочи Ленин, кооперирането е най-простият и достъпен за селяните път към социализма. Той съчетава принципа „земята на тези, които я обработват“ с доброволното преливане на частните интереси на селянина в кооперативни интереси (т. е. форма на социалистически отношения). В кооператива селянинът получава възнаграждение за своя труд и същевременно остава „собственик“, но в една по-голяма, социалистическа общност. В нея той обединява своите сили и средства.

Преминаването на селското стопанство на социалистическа основа е велик революционен преврат в икономическите отношения, в психиката и в целия начин на живот на селскостопанските труженици.

В областта на идеологията и културата. Американският писател Майк Куин в символичния си разказ „Златните тръби на остров Ляп-ляп“ разказва как на този остров въпросите се решавали по следния начин, за да се вземе дадено решение, се надуват златни тръби. Които надуват по-силно, тяхното мнение и желание се слуша. Но понеже златни тръби на острова имали само богатите, то те фактически управлявали. Главна задача на пролетариата след завземането на политическата власт е да прекъсне каналите, посредством които буржоазията въздействува и трови съзнанието на населението — „златните ѝ тръби“. Това са периодичният печат, радиото (а сега и телевизията), книгоиздаването. Тези т. нар. „средства за масова информация“ трябва да минат в ръцете и под контрола на пролетариата.

Преустройва се просветата и цялата система на об-

разование за възпитаване на народа в духа на социализма. Целта на образованието е да се повиши общата и специалната култура на населението и да се превърне единствено правилната и научна теория за общественото развитие — марксизмът-ленинизмът — в господстващ мироглед на трудещите се класи. Идейната убеденост е безусловно необходима за строителството на новото общество. Заедно с това развиват се и новите, дружески взаимоотношения между хората.

Няма друг обществен строй, поставил пред себе си задачата за всестранно развитие на личността. Не случайно основна точка на Лениновия план за строителството на социализма е осъществяването на културна революция. Не може да има действителен социален прогрес без всестранното развитие на носителя на този прогрес — човека.

Културната революция подготвя човешката основа, върху която се гради комунизмът. Тази революция се разраства в широчина. Това означава, че всички ценности на науката, литературата, живописата и другите изкуства стават достояние на народа. Но културната революция се развива и в дълбочина. Това, от своя страна, означава, че социалистическите дейци на науката и изкуството, опирайки се на постиженията на прогресивните творци от миналото, извеждат културата на нови висоти, създават една вече нова, социалистическа по съдържание култура.

Общите задачи на преходния период и закономерностите на строителството на социализма, валидни за всички страни, се проявяват в конкретни условия. Различни са икономическите, политическите, географските, историческите и културните предпоставки в една или друга страна, тръгнала по пътя на социализма. Различна е и международната обстановка, в която е победила революцията. Но това не означава, че някоя страна може „да прескочи“ основните задачи и общи закономерности на преходния период. Враговете на марксизма рекламират т. нар. „национален път към социализма“ с цел да противопоставят братските социалистически страни една на друга. Но опитът на историята показва, че независимо от конкретните срокове, методи и средства общите закономерности за строителството на социализма са безусловно необходими за решаване на исто-

рическата задача, стояща пред пролетариата. Отказът от общите закономерности е отстъпление от марксизма и създава условия за реставрация на капитализма.

Въпросът „кой—кого“ в България

БКП начело с Георги Димитров творчески приложи Лениновия план за строителството на социализма, като го съобрази със специфичните условия в нашата страна.

През преходния период у нас на буржоазията беше нанесен окончателен и непоправим за нея удар. Но това не стана веднага след завземането на властта. В хода на остра класова борба първоначално се решиха някои демократични задачи като етапи в борбата за социализъм.

В областта на икономиката победилите работници и селяни не заеха изведнџ всички позиции. Необходимо беше да се възстанови разстроеното от войната стопанство, да се проведе аграрна реформа, с която да се ликвидира едрото земевладение. Извърши се също парична реформа. Стъпка по стъпка се отвоюваше позиция след позиция от буржоазията. Процесът на настъпление срещу буржоазията в икономиката беше завършен с национализацията на промишлеността (23. X. 1947 г.). След национализацията само 8% от промишленото производство остана в частни ръце (дребни и средни занаятчии и др.). Ликвидирана беше икономическата основа за реставриране на капитализма. На буржоазията беше нанесен съкрушителен икономически удар, с който се ликвидираха и главните нейни позиции.

Трудещите се в нашата страна под ръководството на БКП съсредоточиха мирния си труд за по-нататъшно решаване на основните задачи на преходния период и на първо място индустриализацията на страната и колективизацията на селското стопанство. В НРБ социализмът победи напълно и окончателно към 1957—1958 г. Постигнаха се основните цели на преходния период.

Въпроси и задачи:

1. Ако в една силно развита капиталистическа страна победи социалистическата революция, можем ли да твърдим, че поради добре развита икономика в тази страна няма да има преходен период?
2. Кои са обективните причини, поради които преходният период е исторически неизбежен?
3. От какво зависи времетраенето на преходния период?
4. Кои са задачите на пролетариата през преходния период? Посочете как трудещите се в България под ръководството на БКП решиха тези задачи. Използвайте материал и от българската история в периода 1944—1958 г.
5. Кое е по-важно — общите закономерности на преходния период или националните особености при решаване на задачите на прехода? Защо? Какво е съотношението между тях?

ДИКТАТУРА НА ПРОЛЕТАРИАТА

Казват, че навремето френският крал Людовик XIV изрекъл думите „Държавата — това съм аз“. Тези думи са особена проява на стремежа на феодализма да укрепил чрез диктатура разклатената власт на монарха. Победилата феодализма буржоазия издига лозунга за „демокрация“. Но цялата система на буржоазното общество е така изградена, че зад тази „демокрация“ се крие организираното чрез държавната власт насилие (буржоазна диктатура) върху експлоатираните класи. Нещо повече, когато се появи явна опасност за устоите на капитализма, буржоазията не се колебае да премине към такива открити форми на насилие върху трудещите се, както напр. фашизма. Зад маниакалните изблици на Хитлер, когато той заявяваше „Аз — с главно „А“, можах да овладея Германия“, фактически стоеше откритата диктатура на финансовата олигархия в епохата на изострена класова борба.

За първи път в човешката история след победата на Октомврийската революция Ленин издигна крилатата фраза „Държавата — това сме ние“. В тази формула се крие цялата същност на новата власт на пролетариата.

Може ли без диктатура на пролетариата

В своето произведение „Критика на Готската програма“ Маркс писа: „Между капиталистическото и комунистическото общество лежи период на революционно превръщане на първото във второто. На този период съответствува и политически преходен период и държавата на този период не може да бъде нищо друго освен **революционна диктатура на пролетариата.**“

Какво представлява диктатурата на пролетариата и защо тя е неизбежна за всяко общество, поело пътя към комунизма?

Във всяко класово общество властта представлява организирана диктатура на господстващата класа. По време на робовладелския строй държавата се кичи с името „робовладелска демокрация“. Фактически понятието демокрация възниква именно по това време (демократия = управление на нарсда — „демоса“). Но робовладелската държава е инструмент за безчовечно подтискане на експлоатираната класа — робите.

Буржоазната държава, независимо от разнообразните форми, в които се появява, винаги е защищавала интересите на господстващата буржоазна класа. Тя е организирана диктатура, посредством която с политически средства (армия, полиция, съд, прокуратура и т. н.) се осигурява безнаказаната експлоатация на трудещите се класи. Властта като политическа сила се бори с всички средства срещу възможните опасности за „свещената частна собственост“.

Тогава как да се премине към новото общество? Енгелс подчерта простата, но гениална истина, че от условията на една диктатура не може да се излезе по друг начин освен чрез **установяването на диктатура на подтисканите дотогава класи.** Тази диктатура означава ограничаване на демокрацията само за експлоататорското малцинство — на буржоазната класа, която се съпротивлява с всички възможни средства срещу новия строй. Целта е ясна — разгромяване на политическата и икономическата мощ на това малцинство, за да се ликвидира завинаги експлоатацията на човек от човека. Но това е само най-близката задача на диктатурата на пролетариата. Нейната крйна цел е **изграждането на безкласово комунистическо общество.**

Диктатурата на пролетариата отразява интересите на целия трудов народ. Тя служи на тези интереси. Ето защо пролетарската диктатура, по израза на Ленин, е „милион пъти по-демократична от всяка буржоазна демокрация“.

Функции на пролетарската диктатура

Първо. Работническата класа използва държавната власт за съкрушаване съпротивата на експлоататорските класи. Разрушава се старият буржоазен държавен апарат и се изгражда нов, произлизащ от работническата класа и селяните. Ограничават се всякакви възможности за политическа и социална изява на буржоазията. Стеснява се до пълното ликвидиране нейната икономическа база. Трудещите се маси се откъсват от икономическото, политическото и идеологическото влияние на буржоазията.

Тази функция на пролетарската диктатура неминуемо предполага и насилие (в различна степен, в зависимост от съпротивата на буржоазията). В хода на социалистическата революция в Русия Ленин неведнъж подчертава, че стремежът на пролетариата е да се избегне кръвопролитна гражданска война. Но свалената руска буржоазия, опирайки се на поддръжка отвън, не се отказва от опитите да възстанови в страната властта на капитала. Методите бяха различни: от саботажи — до контрареволуционни метежи, терор и гражданска война.

Когато буржоазията прибегва до терор и насилие, ответният удар не може да бъде друг, освен насилствено подавяне чрез държавната власт на всякакви опити за реставрация. Това е част от класовата борба, борбата за новото общество.

Буржоазията абсолютизира тази функция на пролетарската диктатура с цел да сплаши народните маси, да ги отдръпне от революцията. При това буржоазията винаги представя диктатурата на пролетариата не като организирана власт на трудещите се класи, насочена изключително само срещу нея, а като насилие и разрушение изобщо. Но въпреки че насилието по отношение на буржоазията, съкрушаването на нейната

съпротива е необходимо условие за построяване на социализма, то не е единствената и даже не е главната черта (функция) на диктатурата на пролетариата.

Основната функция на диктатурата на пролетариата се състои в нейната стопанска съзидателна роля.

Второ. Властта на работническата класа се използва за изграждане на новото, социалистическото общество. Тя ръководи провеждането на коренни преобразования в областта на икономическия, политическия и културния живот. Главната задача на диктатурата на пролетариата, пише Ленин, е „положителната или съзидателна работа, налагането на извънредно сложната и тънка мрежа на новите организационни отношения, обхващащи планомерното производство и разпределение на продуктите“. Другата страна на тази задача е **изграждането на новия човек**. На базата на новите икономически отношения трябва да израсне и новият човек — творчески активен, с ново отношение към труда. Това е трудна и продължителна задача. Никаква сила и принуда не може да създаде по-съвършен човек, все-странио развита личност, да ликвидира в него всички остатъци от буржоазния свят. Това може да извърши само промяната в икономическата и политическата действителност, когато на мястото на безчовечния принцип „човек за човека е вълк“ обективно израстват новите форми на човешки отношения.

Трето. Диктатурата на пролетариата има и други функции: да защитава социалистическото общество от външни врагове (империалистическите сили), също така да укрепва дружбата със социалистическите страни и да изпълнява своя интернационален дълг към световното революционно движение.

И така диктатурата на пролетариата е организираната в държава власт на трудещите се класи начело с работническата класа и нейния авангард — комунистическата партия.

Защо диктатурата на пролетариата е основна прицелна точка на буржоазията и нейните слуги

Буржоазията издига „плашилото“ на диктатурата на пролетариата, за да отклони трудещите се класи от борбата за политическа власт. При това основен нейн

приём е противопоставянето на диктатурата на пролетариата (виждате ли, казват те, „диктатура“!) на мнимата „буржоазна демокрация“. Според тях диктатурата е отричане на всякаква демокрация. Но добре известно е, че в буржоазното общество властта на капитала е над всичко. Невъзможно е да се управлява буржоазното общество без диктатура на буржоазията. „Свободата“ на работника е сведена до „свобода“ да продава работната си сила. Всички основни канали, посредством които се осъществява управлението на обществото (държавни органи, съобщителни средства, печат и т. н.), са в ръцете на буржоазията. При това положение политическите права на трудещите се (като напр. изборителното право), които са атрибут на буржоазната демокрация, се превръщат във фикция. Сменят се политически партии (както в САЩ демократи и републиканци), но държавата винаги остава изразител на интересите на буржоазията. Основните икономически и политически решения се вземат от нея.

Коренно различната същност на пролетарската държава се състои в това, че тя разпростира демокрацията върху всички страни на обществения живот. Обобществяването на средствата за производство, переходът в ръцете на народа на политическите органи на власт и средствата за масова информация (печат, радио и т. н.), на културните и просветните учреждения, в огромна степен разширяват сферата на демокрацията. Вече трудещите се управляват обществото като цялостна система (политическия, икономическия и културния живот).

Демократическата същност на диктатурата на пролетариата се изразява в това, че работническата класа осъществява своето ръководство в интерес на всички трудещи се и в съюз с тях.

Но такова ръководство означава край на господството на капитала, на смисъла на съществуването на буржоазията. И докато по отношение на дребнобуржоазните слоеве диктатурата на пролетариата изключва методите на насилие (а възприема методите на убеждение, помощ и пример), то за капиталистическата класа перспективата е експроприация на тяхната собственост и пълна политическа и идеологическа изолация. Ето защо страхът на буржоазията от диктатурата

на пролетариата е поиятен. Това е страх за собствено-то ѝ съществуване, страх от обективния ход на историята.

Редица буржоазни автори и ревизионисти в своите трудове пишат, че социалистическото общество може да бъде построено, без да е необходимо завземането на политическата власт и установяването на диктатура на пролетариата. Това бе една от основните тези на „теоретиците“ на II Интернационал (К. Кауцки и др.). Особено силни са нападките срещу диктатурата на пролетариата сега, когато се води ожесточена идеологическа борба между капитализма и социализма. Това е стремеж да се „очисти“ марксизма от най-революционния му елемент — класовата борба и борбата на пролетариата за политическа власт.

Ленин осмя тези лидери, които искат някаква „над-класова демокрация“ в условията на класова борба. При това борбата е особено силна и жестока и на международната арена. Такива „водачи — казва Ленин — трябва да бъдат поставяни в клетка и показвани като анахронизъм на нашето съвремие“.

Въпросът за признаване на необходимостта от диктатура на пролетариата е водораздел, по който може да се съди за верността на всяка партия, на всеки деец на работническото движение към принципите на революционния марксизъм.

Българската комунистическа партия в своите борби винаги е имала ясната стратегическа цел — сваляне властта на капитала и установяване на диктатура на пролетариата. Разбира се, тази цел е съобразявана с конкретните исторически условия. Така след победата на Деветосептемврийското въстание установената веднага диктатура на пролетариата се осъществи под формата на народнодемократична власт (под знамето на образувания през Втората световна война антифашистки Отечествен фронт). По този начин в процеса на изграждането на новото общество под ръководството на Българската комунистическа партия бяха обединени усилията на работниците, на трудещите се селяни, на занаятчиите, прогресивната интелигенция, в някои случаи и на дребната градска буржоазия. След ликвидирането на икономическите основи за съществуване на капиталистическата класа в нашата страна пролетар-

ската власт още по-уверено поведе трудовия народ към строителството на новото общество.

Победата на социалистическата революция — велико историческо завоевание на нашия народ

Деветосептемврийската революция е продължение на Октомврийската революция. Като звено от единния революционен процес 9-ти септември откри пътя за строителството на ново общество.

Завинаги са ликвидирани експлоататорските класи и е премахната експлоатацията на човек от човека в нашата родина.

Работническата класа от подтискана и експлоатирана класа се превърна в ръководна сила на обществото в безкористен и братски съюз с трудещите се селяни.

Постави се началото на изграждане на социалистическа планова икономика, залог за разширяване на материалното благосъстояние на народа.

Извършиха се революционни преобразования в областта на културата.

България се откъсна от политическата зависимост на империалистическите сили и в рамките на социалистическата международна общност за първи път в своята история провежда самостоятелна пролетарска политика. Нарасна международният ѝ авторитет.

Установиха се нов тип международни отношения (икономически и политически), отношения на равноправие и взаимопомощ със социалистическите страни и на първо място със Съветския съюз, което е залог за нови успехи.

Въпроси:

1. Защо диктатурата на пролетариата е неизбежна при прехода от капитализма към комунистическото общество?
2. Какви са функциите на пролетарската диктатура?
3. Защо диктатурата на пролетариата е най-демократичната от всички познати досега форми на държавна власт?
4. Как Давидов (героят от романа на М. Шолохов „Разораната целина“) осъществяваше конкретно основните принципи на диктатура на пролетариата в изграждането на социализма на село?
5. Защо буржоазията се стреми „да очисти“ марксизма от учението за диктатурата на пролетариата?

ИСТОРИЧЕСКАТА ЕПОХА НА ПРЕХОД ОТ КАПИТАЛИЗМА КЪМ СОЦИАЛИЗМА

Се м н и а р

1. Преходът от капитализма към социализма в световен мащаб е основно съдържание на съвременната епоха. Понятието „съвременна епоха“ включва времето на революционно крушение на господството на буржоазията в световен мащаб и възникването и развитието на социалистическия обществен строй. Съвременната епоха е също така период на националноосвободителни революции. Тази епоха започна с Великата октомврийска революция, продължи с революциите в страните с народна демокрация от Европа и Азия и ще продължава и в бъдеще. С победата на Кубинската революция социализмът се установи и на американския континент. Преходната епоха в човешката история ще завърши с тържеството на социализма и комунизма в целия свят.

2. Основното противоречие на съвременната епоха е противоречието между умиращата капиталистическа обществено-икономическа формация и утвърждаващото се комунистическо общество. Основното противоречие на капиталистическата система остава противоречието между обществения характер на производството и частнокапиталистическия начин на присвояване. В страните на социализма с премахването на частната собственост върху средствата за производство престава да действа това противоречие. То престава да бъде характерно за целия свят. С победата на Великата октомврийска социалистическа революция възникна противоречието между социализма и капитализма, което в нашата епоха прерасна в противоречие между двете противоположни обществени системи — социалистическата и капиталистическата.

3. В света се води историческа борба между труда и капитала, между прогреса и реакцията, между социализма и капитализма. Арена на тази борба е целият свят и всички главни области на обществения живот — икономиката, политиката, идеологията и културата. От изхода на тази борба зависи бъдещето на човечеството. Борбата между двете системи слага своя отпечатък върху всички обществени процеси в света.

а) **Нарастването на икономическата мощ на социализма** е важно условие за победата на социализма над капитализма в световен мащаб. Новият строй доказва своите икономически преимущества пред капитализма, възможностите си да осигури по-бързо развитие на производителните сили и, което е още по-важно, тяхното развитие в интерес на цялото общество. Разбира се, империализмът се опитва да забави това развитие: чрез икономически блокади (като напр. на Куба), търговска дискриминация и мн. др. Заедно с това в самите империалистически държави се води икономическа политика за ускоряване темповете на производството, за да не изостават в икономическото съревнование със социализма. Големи усилия полагат капиталистическите страни, за да не изостанат от изискванията на съвременния научно-технически прогрес. Широкото разгръщане на научно-техническата революция стана един от главните участъци в историческото съревнование между капитализма и социализма.

б) Губейки историческата инициатива, империализмът използва всякакви **военно-политически средства**, за да върне колелото на историята назад. Острието на агресивната стратегия на империализма е насочено главно против социалистическите държави. Той засилва надпреварата във въоръжаването, опитва се да активизира агресивните военни блокове. Войните в Корея, Виетнам, агресията срещу Куба и др. са опити на империализма чрез въоръжена интервенция да „възпре“ хода на социализма. В борбата срещу революционните сили от целия свят той използва политически натиск, открити агресивни действия, контрареволуционни заговори, преврати, провокации и шантаж. Но силите на социализма (включително и военната сила) са надеждна опора на революционните завоевания на социализма в света.

в) Изостри се **идеологическата борба** между капитализма и социализма. Срещу идеите на научния комунизъм империализмът е принуден да създава идеологически митове, замъгляващи истинския смисъл на неговите намерения, приспиващи бдителността на народите. За тази цел той създаде огромна пропагандна машина, която използва всички съвременни средства за идеологическо въздействие (печат, радио, кино, те-

левизия и т. н.). Затова борбата срещу влиянието на буржоазната идеология е важен дял в борбата срещу империализма.

Трите главни форми на борба (икономическа, политическа и идеологическа) между двете социални системи не са отделени една от друга. Те се преплитат и взаимно се допълват.

4. Историческата мисия на работническата класа в световния революционен процес е да оглави борбата за ликвидиране на експлоататорския капиталистически строй. По своята организираност и опит в революционната борба, по своята мощ и положение в системата на производството работническата класа обективно е начело в антиимпериалистическата борба. Поради социалното си положение в редиците на антимонополистическия фронт се нареждат селяните, дребните и средните служещи, тази част от научно-техническата интелигенция, която е подложена на експлоатация от капитала и т. н.

5. В борбата срещу империализма се обединяват три могъщи революционни потока:

— трудещите се от социалистическите страни, които са решаваща сила в антиимпериалистическата борба;

— работническото движение в капиталистическия свят;

— борците за национално и социално освобождение в страните на Азия, Африка и Латинска Америка.

Това са трите основни отряда на съвременната борба срещу империализма. Както се изтъква в Основния документ на съвещанието на комунистическите и работническите партии в Москва от 1969 г., „първостепенно значение за перспективите на антиимпериалистическата борба има укрепването на съюза между социалистическата система, работническото и националноосвободителното движение“.

6. В борбата срещу империализма трябва да се обединят и всички сили в капиталистическия свят, които се борят за демокрация и мир. Това е напълно естествено, защото историята показва, че империализмът е главната заплаха за мира. Той е пречка за свободата и демокрацията и спънка за социалния прогрес. В редиците на демократическите сили влизат борците за национални права, борците за мир и антивоенна

политика, профсъюзното движение, борците против расовата дискриминация, движението на селяните за земя и мн. др. Сплотяването на всички антнимпериалистически сили позволява да се разгърне по-широко настъпление срещу империализма, срещу силите на реакцията и войната.

7. Младешта в капиталистическите страни се превръща във важна антнимпериалистическа сила. Тя активно се бори против войната, против фалша на буржоазното общество и опитите на буржоазията да окастри още повече и без това окастрената буржоазна демокрация. Действията на младешта понякога придобиват стихийен характер и под влиянието на крайно екстремистки сили обективно нанасят вреда на работническото движение. Но няма съмнение, че разширявайки връзките си с работническата класа, овладявайки теорията на научния комунизъм и закалявайки се в огъня на класовите битки, младите борци против империализма ще извършат големи дела.

8. Борбата срещу военната опасност, за мир, е главно звено на единните действия на антиимпериалистическите сили. Милитаризмът достигна до невиджани в човешката история размери. Монополистическата буржоазия разчита, както по-рано, на военната машина за борба срещу социализма и за защита на капиталистическия строй. Затова опасността от война ще съществува, докато съществува световната система на империализма. Но днес срещу агресивните планове на империализма стоят могъщи сили. Това са: 1) икономическата и военната мощ на социалистическите страни начело със СССР; 2) международното работническо и комунистическо движение; 3) народите от „третия свят“, поели пътя на борба за независимост от империализма; 4) антивоенните движения на народните маси от капиталистическите страни и световното движение за мир. Тези сили, и на първо място мощта на социалистическата система, създават възможност за предотвратяване на световна термоядрена война.

9. Защитата на мира е неразривно свързана с борбата за мирно съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй. Това съществуване означава признаване на суверенитета и равноправието на всяка държава, международните спорове въпроси да се

решават не по военен път, а чрез преговори. Мирното съвместно съществуване в никакъв случай не отрича правото на подтиснатите народи и класи да се борят по начин, който те намерят за необходим, срещу силите на империализма и реакцията. То не спира класовата борба и защитата на завоеванията на социалистическите революции от всяко посегателство. Тази политика е насочена против подпалвачите на война, против реакционерите, против „търговците на смърт“ и отговаря на интересите на народите за развитие на научно-техническите и икономическите връзки между държавите с различен обществен строй. Мирното съвместно съществуване е съюзник на социализма. Тази политика в крайна сметка съдействува за засилване влиянието на социализма, за развитието на класовата борба против империализма в национален и световен мащаб. Мирното съвместно съществуване в никакъв случай не означава и най-малкото примиряване между буржоазната и пролетарската идеология.

10. Единството на световното комунистическо и работническо движение е главен залог за неговата победа в борбата срещу капитализма и империализма. Сегашното положение в света изисква укрепване на бойната солидарност между народите на социалистическите страни и между отрядите на международното работническо движение. Независимо от това, че империализмът отслабна като световна система, той си остава сериозен, опасен противник. Това още повече налага единодействие между отрядите на световния революционен процес. На първо място по важност е единодействието между челните отряди на работническото движение в света — комунистическите партии. Международните съвещания на работническите и комунистическите партии (1957, 1960, 1969 г.) бяха забележителна проява на това единство.

11. Борбата за единство на работническото и комунистическото движение включва в себе си борбата срещу десните и „левите“ опортюнисти. Десният опортюнизъм отрича ръководната роля на партията в борбата за ново общество. Той се страхува от революционната борба на пролетариата. Десният опортюнизъм възниква под влияние на редица полупролетарски и непролетарски елементи, влизащи в работническото движение,

както и поради засилването на идеологическото настъпление на буржоазията. Марксизмът-ленинизмът се подменя с буржоазни и дребнобуржоазни теории (като „врастване“ на капитализма в социализма, „конвергенция“, „ненужност“ на диктатурата на пролетариата и др. подобни). Десният опортюнизъм означава предателство спрямо интересите на световното комунистическо и работническо движение.

„Левите“ опортюнисти, прикривайки се зад гръмки фрази, тласкат масите към авантюристични действия. Те откъсват партията от действителните интереси на народа и по този начин парализират способността на партията да сплотява борците против империализма.

Отклоненията от марксизма надясно или „наляво“ водят в крайна сметка до еднакво вредни последици: отслабване боеспособността на комунистическите партии, подкопаване революционните позиции на работническата класа и единството на антиимпериалистическите сили. Затова борбата срещу десния и „левия“ опортюнизъм е важно условие за запазване единството на революционните сили в историческия двубой.

12. За малко повече от половин век социалната картина на света се измени. За първи път в своята история една част от човечеството пое пътя към изграждане на комунизма — обществото, за което са мечтали великите мислители, за което се борят всички честни хора по земята. „Империализмът е безсилен да върне загубената от него историческа инициатива, да върне назад развитието на съвременния свят. Основният път на развитие на човечеството се определя от световната социалистическа система, от международната работническа класа и от всички революционни сили в света.“ (Основен документ на Международното съвещание на комунистическите и работническите партии в Москва, юни 1969 г.)

III. СОЦИАЛИЗМЪТ И КОМУНИЗМЪТ — ДВЕ ФАЗИ НА ЕДИННАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ФОРМАЦИЯ

Основоположниците на марксизма предвидяха, че комунистическото общество неизбежно ще има два стадия, две фази на развитие: първа, низша фаза социализъм, и висша — комунизъм.

Преходният период завършва с победата на новото, социалистическото общество. Хората се превръщат в свободни труженици, изчезва делението им на експлоататори и експлоатирани. Но това не означава, че са премахнати социалните различия между хората въобще (макар и вече от нов тип), различията между характера на техния труд и т. н. До осъществяване на комунистическите принципи за разпределение на богатата предстои дълъг и съвсем не лек път на материално строителство и преустройство на обществените и личните отношения. Както казва Маркс, първата фаза на комунистическото общество, макар и коренно да се различава от капитализма, все още носи „родилните петна“ от старото общество.

При социализма неизбежно се запазват остатъци от старото разделение на труда — между умствения и физическия труд, между града и селото. В движението към комунизма тези различия постепенно изчезват (което съвсем не означава, че всички видове труд ще станат еднакви).

Равнището на производителните сили при социализма не позволява да се премине към разпределение според потребностите на членовете на обществото. В движението към комунизма развитието на науката и техниката постепенно ще доведе до изобилие от блага, което, съчетано с измененията в икономическата организация на обществото и психиката на хората, ще позволи да се премине към принципа „от всекиго според способностите -- на всекиго според потребностите“.

При социализма все още върху съзнанието на хората тежат остатъци от миналото — не са премахнати изцяло такива явления като завист, нечестност, алчност и т. н. Все още, за да има ред в обществото, е необходима силата на държавата — милиция, съд, прокуратура и пр. В движението към комунизма членовете на обществото, преминали през школата на социализма, постепенно ще се отърсят от „наследството“ на миналото. Те ще се научат да гледат на труда не като на задължение, а ще управляват самостоятелно икономическите и социалните процеси, ще спазват правилата на съвместния човешки живот без принуждение и т. н.

Изобщо обществото не може да „прескочи“ изведнъж от капитализма към комунизма. За това са необходими както материални, така и субективни предпоставки. **Комунизмът израства само на своя собствена основа — израства от социализма.**

СОЦИАЛИЗМЪТ — ПЪРВА ФАЗА НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Победата на социалистическата революция откри простор за развитието на производителните сили. Изчезна частнокапиталистическият интерес, който стихийно насочваше развитието на производството само след „могъщия“ стимул на капитала — принадлежната стойност. Производството вече се насочва съзнателно и планомерно към необходимите за обществото отрасли на стопанството. Премахват се всякакви пречки от социално и икономическо естество за развитието на техниката. При това основният критерий за всяка стопанска дейност е дали тя е полезна и изгодна за обществото като цяло, и то не само в областта на материалното производство. Цялото общество е заинтересовано от развитието на образователната система например. Съответно обществото като цяло не жали средства за тази цел и за учудване на буржоазията обяви образованието за безплатно и достъпно за всички. Социализмът даде простор за градивна и творческа активност и на най-

важната съставка на производителните сили — човека, с неговата квалификация и опит.

Измененията в икономическата организация на обществото водят до изменения във всички области на човешкия живот. Какви промени настъпиха в производствените отношения на социализма в сравнение с буржоазното общество?

Основни моменти на социалистическите производствени отношения

Производствените отношения съдържат следните основни моменти (по израза на Маркс): производство, разпределение, размяна и потребление.

Всички отношения на производството, разпределението, размяната и потреблението при социализма се изграждат на основата на **обществената собственост върху средствата за производство**. Това поставя всички членове на социалистическото общество в еднакво отношение към средствата за производство. На тази основа се унищожават завинаги отношенията на експлоатация на човек от човека.

От обществения характер на собствеността върху средствата за производство се определя и новият начин на **разпределение на благата според принципа „от всеки според способностите — на всеки според труда“**. Разширява се и се модернизира общественото производство, строят се училища, болници, театри, научни институти, поддържа се държавният апарат и т. н. и всичко това в интерес на всички членове на обществото!

На основата на обществената собственост върху средствата за производство се изграждат и **отношенията на другарство, сътрудничество и взаимопомощ** в социалистическото общество. Обществената собственост обединява хората като равноправни стопани и участници в производството, които се трудят със съзнанието, че работят за себе си и за обществото.

Обществената социалистическа собственост изисква и нов тип връзка между отделните производители. Поради редица причини и при социализма продуктите на различните предприятия се разменят като стоки. Но щом обществото владее средствата за производство, то

може съзнателно, планомерно да осъществява връзката между отделните предприятия (нали те са част от една обща собственост!). На мястото на стихийно действащата „невидима ръка“ на пазара идва съзнателната, предвиждаща и по програма (планът) насочваща производството ръка на обществото.

Какво представлява обществената собственост?

Преди всичко тя не означава, че всеки член на обществото може да разполага с нея, както намери за добре. Да предположим, че в България във фабриките и заводите има 8,5 млн. различни видове металорежещи машини. Означава ли обществената собственост, че един работник (1 от 8,5 млн. души население на страната) може да каже: „Тази машина е моята част от обществената собственост“ и да си я прибере в къщи. Нанстина машината е и негова, но тя е и на всички останали членове на обществото. Тя трябва да се използва само така, че работникът, работещ на нея, задоволявайки своите материални интереси, да не влиза в противоречие с интересите на колектива и обществото.

Следователно обществената собственост върху средствата за производство обединява стопанството в единно цяло. Тя е обществена, защото се използва в интерес на цялото общество и заедно с това в интерес и на всеки отделен негов член, който съединява труда си със средствата за производство.

Форми на социалистическата собственост

Социалистическата собственост съществува в две форми — държавна и кооперативна. **Държавната (общонародната) собственост** е собственост на всички членове на обществото. **Кооперативната собственост** е собственост на част от обществото — на членовете на кооперативното обединение.

Предприятията на държавната собственост се ръководят от лице (директор, управител и т. н.), назначено от държавата. Предприятията на кооперативната собственост (ТКЗС и ТПК) се ръководят от лица, назначени от общото събрание на кооператорите.

Най-важните средства за производство (средно около 90% в социалистическите страни) и всички ос-

новни материални условия за развитието на обществото (полезните изкопаеми, ж. п., авио- и голяма част от автомобилния транспорт, средствата за съобщения, учебните, здравните учреждения и т. н.) са държавна собственост. Държавната (общонародната) собственост е водещата, главната собственост в социалистическото общество. При тази форма на собственост средствата за производство принадлежат на целия народ, който осъществява правото на собственост посредством своята държава.

Това, разбира се, не значи, че кооперативната собственост не играе важна роля в социалистическото общество. Тя има своето историческо оправдание. Чрез нея селското стопанство намери пътя към социализма. Също така тя крие големи възможности за развитие на селскостопанското производство. Историческата перспектива е кооперативната собственост постепенно да загуби съществуващите сега различия от общонародната собственост (чрез окрупняване, концентриране и механизирание на селскостопанското производство, строителство на промишлени предприятия в ТКЗС, въвеждане на единици за цялата страна начини на заплащане труда на заетите в селското стопанство и мн. др.). Както беше подчертано в Програмата на Българската комунистическа партия, приета на Десетия конгрес, изграждането на аграрно-промишлените комплекси в селското стопанство е главната линия на усъвършенствуване на кооперативната собственост.

Развива се и се усъвършенствува и държавната собственост — разширява се нейният обхват, въвеждат се нови, по-съвършени начини за нейното управление и т. н.

В процеса на развитие на социалистическото общество непрекъснато се разширяват и обогатяват и двете форми на социалистическа собственост. Разширяването на социалистическата собственост означава не само количествен растеж, но и процес на качествени изменения, на по-нататъшно усъвършенствуване. В хода на това диалектическо развитие, подчертава др. Тодор Живков в Отчетния доклад пред X конгрес на БКП, е налице взаимно проникване и обогатяване на държавната и кооперативната собственост, като и двете повишават степента на своята зрелост.

В движението към комунизма двете форми се сближават, ще се слоят и социалистическата собственост постепенно, но неизбежно ще прерасне в единна комунистическа собственост.

Личната собственост при социализма

Още преди излизането на „Манифест на комунистическата партия“ един от най-често задаваните на Маркс и Енгелс въпроси бил: „При комунизма хората ще имат ли своя лична собственост?“ От неразбиране или в стремежа си да компрометират учението за комунизма някои отиват още по-далеч, като твърдят, че при комунизма всичко ще бъде общо: и храната, и дрехите и т. н. Класиците на марксизма отдавна осмяха подобен род твърдения. Животът в страните на победилия социализъм на дело показва техния фалш.

Но независимо от това и сега някои представители на буржоазията, макар и без да отиват до крайност, се опитват да заблудят хората в своите страни с твърдения, че социализмът изключва личната собственост. Животът при социализма се представя като сив и еднообразен поток, където вкусовете и личните навици се усднаквяват и се налагат „отгоре“. С подобни басни се цели да се дискредитира социализмът, да се отблъснат народните маси от борбата за сваляне на капиталистическия строй.

Социализмът не само че не изключва личната собственост, но предполага нейния разивет. В личната собственост се включват предметите на семейния бит, за лично потребление и удобство, предмети, които спомагат за развитие на личността (книги, музикални инструменти, лични превозни средства и пр.).

Източник на личната собственост при социализма е единствено трудът на хората. В буржоазното общество личната собственост на капиталиста е „плод“ на чужд труд.

Основна цел на социалистическото общество е задоволяване на потребностите на неговите членове и всеобщо развитие на личността. Социализмът е такъв строй, при който можем да ползуваме придобивките на обществото, без всички те да бъдат обект на лична

собственост. За да четем една книга, не е необходимо непременно да бъдем нейни собственици при наличието на обществени библиотеки. Същото се отнася за спорта, за образованието и мн. др. Колкото повече се развива социалистическото общество, толкова повече предмети и дейности, свързани с развитието на човека, ще стават обществена собственост и достояние (в съответствие с личните вкусове и наклонности) на всеки.

Личната собственост при социализма по принцип изключва използването ѝ за експлоатация на чужд труд, за лично обогатяване. Тя не може да бъде собственост върху средства за производство, с които се експлоатира чужд труд. Това е коренната ѝ отлика от частната собственост.

Към личната собственост при социализма спадат и спомагателните стопанства на селскостопанските производители — определено количество продуктивен добитък, птици и дребен инвентар. Тези помощни стопанства се основават на личния труд на кооператорите и задоволяват техните лични потребности.

Характер на социалистическите производствени отношения

Обществената собственост върху средствата за производство определя и коренно различни от капитализма отношения между хората.

Обществената собственост обективно поражда (и все повече ще поражда) отношения на дружба между хората. Големият френски писател Антоан дьо Сент-Екзюпери беше писал: „Заставете ги заедно да построят кула и те ще станат братя.“ Това е още повече в сила, когато „кулата“ е тяхна, собствена.

Обществената собственост е материалната основа за социално равнопоставяне. Всички работоспособни членове на обществото се включват в общественополезния труд, според това на какво е способен всеки (според своите знания, умение и квалификация). И който не участва в този общ труд, няма право да участва и в потреблението.

При социализма се развива ново, творческо отношение към трудовия процес. Жестоката конкуренция

(без подбор на средства за „унищожаване“ на противника) е в музея на историята. Всеки се стреми да произведе повече и по-качествено, не за да унищожи конкурента, а за да повиши материалното благосъстояние на обществото (и на себе си като част от това общество). Трудещите се стават все по-съзнателни и активни творци на новия живот. Ярък показател за това е широкото развитие на социалистическото съревнование, което е мощен двигател на икономиката.

Общата собственост върху средствата за производство обективно създава и отношения на сътрудничество и взаимопомощ между производителите на благата.

И така производствените отношения при социализма са отношения между равноправни собственици на средствата за производство, при които продуктите се разпределят в зависимост от количеството и качеството на вложения от всеки труд. Равноправните икономически отношения обективно създават и условия за възникване на дружески отношения, сътрудничество и взаимопомощ между производителите на благата.

Въпроси:

1. Какви изменения настъпват в производствените отношения в социалистическото общество в сравнение с тези при капитализма?
2. Какво разбирате под помянатото „обществена собственост“?
3. По какво си приличат и по какво се отличават държавната от кооперативната собственост?
4. Каква е разликата между личната и частната собственост?
5. От какво се определя характерът на социалистическите производствени отношения?

КЛАСОВА СТРУКТУРА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Класова структура и общество

Всяко общество има своя специфична класова структура, която определя облика на даден обществен строй. Робовладелци и роби, феодали и крепостни селяни, капиталисти и пролетариат — это основните класи, определящи физиономията на трите експлоататорски формации в живота на човечеството.

Основните класи в обществото и отношенията меж-

ду тях се определят от съществуващите **основни форми на собственост** върху средствата за производство. Във всяка обществено-икономическа формация като временно явление могат да съществуват и нетипични (неосновни) за това общество класи. Те са зародиши на новото или остатъци от старото общество. В недрата на феодализма се заражда буржоазията. До победата на буржоазната революция буржоазията, въпреки че се развива като значителна икономическа сила, не е основна класа. Остатъци от капиталистическата класа остават и в преходния период от капитализма към социализма, но с неговото завършване тази абсолютно нетипична за социализма класа изчезва.

Класи при социализма

Класите, които определят облика на първата фаза на комунистическото общество, са класите на **работниците и селяните**:

Работническата класа от класа подтисната и експлоатирана се превръща в класа-ръководител на обществото.

Селяните от социално разслоена класа в условията на капитализма (селска буржоазия, дребни собственици, селскостопански пролетариат) образуваха при социализма еднородната класа на селяните-кооператори, свързали своята дейност с кооперативната собственост.

Следователно измени се коренно мястото и ролята на работническата класа и селяните в системата на обществото.

Класите при социализма са изградени върху икономическата основа на социалистическата собственост върху средствата за производство. Фактът, че те са равноправни собственици и участвуват на основата на еднакви принципи („на всекиго според труда“) в обществения труд, е икономическата база за дружеските, равноправни отношения между работници и селяни. Но това съвсем не означава, че между тях не съществуват някои класови различия.

От какво се определят съществуващите различия между класите в социалистическото общество?

Първо, от двете форми на собственост върху сред-

ствата за производство. Рабогническата класа е тясно свързана **непосредствено** с общонародната (държавна) собственост — фабриките, мините и т. н. Особеностите за селяните като класа се определят от това, че те освен като равноправни притежатели на общонародната собственост, са свързани с кооперативната собственост (в селскостопанските кооперативи). Селяните са **непосредствено** свързани с по-низщата форма на социалистическата собственост — кооперативната.

Второ, от различията в техния труд. Работниците са заети в индустрията, техният труд е повече механизирани и автоматизирани, те произвеждат не само предмети за потребление, но и машини. Трудът на селяниниз, който е не по-малко важен, е свързан главно с производството на храни и суровини. Той е все още по-малко механизирани от фабричния труд. Във формите на заплащане на труда също има различия. Работникът получава **работна заплата** всеки месец. Селянинът засега в повечето случаи получава **трудова възнаграждение за изработените трудовни** след завършването на даден селскостопански цикъл и в зависимост от общите доходи на кооператива. Това са различия, които социализмът е призван да преодолее в кратък исторически срок.

Трето, от някои различия в психологията и навиците. Върху селянина тежат дългогодишните наслоения на психологията на дребния собственик. Сегашният селски труженик е свободен от веригите на частната собственост, поради която той за една бразда земя вдигаше брадва срещу роден брат. Но това не означава, че специфичните за селото привички и предразсъдъци от старото общество са изчезнали напълно. (Както това не може да се твърди изцяло и за всеки от останалите труженици в другите сфери на социалистическото общество.) Но днес духът на колективизъм, социалистическото съзнание и дисциплина овладяват все повече селянина.

Различията между работниците и селяните не са основното, определящото в отношенията между двете класи. Това не са различия, които пораждат експлоатация, които създават антагонизми. Дори ако тези различия прераснат в противоречия (което може да се случи при някои грешки в стопанската политика), тези противоречия от своя страна не прерастват (и не могат да прераснат) в антагонистична борба между работници и се-

ляни. Онова, което ги свързва в единен организъм, е неизмеримо по-важно и по-съществено от това, което ги разделя.

Доминиращото в класовите отношения при социализма е съюзът между работници и селяни в борбата за построяване на новото общество — комунизма. Ленин определи този съюз като висш принцип на диктатурата на пролетариата. „Ние ще създадем толкова здрав съюз между работниците и селяните, че никакви сили в света не ще могат да го разкъсат.“

Социалната структура в НРБ

За 30 години България направи гигантска крачка в своето социално-икономическо развитие.

През този период окончателно и завинаги бяха ликвидирани експлоататорските класи в града и селото.

Основно място в социалната структура на нашето социалистическо общество още в средата на 60-те години зае работническата класа. Заедно с членовете на своите семейства тя достига 3,5 млн. души. Този факт е от огромно значение. Най-прогресивната обществена група и най-последователен борец за комунизма заста на начело на обществото.

Работническата класа се разви не само количествено, но и качествено. Повиши се рязко нейното образователно равнище. Засили се механизацията на работническия труд. Възникнаха редица нови професии, свързани с научно-техническата революция (работници-ръководители на автоматични системи, оператори на електронни машини и др.). Все повече от средата на работниците излизат творци — рационализатори, конструктори, създатели на нови почини и т. н.

Класата на кооперираните селяни играе важна роля за изграждането на новото общество, за постепенно заличаване на различията между града и селото.

Във всяко цивилизовано общество съществува особена обществена прослойка. Това е интелигенцията. Класите винаги издигат свои „представители“ в тази прослойка. Работническата класа и селяните създадоха своя социалистическа интелигенция. След победата на социалистическата революция тя със своята умствена

дейност обслужва интересите на трудещите се. Научно-техническата интелигенция създава новите машини и автомати, осъществява техническото развитие на нацията. Интелигенцията е непосредствената сила, осъществяваща революцията в образователното дело. Дейците на културата и изкуството са отговорни за духовното издигане на строителя на новото общество.

При социализма съществуват **обективни условия за идейно-политическо единство на народа**. Еднотипността на държавната и кооперативната **собственост** определя еднотипността на интересите на двете класи на социалистическото общество. Тази еднотипност определя и **общите цели на класите и прослойките при социализма**: 1) строителство на материалните и духовните предпоставки на комунистическото общество; 2) борба срещу империалистическите сили, които се стремят да попречат на това строителство. Разбира се, между общите цели на класите при социализма не на последно място е и осигуряването на възможните най-добри условия за материалния и духовния живот на сегашното поколение. **Народът на НРБ доказва на практика това единство**. Българският народ прие като ръководна идеология за изграждане на обществото единствено научната и истинна теория — марксизма-ленинизма. Единството на нашия народ по главните проблеми на световния революционен процес е безспорен факт, който се признава не само от приятели, но и от врагове.

За да се постигне пълно идейно единство на всички отделни членове на нашето общество, е необходима постоянна, действена, градивна и възпитателна работа. Все още не са изчезнали напълно някои отживелици от миналото. Не е еднаква идеологическата убеденост на всеки гражданин на нашата страна по отношение правотата на творческия марксизъм като ръководство за действие. Някои хора се объркват при трудности в строителството или вследствие недостатъци в организацията на едно или друго звено на стопанския живот и отправят погледи „назад“. За такива хора доказваните от живота икономически и политически преимущества на социализма са най-силният аргумент за промяна в идейната им убеденост в правотата на марксизма.

Историческата перспектива на класовата структура на социалистическото общество

Класовата структура на социалистическото общество е преходна структура. Тя е пътят, по който трябва да се мине за постигане на пълна социална еднородност между хората в условията на победилото комунистическо общество. Не случайно Ленин подчертава, че от гледна точка на ритъма на общочовешката история класите при социализма са вече отмиращи класи.

Социализмът унищожи експлоатацията на човек от човека. Това обаче е само част от неговата историческа мисия. Именно социалистическото общество създава условия за окончателното разрушаване на вековните прегради на класовите различия от всякакъв род. Това се постига както по линията на издигането на класата на трудещите се селяни до социалното положение и психологията на съвременния работник, така и посредством качествено развитие на самата работническа класа.

Пътищата за постепенно изчезване на социалните различия между класите при социализма са многообразни. Ето някои от тях:

Постепенно премахване различията между двете форми на социалистическа собственост. Нашата партия намери пътя за това чрез концентрация и специализация на селскостопанското производство, чрез изграждане на аграрно-промишлени комплекси, държавно-кооперативни сдружения и т. н.

Издигането на селскостопанския труд до разновидност на индустриалния труд. Това от своя страна се осъществява чрез непрестанното насищане на селското стопанство с техника. Сега нашето село има повече от 20 000 комбайна (по данни за 1972 г.) и т. н. Създават се бригади за комплексна механизация. Може да се каже, че трудът на постоянно нарастващия отряд от механизатори на село, в който преобладават младежите, вече се изравнява с труда на работниците в промишлеността.

Създаването на еднакви форми на заплащане на труда в промишлеността и селското стопанство. Перспективата е кооператорът да получава работна заплата както всички останали, заети в другите отрасли на народното стопанство.

Внасяне на промени в образователното равнище на селяните, в техния бит и психика. Разширява се организираната подготовка на селскостопански кадри (в селскостопански техникуми и висши институти), а също така и общото образование на произлизащите от селото. Променя се външният облик на българското село. А вътрешната уредба на средната селска къща по нищо не отстъпва на добре обзаведения градски дом. Българските селяни все повече осъзнават, че тези успехи се дължат на новия социалистически строй. А това вече означава и коренни промени в психиката на селскостопанския производител.

Усъвършенствуване на квалификацията, състава и социалната психика на работническата класа. Появяват се много нови професии, свързани с научно-техническата революция. В работниците все повече укрепва чувството на отговорност към общественото производство, доколкото те все повече се чувствуват стопани на предприятията. Трудолюбието, съзнателната дисциплина, другарството и взаимопомощта се издигат на ново равнище.

В Програмата на БКП е дефинирана кратко и ясно историческата перспектива на класите при социализма: „**Вътрешните изменения в работническата класа, класата на селяните-кооператори и интелигенцията са свързани неделимо с процеса на засилване на тяхното сътрудничество и взаимодействие, на тяхното непрекъснато сближаване.**“

Осъществява се великата историческа цел на работническата класа като класа, призвана да осигури изграждането на безкласово общество.

Въпроси:

1. Какво е значението на класовата структура за определяне характера на даден обществен строй?
2. Каква е историческата мисия на социализма по отношение класовата структура на обществото?
3. Защо единството на класите при социализма е неизмеримо по-силно от разликите, които съществуват между тях?
4. Каква е историческата перспектива на класите при социализма?
5. Какви са пътищата за постепенно намаляване на различията между работниците и селяните?

ЦЕЛ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ПРОИЗВОДСТВО

Капитализъм, социализъм и целта на производството

В капиталистическото общество всяка производствена дейност е подчинена **непосредствено** на една единствена цел — извличането на повече принадена стойност (печалба). Разбира се, в **крайна сметка** капиталистическото производство е предназначено да задоволи някакви човешки потребности, но това не е непосредствената цел на производството. За капиталиста няма съществено значение какви стоки ще произвежда — дрехи, машини, водородни бомби или наркотици — важно е само едно — да се множат неговите богатства.

Всяка стопанска дейност при капитализма е пречупена през призмата на **частнокапиталистическия интерес**. Това е лесно обяснимо за едно общество, в което средствата за производство са в частни ръце.

Обществената собственост върху средствата за производство обективно определя и **коренно различната основна цел** на социалистическото производство. Вече и **непосредствената и крайната цел** на производството е една и съща — **задоволяване всестранните нужди (материални и духовни) на обществото като цяло и на неговите членове**. Велико историческо завоевание на пролетариата е, че при социализма няма една класа, която да живее за сметка на друга. Логиката на социалистическото производство е такава, че обществената собственост върху земята и машините създава условия за **щастлив живот на всички хора — членове на това общество**.

И така **целта на социалистическото производство е коренно различна от целта на капиталистическото**. **Единствената непосредствена и крайна цел на социалистическото производство е създаване на условия за все странио материално задоволяване на хората и тяхното духовно издигане**.

А това означава:

— **все странио развитие на общественото производство на блага, необходими за човешкия живот;**

— **подем на народното благосъстояние, създаване възможност всеки, в зависимост от вложения от него труд, да получава повече и по-хубави стоки;**

— създаване на повече материални условия за културното издигане на хората (училища, библиотеки, концертни зали, кина и пр.), достъпни за всички членове на обществото, и т. н.

Всичко това не може да бъде постигнато изведнаж. Както и всяко друго производство, и социалистическото производство е процес на развитие, в който все по-пълно се осъществяват неговите цели.

Основен икономически закон на социализма

Всяко общество има свой обективен основен икономически закон. Този закон изразява основните връзки, които съществуват в това общество.

При капитализма основният икономически закон изразява същността на това антагонистично общество, а именно, че за да съществува капитализмът, изграден върху частната собственост върху средствата за производство, е безусловно необходима експлоатацията на човек от човека.

Целта на производството — увеличаването на капиталистическото богатство.

Средствата за постигане на тази цел — откритите и прикритите методи на все по-пълно присвояване труда на наемната работна сила от капиталистите.

Основният икономически закон на социализма изразява същността на социалистическия строй — основан на обществена собственост върху средствата за производство и на равноправни отношения между класите.

Целта на производството — все по-пълното задоволяване на материалните и културните нужди на хората.

Средствата за постигане на тази цел — усъвършенстване на обществения труд както по линията на насищането му с машини от всякакъв тип (до най-висши електронно-сметачни машини), така и по линията на подобряване на организацията на труда (в отделното предприятие и в стопанството като цяло).

Основният икономически закон на социализма изисква все по-пълно задоволяване на материалните и културните потребности на трудещите се по пътя на непрекъснатото нарастване и усъвършенстване на производството.

Първо. Основният икономически закон на социализма показва, че във фокуса на нашето общество е „негово величество човекът“, както го нарече Пеньо Пенев. Ако използваме по-нататък думите на поета, „свободните хора на свободния труд“ са тези, които „на труда по закона, под свое владичество“ са събрали радостите от този труд. Производството обслужва всички, а не една класа на собствениците-експлоататори.

Второ. В социалистическото общество подобряването на материалното благосъстояние на хората зависи от развитието на общественото производство. Бързото развитие и усъвършенстване на производството е обективна необходимост за социалистическото общество.

Трето. Единственият начин да се съчетае производството на повече стоки с тяхното разнообразие и качество е всестранното развитие на научно-техническия прогрес. Или въпросът е не само да се разширява производството, но и непрекъснато да се усъвършенствува.

Проявленията на основния икономически закон на социализма в НР България

България наследи от капитализма една крайно изостанала материално-техническа база. За да се осигури производството на предмети за потребление, беше абсолютно необходимо да се изгради тежка промишленост. Затова за определен период от време производството на средства за производство (машиностроене, металургия, основна химическа промишленост, енергетика и т. н.) се развиваше със значително по-бързи темпове, отколкото производството на предмети за потребление. България бе индустриализирана за фантастично кратки срокове. Това историческо достижение имаше голямо значение за разширяване потреблението на нашия народ.

Първата задача на социалистическото общество е в най-кратки срокове да създаде модерна индустрия.

Нашата партия многократно (напр. на Юлския пленум на ЦК на БКП от 1968 г., на Десетия конгрес — 1971 г., на Декемврийския пленум от 1972 г.) е заявявала, че усъвършенстването на икономиката и системата на социалното управление, разгръщането на научно-техническата революция в нашето общество не е

самоцел. Всичко това служи за по-нататъшното подобряване благосъстоянието на народа.

Най-важна предпоставка за нарастване жизненото равнище в едно общество, в което няма експлоататорски класи, е непрекъснатото увеличаване на националния доход. В годините на народната власт националният доход на НРБ се е увеличил около 6 пъти. В условията на социалистическото общество една част от увеличения национален доход отива за развитие на общественото производство. Друга част отива за подобряване благосъстоянието на народа. По данни на Централното статистическо управление при Министерския съвет само за периода 1953—1971 г. реалните доходи на населението са се увеличили 3,1 пъти. Увеличило се е изключително бързо и това потребление, което населението е получило като безплатни услуги от държавата — образованието, здравеопазването, културните мероприятия и мн. др. Само за 1974 г. разходите за тази цел са достигнали над 22% от националния доход. Нито една капиталистическа страна в света не може да се похвали с толкова голям относителен дял на подобни разходи в националния ѝ доход.

Декемврийският пленум на ЦК на БКП от 1972 г. конкретизира решенията на Десетия конгрес на БКП за повишаване жизненото равнище на българския народ. По потребление на материални и духовни ценности към края на 70-те години трудещите се в НРБ ще достигнат равнището на редица развити страни в света.

Лични и обществени интереси при социализма

Във всички общества интересите на отделната личност като правило са израз на съществуващите икономически отношения. Интересите на работника в капиталистическото общество произтичат от неговото положение като член на една експлоатирана класа. Той е заинтересован да свали съществуващия обществен порядък. Интересите на буржоазията са точно противоположни — да опази с всички средства този порядък.

Взаимоотношението между личните и обществените интереси зависи от икономическия строй на обществото. Буржоазното общество, изградено върху частната соб-

ственост, обективно разделя хората. Всеки производител в своята дейност изхожда от личния интерес и е в борба с всички останали. Култивира се егоизмът, обществото се деморализира. Новите икономически отношения при социализма създават обективната база на качествено нова форма на взаимовръзка между личните и обществените интереси. Обществената собственост върху средствата за производство и целта на новото производство обединяват хората, а не ги разединяват.

Личните и обществените интереси при социализма са неразривно свързани помежду си. Всеки член на социалистическото общество (работник, селянин, служещ или интелегент) е максимално заинтересован от бурното развитие на стопанството, от усъвършенствуване на цялата социална система на социализма. Само така могат да се създадат повече материални и културни блага и съответно да се повиши благосъстоянието и културата на хората. От друга страна, обществото като цяло е заинтересовано от всестранното развитие на личността, от задоволяване на нейните пужди и интереси. Само в този случай то може да се развива. Затова именно обществото създава най-благоприятни условия за разцъфтяването и използването на всички сили и способности на личността. Такава е диалектиката между личния и обществения интерес при социализма.

„Грижа за човека чрез грижа за цялото общество и грижа за обществото чрез грижа за отделния човек — ето какво трябва да характеризира и занаяпред работата на нашата партия, нейната многостранна дейност за изграждането на социалистическото общество у нас.“
(Т. Живков, Отчетен доклад на ЦК на БКП пред X конгрес.)

И при социализма отделни личности се опитват да поставят своя личен интерес пред този на обществото. Това е проява на остатъци от миналото в психиката на някои хора. Израз на това са такива явления като: недобросъвестно изпълнение на трудовите задължения, заемање на длъжност, за която даденото лице няма способности, разхищенията и злоупотребите с обществени средства и др. Отделни ръководители на колективи (предприятия, ТКЗС, учреждения) поставят понякога колективния интерес по-високо от този на обществото. Например някой директор се е „запасил“ с дефицитни

суровини повече, отколкото е необходимо за текущото производство в управляваното от него предприятие, а в същото време друго предприятие изпитва остър недостиг на тези суровини. Зад „благополучието“ на първото предприятие се крие сериозна вреда за стопанския живот като цяло.

Възможно е в резултат на някои грешки в стопанската политика да се подценят личните или колективните интереси. Например ако даден висококвалифициран труд не получи съответно трудово възнаграждение, в отделната личност може да се притъпи желанието да повишава образованието и квалификацията си. БКП взема мерки да не се допуска такова положение. Израз на това е напр. решението да се повишат заплатите на младите специалисти, завършили висше и средно образование. Все повече колективите, които работят по-добре, получават и съответно повече средства за културни и социални нужди, за възнаграждение на проявилите се членове на този колектив и т. н.

Хармоничното съчетание на личните, колективните и обществените интереси е висш принцип на социалистическата обществена система. Разцъфтяването на обществото е условие за развитието на личността и колектива. Не по-малко важна е и обратната връзка — разцъфтяването на личността и колектива е абсолютно необходимо условие за развитие на обществото. Всяко нарушение на тези връзки е в противоречие със същността на социализма.

Нашата партия се стреми непрекъснато да развива и усъвършенствува връзките между личния, колективния и обществения интерес в социалистическото ни общество. Идейното издигане на членовете на обществото (свързано с идейно-възпитателната работа на партията) е не по-малко важен лост за преодоляване на различията, които възникват между трите вида интереси. От друга страна, в движението на обществото към комунизма все повече ще играят роля моралните (духовните) стимули на труда (и на първо място необходимостта за човека от творческа деятелност), а не чисто материалните стимули.

Въпроси и задачи:

1. Каква е връзката между икономическия строй на дадено общество и целите на това общество?
2. Какви са коренните различия между основните икономически закони на капитализма и социализма?
3. Направете анализ на стихотворението на Петьо Пенев „Негово величество човекът“. Как в художествена форма в това стихотворение са отразени основният икономически закон на капитализма и основният икономически закон на социализма?
4. Посочете данни и факти, от които да се види проявлението на основния икономически закон на социализма в България (освен посочените в урока).
5. Може ли обществото на този етап от развитието си да задоволи всички материални „желания“ на личността? С какво противоречи това на основната цел на социалистическото производство?
6. Каква е диалектиката на взаимоотношенията между личен и обществен интерес при социализма?

ПЛАНОВЕРНО РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СТОПАНСТВО

От царството на необходимостта към царството на свободата

Хилядолетия наред икономическите закони действували зад гърба на хората, стихийно. Те се проявявали като някаква **външна сила**, налагаща на хората едно или друго поведение. В капиталистическото общество **пазарът** е всемогъщ властелин. С него е свързана съдбата на дребните стокотърговци. От него зависи дейността на капиталиста. Когато на този пазар не се продават стоките, се увеличава безработицата и т. н. Дори и да се опитват да изследват „капризите“ на пазара и да открият някои негови закономерности, капиталистите са безсилни да му въздействуват. Частната собственост върху средствата за производство поражда толкова стопански действия, колкото интереси и воли има в обществото. Това определя и **стихийния характер** на действието на икономическите закони при капитализма въобще.

При социализма икономическите закони също имат **обективен характер**. Те не могат да бъдат отменени или създавани по волята на човека. При новия обществен строй икономическите закони трябва не само да бъдат **опознати**, но е нужно и съобразяване с техните изисква-

ния в интерес на цялото общество. За това е необходимо:

— тези закони да бъдат изучени в тяхната дълбочина;

— да бъде отчитана винаги реалната обстановка, при която те действуват;

— да бъдат изследвани обективните тенденции на развитието им.

С други думи, икономическият живот на обществото да бъде ръководен научно. Това ръководство се осъществява от държавата на трудещите се, която като единен класов механизъм действа с оглед интересите на обществото като цяло и на неговите членове в частност.

Научното ръководство на социалистическото общество е:

1. Процес на опознаване на обективните закони на развитието (вкл. икономическите).

2. Съзнателно организиране на системата на социално-икономическия живот съгласно тези закони.

3. Целенасочено и планомерно осъществяване на измененията в стопанския и обществения живот с цел всеотдашно подобряване условията на човешкия живот.

Енгелс фигуративно описва разликата в действието на икономическите закони при капитализма и социализма, като ги сравнява с разрушителната сила на електричеството в мълнията и укротената мощ на електрическата енергия в служба на човека. Опознаването на обективната реалност и съобразяването на човешките действия с изискванията на икономическите закони при социализма класиците на марксизма нарекоха „скок от царството на необходимостта към свободата“.

Необходимост от планиране и възможност за планиране

За да се произвеждат материални блага, е необходимо да съществува определена пропорционалност между различните отрасли на производството, между отделните части на производството. Примерно не може да бъдат произведени само зърнени храни, без да се произвеждат някакви средства за тяхното по-нататъшно обработване в хляб. Всяка трудова дейност е свързана пряко или косвено с друга дейност. Но във всяко общество е

различен начинът, по който се осъществява тази пропорционалност.

Колкото повече се развиват производителните сили, толкова повече се развиват връзките между отделните производители. Капиталистическото производство придобива все по-обществен характер. Общественото производство става все по-сложно и взаимнообвързано. Това обективно налага необходимостта то да се ръководи от един център. Но пред превръщането на тази необходимост в действителност стоят могъщи бариери. Буржоазната държава не може да принуди пряко частния собственик да насочи своето производство в една или друга област, особено ако това е във временно противоречие с неговите собствени интереси. Затова държавата се опитва чрез някои косвени методи да въздействува частично върху стопанския живот. Няма сила, която да координира цялостно действията на производителите. Общественото производство при капитализма е поле на ожесточена битка между монополите, в която всеки се стреми да отгатне действията на противника и да действува съобразно създадалата се ситуация.

Осъществяването на пропорционалността на производството при капитализма става главно чрез действието на стихийния механизъм на конкуренцията.

В социалистическото общество необходимостта от съзнателно поддържане на пропорционалността на общественото производство за първи път в човешката история се превръща в действителност.

Всяко предприятие в нашето общество е клетка от единния стопански организъм. Средствата за производство са обединени в общонародна собственост. Стопанинът е един, интересите — общи. Следователно основната социална пречка за осъществяването на съзнателна пропорционалност я няма. Обществото целенасочено и планомерно може да изгражда своето настоящо и бъдещо социално-икономическо развитие.

При социализма обективно действува законът за пропорционалното и планомерно развитие на икономиката. „Планомерността — казва Ленин — е постоянна, съзнателно поддържана пропорционалност.“

Дейността, посредством която социалистическото общество, опирайки се на споменатия по-горе обективен

закон и на другите икономически закони, осъществява социално-икономическото развитие, се нарича **планиране**.

Средството, чрез което на научни основи се осъществява пропорционалното развитие, се нарича **план**.

Чрез плана се постига най-изгодното за обществото развитие на производството, повишава се жизненото равнище, развива се вътрешната и външната търговия, осигуряват се условия за разцвет на културата и мн. др. Планирането е едно от най-важните преимущества на социализма пред капитализма. Човек съзнателно и обмислено строи обществото, като при това се стреми да постигне максимална икономия на обществен труд. Няма кризи, безработица и други разхищения на човешки труд. Най-цялостно се използват постиженията на науката. Без планиране напр. би било невъзможно достигането в кратки срокове на такива исторически резултати от нашата страна като индустриализацията и пълното коопериране на селското стопанство.

Главни пропорции в народното стопанство

При социализма всички основни пропорции на общественото производство се **планират** от един център. По този начин се осигуряват машини, суровини и работна сила за постигането на целите на обществото.

Какви са главните видове пропорции, които се поддържат постоянно и съзнателно в социалистическото общество?

Те могат да се разделят на:

Общикономически пропорции (напр. съотношението между производство и потребление, между производство на средства за производство и средства за потребление, между натрупване и потребление и др.).

Междуотраслови пропорции (между селско стопанство и промишленост, промишленост и строителство и т. н.).

Вътрешноотраслови пропорции (съотношението между елементите на производството вътре в отраслите).

Териториално-икономически пропорции (съотношението между икономическото развитие на отделните райони на страната, между това, което те дават на другите райони и получават от тях, и т. н.).

Поради различни причини (недостатъци в планирането, природни бедствия и др.) и при социализма могат да възникнат нарушения в пропорциите на стопанството (т. нар. диспропорции). Но за разлика от капитализма в социалистическото общество диспропорциите се отстраняват по планов път.

Принципи на планирането

Първо. Научен характер на планирането. Всяка планова дейност трябва да се основава на опознаване на обективните закони на общественоеикономическото развитие и предварително изследване на неговите тенденции. Освен това планът се съставя с помощта на научно обосновани и най-модерни методи. В плановете се отразява икономическата политика на партията.

Второ. При планирането се спазва принципът на демократическия централизъм. Демократизмът в планирането означава, че планът се прави при непосредственото участие на творчеството на масите, при активизиране на работническите колективи и цялостно отчитане на техните интереси. Демократизмът в планирането се допълва от централизма. Социалистическата държава определя основните показатели на стопанската дейност и капиталовложенията на отделните предприятия, без да ограничава тяхната творческа самоинициатива и материална заинтересованост.

Социалистическото ръководство на народното стопанство върви по пътя на своето усъвършенстване чрез творческото съчетаване на непрекъснатото разширяване на демократизма на управлението на стопанството с укрепването и усъвършенстването на централизираното ръководство.

Трето. Социалистическото планиране изисква директивност, задължителност на тези показатели, които са залегнали в плана.

Същност на плана

Планирането е сложен и отговорен процес. Отначало обществото преценява какви основни задачи трябва да реши през периода, за който се планира, на какви политически и стопански цели трябва да отговаря планът и т. н.

Заедно с това се изследват тенденциите на икономическото, научно-техническото и социалното развитие. Това се осъществява чрез т. нар. научно прогнозиране (предвиждане). По този начин обществото ще достигне до предварително изяснени по научен път обективни резултати. Съставят се програми за развитие на дадени важни отрасли (енергетика, електроника и др.) и сфери на обществения живот (напр. образованието).

Основна форма на планирането е съставянето на **планове за социално-икономическо развитие**. На своите редовни конгреси Българската комунистическа партия приема предложените за всенародно обсъждане Проектодирективи на петгодишните планове. В Директивите залягат съответно обвързани и обобщени основните показатели за социално-икономическото развитие на страната. След приемането му от Народното събрание планът става закон.

В плановете за социално-икономическото развитие освен икономическите показатели (нарастване и разпределение на националния доход, развитие на отделните отрасли и важни производства и т. н.) се включват и показатели, свързани със социалните процеси и всеотстранното развитие на личността. Такива са например показателите за развитието на образованието, измененията в социалната и професионалната структура на обществото, развитието на материалната база, на културата и мн. др.

Какви основни методи се използват при планирането?

Балансовият метод. Както показва самото му име, това е метод за създаване на необходимото равновесие между всички планови показатели на производството и потреблението. Връзките между десетките отрасли на производството са изключително много и сложни. Тези връзки се отразяват в т. нар. **баланс на междоотрасловите връзки**, който показва как се изменя произ-

водството във всички отрасли на стопанството, ако измени потреблението на едни или други стоки, и много други зависимости. За цялата страна се съставя **ланс на народното стопанство**.

Друг основен метод на планирането е **оптимализацията на плана**. Когато държавните органи съставят плана, те имат предвид множеството негови **варианти**. Избирането на най-подходящия вариант от множеството планови решения наричаме **оптимализация на плана**. Тези дейности се осъществяват с най-съвременни математически методи и с помощта на електронно-изчислителни машини.

Прогнозирането — изходно начало в плановата дейност

Един от етапите на съставянето на плана е **прогнозирането**. Без **научно предвиждане** на измененията в бъдещото научно-техническо, икономическо и социално развитие обществото не може да си постави **обективни конкретните цели** на своето развитие.

В капиталистическите страни през последното десетилетие също се разви **прогнозирането** на научно-техническия прогрес. Монополите се опитват да „предугада“ бъдещите изменения в производителните сили и съответно да настроят производството към тези изменения, за да реализират най-големи печалби.

Но съществува една коренна, принципна **разлика** между прогнозирането при капитализма и социализма. Прогнозата дава описание на **вероятните бъдещи изменения** в производството. Те могат да се осъществяват или не. Но при капитализма обществото не може **съзнателно** да се придвижи към дадени резултати от прогнозата, получени по научен път. Всеки монопол действително със свои средства за постигане определена цел. В резултат на това прогнозата застава като една **външна сила** спрямо обществото, към използването на резултатите на която всеки поотделно се стреми. В резултат на стихийното действие на икономическите сили прогнозата не може **планомерно** да се осъществи.

При социализма обществото прави **изводи** от прогнозата, за да осигури с **управлявани средства** (планирането) реализирането на обективните тенденции. Или с др

думи, обществото се движи **планово** натам, където сочи науката.

Въпроси и задачи:

1. Как действуват икономическите закони при социализма?
2. Защо при социализма планирането е абсолютно необходимо и възможно?
3. Избройте какви народностопански пропорции знаете.
4. Кои отрасли на производството трябва да произведат съответна продукция, за да се построи жилищен блок?
5. Намерете Директивите на седмата петилетка. Какви основни цели и задачи си поставя нашето общество с този план?
6. Знаете ли някакви прогнози относно измененията в науката и техниката до 2000 година? Как ще изменят те производството?

СТОКОВО ПРОИЗВОДСТВО ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Особености на стокото производство при социализма

Стокото производство при социализма е основано върху **обществената собственост** на средствата за производство.

Стоката и при социализма е **връзка** между отделни производители, специализирали се в производството на едни или друг продукт. Отношенията между отделните предприятия (напр. промишлени и търговски) се осъществяват посредством покупко-продажба. По стокосв път се извършва и връзката между селското стопанство и промишлеността и т. н. При сегашното развитие на производителните сили без тази **стокосва връзка** обществото не може успешно да функционира.

Но наличието на **стокосва връзка** между производителите при социализма още не означава, че тази връзка е основна. Основната, **вътрешно-присъща** на обществената собственост връзка между производителите при социализма е **плановата връзка**. Собствеността ги обединява, а не ги разделя. За разлика от капиталистическото стокосво производство, което създава икономическо неравенство — база за експлоатация, социалистическото стокосво производство и неговите механизми се използват за **благо**то на всички трудещи се. В това се състои неговата главна особеност.

И така стоковото производство при социализма се използва планомерно в интерес на обществото. То се използва като ефективно средство за нуждите на хората, а не господствува стихийно върху тях. На него са чужди анархията на производството, стопанските и финансовите кризи и други „спътници“ на капитализма.

При социализма стоковото производство няма всеобхватен характер както в буржоазното общество. Работната сила вече не е стока. Фабриците, мините, електростанциите, обработваемата земя също не са стока и никога не могат да се превърнат в стока. Следователно, докато в капиталистическото общество стоковото производство достига своя апогей, при социализма то има в известна степен ограничено действие. Заедно с усъвършенствуването на стоковите отношения в нашето общество стоковото производство постепенно ще загубва своето значение.

Стойност и ценн при социализма

Всяка стока има своя стойност и потребителна стойност. Стойността на стоката и при социализма е израз на изразходвания за нейното производство среден обществен-необходим труд. И в социалистическото общество законът за стойността играе определена роля и не може да бъде отменен просто така, по желание на хората. Размяната на еквиваленти (спомнете си „Труд в една форма — срещу същото количество труд в друга форма“) продължава да е необходимо условие за заинтересоваността на производителите от своя труд.

Обаче този закон е включен в системата на планомерно организираното стопанство. Така се губи неговата стихийност. Законът за стойността при социализма в никакъв случай няма функцията на стихийен регулатор на производството (както при капитализма). Разпределението на обществения труд и ресурсите в определени пропорции се извършва планово. Обществото съзнателно регулира производството си, съобразявайки се с изискванията на закона за стойността.

Щом при социализма действа законът за стойността, цените на стоките също трябва да се образу-

ват на основата на стойността на стоките. Разбира се, това не означава, че при социализма няма отклонения на цената от стойността. Напротив, тези отклонения се използват от социалистическата държава за планово регулиране на производството. Но всяко необосновано отклонение на дадена цена от стойността може да нанесе вреда на производителите и да накърни тяхната материална заинтересованост.

Цените на стоките при социализма се определят от държавните органи въз основа на:

— **обществено-необходимия труд**, изразходван за тяхното производство, и

— **значението**, което те имат за цялото народно стопанство и обществото.

Така напр. след победата на Деветосептемврийското въстание в България нашата страна тръгна по пътя на усилената индустриализация. За това бяха необходими машини, различни видове суровини и строителни материали. Но тяхното производство и вносът не бяха достатъчни. Ако съществуваше стихийно стоково производство, силното търсене на тези стоки щеше да предизвика фантастично повишаване на техните цени. За това се налагаше държавата да определя ниски цени за тези стоки, да не получава дълги години печалба от тях, докато се изградят основните производства на тежката промишленост.

Социалистическото общество съзнателно и планомерно преразпределяше чрез държавния бюджет стойността от някои други отрасли (напр. селското стопанство и леката промишленост) към тежката промишленост, за да покрие разходите за нейното строителство. Това външно противоречеше на закона за стойността, но не беше в противоречие с целите на социалистическото общество.

Чрез отклонения на цените от стойността може да се стимулира или ограничи потреблението на едни или други стоки. Например редица важни за населението стоки (хляб, някои полезни за здравето храни, детски дрехи и мн. др.) се продават по цени, по-ниски от тяхната стойност. Държавата покрива разликата между стойност и цени за сметка на своя бюджет. Някои луксозни стоки, за които се изразходват скъпи суровини или които се внасят ограничено от чужбина, имат цени,

по-високи от тяхната стойност, за да се постигне плано-
ново равновесие между тяхното търсене и предлагане
и т. н.

Изобщо при социализма не съществува стихийно
колебание на цените около стойността, посредством ко-
ето при капитализма се проявява действието на закона
за стойността. Цените на стоките при социализма (с
изключение тези на свободния кооперативен пазар, кой-
то играе незначителна роля в общия стокооборот) се
определят планово, като се изхожда от тяхната стой-
ност и значението на тези стоки за народното сто-
панство.

При ръководството на народното стопанство (и по-
литиката на цените като част от това ръководство)
правилното използване на закона за стойността има
много важно значение. Цената на стоката е фокус на
противоречия, които при социализма нямат антагони-
стичен характер, но все пак си остават противоречия.
Те движат напред икономиката, съдействуват за пови-
шаване на нейната ефективност. В цените на стоката се
преплитат такива важни проблеми, като материалната
заинтересованост на производителите, подобряването
на тяхната работа и задоволяването на населението и
стопанството със стоки.

Потребителят (независимо дали личността, или об-
ществото) винаги е заинтересован да получи повече,
по-евтини и по-качествени стоки. Производителят (не-
зависимо дали производственият колектив, или отдел-
ният трудещ се) винаги е заинтересован да получи ма-
териално удовлетворение за своя труд. Само при
правилното съчетание на интересите на потребител и
производител общественото производство при социализ-
ма може да върви напред, да се развива и усъвършен-
ствува.

Нашата партия, мъдро ръководейки общественото
производство, изхожда в своята политика от стремежа
за рационално съчетаване на тези интереси. В про-
вежданите от партията и правителството мероприятия
за усъвършенствуване управлението на народното сто-
панство се обръща особено внимание на все по-пълно-
то съчетаване на обществените, личните и колективните
интереси.

Усъвършенствуване на ръководството на народното стопанство

Постоянна грижа на партията и правителството е да подобри и усъвършенствува ръководството на народното стопанство, като се съобразява с изискванията на икономическите закони, вкл. и със закона за стойността. Още Осмият конгрес на БКП постави задачата научно да се обосноват и експериментират нови начини за ръководство на стопанството и обществото. От 1964 г. започна огромен по своите мащаби експеримент на новата система за ръководство на народното стопанство. По-късно Деветият конгрес на БКП и редица пленуми на ЦК на БКП (особено Юлският — 1968 г. и Септемврийският — 1969 г.) внесоха своя научен принос към проблемите за управление на обществото и икономиката. На Десетия конгрес на БКП въз основа на натрупания опит в социалистическото строителство бяха обобщени основните принципи за усъвършенствуване на ръководството на народното стопанство.

След Девети септември България беше изведена от състоянието на следвоенна разруха, осъществи се успешно индустриализацията и преходът от дребното земеделие към едро механизирано социалистическо селско стопанство. Развиха се производителните сили. Новото развитие на производителните сили обаче изискваше и усъвършенствуване на обществената организация на производството.

Това усъвършенствуване върви по линията на две взаимнообусловени при социализма насоки:

Първо. Развитие и усъвършенствуване на самоинициативата на трудещите се, засилване на тяхната материална и морална заинтересованост от производството.

Второ. Издигане ролята и усъвършенствуване на централизираното планиране във всички сфери на живота.

По първата насока основната задача е да се издигне ролята на творческата активност на трудещите се. Вече производствените колективи не се сковават с централно определяне на всички показатели за тяхната дейност. Обществото им посочва само **основните** показатели (обем на продукцията, основни видове на про-

изводството и др.), които те трябва да изпълнят, за да се развива националната икономика.

Планово се използва законът за стойността. Всяко предприятие изгражда и следва да изгражда своята дейност на основата на стопанската сметка, т. е. съпоставянето на разходите с приходите с цел да се увеличи продуктът за обществото. По принцип социалистическото общество вече не може да търпи предприятия, които не са рентабилни. Това означава, че тяхното производство и организация не са на висота. Към тях обществото взема строги мерки. Но, от друга страна, самото общество трябва да създаде условия тези предприятия да станат рентабилни. Опитът показва, че когато цените не осигуряват възможност за увеличаване на трудовото възнаграждение и разширяване на производството, производителите избягват от изпълнението на своите задължения. Затова част от политиката за усъвършенствуването на управлението на стопанството е правилното, научното определение на цените.

Предприятията все повече трябва да изучават нуждите на потребителите и да произвеждат само с оглед на тези нужди. Тук прогнозирането на потребителското търсене играе голяма роля. Производството се свързва по-непосредствено с външния пазар, което е важно условие, за да се повиши неговата ефективност и качество.

По втората, но не по-малко важна насока на усъвършенствуване ръководството на народното стопанство, партията също взема важни мерки. Използват се все по-успешно математическите методи в управлението на икономиката. Развиват се такива съвременни методи, подпомагащи управлението, като прогнозирането и моделирането. Разширява се концентрацията на производството, на селското стопанство и науката, която е безусловно необходима предпоставка за рационално ръководене на производството и получаване на по-добри резултати. Подобрява се организацията на труда във всички звена на стопанския и държавния апарат.

В усвояването на новите методи на ръководство на стопанството и обществото (и особено математическите методи) изключително голяма роля ще изиграе българската младеж.

Умело съчетавайки основните насоки на усъвършенстване управлението на стопанството, Българската комунистическа партия уверено води нашия народ към изграждането на развито социалистическо общество.

Въпроси и задачи:

1. Опишете особеностите на стоковото производство при социализма по примера на българското стопанство.
2. Защо цените при социализма не могат стихийно да се колебаят около стойността? Какви са основните принципи за планово определяне на цените?
3. Какви нови пътища за усъвършенстване ръководството на народното стопанство сочи нашата партия?

СОЦИАЛИЗМЪТ И ОБЩЕСТВЕНИЯТ ПРОГРЕС

Обобщение

В условията на класовите, антагонистични общества развитието на материалната и духовната култура винаги е свързано с експлоатацията на подтиснатите класи. Нещо повече, подтисничеството на слабо развитите народи от експлоататорските класи на по-силно развитите страни е обичайно допълнение към вътрешните класови антагонизми. От Римската империя с нейните „подчинени области“ до империалистическите държави и техните колонии и полуколонии историята ни дава много примери за подобен род развитие на едни за сметка на други. Изобщо прогресът в класовите общества винаги е давал своите плодове главно на едни определени класи и прослойки за сметка на други. „Без антагонизъм няма прогрес — пише К. Маркс. — Такъв е законът, на който се подчинява цивилизацията до наши дни.“

При социализма за първи път в човешката история прогресът се превръща в действителен обществен прогрес. Икономическото и културното развитие (прогрес) на цялото общество тук съпада с растежа на материалното благосъстояние и културния подем на всички трудещи се, членове на обществото. Разширяват се неперестанно възможностите за разцвет, които се разкри-

ват пред отделната личност в процеса на общественото развитие. Обществото за човека и човекът за обществото — такава е диалектиката на обществения прогрес при социализма.

Социалистическото общество изключва възможността за развитие на едни класи за сметка на други, на едни народи за сметка на други. Процесът на поляризация на класите (обособяване на полюси на собственици — експлоататори, и на трудещи се — експлоатирани) е революционно заменен с процес на сближаване на неантагонистични класи (като път към безкласово общество). Разбира се, това е труден, сложен и дълъг процес, но безспорността на неговото осъществяване е заложена и гарантирана от същността на социализма.

Социалистическите производствени отношения и общественият прогрес

Общественият прогрес при социализма е дело на творческия труд на свободни труженици. Условието, при които даден труд се превръща в прогрес за обществото и за човешката личност, са социалистическите производствени отношения.

Първо. Социалистическите производствени отношения дават нов простор за развитието на производителните сили. Обществената собственост върху средствата за производство позволява най-правилно и рационално да се организира производството в национален мащаб. Няма ги бариерите и „личните мотиви“ на частния собственик. Обществото (чрез своите органи) се стреми да развива производителните сили според темпа и насоките на съвременната научно-техническа революция. Усъвършенствува се производството, неговото ръководство. Внедрява се планомерно нова техника, разширява се използването на кибернетиката във всички области на стопанството и управлението.

Второ. Социалистическите производствени отношения дават възможност най-рационално да се използват всички материални и трудови ресурси. Всяка машина или метод на производство, които облекчават труда на хората, повишават неговата производителност и увеличават общественото богатство, се внедряват съобразно

възможностите. Няма търговски или промишлени тайни; между предприятията съществува дух на взаимопомощ. Разбира се, за да се превърне възможността за рационално използване на ресурсите в действителност, е необходима съзнателна, целенасочена дейност и пълно съобразяване с принципите и закономерностите, разкрити от науката на всички степени и звена от общественото производство (цех, предприятие, отрасъл, цялото стопанство).

Трето. Социалистическите производствени отношения определят планомерния характер на прогреса на обществото. Новото общество се формира не стихийно, а в резултат на целеустремената дейност на народните маси. Обществото поставя целите на развитието съобразно изискванията на науката (това, което определяме като прогнозиране) и в съответствие с разполагаемите ресурси, осъществява планомерна дейност по постигане на тези цели. Народът — собственик на средствата за производство, определя своята съдба.

Четвърто. Социалистическите производствени отношения спомагат за значително ускоряване темповете на историческия прогрес. Те не само изискват бързо развитие напред, но и тласкат напред. Ликвидирани са реакционните класи, спъващи прогреса. Създадени са всички условия за привличане към активно участие в историческото творчество на все по-широки маси от народа. Какво по-силно доказателство за ускоряващата роля на новите производствени отношения от това, че в новия календар на социалистическа България за 10 дни се произвежда толкова промишлена продукция, колкото през цялата 1939 година.

Пето. Социалистическите производствени отношения осигуряват равенство на разпределението на богатата в зависимост от трудовия принос на всеки член от обществото. „На всекиго според труда, от всекиго според способностите“ е записано на знамето на социализма. Нещо повече, осигурен е еднакъв достъп на всички членове на обществото до постиженията на културата. Образованието е всеобщодостъпно и безплатно. Социализмът е първата обществена формация, в която на човека се гледа не само като на производител, но и като на личност с нейните културни и обществени интереси.

Главната същност на социализма, пише Ленин, е

„унищожаването на частната собственост върху средствата за производство, преминаването им в обществена собственост и замяна на капиталистическото стоково производство със социалистическа организация на производството на продукти за цялото общество, за осигуряване пълното благосъстояние и свободно, всестранно развитие на всички негови членове“.

България като част от световната социалистическа система постигна огромни успехи в осъществяването на основната цел на социалистическото производство. Колкото и да ѝ е неприятно, буржоазията на Запада е принудена да признае това. Ето какво пише по този повод и американското списание „Нюзуик“: „Опитът на комунистите да превърнат този изостанал селски народ в индустриално общество е отбелязал значителен напредък. Социалистическият строй е премахнал неграмотността, страната е напълно електрифицирана и фактически е налице едно стопанско чудо в България.“

Осъществяването на обществения прогрес при социализма зависи и от това, доколко успешно и как се решават и преодоляват противоречията, присъщи на всяко развитие.

Противоречия при социализма

Както всяко друго общество, така и социализмът не е лишен от противоречия. Без противоречия няма движение напред. Но за разлика от предишните класови общества при социализма противоречията не са между противоположни класи, те не са антагонистически. „Антагонизъм и противоречие — отбелязва кратко и ясно Ленин — съвсем не е все едно. При социализма първото изчезва, второто остава.“

Социализмът е само първа фаза на комунистическото общество. Редица от принципите и целите на комунизма още не могат да бъдат осъществени поради недостатъчното развитие на икономическата база на обществото и някои остатъци от миналото в психиката на неговите членове. Например производството все още не може да задоволи всички потребности от стоки. В зависимост от реда на нуждите се развива производството, за да може да се постигне равновесие между

търсене и предлагане. Чрез развитие и усъвършенствуване на производителните сили ще се стигне до възможностите за материално потребление, заложенни в природата на комунистическата формация. Или пък да вземем противоречието между умствения и физическия труд. Все още това противоречие в някои форми съществува, за което свидетелствува напр. и нежеланието на една част от младежите да работят в селското стопанство. Но в процеса на механизацията и автоматизацията на селскостопанския труд той все повече ще се превръща в разновидност на автоматизирания индустриален труд. Плановото решаване на противоречията е залог за развитието на производството.

Противоречията в социалистическото общество се „раждат“ и в резултат на растежа на производителните сили. Развива се и се усложнява техниката. Едни или други страни на организацията на производството и неговото управление остаряват. Така напр. образуването на крупни стопански обединения или силно концентрирани предприятия изисква и нови форми и методи за организация на производството, на доставките и пласмента. Възниква острата необходимост от внедряването на кибернетични системи в управлението на производството. Налага се по нов начин да се организират връзките между отделните предприятия и стопанството. Типичен пример за планово привеждане в съответствие на производителните сили и организационните производствени отношения в производството са провежданите през последните години в социалистическите страни реформи за усъвършенствуване управлението на пародното стопанство.

Не е изключено при социализма да възникнат противоречия и между общонародните, колективните и личните интереси на трудещите се (подобни случаи разгледахме в урока „Цел на социалистическото производство“). Възникват едни или други трудности и сълъкновения на интереси. Те се решават планово в хода на развитието на обществото, като се съчетават действията за подобряване на организацията с действието на икономическите лостове (на първо място засилване на материалната заинтересованост).

Социализмът не осигурява автоматически преодоляването на всички трудности, решаването на всякакви

противоречия. В социалистическото общество това става планово, съзнателно, при съчетаване на жизнените интереси на всички социални групи. Решаването на противоречията при социализма не води обществото към гибел (да си припомним диалектиката на капиталистическото общество), а към по-нататъшно укрепване на неговото единство. Социализмът открива нови възможности за обществен прогрес.

Изменения в социалната структура

Социализмът като стъпало на обществения прогрес внесе динамични изменения в социалната структура (съотношението между различните класи и обществени групи) на човешкото общество.

Буржоазията като експлоататорска класа беше ликвидирана. Завинаги изчезна социално-икономическата база за нейното съществуване (частната собственост върху средствата за производство). Работническата класа се превърна в главна обществена сила. Коренно се измени нейният бит и култура. Повиши се нейната съзнателност и политическа зрелост. Формира се класата на селяните-кооператори. Възникна социалната група на занаятчиите-кооператори. По своята социална природа и задачи интелигенцията се превърна в социалистическа обществена група, тясно свързана с работническата класа и селяните-кооператори.

При по-нататъшното изграждане на социалистическото общество се увеличават предпоставките за постепенно преодоляване на вътрешно-класовите и между-класовите различия, за създаване на социална еднородност на обществото. В хода на обществения прогрес пред Българската комунистическа партия стоят огромни задачи в тази област:

— да засилва общността на интересите на всички социални класи и групи;

— своевременно да открива и решава възникващите противоречия между тях;

— да развива съзнанието им за постигане на социално-икономическо и идейно единство.

Преодоляването на класово-социалните различия и засилването на общите черти у тружениците на социа-

лизма са две страни на единния процес на постепенно формиране на многостранно развити личности и изграждане на безкласово общество.

ТРУДЪТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Фр. Енгелс нарече труда една от формите на робство. И наистина в класовите антагонистически общества човешкият труд винаги е бил източник на мъки и страдания за подтиснатите класи. При капитализма отчуждението на труда и на неговите резултати в интерес на една експлоататорска класа достигна до нови предели. Измени се формата на присвояване, придобила външния израз на „равноправни“ отношения. Намаля пряката, извъникономическа принуда към труд. Но от това трудът не стана по-хуманен, както твърдят редица икономисти на Запад (теорията за „хуманизацията на труда“). Капиталистът на XX в. не е по-хуманен от капиталиста на XIX век. Сега той извлича с нови, по-фини методи и средства много по-голяма маса принадлеен продукт за себе си.

Социализмът освободи човешкия труд от „вечната“ до това време обреченост — да бъде труд в изгода на други лица. Нещо повече, социализмът (като първа фаза на комунистическото общество) е пътят за превръщане на труда от тежко бреме в духовна необходимост (а не само източник на препитание) за всеки член на обществото.

Характер на труда при социализма

Трудът при социализма е свободен от експлоатация, труд за себе си и труд за обществото на равноправни хора. Това е неговата най-важна нова особеност.

По нов начин става съединяването на средствата за производство с работната сила при социализма. Фабриците, машините и земята не противостоят на работника като чужд нему капитал. Те са обществена или кооперативна собственост. А това означава, че непосредственият производител работи в обществен мащаб със собствени средства за производство. Оттук нататък

по логическа необходимост следва и по-нататъшната фаза — продуктите на трудовите усилия на хората се разпределят на базата на равноправни принципи, на първо място според изразходвания труд и отчасти според потребностите.

Трудът на социалистическите производители е **планово организиран**. Обществото съзнателно, по научно съставен план и пряко включва различните видове индивидуален труд в системата на съвкупния обществен труд. За разлика от капитализма стокопроизводителят при социализма не вижда едва на пазара даден неговият труд е общественополезен. Работната сила предварително се разпределя и използва в съответствие с потребностите. Всичко това се определя от обществената собственост върху средствата за производство. Тя позволява трудът при социализма да придобие **непосредствено обществен характер**. Разбира се, това не се отнася за труда на частните занаятчии при социализма.

Важна особеност на труда при социализма е **всеобщата задължителност и всеобщото право на труд**. Икономическата свобода на личността при социализма се състои в това, че тя е освободена от експлоатация от нея самата зависи да създаде условия за повишаване на своето благосъстояние (и благосъстоянието на обществото) и културното си равнище. Но това съвсем не означава, че човек може да получава блага на готово. Трудовият принос на всеки член от обществото е задължителен, за да може обществото да призна неговото право на потребление. От друга страна, само това общество гарантира на своите членове **право на труд**. В нашата конституция (и в конституциите на другите социалистически страни) това право е тържествено провъзгласено. Самите икономически условия при социализма (и на първо място планомерното развитие) осигуряват на всеки трудещ се реална възможност за приложение на неговия труд. Бързо развиващата се социалистическа икономика изисква включването в трудовия процес на нови висококвалифицирани трудещи се.

Развива се **творческият характер на труда**. Сложните машини и техника в съвременното производство предполагат наличието на нов тип работник. Той все повече изпълнява инженерно-технически функции.

В наше време науката все по-цялостно навлиза в производството. Това поражда необходимостта хората да имат все по-висока квалификация и култура. Бурното съединяване на науката и техниката в условията на съвременната научно-техническа революция превръща все повече трудовия процес в творчески процес.

Разпределението на материалните блага

Начинът на разпределение на продуктите на труда между членовете на обществото се определя от равнището на развитие на производителните сили и от характера на съществуващите производствени отношения.

При социализма разпределението на материалните и културните блага се осъществява в две форми:

- разпределение според количеството и качеството на вложения труд (като основна форма) и
- разпределение чрез обществените фондове за лично потребление (като допълнителна и развиваща се форма).

Съотношението между двете форми на разпределение на предметите за потребление зависи от достигнатото равнище на производителните сили на социалистическото общество.

„На всекиго според труда“

Разпределението на богатата според количеството и качеството на изразходвания труд е икономически закон на социализма. Този закон изразява връзката между създадения продукт, който е обществена собственост, и приноса на всеки член на обществото за икономическото развитие на дадената страна.

Все още социалистическото производство не е достигнало до такава степен, че да може да задоволи всички потребности на хората. Все още някои членове на обществото се стремят да му дадат по-малко, отколкото получават. Ето защо е необходимо строго привеждане в съответствие на трудовия принос на хората с тяхното потребление. В новото общество трудът, а не

наследената и придобитата собственост определя положението на човека в обществената стълбца.

Равни са правата на хората в социалистическото общество, равни са и изискванията те да се трудят, за да получат част от създадения продукт.

Достигнатата степен на развитие на техниката и все още запазените различия между умствения и физическия труд, между квалифицирания и неквалифицирания труд налагат такава форма на организация на разпределението, която: а) да създава материални стимули към труд и б) да подбужда към повишаване на квалификацията. Законът за разпределението според труда е един от най-важните стимули за количествено развитие на социалистическото производство.

Дребнобуржоазните идеолози романтично мечтаят за времето, когато всеки ще получава блага наравно с всички останали, независимо от неговите способности и труд. Това е т. нар. **уравнително разпределение**. Под външната маска на „справедливо разпределение“ уравниловката фактически води до ликвидиране на стимулите към труд, на желанието за повишаване на образованието, културно-техническото равнище и квалификацията. Уравниловката в потреблението обрича общественото производство на застой и пречи за повишаването на жизненото равнище на трудещите се.

Самият закон за разпределение според труда обаче крие възможности за известно **неравенство** в задоволяването на културните и материалните потребности.

Първо. Прилага се еднакво мерило (трудът) към хора с нееднакви възможности.

Второ. Едни работещи членове на обществото са семейни, други не са; едни семейства са многодетни, други нямат деца; в едно семейство има повече неработоспособни хора, в друго по-малко и т. н.

Това означава, че ако се приложи само принципът за разпределение според труда, при еднакво количество и качество на вложения труд трудещият се ще получава еднакво количество материални и културни блага. Но тогава различните семейства или лица ще удовлетворяват в различна степен своите потребности.

Социалистическото общество до голяма степен преодолява това „неравенство“ в потреблението чрез развитието на **обществените фондове за лично потребление**.

Обществени фондове за потребление при социализма

Обществените фондове за потребление са тази част от националния доход, която в парична или натурална форма се разпределя между членовете на обществото за задоволяване на техните индивидуални потребности независимо от трудовия им принос.

Обществени фондове са такива форми на потреблението като: получаване на образование, медицинска помощ, ползуване на библиотеки, гледане на децата в детски домове и градини, помощи на многодетни семейства, безплатни културни мероприятия и ми. др.

Тези фондове се отпускат на населението за сметка на държавни средства (преразпределени чрез бюджета части от националния доход), на професионалните организации (напр. част от стойността на картите за почивка) и други обществени организации. Обществените фондове в действителния смисъл на думата по принцип са напълно безплатни (здравеопазване, образование, библиотеки и т. н.).

През последните 10 години разходите на глава от населението, които са направени в България по линията на обществените фондове, са се увеличили близо 4 пъти. Разбира се, все още обществените фондове за потребление са само допълнение към разпределението според труда. Но те са велика придобивка на социализма. В тях се виждат кълновете на новия, комунистически принцип на разпределение според потребностите.

Обществените фондове за потребление са огромно социално преимущество на социализма пред капитализма. Добре е известно какво означават за бедните и средните семейства тези разходи в буржоазното общество. Затова, когато в световните статистики се говори за успехите на малка България, едни от първите цифри, които се посочват, са данните за здравеопазването и образованието. Съветският икономист академик Струмилин е изчислил, че в СССР всеки 100 рубли, отделени за здравеопазване, дават повече от 200 рубли увеличение на националния доход. Здравето на човека, този най-голям капитал на обществото, е основна грижа на социализма. Същото се отнася и за образова-

нието, културата и другите нужди на човека, задоволявани от обществените фондове.

Материални и духовни стимули за увеличаване на производството

Прякото подчиняване на производството на задачата за все по-пълно удовлетворяване потребностите на трудещите се превръща неизбежно материалната заинтересованост в постоянно действаща движеща сила на обществото. По начало материалните стимули към труд не са нови. И капиталистът може да увеличи заплатата на работника, ако това ще допринесе за интензификацията на производството и съответно до по-голяма печалба. Но при социализма тези стимули добиват ново съдържание. Резултатът от повишената производителност на труда отива пряко или косвено (чрез ново увеличение на производството или развитие на обществените фондове) в интерес на личността и обществото.

Докато материалните стимули към труд не са съвършено нови за социализма, то духовните стимули са типични за него и особено за висшата фаза на комунистическото общество. Такива духовни стимули към труд са напр. обкръжаването с доверие и почит, награждаване с правителствени награди, признаване на новаторството, творческа инициатива и мн. др. Те взаимно се допълват с материалните стимули, на които принадлежи и решаващата роля в развитието на производството.

Духовните стимули ще се развиват все повече в процеса на усъвършенствуването на производителните сили. Постепенно ще се разширяват и усъвършенствуват и формите на разпределение на богатата в зависимост от потребностите на хората.

Работна заплата при социализма. Форми на работната заплата

Работната заплата при социализма представлява изразеният в парична форма дял на работниците и служителите в тази част от националния доход, която се

разпределя между тях в зависимост от количеството и качеството на вложения труд.

Величината на работната заплата при социализма зависи от равнището на производителните сили, от производителността на труда и от създадения национален доход. Равнището на работната заплата зависи и от конкретните икономически и политически задачи, които решава обществото на различните етапи на своето развитие. В отделните отрасли и предприятия работната заплата се диференцира в зависимост от количеството и качеството на труда, тежестта на трудовите условия, народностопанското значение на отрасъла и условията на живот, в района на който се намира дадено предприятие.

Работната заплата при социализма има две основни форми: **сделна работна заплата и повременна работна заплата.**

Сделната работна заплата е в пряка зависимост от **количеството** произведена доброкачествена продукция или от изпълнението на производствените операции. Тя е преобладаваща форма у нас. Разновидност на сделната заплата е **сделно-премиалната работна заплата**, при която основната заплата се допълва от **премия** за изпълнението на определени показатели (напр. икономия, намалена себестойност, качество и т. н.).

Повременната работна заплата се определя в зависимост от изработеното време. Тя се използва там, където трябва да се изпълнят определени функции, независимо от времето за тяхното изпълнение (напр. служителят в народния съвет), или са внедрени автоматизирани линии и технологическият процес е строго регламентиран. Това са такива сфери, където, ако трудещият се ускори своята работа, това няма да се отрази неблагоприятно върху качеството на тази работа. И тук съществува **повременно-премиална** разновидност.

При новата система на ръководство на народното стопанство работната заплата се определя не само в зависимост от индивидуалните резултати от труда, но и от общите крайни икономически резултати на цялото предприятие (обща продукция и печалба). При отлични показатели за работата на предприятието между работниците и ръководителите на предприятието се **разпределят допълнителни премии.**

През последните години в НРБ се развиват т. нар. многофакторни системи на работна заплата — за разлика от еднофакторните системи. Тези системи на работна заплата, които спомагат много за повишаване производителността на труда, се определят от цял комплекс фактори: изработеното време, количеството и качеството на труда, степента на използване на машините, намаляване себестойността, повишаване качеството на продукцията и др.

Въпроси и задачи:

1. Означава ли действително равенство такава система на разпределение, при която всеки получава за своя труд приблизително еднакво количество предметн за потребление? Защо?
2. Опишете как в предприятието, в което работят ваши близки или роднини, се съчетават материалните и духовните стимули за труд.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ВЪЗПРОИЗВОДСТВО

Същност

Общественото възпроизводство при социализма представлява непрекъснат и планомерен процес на развитие на производителните сили и социалистическите производствени отношения, постоянен растеж на материалното производство и умножаване на обществената собственост.

Основният закон на социалистическото производство изисква възпроизводството при социализма да бъде разширено. Обществото не може да престане да произвежда също така, както не може да престане да консумира. Потреблението на материални и духовни ценности от членовете на социалистическото общество непрекъснато се разширява и усъвършенствува. Това означава, че социалистическото производство трябва непрекъснато да се повтаря в нарастващи мащаби, т. е. да бъде разширено възпроизводство.

Причина за непрекъснатото нарастване мащабите на социалистическото производство е и гигантското икономическо съревнование между двете социални системи. Единственият начин социализмът да докаже и потвърди своите преимущества като обществен строй е

той да развива по-динамично своето производство, отколкото капитализма.

Социалистическото възпроизводство се отличава с високите темпове на растеж. Основната предпоставка за това е обществената собственост върху средствата за производство. Колкото по-цялостно членовете на социалистическото общество опознават науката и законите на научно-техническата революция, толкова по-бързо могат да развиват производството.

Социалистическото възпроизводство означава:

— възпроизвеждане в разширен мащаб на **съвкупния обществен продукт**;

— възпроизвеждане в разширен мащаб на работната сила, количествен растеж на населението и увеличаване на неговата материална и духовна култура;

— възпроизвеждане на **производствените отношения**, непрекъснатото им усъвършенствуване и приспособяване към изискванията на бързо развиващите се производителни сили.

Съвкупен обществен продукт

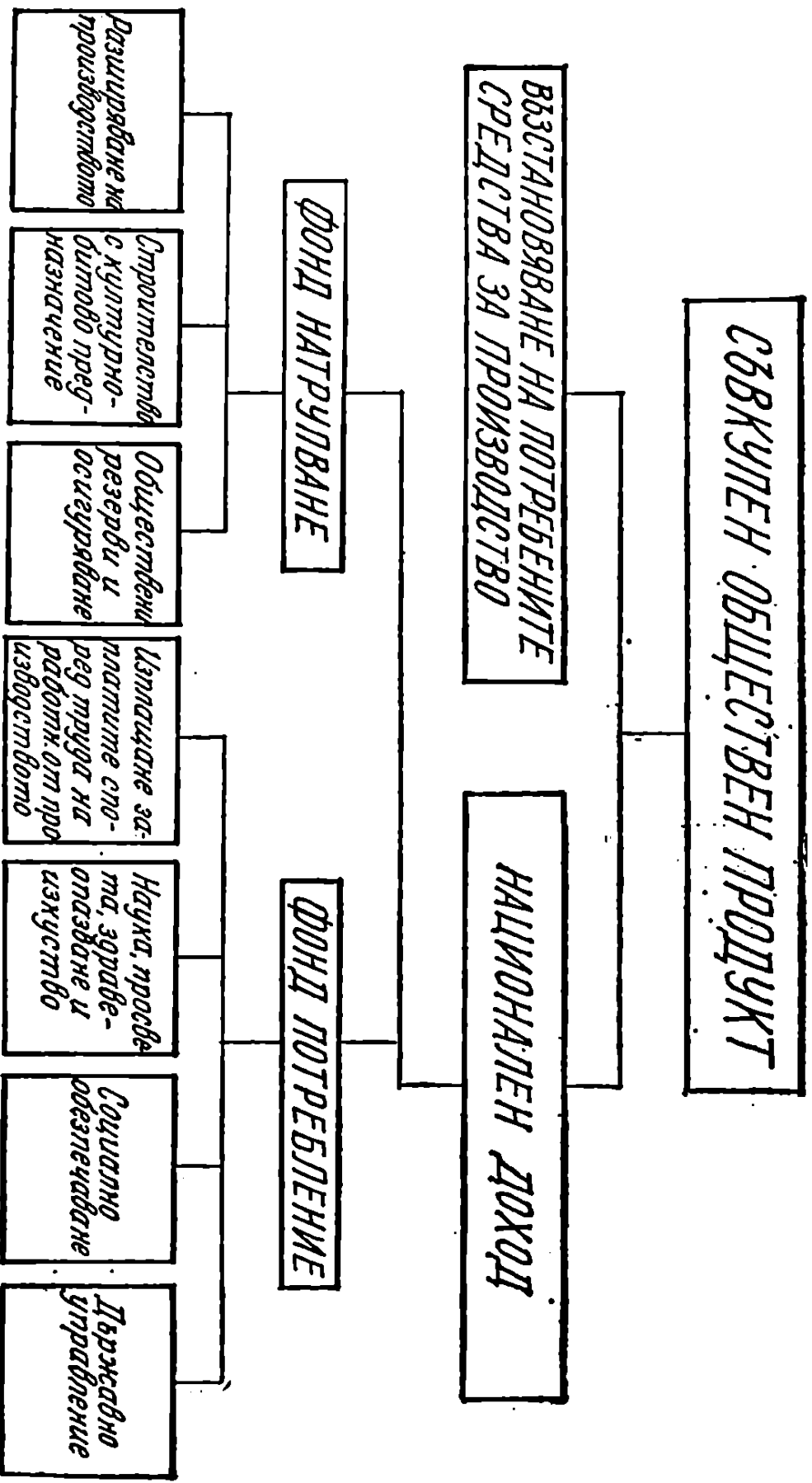
Всеки културен човек трябва да знае и различава три понятия, свързани с възпроизводството: национално богатство, съвкупен обществен продукт и национален доход.

Националното богатство на дадена страна представлява сборът от всички произведени материални блага — собственост на обществото, т. е. средствата на труда, зданията и съоръженията с културно-битово и производствено предназначение, запасите от суровини и материали, а също така и натрупаните предмети за лично потребление.

Частите на националното богатство могат да бъдат общонародна (държавна), кооперативна или лична собственост.

Съвкупният обществен продукт на дадена страна представляват създадените в течение на годината материални блага — средства за производство и предмети за потребление.

Съвкупният обществен продукт се създава само в отраслите на материалното производство: промишле-

Разпределение на съвкупния продукт в социалистическото общество

ността, селското стопанство, транспорта, а също така и в производствените услуги, търговията, общественото хранене и пр., доколкото и в тях се извършват производствени процеси (напр. опаковка на стоките, транспортване, готвене на ястията и т. н.).

Националният доход на една страна представлява онази част от съвкупния обществен продукт — средства за производство и предмети за потребление, която остава, след като се възстановят средствата за производство, употребени за създаването на съвкупния продукт.

Съвкупният обществен продукт се дели (вж. схемата) на две крупни части: първата част е т. нар. **фонд за възстановяване на изразходваните в производството средства за производство**. Например в един завод за цимент се изразходват суровини, различни химикали, електроенергия и т. н. Изхабяват се машини (това е т. нар. амортизация на средствата за производство). Всички те трябва да се възстановят. Да се закупят нови (вече по-съвършени) машини, веднага да се вкарат нови суровини и енергия в производството. Ако сумираме тези средства за всички предприятия в народното стопанство, получава се стойността на **фонда за възстановяване**. В социалистическия възпроизводствен процес непрекъснатото усъвършенствувание качествата на фонда за възстановяване има огромно значение за поддържането на производството на най-съвременно научно-техническо равнище. Това се постига и по пътя на модернизацията и реконструкцията на производствения апарат.

Но за да се осъществи разширено възпроизводство, не е достатъчно само да се възпроизведат и възстановят изхабените средства за производство. Трябва да се разшири производството — да се построят нови заводи, да се внедрят нови машини, да се произведат повече суровини и т. н. Това е тази част от съвкупния обществен продукт, която носи наименованието **фонд за натрупване**. Като към този фонд се прибави и това, което обществото заделя за потребление от неговите членове, се получава вече много пъти споменатата категория **национален доход**. Националният доход е втората съставна част на съвкупния обществен продукт.

Подразделения на общественото производство

От гледна точка на ролята им в производствения процес предметите, влизащи в съвкупния обществен продукт, се разделят на две части.

Първата част обхваща средствата за производство (машини, суровини, спомагателни материали, енергия и др.), които се използват в процеса на производството (производително потребление). Маркс нарече тази част първо подразделение на общественото производство.

Втората част обхваща произведените предмети за потребление, с които се задоволяват нуждите на хората. Това са предмети за индивидуално и обществено потребление (храна, дрехи, битови прибори и мебели, жилища и т. н.). Маркс нарече производството на предмети за потребление второ подразделение на общественото производство.

Между двете подразделения съществуват определени зависимости. Така страна, която с бързи темпове развива своята промишленост и селско стопанство, по необходимост трябва да развива първо подразделение (производство на средства за производство) с по-бързи темпове. Например България за две десетилетия след Девети септември увеличи производството на машини и суровини 59 пъти (в сравнение с 1939 г.), което от своя страна даде възможност производството на предмети за потребление да нарасне повече от 14 пъти.

Когато планират стопанското развитие, държавните органи в социалистическите страни (у нас Държавният комитет за планиране) се съобразяват с пропорциите на социалистическото възпроизводство.

— първо подразделение да нараства с бързи темпове, като осигурява машини и суровини за възстановяване и разширяване на производството на най-модерна техническа основа;

— отраслите на материалното производство да дават достатъчно предмети за потребление, необходими за задоволяване нуждите на населението и натрупване на запаси и мн. др.

Разширеното възпроизводство при социализма се осъществява по планов път.

Въпроси и задачи:

1. Какво се възпроизвежда в процеса на социалистическото възпроизводство?

2. Каква е разликата между национално богатство, съвкупен обществен продукт и национален доход? Каква е съществената връзка между тях?
3. Намерете Отчетния доклад на ЦК на БКП, изнесен от др. Тодор Живков пред Десетия конгрес на БКП. Анализирайте данните за растежа на съвкупния обществен продукт и националния доход в България през петата и шестата петилетки.

НАЦИОНАЛНИЯТ ДОХОД ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Същност

Създадената в мащаба на една страна в течение на една година нова стойност се нарича национален доход. По стойност националният доход се състои от работните заплати на работещите в материалното производство и продукта за обществото. Националният доход може да се изчисли, като от съвкупния обществен продукт извадим стойността на изразходваните за производството средства за производство (машини, суровини, енергия и др.).

По натурална форма националният доход се състои от средства за производство и предмети за потребление.

Няма друга такава важна общоикономическа категория, която да изразява по-сполучливо ефективността на усилията на трудещите се в социалистическото общество за развитие на производството. По-голям национален доход — това означава повече фабрики, повече машини и суровини, повече училища и болници, повече дрехи и телевизори и пр. Увеличаването на националния доход е главният залог за развитие на производството и повишаване на материалното благосъстояние и културното равнище на членовете на обществото.

В това отношение социалистическа България постигна огромни успехи. За годините на шестте петилетки националният доход на НРБ се е увеличил около 5,5 пъти. България е на едно от първите места в света по темпове на нарастване на националния доход. Понастоящем националният доход на глава от населението в България е изпреварил значително средния доход на гражданина на съседните капиталистически страни (Гърция и Турция), по-висок е от дохода на средния гражданин на Испания, Италия и много други страни.

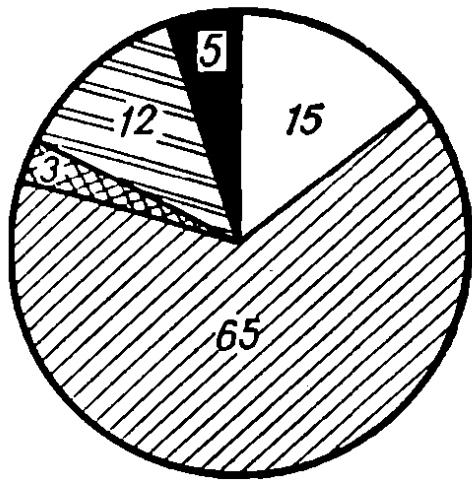
Важен показател за прогресивните изменения в нашето стопанство са отраслите, където се е създавал в миналото и сега националният доход. Докато през 1939 г. 65% от него се е създавал в селското стопанство и само 18% в промишлеността и строителството, то през 1967 г. 54% от националния доход се създава в промишлеността и строителството и 31% в селското стопанство. През 1972 г. 51% от националния доход се създава в промишлеността и 23% в селското стопанство. Това е реален израз на превръщането на България в промишлено-аграрна страна.

Разпределение на националния доход

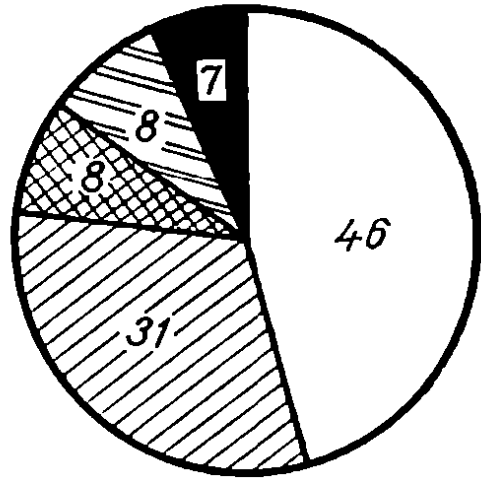
В буржоазното общество разпределението на националния доход е подчинено на закона на капиталистическата експлоатация. Работниците получават под формата на работна заплата една част от това, което са произвели. Другата част се присвоява от непроизводителната класа — капиталистите.

При социализма целият произведен национален доход отива пряко или косвено за подобряване живота на тези, които го създават. Една част от националния доход при неговото **разпределение** постъпва пряко в ръцете на трудещите се под формата на работна заплата. Тя се изразходва за потребление или се влага като спестявания от работниците, селяните и служещите. Другата част, чистият доход на обществото, в крайна сметка пак се изразходва в полза на трудещите се. По различни канали втората част от националния доход отива за разширяване на производството или задоволяване на колективни, културни, образователни и мн. др. нужди.

Съществуват лица или отрасли, без които обществото не може, т. е. те са общественнополезни. Но те не създават национален доход, лежат извън сферата на материалното производство. Такива са лекарите, учителите, държавните служители, респ. здравеопазването, образованието, управлението и т. н. Чрез различни финансови пътища (предимно чрез данъците за държавния бюджет, отчислявани от доходите на социалистическите предприятия) се взимат средства за тези дейно-

1939

1967

 Промисленост

 Селско и горско стопанство

 Строителство

 Търговия

 Други отрасли

Структура на националния доход по отрасли на материалното производство (в проценти)

сти. Осъществява се т. нар. преразпределение на националния доход. Чрез преразпределението се поддържа цялата непроизводствена сфера и държавният апарат с всичките му органи.

Социалистическата държава в съответствие с дългосрочните цели на развитието и конкретните задачи на обществото отделя една част от националния доход за **социалистическо натрупване**, а другата оставя за лично потребление (вкл. чрез обществените фондове за потребление).

Социалистическо натрупване

Социалистическото натрупване е заделянето на част от продукта за **обществото** (принаденият продукт при социализма) за количествено и качествено развитие на производството.

Крайната цел на социалистическото натрупване е развитието на производството, за да се задоволят все-странните нужди на членовете на социалистическото общество.

Различаваме следните форми на социалистическо натрупване:

1. Производствено натрупване (основна форма) — разширяване обема и подобряване качеството на средствата за производство.

2. Прираст на резервите и застрахователните запаси — това са запаси от средствата за производство и предмети за потребление, които ще се използват при непредвидени обстоятелства (стихийни бедствия, диспропорции в резултат на грешки в планирането и др.).

3. Непроизводствено натрупване — разширяване на основните фондове (сгради и други материални ценности) в образованието, здравеопазването и в различните области на духовен живот (читалища, концертни зали, театри и т. н.).

Фондът за натрупване и фондът за потребление се намират в противоречиво единство. Ако се намали единият фонд, може да се увеличи другият, и обратно. Затова, когато определя съотношението между двата фонда, социалистическото общество изхожда винаги от определени критерии, като: необходимостта от повишаване на жизненото равнище, необходимостта от бързо и перспективно развитие на стопанството, международната политическа обстановка и др. Главната цел на социалистическото натрупване е да се издигне икономиката на по-висока степен, да се създадат предпоставки за реално повишаване на жизненото равнище. За разлика от капиталистическото натрупване в хода на планомерното развитие на производството се избягват предпоставките за възникване на безработица, осигурява се реален растеж на работната заплата. Затова съотношението между фонд натрупване и фонд потребление е не само противоречие, а и единство. С развитието на натрупването се увеличават сегашните и бъдещите възможности за потреблението.

У нас около 30% от националния доход отива за натрупване. Отношението $\frac{\text{фонд за натрупване}}{\text{национален доход}}$ се нарича в икономическата литература норма на натрупване.

то. В известни граници тя може да се изменя през отделните години. Но нейната величина винаги е подчинена на целта на социалистическото производство.

Натрупването и потреблението може да се увеличат и при неизменна или намаляваща се норма на натрупването. Това става чрез повишаване ефективността на производството. То означава, че с едни и същи суми, изразходвани за средства за производство и за работна сила, ще се произведе повече национален доход от по-рано. При съвременните условия все повече се ограничават възможностите на нашата страна да привлича в производството нова работна сила. Затова се разчита главно на усъвършенствуването на съществуващата работна сила и наред със строителството на нови обекти и на модернизацията и реконструкцията на производството. Ако неотклонно се повишава производителността на труда, едно и също натрупване ще даде по-голям ефект, ще се произведат повече потребителни стойности.

И така социалистическото натрупване е количественият растеж и качествено усъвършенствуване на производителните сили, осигуряването на съответна заетост и бързо увеличаване на националния доход — източник на материалните и културните ценности за всички членове на обществото. То е абсолютно необходимо условие за нарастването на общественото богатство.

Фактори за нарастване на националния доход

Растежът на националния доход се определя от следните фактори:

а) увеличаване броя на производителните работници в обществото;

б) повишаване на производителността на труда. Това е основният фактор. Така например според Директивите през шестата петилетка над 95% от прираста на националния доход ще бъде получен в резултат на по-високата производителност на труда. Това означава, че производството ще се увеличава главно в резултат на внедряване на нови, по-производителни машини, на по-рационално използване на съществуващите машини и суровините, въвеждане на нови технологии, повишаване квалификацията на работниците и др. Научно-

техническата революция е могъщ ускорител на този процес;

в) подобряване организацията и управлението на общественото производство. При едни и същи машини може да се получи по-голям национален доход, ако връзките между отделните звена на производствените системи (стопанство, отрасли, предприятия) се организират още по-добре и се повиши ефективността на тяхното управление и вътрешна организация.

Обществена производителност на труда

Най-важната категория, свързана с националния доход е обществената производителност на труда. Както подчертава в доклада си пред Националната партийна конференция (март 1974 г.) др. Тодор Живков, растежът на обществената производителност на труда означава растеж на ефективността на народното стопанство като цяло. Тя се изразява чрез нарастването на националния доход, произведен от един работник в материалното производство.

Повишаването на обществената производителност на труда е дело на всички трудещи се в социалистическото общество. Дори ако едно предприятие работи превъзходно (т. е. има висока вътрешна производителност на труда), това още не означава висока обществена производителност. Представете си, че транспортните връзки на това предприятие с другите звена на стопанството са лошо организирани, търговията, плащаща неговата продукция, има задръжки и т. н. Тогава резултатите от дейността на това предприятие от гледна точка на обществото се намаляват, т. е. намалява обществената производителност на труда.

На Националната партийна конференция се подчерта огромното значение на повишаването на обществената производителност на труда за нашата страна в етапа на изграждане на развито социалистическо общество. Не случайно докладът на др. Тодор Живков е под надслов „За висока обществена производителност на труда“. В същия доклад се дадоха основните насоки в борбата за висока обществена производителност: по-нататъшно разгръщане на концентрацията и специали-

защията на производството, всестранно разгръщане на техническия прогрес на световно равнище, рационално и ефективно използване на суровините и енергията, бързо внедряване на научно-техническите постижения в практиката, бърза модернизация и реконструкция на основните фондове и т. н.

Научен подход към проблемите на растежа на националния доход

Актуален въпрос на нашето икономическо развитие сега е най-рационалното използване на техниката и работната сила за постигане на най-добри стопански резултати за обществото. Десетият конгрес на БКП основно анализира този проблем и очерта комплексна програма за преход към нова фаза на развитие на нашата икономика. Основен двигател на това развитие става не физическата сила на работника, която в нашия век вече отива на заден план, а преди всичко огромните възможности, които откриха пред производството техническият прогрес и съвременната наука.

В редица партийни документи проблемът за техническия прогрес стои неизменно на първо място. И сега, както и преди 50 години, си остава в същата сила Лениновата формула, че **главното, решаващото за победата на новия строй — социализма, е непрекъснатото повишаване на производителността на труда.**

Някои от основните линии на прогреса, набелязани в решенията на БКП от последните години, са:

— развитие на концентрацията на производството и работната сила, което ще позволи по-цялостно да се използват изгодите на специализацията и кооперирането на промишлеността;

— развитие на огромни аграрно-промишлени комплекси в селското стопанство (концентрирано селскостопанско производство плюс промишлени предприятия, свързани с него);

— насищане с машини и автоматика на всички сфери на производството;

— внедряване на електронно-изчислителна техника в управлението на производството и обществото;

— подобряване териториалното разположение на

производителните сили;

— развитие на най-модерни отрасли на стопанството като радиоелектрониката, нефтохимията, органическият синтез и др. под.;

— развитие на ефективното участие на България в международното социалистическо разделение на труда;

— рязко подобряване на организацията на социалистическото производство и др.

Научният подход към проблемите на растежа на социалистическото производство е сигурният път към нови висини на нашата страна. Ето защо нашата партия придава такова голямо значение на изучаването и бързото прилагане в практиката на закономерностите на научно-техническата революция. Важно значение за ръководство на стопанството и обществото имат такива методи като прогнозирането и моделирането на икономическите и социалните процеси, на научно-техническия прогрес.

Моделирането на даден икономически процес (например растежа на националния доход) представлява отразяването чрез математическа формула или друг абстрактно-теоретичен модел на основните връзки на този процес. Създаването на модел позволява този процес да се експериментира, т. е. да се види какви ще бъдат резултатите от неговото развитие при едни или други условия (предпоставки). За провеждането на експеримент чрез моделите изключително много допринася внедряването на **електронно-изчислителната техника**. Експерименталната проверка чрез машините е много по-бърза и по-изгодна на обществото, отколкото реалният експеримент. Правилното използване на моделирането позволява да се вземат относително най-точни и бързи решения за практиката. Разбира се, за това спомагат и редица други научни методи.

Въпроси и задачи:

1. Каква категория е националният доход? Опишете разликата между националния доход при социализма и капитализма.
2. В една социалистическа страна са произведени 100 единици съвкупен обществен продукт. От тях 10% отиват за възстановяване на изхабените средства за производство. 70% от националния доход на тази страна отиват за лично и обществено потребление. Изчислете каква е сумата на фонда за натрупване.
3. Какви фактори за повишаване производителността на труда знаете?

СОЦИАЛИСТИЧЕСКА СВЕТОВНА СТОПАНСКА СИСТЕМА

Възникване на системата

До победата на Великата октомврийска социалистическа революция капитализмът беше всеобхватна стопанска и политическа система. Руският пролетариат направи първия пробив в тази система. Върху една шеста част от земната суша възникнаха и се утвърдиха нови социални, политически и икономически отношения.

След Втората световна война социалистическата революция победи и в редица страни на Европа и Азия. Между тях се развиха нови отношения и връзки на братско сътрудничество и взаимопомощ. Възникна световната социалистическа система.

От историческа гледна точка световната социалистическа система е млада система. Нейното укрепване е сложен, многостранен и продължителен процес. По пътя на нейното развитие лежат редица трудности, свързани с тежкото наследство от господството на експлоататорските класи: различия в равнището на икономическото развитие, в историческите традиции и мн. др. Но от друга страна общността на социалистическите народи се изгражда на базата на велики предпоставки и на първо място единността на крайната цел на ръководната класа на обществото — пролетариата, а именно: построяването на комунистическото общество.

Докъм края на 50-те години системата на социалистическите страни укрепваше своите връзки, търсеше най-подходящите пътища за икономическо, политическо, научно-техническо, военно и др. сътрудничество. Бързото развитие на промишленото производство в социалистическите страни през 60-те години създаде трайната икономическа база за укрепване на тяхната стопанска и военна мощ. След победата на социалистическата революция в Куба социализмът проникна и на американския континент.

В резултат на динамичното развитие на производителните сили на социалистическите страни, на големите структурни изменения в сферата на производството и потреблението, на бурното разгръщане на научно-техническата революция, а също така и на укрепването и задълбочаването на връзките и братското сътрудниче-

ство между социалистическите страни и нарастването на техния международен авторитет социалистическата световна система се превърна в решаваща сила на съвременността, в най-важен фактор на човешкия прогрес

Същност на системата

Природата на световната социалистическа система обусловена от еднотипността на редица обективни условия в социалистическите страни.

Еднотипна икономическа основа — обществена собственост върху средствата за производство, липса на разединяващите бариери на частната собственост.

Еднотипен държавен строй — власт на трудещите се класи начело с работническата класа.

Единна идеология — марксизмът-ленинизмът — теория, доказана на практика от революционните борби на пролетариата.

Общи интереси — защита на революционните завоевания и националната независимост от посегателствата на империализма.

Обща крайна цел — построяването на комунистическото общество в целия свят.

В раздела „Капиталистическият начин на производство“ видяхме, че световната система на капиталистическите страни е раздирана от постоянни противоречия. Буржоазията от една държава е в жестока конкурентна схватка с буржоазията от другите капиталистически страни. Една нация експлоатира друга, по-слабо развита в икономическо отношение. „На стария свят на националната затвореност — писа В. И. Ленин — работниците противопоставят новия свят на единството на трудещите се от всички нации, в който няма място нито за една привилегия, нито за най-малкото подтисничество на човек от човека.“ Основен принцип на изграждането на взаимоотношенията между социалистическите страни е принципът на пролетарския интернационализъм и братската взаимопомощ.

И така, световната социалистическа система е социална, икономическа и политическа общност на равноправни, независими народи, които вървят по пътя на из

граждането на социализма и комунизма, обединени от общи интереси и цели и свързани с тесните връзки на международната социалистическа солидарност.

Международно социалистическо разделение на труда

Развитието на производителните сили налага все по-голямо задълбочаване на международното разделение на труда. Една страна, колкото и развита икономически да е тя, не може да произвежда сама всички необходими и постоянно увеличаващи се по вид и количество предмети за потребление и средства за производство.

На второ място, съвременното едро машинно производство може да е високоефективно само ако произвежда стоки в голям мащаб. А за това е нужен огромен пазар. Така напр. България е известна с най-голямото предприятие в Европа за производство на електрокари и електротелфери. Ако то трябваше да продава своята продукция на вътрешния пазар, производството би трябвало да спре още на втората седмица. Или пък заводите „Шкода“ в Чехословакия — тяхното огромно производство е немислимо без наличието на външен пазар. Международната специализация на производството е абсолютно необходимо условие за развитието на съвременните производителни сили.

На трето място, природните богатства и енергийните и трудови ресурси са неравномерно разпределени в различните страни. Една страна е богата на полезни изкопаеми, друга — бедна, една разполага с повече нефт, а в друга са налице само нискокалорични каменни въглища, в една страна гъстотата на населението е голяма, в друга — малка, в една страна природните условия са благоприятни за развитието на земеделието, в друга — не и т. н. За да се оползотворят рационално тези ресурси, са необходими много средства и международно сътрудничество, специализация и коопериране на производството.

На четвърто място, крупните проблеми на научно-техническата революция вече могат да бъдат решавани само с творческите усилия на няколко нации (пример за това е обединеният институт за ядрени изследвания в Дубна) и т. н.

Все повече националните икономики на отделните страни стават взаимозависими и обвързани помежду си. В социалистическата световна система международното разделение на труда е от нов тип. То изключва дискриминацията, експлоатацията на едни страни от други, конкурентната борба и другите характерни черти, присъщи на капиталистическото международно разделение на труда.

При социализма международното разделение на труда се осъществява на планова основа. Включвайки в своите планове изискванията за специализация и коопериране на производството и научните изследвания, отделните социалистически страни изхождат както от своите интереси, така и от интересите на системата като цяло. Това се осъществява на базата на принципа на взаимната изгода и другарската взаимопомощ.

Форми на икономическо сътрудничество между социалистическите страни

Сътрудничеството между страните на световната социалистическа система се осъществява в следните форми:

Външна търговия. Това е първата развила се форма на икономическо сътрудничество. Тя непрекъснато се развива и усъвършенствува. Взаимната търговия на социалистическите страни представлява около 60% от целия им стокообмен (за България този процент е по-висок — 75%).

Научно-техническо сътрудничество. То се осъществява в три направления: обмен на научно-техническа документация, международна специализация на научните изследвания и съвместни (координирани) изследвания. Изграждат се общи институти за научни изследвания, между академиите на науките на социалистическите страни се сключват договори за координирани научни разработки, организират се съвместни лаборатории и т. н. Само Съветският съюз е предоставил на България над 20 000 комплекта научно-техническа документация.

Производствено коопериране. То се осъществява във формата на доставки на машини и цели заводи, съвместно строителство на стопански обекти и съвмест-

на разработката на природни ресурси. Така напр. бяха изградени нефтопроводът „Дружба“ и единната енергийна система „Мир“, които преминават през територията на редица страни, функционират по общ международен режим и се ръководят колективно.

Подготовка на научни, технически и други квалифицирани кадри. В социалистическите страни взаимно се подготвят много студенти, защитават се докторски и кандидатски дисертации, специализират се представители на научно-техническата интелигенция (инженери, икономисти, агрономи и др.) и т. н. Най-много кадри за социалистическите страни се подготвят в Съветския съюз.

Кредитни и валутно-финансови отношения. Социалистическите страни се подпомагат взаимно при предоставянето на кредити и се улесняват в международните плащания. Голяма част от тях участвуват в двете банки на световната социалистическа система — Международната банка за икономическо сътрудничество и Международната инвестиционна банка (и двете със седалище — Москва).

Социалистически международни икономически организации. Съществуват множество двустранни и многостранни организации и съвместни фирми на социалистическите страни: в областта на транспорта и съобщенията (като напр. Организацията за сътрудничество в областта на железопътния транспорт), в областта на машиностроенето (като напр. българо-унгарското дружество „Интрансмаш“) и др. Най-висшата си форма обаче социалистическата интеграция получава в развитието на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

Социалистическа интеграция. Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ)

В приетата на XXV сесия на СИВ „Комплексна програма“ се дава следната научна характеристика на социалистическата интеграция: „Съзнателно и планомерно регулиран от комунистическите и работническите партии и правителства на страните, членки на СИВ, процес на международно социалистическо разделение на труда, на сближаване на техните икономики и формиране на съв-

ременна и високоефективна структура на националните икономики, на постепенно сближаване и изравняване на равнищата на тяхното икономическо развитие, на формиране на дълбоки, устойчиви връзки в основните отрасли на икономиката, науката и техниката, на разширяване и укрепване на международния пазар на тези страни.“

Организацията за икономическо сътрудничество на социалистическите страни беше образувана още през 1949 година. Учредители на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) са: Съветският съюз, България, ГДР, Полша, Румъния, Унгария, Чехословакия и Албания. По-късно към СИВ се присъедини и Монголия. От няколко години има сключени съглашения между СИВ и Югославия. Като наблюдатели към СИВ участват и други социалистически страни.

Основни принципи на сътрудничество на страните от СИВ са:

- а) социалистически интернационализъм;
- б) зачитане на държавния суверенитет, независимостта и националните интереси;
- в) ненамеса във вътрешните работи;
- г) пълно равноправие;
- д) взаимна изгода и другарска взаимопомощ.

Органи на СИВ са: Сесия на СИВ (събира се регулярно и взема решения по основните въпроси), Изпълнителен комитет (с бюро към него), Секретариат (основен административен орган със седалище — Москва), постоянни отраслови и други комисии, работни групи и др.

СИВ е международна организация, в която решенията се вземат на основата на пълно равноправие. Във всички органи на СИВ страните-членки (за разлика от страните-членки на западноевропейския „Общ пазар“) имат равен глас. Така напр. при вземане на решения по всякакви въпроси България и Съветският съюз имат равни гласове, независимо от това, че първата има 2,8%, а втората — 70% от промишления потенциал на общността.

Съветът за икономическа взаимопомощ съдейства за задълбочаване и усъвършенствуване на икономическото и научно-техническото сътрудничество чрез: многогостранни консултации по основните въпроси на ико-

помическата политика, планомерно разширяване на международната специализация и коопериране в областта на производството, науката и техниката, разширяване на търговията и т. н. Особено важно значение придобива през последните години координацията на народностопанските планове на страните — членки на СИВ.

Страните от СИВ вървят уверено по пътя на своя стопански и социален възход. През последните двадесет и пет години промишленото производство на тези страни се увеличи 8 пъти, докато в развитите капиталистически страни то се е увеличило едва 3 пъти. В страните от СИВ творят една трета от научните работници в света.

В страните — членки на СИВ живее десет процента от населението на света; но в тях се произвежда една четвърт от световния национален доход и една трета от световното промишлено производство.

Ролята на социалистическата интеграция за социално-икономическото развитие на България

Участието на България в социалистическата интеграция е важен залог за изграждането на комунизма в нашата страна. Задълбочаването на връзките и научно-техническото сътрудничество със социалистическите страни се оказва жизнено необходимо за стопанството на България. Особено важно е все по-тясното свързване на нашата икономика с икономиката на Съветския съюз.

България е страна бедна на суровини и енергийни източници. С внос от СССР и от другите социалистически страни ние задоволяваме от 60 до 100 на сто от нуждите си от нефт, сяра, фосфати, калиеви торове, дървесина, целулоза, кокс, желязна руда, памук и мн. др.

С братската помощ на СССР у нас се изградиха и се изграждат основните мощности на нашата енергетика, черната и цветна металургия, машиностроенето, химическата промишленост и др. С помощта на страните от СИВ се изградиха гигантите на шестата петилетка — стан 1700 към МК Кремиковци, химическият комбинат в Свищов, атомната електроцентрала в Козлодуй, енергийният комплекс „Бобов дол“, електротелферните заводи в Лом и София и мн. др.

България активно участва в международната специализация на производството на такъв изключително важен отрасъл като машиностроенето, основа на автоматизацията и механизацията. Социалистическата интеграция е най-важният стимул за развитие на нашето машиностроене. Преди 9. IX. 1944 г. ние внасяхме всички необходими машини. Сега България е световно известен износител на електрокари и електротелфери (задоволява 98% от нуждите на СИВ), на електронни устройства, селскостопански машини, машини за хранително-вкусовата и текстилната промишленост и мн. др. В рамките на СИВ нашата страна се е специализирала в производството на около 250 видове и типове машиностроителна продукция.

Социалистическата интеграция е гигантски ускорител на социално-икономическото развитие на нашата страна.

Въпроси и задачи:

1. Опишете подробно възникването на световната социалистическа система (по страни и години).
2. Каква е коренната разлика между Съвета за икономическа взаимопомощ и Европейската икономическа общност? Опишете разликата по цели, принципи, органи и т. н.
3. Как се съчетават националните и интернационалните интереси в процеса на социалистическата интеграция?
(За подготовката на този урок може да се използва „Комплексна програма за по-нататъшно задълбочаване на сътрудничеството и за развитие на социалистическата икономическа интеграция на страните — членки на СИВ“, С., 1972, Партиздат.)

РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Семинар

1. Развитие на обществото е сложен и противоречив процес. В своя логически ход човешкото общество преминава през различни обществено-икономически формации. Всяка формация преминава на свой ред през различни фази, различни етапи и стадии на развитие. Така напр. капитализмът премина през манифактурния стадий, стадия на машинното производство и т. н. Развитие се империализмът като най-нова фаза на капитализма

вътре в него се оформи етапът на държавно-монополистическия капитализъм. Класиците на марксизма-ленинизма доказаха, че и строителството на социализма е исторически процес на формиране и развитие на нова обществена система. Тя не се създава изведнаж, с един замах.

2. Социализмът като първа фаза на комунистическото общество преминава от по-низши към по-висши етапи на своето развитие. Характерна черта на възникването на социализма е, че новите социалистически производствени отношения започват да се развиват едва след завоюването на политическата власт от пролетариата. Историческият опит показва, че през преходния период се води борба между капитализма и постепенно изграждащия се социализъм. Но през този период не може да се построи изцяло материално-техническата база на новото общество. В съзнанието на хората не могат да се изменят всички наслоения от буржоазния строй. Преходният период не е достатъчен да се формира изцяло новият човек, способен да изгражда втората фаза на комунистическата формация.

Следователно след преходния период от капитализма към социализма обществото не е изградило още нито обективните, нито субективните предпоставки за преход към действителното комунистическо общество. В процеса на строителството на социализма е нужно социализмът да се развива до този най-висок етап, който Ленин нарече „развито социалистическо общество“.

3. Какво представлява развитото (зрялото) социалистическо общество? Това е определен период от време, през който се доизгражда материално-техническата база на социализма, усъвършенствуват се социалистическите производствени отношения, обогатява се духовната култура, повишава се благосъстоянието на народа, личността се развива многостранно.

Развитото социалистическо общество е най-високият и завършващ етап в развитието на социализма като първа фаза на комунистическата формация. С построяването на зрялото социалистическо общество завършва социалистическата фаза на комунистическия обществен строй. Следователно развитото социалистическо общество е исторически необходим, закономерен етап от прехода от капитализма към комунизма. От не-

го се преминава към висшата фаза на комунистическото общество.

4. На какъв етап от развитието на социализма се намира сега НР България? В резултат на задълбочен анализ на нашето развитие Българската комунистическа партия на своя X конгрес стигна до извода: В България напълно победиха социалистическите производствени отношения, извършиха се качествени и количествени изменения в цялостната система на обществения живот. България навлезе в нов етап на развитие — етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

5. Предпоставки за изграждане на развито социалистическо общество в България.

а) Абсолютно господство на социалистическите производствени отношения в града и селото. В България е формирана единна социална база за развитие на цялото общество.

б) Сравнително висока степен в развитието на производителните сили. Развита е модерна промишленост, оформи се квалифициран отряд на работническата класа и научно-техническата интелигенция, способни да решават проблемите на научно-техническата революция.

в) Нова, коренно различна от капитализма социално-класова структура на обществото. Укрепна идейно-политическото и морално единство на нашия народ.

г) Пълно господство на социалистическата политическа и идеологическа надстройка. Нашата държава играе огромна роля в изграждането на новото общество. Марксистко-ленинската идеология се превърна в основа за цялостния духовен живот у нас.

д) Укрепнала световна социалистическа система. Установиха се нови взаимоотношения между страните от социалистическата общност — отношения на братска взаимопомощ. Развива се социалистическата интеграция.

6. Програмата на БКП за изграждане на развито социалистическо общество. Десетият конгрес на БКП постави като непосредствена историческа задача пред българския народ изграждането на развито социалистическо общество.

Какви са основните задачи на партията при ръководството и осъществяването на тази историческа повеля?

а) В областта на производителните сили. Да се из-

веде социализмът на челни позиции в научно-техническата революция. Производителността на труда рязко да се повиши в резултат на:

— комплексна механизация на производствените процеси;

— широка автоматизация и кибернетизация на всички сфери на стопанския живот;

— създаване на автоматизирани системи за управление на икономиката;

— най-рационална концентрация и специализация на производството;

— все по-пълно и ефективно използване на най-новите открития на науката и техниката;

— разширяване на интеграцията на нашата страна с другите социалистически страни.

Постигнатата висока производителност на труда ще даде възможност за по-пълно задоволяване на материалните и духовните потребности на хората.

б) В областта на производствените отношения. Социалистическите производствени отношения да се развият до пълна зрелост. В резултат на сложни качествени и количествени изменения в държавната и кооперативната собственост, те все по-плътно да се сближават. Да се разгърне още повече процесът на тяхното постепенно сливане в единна общонародна собственост. Да се развие социалистическият принцип за разпределение според труда, като същевременно се разшири и усъвършенствува разпределението чрез обществените фондове за потребление.

в) В областта на развитието на социалната структура. При социализма бързо се сближават класите и социалните групи. В резултат на измененията в нашето общество, по своята социална структура България да застане пред прага на социалната еднородност.

г) В областта на комунистическото възпитание на трудещите се. Първостепенна грижа на партията е възпитанието на идейно убедени, морално устойчиви, физически калени, общественно активни личности с високо съзнание за дълг и отговорност пред социалистическото общество. Личността по своята вътрешна убеденост да отговаря на изискванията на принципите на комунистическата общественно-икономическа формация.

д) В областта на образованието, науката и культу-

рата. Да се съдействува за все по-цялостно изграждане на всестранно развита личност — с дълбоки познания по своята специалност и широка обща култура. Научните изследвания да се издигнат до световното равнище. Образованието, науката и културата да съдействуват за цялостното разгръщане на научно-техническата революция у нас.

(За подготовка на точки 1—6 от тезисите за семинара да се използват: „Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред X конгрес на Партията“, изнесен от другаря Тодор Живков, и „Програма на Българската комунистическа партия“, приета на Десетия конгрес на БКП, в сборника „Десети конгрес на Българската комунистическа партия“, стенографски протокол, Партиздат, С., 1971 г.)

7. Икономически предимства на социалистическия строй. Социализмът като обществено-икономическа система се разви и укрепна за кратък исторически период. Независимо от стопанските трудности и войните, икономическите и политическите затруднения, които създаваше и създава световният империализъм, страните от световната социалистическа система уверено крачат по пътя на социалния прогрес. Самата икономическа организация на социалистическото общество му дава огромни преимущества пред капиталистическото. Тези преимущества позволяват с пълно основание да повторим научното предвиждане на класиците на марксизма-ленинизма — в борбата между двете обществени системи победата ще бъде на страната на социализма и комунизма.

Основните икономически преимущества на социализма се коренят в системата на производството и производствените отношения.

а) социализмът ражда нови стимули за развитието на производството. Трудът на работника е освободен от експлоатация, превърнал се е в труд за себе си и за цялото общество. Създава се колективна заинтересованост на трудещите се от резултатите на труда. Жестоката конкуренция между производителите е заменена с отношения на взаимопомощ, другарство и съревнование;

б) обществената собственост върху средствата за производство създава условия за комплексно развитие

на всички отрасли и рационално използване на природните ресурси и работната сила. Социалистическата стопанска система изключва икономическите кризи, анархията на производството, безработицата;

в) велико преимущество на социализма е планомерността на социално-икономическия прогрес. Обществото съзнателно и целенасочено върви към своето бъдеще;

г) социалистическите производствени отношения откриват благоприятни възможности за приложението на науката и техниката в производството. Науката се ръководи от един център, а тясното сътрудничество между науката и практиката ускорява научно-техническия прогрес. Не съществуват „ограничителните сили“ на търговската и промишлената тайна.

Днес страните на СИВ произвеждат около два пъти повече промишлена продукция отколкото страните от Общия пазар. По темпове на производството социалистическите страни превъзхождат и най-развитите в промишлено отношение капиталистически държави. Така например, през 1973 г. в страните-членки на СИВ бе произведена промишлена продукция 16 пъти повече, отколкото е била произведена на същата територия през 1937 г., а в капиталистическите страни — само 5,4 пъти.

8. Социализмът създаде обективни условия за ускоряване на общественно-икономическия прогрес. Просторът, даден на развитието на производителните сили и творческата активност на хората, доведе до изключително ускоряване на прогреса. Това, което стари промишлени държави постигнаха за столетия, социализмът изгради за няколко десетилетия. Само за 30 години промишленото производство на НРБ се увеличи 32 пъти. Разбира се, превръщането на обективните условия за ускореното развитие на производството в действителност зависи преди всичко от субективния фактор — хората, управляващи това производство, и на първо място от способността им да използват постиженията на науката в управлението на стопанството.

9. Огромни са преимуществата на социализма в процеса на разпределението. Ликвидирани са експлоататорските класи, присвояващи големи части от обществения продукт. Разпределението на богатата се осъществява въз основа на действителния трудов принос на

всеки член на обществото. Чрез обществените фондове за потребление отчасти е поставено началото на новия комунистически принцип на разпределение — според потребностите. Над 20% от националния доход у нас се връща към населението под формата на обществени фондове. Разпределението на националния доход в социалистическото общество се извършва в интерес на трудещите се, което позволява да се съчетаят по-високите отколкото при капитализма темпове на натрупването с постоянния растеж на благосъстоянието на трудещите се.

10. Извърши се революция в потреблението на членовете на социалистическото общество. Изчезнаха социалните полюси на икономическо неравенство, трайно и системно се повишава реалната работна заплата на трудещите се. В България през 1941 г. средната реална работна заплата бе само 50% от приетия в света екзистенц-минимум (минималното равнище на средствата, необходими за нормален живот на човека). Само между 1953—1971 г. реалните доходи на цялото население в НРБ се увеличиха 3,1 пъти. Измени се структурата на потреблението. Все повече в разходите за стоки, правени от семействата, расте относителният дял на висококалоричните храни (месо, яйца, захар и т. н.) и на предметите за дълготрайно потребление (телевизори, хладилници, леки коли и пр.).

През 1975 г. на всеки 100 семейства в нашата страна се падат 104 радиоапарата, 64 телевизора, 58 хладилника, 13 леки коли и т. н.

11. Социализмът остави далеч зад себе си капитализма по отношение на грижите за развитие на личността. Осъществи се действителна културна революция. Изпълни се мечтата на поколенията за безплатно образование във всички степени. Сега огромна част от народа се учи. България е на трето място в света по броя на студенти на хиляда души от населението.

12. За развитието на личността съдействува разширяването на икономическата основа за осъществяване на действителна демокрация. Буржоазната „демокрация“, даваща право на експлоатация на човек от човека, бе революционно заменена от действително равноправни отношения на хората към средствата за произ-

водство. Всеки на еднаква основа дава своя труд и получава материални блага и права от обществото.

13. Коренно различно е икономическото положение на младежта в двете социални системи — капитализма и социализма. Преди всичко при капитализма младежта е силно класово разслоена. Една част, произлизаща от буржоазията, не е задължена да се грижи за утрешния ден. Тя тъне в излишество. Пълната липса на идеи я хвърля в различни проявления на криза (наркомания, порнография, аполитичност и т. н.). Истинско социално престъпление обаче се извършва над работническата младеж от страна на капитала. На явната дискриминация на младежкия труд при капитализма социализмът противопостави равното право на труд и заплащане. Средно младежният труд в развитите капиталистически страни се заплаща 30—40% по-ниско от труда на възрастните. Капитализмът не може да осигури работа за всички млади хора. Всеки трети безработен в САЩ е младеж. Младежите са първите, които биват изхвърляни от предприятията по време на стопански затруднения или криза.

Силни са политическите ограничения за младежта на Запад. Едва през 1970 г. в Сената на САЩ бе представен законопроект, според който възрастовата граница на избирателите се намалява от 21 на 18 години. Само 5—6 % от студентите в Западна Европа и САЩ са деца на трудещи се работници и селяни, което показва класовия характер на образованието при капитализма. Социализмът противопостави достъпното за всички, безплатно образование. Капиталът се стреми да създаде от младежта аполитичен производител на принадлежна стойност. Социализмът гледа на нея като на строител на бъдещото общество. Със своето отношение към огромната част от младежта на Запад буржоазията подкопава устоите на своето бъдеще.

(За развиване и изучаване на точка 13 от тезисите за семинара може да се използва брошурата „Два свята — два подхода към младежта“, изд. „Нар. младеж“, С., 1969 г.)

* * *

Превъзходството на социализма над капитализма е доказано от опита, практиката и борбата във всички

сфери на обществения живот — икономиката, политиката, културата. Капитализмът има многовековен опит, той е натрупал огромни богатства, създал е многочислени кадри, трайно е насадил в съзнанието на хората буржоазните нрави. Социализмът е още сравнително млад. Той трябваше да върви по неизвестна на историята пътека, да търси нови форми на организация на икономическия, политическия и културния живот. Той трябваше тепърва да създава свои кадри, преодолявайки ожесточената съпротива на капиталистическия свят. Ако в тези условия социализмът не само устоя на двубоя, но и укрепна, превърна се в сила, все повече определяща развитието на човечеството, то това е най-яркото доказателство за историческите преимущества на нашия строй.

ВИСША ФАЗА НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

ОСНОВНИ ЧЕРТИ НА КОМУНИЗМА

Когато Маркс и Енгелс написаха „Манифест на комунистическата партия“ дори самата идея за комунизма беше „призрак“, който „броди из Европа“ и плаши буржоазията. Сега тази идея се превърна в практика. Най-светлите умове на човечеството мечтаеха за хармонично и щастливо общество, освободено от кървавите конфликти и социалното неравенство, от подтисничеството и експлоатацията. Днес прекрасната мечта се претворява в живота в резултат на борбата и неуморния труд на народите от страните, тръгнали по пътя на социализма и комунизма.

Комунизмът — неизбежен резултат на общественото развитие

Столетия наред светът е разтърсван от бунтове, въстания, революции, падали са империи и строеве. Но на смяна на една експлоататорска класа е идвала друга експлоататорска класа.

Тази социална несправедливост е вълнувала съзна-

нието на велики хуманисти. Появяват се социалистите-утописти. Те мечтаят за обществен строй, в който социалното равенство между хората да бъде основна негова черта. Но всеки опит да се изгради такова общество завършва с неуспех. Липсват обективните предпоставки (материални и субективни) за това. Обществено развитие не е достигнало до такава степен, когато може да се започне борбата за премахване експлоатацията на човек от човека, за изграждане общество на социално и материално равенство.

Така е било до времето, когато на историческата сцена излезе като организирана сила пролетариатът. Той е единствената експлоатирана и подтисната класа, която не може да освободи себе си, без да освободи цялото човечество завинаги от експлоатацията и социалното неравенство.

Като логическо продължение на този процес за първи път в историята на човешката мисъл се появи учение — марксизмът-ленинизмът, който замени мечтите и утопите с научнообоснована и стройна теория за преустройството на света. Тази теория определи средствата и пътищата за постигане на тази цел.

Идеите на научния комунизъм постепенно завладяваха световния пролетариат. Гордо се развя червеното знаме на Октомврийската революция и възвести началото на дългоочакваната нова ера. Израсна могъщо световно комунистическо движение. Социалистическата революция победи в редица страни в Европа, Азия, Америка. Възникна световната социалистическа система.

Но победата на социалистическата революция още не означава, че народите от социалистическите страни са построили комунизма. За да стигнат до комунизма, трябва да минат през мъчителния етап на преходния период, трябва да изградят основите на новия строй, да построят развитото социалистическо общество (в етапа на изграждане на което се намират повечето социалистически страни).

Следователно за да се построи комунистическото общество, са необходими някои обективни предпоставки:

Първо. В областта на производството на материални блага и създаването на духовни ценности. Да се постигне такова развитие на производителните сили, при

което постепенно може да се премине към пълно задоволяване на човешката личност и обществото. А това може да стане само при цялостното разгръщане на научно-техническата революция, която ще постави човечеството на прага на изобилието.

Второ. В областта на съзнанието на хората. Да се създадат условия, при които всеки индивид да превърне труда за благо на обществото в първа жизнена необходимост, осъзната необходимост за своето съществуване като личност. Да се преодолее поставянето на личния интерес над този на обществото.

И двете основни предпоставки могат да се изградят единствено само в условията на социалистическото общество, където производствените отношения (и в производството, и в разпределението) създават условия за използване постиженията на науката и техниката в интерес на цялото общество и където между хората се създават нови отношения, коренно различни от вълчите закони на капиталистическия свят.

Буржоазните идеолози много добре разбират, че капитализмът с присъщите му пороци не може да бъде привлекателна идея като бъдеще на човечеството. Като отговор на стройната теория на научния комунизъм те се опитват да противопоставят свои теории за бъдещото общество. През последните десетилетия се появили буржоазните теории за „слединдустриалното общество“, за „технотронното общество“ и др. В тях такива известни буржоазни автори като американския професор Даниел Бел, известният антикомунист от САЩ Збигнев Бжежински и др. развиват „тезата“, че в бъдещото общество щели да господствуват науката и техниката, инженерно-техническата интелигенция. Но за да се стигне дотам, според тях не било нужно да се сваля властта на капитала и буржоазията. Тя сама щяла да отстъпи властта си на техниката. Или с други думи, нека трудещите се не се борят за своите права, нека чакат обещавания „златен век“, като в това време отдават своя труд за обогатяване на буржоазията. Изобщо буржоазните теории за бъдещото общество (противопоставяйки на научния комунизъм) са една грубо замаскирана защита на съвременното капиталистическо общество.

Единственото бъдеще на човечеството, към което то по силата на обективните закони на развитието върви, това е комунизмът.

Комунизмът — светло бъдеще на човечеството

Какво представлява комунизмът като обществен строй? На този въпрос отговор ни дава новата Програма на Българската комунистическа партия, събрала и обобщила в себе си принципите на научния комунизъм и определила основните насоки на изграждане на бъдещото общество в България.

„Комунизмът е безкласов обществен строй с единна общонародна собственост върху средствата за производство, с пълно социално равенство между всички членове на обществото, където заедно с всестранното развитие на хората ще израснат върху основата на постоянно развиващата се наука и техника и производителните сили, където всички източници на общественото богатство ще потекат като пълноводен поток и ще се осъществи великият принцип „от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. Комунизмът е високоорганизирано общество на свободни и съзнателни труженици, в което ще се утвърди обществено самоуправление, трудът за благо на обществото ще стане за всички първа жизнена потребност, осъзната необходимост, способностите на всекиго ще се прилагат с най-голяма полза за народа.“

Да построи комунистическото общество в България като неразделна част от световната комунистическа система — такава е крайната цел на Българската комунистическа партия.

Общи черти и различия между социализма и комунизма

Двете фази на комунистическата обществено-икономическа формация (социализмът и комунизмът) имат обща основа:

- обща собственост върху средствата за производство;
- колективен, свободен от експлоатация труд на членовете на обществото;
- един и същ начин на производство.

В основните си черти социализмът и комунизмът са еднотипни. Но същевременно двете фази на комунистическата формация се различават по:

— **степената на развитие на производителните сили.** Все още производителността на труда при социализма не е толкова висока, че богатата да потекат като „пълноводен поток“ и да задоволят всички обществени и лични потребности;

— **принципа на разпределение на материалните блага.** Все още богатата не се разпределят изцяло според потребностите на хората, а главно на базата на конкретния трудов принос на всеки член на обществото;

— **характера на труда.** Все още не са премахнати различията между умствения и физическия, между индустриалния и селскостопанския труд, не са уеднаквени напълно формите на заплащане в тези сфери и т. н.;

— **съзнателността и културата на хората.** Все още се срещат тунеядци и безделници, хора, които се опитват да живеят на гърба на другите, все още има членове на социалистическото общество, които поставят своен личен интерес над този на обществото.

— **социално-класовата структура.** Все още има известни различия между класите и социалните слоеве: работническата класа, селяните, интелигенцията и т. н.

В процеса на строителството на социалистическото общество тези различия постепенно се преодоляват.

Диалектика на прехода от социализма към комунизма

Между социализма и комунизма няма рязка граница. И недрата на самото социалистическо общество широко се развиват, натрупват и разрастват кълновете и елементите на комунистическото общество. Отмират едни форми, типични за първата фаза на комунистическата формация, раждат се нови форми, типични за втората фаза. Така напр. на определен етап от развитието на социализма се появиха обществените фондове за потребление, чрез които се задоволяват някои нужди на членовете на обществото в зависимост от техните потребности (здравеопазване, образование и т. н.). Тази форма на разпределение все повече ще разраства, ще обхваща едни или други области на потреблението на хората докато стане преобладаваща в обществото. Или пък появяват се междинни форми на социалистически предприятия, които съчетават чертите на селскостопанското

производство с индустриалния труд (аграрнопромишлените комплекси). В тяхното количествено и качествено развитие се вижда бъдещето на селското стопанство в нашата страна. В тази насока могат да бъдат посочени още много примери.

Всички необходими икономически, социално-идеологически, културни и други предпоставки за прехода от първата, социалистическата, към висшата, комунистическата фаза, се създават в процеса на развитие на зрялото социалистическо общество.

За да разберем по-добре диалектиката на прехода от социализма към комунизма, трябва да разгледаме всички елементи на социално-икономическата структура (производителни сили, производствени отношения, класова структура и т. н.) на комунистическата фаза. Тогава ще стане ясно, че става дума за прерастване на социализма в комунизъм.

Въпроси и задачи:

1. Намерете книгите на Томас Мор „Утопия“ и Томазо Кампанела „Държава на слънцето“ (библиотека „Предшественици на научния комунизъм“. С., Партиздат, 1970 г.). Обяснете защо за онова време, когато живеят Мор и Кампанела, са абсолютно неосъществими техните проекти.
2. Кои са общите черти и кои са различията между двете фази на комунистическата общественно-икономическа формация?
3. Анализирайте определеното на комунизма, дадено в Програмата на Българската комунистическа партия. Кои са най-характерните черти на комунизма?
4. Как ще се осъществи преходът от социализма към комунизма?
 - чрез скокове в развитието;
 - чрез издаване на закон на социалистическата държава, че е настъпил комунизмът;
 - чрез развитие и усъвършенстване на отделните елементи на общественно-икономическата структура на социалистическото общество и тяхното прерастване в комунистически;
 - чрез премахване на държавата, съдилищата, армията и др. (Подчертайте верния според вас отговор и се обосновайте.)

ИЗГРАЖДАНЕ НА МАТЕРИАЛНО-ТЕХНИЧЕСКАТА БАЗА НА КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Производителни сили на комунизма

Производителните сили на комунистическото общество се отличават с изключително високо развитие. Те имат следните черти:

Създават условия за такава висока производителност на труда, при която се произвежда необходимото количество и качество материални блага за спокойно задоволяване нуждите на отделната личност и обществото.

Създават условия за облекчаване на труда, за превръщането му в пълно удоволствие, в първа жизнена необходимост за човешкото съществуване.

Създават условия за рязко съкращаване на работното време. По този начин се увеличава свободното време на членовете на комунистическото общество, времето, през което те възстановяват своите умствени и физически сили.

Същност и основни черти на материално-техническата база на комунизма

Производителните сили на дадено общество обхващат средствата за производство и хората с тяхната квалификация и производствен опит. Цялата съвкупност от необходимите за задоволяване на хората средства за производство (машини, суровини, механизми, сгради, пътища, летища, нефтопроводи и т. н.) на даден етап от развитието на обществото представлява материално-техническата база на това общество. Особено важно за материално-техническата база е развитието на научно-техническия прогрес, изнамирането и усъвършенствването на нови технологии и процеси, въвеждането на нови форми на организация на производството и т. н.

Създаването на развита материално-техническа база е главно необходимо условие за прехода към комунизма. В целия огромен комплекс от икономически, социално-политически и идеологически задачи, които стоят пред партията, тази задача има определящо значение. Тя се осъществява на етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

Какви са основните черти на материално-техническата база на комунизма?

Първо. Цялото производство е изградено на базата на широко внедряване на механизацията и автоматизацията. Премахва се тежкият физически труд. Автоматите като верни слуги на човека поемат функциите за кои-

тролиране на процесите. Внедряват се не отделни автомати, а се автоматизират цели технологически линии и цикли от производството. Често явление са заводите, в които работят само по няколко души висококвалифициран персонал. Това означава, че е въведена комплексна автоматизация на производството. Когато във всички сфери на производството и управлението се въведат електронни машини и управляващи устройства, вече се говори за кибернетизация на технологическите процеси, производството и управлението.

Второ. Все по-пълно се електрифицира цялото стопанство и всички сфери на човешкия живот. Ленин на времето определи, че „комунизмът е съветска власт плюс електрификация“, като по този начин подчерта важността на материално-техническата база за строителството на комунизма. Изменя се качествено самият добив на електроенергия, все повече за това се използва атомната енергия.

Трето. Бързо се развива химизацията и най-широкото използване на нови видове суровини и материали (особено синтетични). Неизчерпаеми са възможностите на химическата промишленост и промишлената микробиология за производството на нови по-съвършени и по-евтини предмети. Досега напр. могат да се произвеждат над 2500 вида пластмаси, а специалистите смятат, че „чудесата“ на органичния синтез едва сега започват. Синтетични материали се използват във всички области на производството — от битовата техника до космическите кораби, от човешкото облекло до модерните сгради и т. н. Особено важна е химизацията за постигане на изобилие в селскостопанското производство.

Четвърто. Материално-техническата база на комунизма се характеризира и с високата степен на концентрация и специализация на производството. Създават се крупни промишлени и селскостопански предприятия с висока степен на специализация на производството. Това позволява то да се организира най-рационално и на най-модерна основа.

Пето. Специализацията и огромният мащаб на производствените предприятия все повече налагат тясна интеграция на всяка социалистическа страна с другите социалистически страни. Това е друга характерна,

черта на материално-техническата база на комунизма. С развитието на този процес след години ще се стигне до единно комунистическо стопанство на страните с победили комунистически производствени отношения.

Шесто. Материално-техническата база на комунизма се отличава с най-тесна връзка между науката и производството. Научните изследвания се правят в името на човешкия прогрес. Създават се условия за най-бързо внедряване на резултатите от научните изследвания в практиката.

Главни насоки на изграждане на материално-техническата база на развитото социалистическо общество в НР България

Десетият конгрес на БКП тържествено обяви: в резултат на неуморната работа на българския народ нашето общество сега се намира на етапа на изграждане на развито социалистическо общество. Именно през този период се създават материално-техническите предпоставки за прехода към комунизма. Ето някои от главните насоки от изграждането на развитата материално-техническа база в НР България:

I. Засилва се концентрацията на производството. Тя се осъществява:

В промишлеността — стремежът е в промишлените отрасли да се създаде пълен производствен цикъл за произвежданите продукти; под единно ръководство да се осъществи научноизследователската дейност, производството и продажбата на тези продукти. За тази цел бяха организирани т. нар. държавни стопански обединения. Те се образуваха в основните отрасли (машиностроене, хранителна промишленост, текстилна промишленост, полиграфическа промишленост и мн. др.) и концентрираха в себе си цялостната дейност по производството и реализацията на продукцията от даден тип. Така напр. ДСО „Балканкар“ е организирано научната работа, производството и пласмента на електрокари, мотокари и електротелфери. В резултат на това Обединението стана първо по мащабите си предприятие в Европа от този род. Държавните стопански

обединения непрекъснато се разширяват и усъвършенствуват.

В селскостопанското производство. Тук възникват и се развиват аграрнопромишлените комплекси, нова форма на икономическа организация на селскостопанското производство. В тях се създават огромни специализирани масиви от различни видове селскостопански култури, обработвани с най-нова техника и химическа технология. АПК представляват мощни суровинни бази за преработващата промишленост.

II. Основна линия на изграждане на материално-техническата база на развитото социалистическо общество у нас е всестранната интензификация на производството. Какво означава понятието интензификация на производството? То означава, че в резултат на внедряване на нова техника и технология, в резултат на повишаване квалификацията на работната сила и други мероприятия се повишава рязко производителността на труда и се получава повече продукция и национален доход. Така напр. в селското стопанство през следващите години ще се повишат значително средните добиви от декар, включително и поради усилената химизация на земеделието.

В промишлеността интензификацията на производството се проявява в засилената механизация и автоматизация на труда. Основа за тези процеси е развитието на гръбнака на промишлеността — машиностроенето. Този отрасъл в България се развива и ще се развива с изключителен динамизъм. Ще се премине от производство на единични машини към производство на системи от машини, системи от уреди, системи от средства за автоматизация, производство на електронноизчислителна техника, интегрална техника и радиоелектроника, автомобили, кораби и т. н. Особено значение за интензификацията на производството у нас има развитието на химическата промишленост. С най-бързи темпове се развива органичният синтез. Усвоява се производството на нови синтетични материали — различни видове пластмаси, синтетични влакна, синтетичен каучук и др. Особено внимание се отделя на фармацевтичната промишленост, микробиологичната промишленост (съвършено нова индустрия за нашата страна) и т. н. Голямо значение за България има

нефтохимическата промишленост. Преработката на нефт заедно с доставката на природен газ от Съветския съюз ще съдействува по-цялостно да се задоволят нуждите на народното стопанство от гориво и енергия.

Тези и редица други структурни промени в нашето стопанство ще позволят България да застане пред прага на изграждане на материално-техническата база на комунистическото общество.

Ролята на науката и техническия прогрес

Ние живеем в епохата на научно-техническата революция. Това означава, че се извършва скок в развитието на производителните сили. Появиха се нови отрасли на материалното производство, които позволяват да се решават и най-сложни технически задачи. Човекът благодарение на електрониката, ядрената техника, кибернетиката и др. прониква в Космоса, разгадава структурата на ядрото, тайните на живота и т. н. Ускорява се невиджано научно-техническият прогрес. За последните двадесет години учените са направили няколко пъти повече открития, отколкото през цялата история на човечеството досега. В рамките на живота на едно поколение се извършват удивителни промени в науката и техниката. Бързо расте броят на хората, занимаващи се с научни изследвания. Така напр. през последните десетилетия броят на учените и инженерите в света е нараствал 60 пъти по-бързо, отколкото е растяло населението на Земята.

Основната задача на социализма като обществен строй е да овладее и развие колкото се може по-бързо и на по-широк фронт научно-техническата революция. Това е решаващо условие за победата на комунистическите производствени отношения.

За развитието на България на настоящия етап е характерно ускореното разгръщане на мрежата от научни организации и центрове и бързото увеличаване броя на научните кадри. В своята политика на научния фронт БКП се ръководи от принципа за най-тясно обвързване на науката с производството, с практиката. Към по-крупните държавни стопански обединения и към отделните министерства има изградени центрове

за научни изследвания. В редица институти на Българската академия на науките се разработват основни научни проблеми, служещи като база за развитие на производителните сили. През 1973 г. в България е имало 114 академични института и други научни звена, 26 висши учебни заведения, 49 центъра за научно-изследователска дейност и 41 ведомствени института и развойни бази. В тези звена общо 55 хил. души се занимават с научна дейност, като от тях около 15 хил. са научни работници.

Прогнозите за бъдещето показват, че през следващите десетилетия човечеството ще трябва да решава с ускорени темпове нови крупни научни задачи. Според някои прогнози към 1985 г. се очаква да се разработи система за автоматично откриване на болестни симптоми, към 1988 г. — да се установи контрол върху термоядрената реакция, към 1990 г. — широко да се използват роботите за редица тежки и неприятни работи (като напр. събиране на отпадъци, домакинска работа и т. н.), да се създадат примитивни форми на изкуствен живот, възможности за управление на климата и т. н. Постепенно човекът ще стане пълновластен господар на природата. Но само с преимуществата на социалистическия обществен строй постиженията на науката и техниката ще могат да се превърнат в достижения за цялото общество.

Въпроси и задачи:

1. Какви са характерните особености на материално-техническата база на комунизма?
2. Проучете Директивите на седмата петилетка, приети на Единадесетия конгрес на БКП, и отговорете кои са основните строежи на петилетката, които ще служат за материално-техническа база на развитото социалистическо общество у нас?
3. Каква наука е кибернетиката и каква е нейната роля в изграждането на материално-техническата база на комунизма?
4. Какви прогнози за бъдещото развитие на науката и техниката знаете?

ФОРМИРАНЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКИТЕ ПРОИЗВОДСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

Производствени отношения при комунизма

Построяването на материално-техническата база на комунизма не е самоцел. В крайна сметка основната задача на строителството на новото общество е да се изменят отношенията между хората, да се премахне завинаги всякаква основа за социално неравенство между тях.

Определящата база на човешките отношения в едно общество са производствените отношения. При капитализма съществуват отношения на експлоатация на човек от човека. Като произведен резултат от това между хората господствуват принципите на конкуренцията, максимата „човек за човека е вълк“. Самият характер на новите, комунистически производствени отношения определя и коренно различните отношения между хората при комунизма — отношения на взаимно уважение, взаимопомощ и сътрудничество.

Производствените отношения при комунистическото общество се основават на единната комунистическа собственост, на разпределението според принципа „от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“ и ликвидирането на последните класови различия между хората.

Нека разгледаме поотделно елементите на производствените отношения при комунистическото общество.

Прерастване на социалистическата собственост в единна комунистическа собственост

В урока „Производствени отношения при социализма“ подробно се запознахме с характера и формите на социалистическата собственост. Видяхме, че по пътя на непрекъснато разширяване и обогатяване на двете форми на социалистическа собственост (държавна и кооперативна) те постепенно ще се слоят в единна комунистическа собственост.

Държавната собственост се развива по линията на все по-голямо модернизиране на средствата за производство и ускоряване процеса на концентрация. Окръпняват се стопанските единици в лицето на държавните стопански обединения. Въвежда се кибернетиката в производствените процеси и в управлението и т. н.

Кооперативната собственост също се усъвършенствува. Създават се все по-крупни кооперативни стопанства. Те се насищат с модерна техника, превръщаща селскостопанския труд в разновидност на индустриалния. Промислените предприятия за обработка на земеделски и животновъдни продукти все по-тясно се обединяват със селскостопанските кооперативи. Развиват се т. нар. аграрно-промишлени комплекси.

В резултат на усъвършенствувачето на двете форми на социалистическа собственост те все повече се сближават. Този процес се развива в следните направления:

Постепенно изравняване на доходите в селското стопанство и в промишлеността, уеднаквяване на формите на заплащане на труда в двете сфери;

Уеднаквяване методите на производство в двата сектора на народното стопанство. В селското стопанство се внедряват промишлените методи на производство (комплексна механизация, автоматизация на някои процеси, въвеждане на електронна техника за организация на земеделието и животновъдството и т. н.).

В резултат на тези процеси постепенно изчезват различията, формира се единната **общонародна собственост** — собствеността на бъдещото общество.

Изчезване на съществените различия между града и селото

Заедно с изграждането на материално-техническата база на комунизма постепенно ще се заличава съществената разлика между града и селото.

Първо. Коренното техническо преустройство на селскостопанското производство, насищането му с най-нова техника, ще внесе изменения в характера на труда и съответно в психиката на труженниците от

село. Селскостопанският труд ще се превърне в разновидност на индустриалния. За работника ще бъде по принцип равнозначно дали ще работи на струг с програмно управление в промишлено предприятие или на модерен универсален комбайн със зададени предварително (програмирани) действия.

Второ. Особено важно за преодоляването на различията между града и селото е изменението **бита** на селяните. Насищането на техния живот с улесняваща труда на хората битова техника (перални, хладилници, прахосмукачки и т. н.), с предмети, свързани с културата на човека (радио, телевизор, музикални инструменти и др.), с транспортни средства (леки коли, супербърз междуселищен транспорт и т. н.) ще доближат живущите в града и селото и по тази линия. Архитектурните изменения в селата, още по-голямото им хигиенизиране, прокарването на модерни пътни артерии и т. н. ще ги превръщат все повече в селища от градски тип.

Трето. Разрастването на селищата, обединявани около един център, строителството на културни домове, концертни зали, театри и кина ще съдействува за заличаване на различията в културния живот между града и селото. Равномерното разпределение на висши и полувисши учебни заведения и научни институти в страната ще доведе до оформяване на нови културни средища и т. н.

Преодоляването на съществените различия между града и селото е важна крачка по пътя към социално-класова еднородност в комунистическото общество.

Преодоляване на различията между умствения и физическия труд

Комунистическият труд е висококвалифициран и високпроизводителен труд на всестранно развити труженици на комунистическото общество. Както подчертава В. И. Ленин, той е доброволен труд, осъществяван без условие за пряко парично възнаграждение, труд, проникнат от високо чувство за отговорност. Комунистическият труд е жизнена необходимост за всеки здрав организъм.

Високопроизводителните машини, електронно-кибернетичните устройства и роботите ще съдействуват за изчезване на тежкофизическия труд. Но това съвсем не означава, че комунизмът ще бъде „рай за мързеливците“. За да се ръководи сложната техника, човек трябва да премине през трудния етап на подготовка и квалификация. Чрез усъвършенствуваната образователна система квалификационното равнище на работниците ще се издигне до равнището на инженерно-техническия персонал.

Трудът на човека в комунистическото общество (хармонично съчетал в себе си физическа и умствена дейност) ще придобива все по-творчески характер. Означава ли обаче изчезването на различията между умствения и физическия труд при комунизма пълно уеднаквяване на труда във всички сфери? Съвсем не. Различията между отделните видове труд не са различия, засягащи неговата тежест, а различия в характера на произвежданите материални и духовни ценности. Едни ще произвеждат предмети за потребление, други ще творят музика, трети ще откриват нови вещества в лабораторните и т. н. Всеки се труди според своите способности.

Измененията в характера на труда ще доведат до увеличаване свободното време на хората — времето, през което те възстановяват и развиват своите физически и духовни сили, подготвят се за всестранно творчество. Разцъфтяват и напълно се разкриват способностите, дарованията и добродетелите на свободния човек. Човекът при комунизма хармонично съчетава в себе си духовно богатство, морална красота и физическо съвършенство.

„От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“

Развитието на производителните сили и производствените отношения в зрялото социалистическо общество подготвя почвата за преход към принципа на „от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“. От социалистическия начин на разпределение на материалните блага между хората („на всекиго

според труда“) се преминава към комунистическия принцип, като предметите за лично потребление се разпределят между членовете на обществото в зависимост от техните потребности.

За да се осъществи изцяло този преход, са необходими редица условия:

Първо. К. Маркс и Фр. Енгелс изрично свързаха комунистическия принцип на разпределение с развитието на комунистическото производство. Високата производителност на труда ще позволи богатата действително да „потекат като пълноводен поток“, ще създаде изобилие, съзнателно планирано в съответствие с прогнозите за развитието на човешките потребности.

Второ. Необходимо е окончателно преодоляване на социално-икономическите различия между отделните видове труд. Никой да не се чувства онеправдан, че извършва по-тежка трудова дейност от другия. Трудът да се превърне в жизнена необходимост за всички членове на обществото.

Трето. Необходимо е наличието на научно организирана, високоразвита мрежа за разпределение на продуктите в зависимост от потребностите. Тук кибернетичните машини, имащи възможност мигновено да преработват необходимата информация за производството и човешките потребности ще изиграят огромна роля. Ще се развие системата на предприятията за битови услуги, заведенията за обществено хранене и т. н. Постепенно редица стоки и услуги за населението ще се разпределят безплатно. Така в хода на самото развитие на високоорганизираното материално производство ще се стигне до изчезване на парите.

Четвърто. За да се премине към комунистическия принцип на разпределение, е необходима изключително висока съзнателност на хората както при отдаване на своя труд за обществото, така и по въпросите на потреблението. Комунизмът съвсем не означава, че ще се задоволяват всякакви прищевки на отделните индивиди. Комунизмът като строй на висша справедливост задоволява разумните потребности на културния и всестранно развит член на обществото.

Преходът към комунистическия принцип на разпределение се осъществява постепенно. В недрата на со-

циалистическото общество се появяват и развиват елементи на комунистическия начин на разпределение. Изчезва категорията на ниско платените работници и служещи. Нараства абсолютният размер и относителният дял на обществените фондове за потребление. Разбира се, всеки опит преждевременно да се премине към комунистическия принцип на разпределение, без да са налице обективните условия за това, може да има отрицателни последици за материалната заинтересованост на трудещите се в социалистическото общество.

* * *

И така при комунизма се формират нови обществени отношения. развитието на материалното производство и единната комунистическа собственост създават условия за братска взаимопомощ и уважение между производителите. Между тях се изграждат отношения на равноправни и свободни труженици. Всеки има възможност да се труди според способностите си и право да получава всичко необходимо за задоволяване на разностранните си материални и духовни интереси. Духовната култура достига пълния си разцвет. Науката предоставя целия си потенциал за развитието на производителните сили, за ръководство на обществото, за развитие и усъвършенствуване на човека. Изкуството навлиза във всички сфери на живота и битата. То съдейства за естественото формиране на човека и на човешките отношения по законите на красотата.

Въпроси и задачи:

1. Какви са общите черти и различията между производствените отношения при социализма и тези при комунизма?
2. Как възниква единната комунистическа собственост?
3. опишете как си представяте вашето селище при комунизма.
4. При комунизма ще се задоволяват:
 - всички желанния на хората;
 - най-необходимите условия за живот на хората;
 - разумните потребности на всеотрибно развитата личност и семейството.(Подчертайте правилния според вас отговор и се обосновайте.)
5. Какви са основните черти на взаимоотношенията между хората при комунизма?

ЛИЧНОСТТА ПРИ СОЦИАЛИЗМА И КОМУНИЗМА

ОБЩЕСТВО И ЛИЧНОСТ

Проблемът за личността, за нейната същност и взаимоотношенията ѝ с обществото е един от кардиналните проблеми на обществознанието. Интересът към този проблем в наше време е особено голям и все повече нараства. И това е обяснимо, като се има предвид нарасналата роля на личността в реализацията на социалните закономерности, в борбата между двата свята — капиталистическия и социалистическия.

Социална природа на личността

Човекът за разлика от животните живее в общество. Обществото не е механичен сбор от хора, а цялостна система, основните елементи на която са производителните сили, обществените отношения, културата. Човек не е самостоятелна, неизменна духовна същност, а продукт на историческото развитие. Човек се формира под въздействието на обществените отношения, при които живее. По думите на Маркс той е съвкупност от обществени отношения.

Определението на човека като съвкупност от обществени отношения разкрива най-дълбоката негова същност. Естествено когато се прави цялостна характеристика на човека, трябва да се вземат предвид и неговата телесна, биофизическа организация. Марксизмът-ленинизмът никога не е пренебрегвал природната, биологическата същност на човека. Обаче решаващо значение има общественото, социално придобитото, онова, което отличава човека от животните. Биологическата природа на човека е преобразувана, очовечена под въздействието на социалните фактори и преди всичко на трудовата дейност. Човек усеща, мисли, обича,

твори именно като човек, под влияние на социалната среда и в съответствие с обществената си природа.

Като разкрива социалната детерминираност¹ на личността, марксизмът-ленинизмът едновременно с това подчертава, че личността не е само продукт, но и субект на обществените отношения. Това означава, че тя активно въздействува върху породилата я социална среда, видоизменя обществените отношения. Степента на въздействие на личността върху социалните процеси зависи от това доколко тя осъзнава социалните потребности на обществото или класата и как работи за тяхното задоволяване. Поради това хора, принадлежащи към една определена социална група, могат да изпълняват коренно различни социални функции. Така например в капиталистическите страни има трудещи се, които се примиряват със системата на експлоатация, други — които стават съучастници на буржоазията, пейни лакеи и помагачи, а трети — които смело и решително вървят по пътя на революционната борба против капитализма и империализма.

На различните етапи от развитието на обществото съществуват различни възможности за развитие на човешката личност, за проявление на нейната творческа природа. Разделянето на обществото на класи, отделянето на умствения от физическия труд създават условия част от хората, преди всичко онези, които принадлежат към експлоататорските класи, да се развиват духовно, да разгръщат интелектуалните си сили. Класовото общество лишава огромната маса от хората от достъп до културата, обрича ги на тежък, лишен от духовно съдържание, физически труд. Отрицателно влияние върху развитието на човешката личност оказва конфликтът между личните и обществените интереси, който не може да се преодолее в условията нито на робовладелското, нито на феодалното, а още по-малко в условията на капиталистическото общество.

Комунизмът създава принципно нови възможности за развитие и разцвет на човешката личност. При комунизма хората ще имат равно положение в обществото, еднакво отношение към средствата за производство, равни условия в труда и в разпределението,

¹ Детерминираност — определеност.

еднакви възможности за активно участие в управлението. **Комунизмът премахва класовото деление на обществото, а с това и антагонистичното противоречие между личните и обществените интереси.**

Изграждането на комунизма и развитието на личността са два неразривно свързани процеса. Тъй като личността не е някаква изолирана, извънсоциална същност, пътят за нейното освобождение и разцвет минава през освобождението и разцвета на обществото. От друга страна, обществото, по думите на Фр. Енгелс, не може да се освободи, ако не освободи и всеки отделен човек.

Индивид, индивидуалност и личност

Понятията индивид, индивидуалност и личност, макар и много близки, имат различно смислово съдържание и значение. С първото понятие — индивид — се означава принадлежността на човека към човешкия род и не включва конкретните социални или психологически характеристики на човека. Понятието индивидуалност, с което оперира психологията, означава съвкупността от наследени и изработени в процеса на индивидуалния живот физически и психически особености, които отличават дадения индивид от останалите. Понятието личност, което влиза в понятийния апарат на социологията, означава цялостния човек с неговите индивидуални особености и социални функции (роли).

Човекът започва своя исторически път като индивид. През първобитнообщинния строй човекът няма съзнание на самостоятелна личност, той не отделя себе си от рода. По-късно се създават предпоставки за развитие и проявление на индивидуалните особености на човека, за проявление на неговата обществена същност. Това става под влияние преди всичко на социалното общувание.

За да се превърне в личност, човек трябва да измине голям и труден път. Необходимо е преди всичко да развие интелектуалните си способности и да усвои значителни духовни ценности. Слабо образованият, ин-

телектуално неизявеният и духовно ограниченият човек няма белези на личност.

Но знанията са само едната страна на разглеждания процес. Другата, не по-малко важна страна е социализацията на човека. Същността на социализацията се състои в осъзнаването от човека на онези отговорности и роли, които той има като член на обществото и на класата, към която принадлежи.

Личността не е пасивен зрител на социалните преобразования. Осъзнала своето място в историческия процес, личността става социално заангажирана, бори се за реализация на едни или други идеали и цели.

Личността има множество социални функции и роли. Тя има неотменими задължения към обществото като цяло, към класата, към колектива, в който работи, към семейството, близките и приятелите. Процесът на социализация предполага човекът все по-пълно да осъзнава социалните си функции, да изпълнява онези социални роли, които произтичат от неговото място в живота.

Лични и обществени интереси при социализма

Основният подбудител към социална активност на личността са нейните интереси и стимули. Затова проблемът за взаимоотношението между личността и обществото е неотделим от проблема за интересите и стимулите. Отделните общественно-икономически формации имат съществени различия в тази насока.

Като всеки друг обществен строй капитализмът в ерата на своето възходящо развитие е създавал необходимата заинтересованост за участие на трудещите се в производството и в обществения живот. С превръщането на капитализма в реакционен обществен строй работата коренно се изменя. Империализмът осъществява нечувано задушаване на предприемчивостта, енергията и самоинициативата на масата от населението. Той заменя, по думите на Ленин, съревнованието с финансово мошенничество; души, мачка и потиска талантите и способностите на хиляди и милиони трудови хора, подкопава и моралните, и материалните стимули в трудовата дейност на хората, превръща труда в теж-

ко бреме. На тази основа възниква отчуждението на личността от социалната действителност.

Унищожаването на капиталистическата система на експлоатация и потисничество и установяването на обществена собственост върху средствата за производство създава принципно нови взаимоотношения между личния и обществения интерес. Личният интерес не противостои на обществения, а напротив — органически е свързан с него. развитието на производството, увеличаването на общественото богатство е решаваща предпоставка и условие за все по-пълното и комплексно задоволяване на материалните и културните потребности на трудещите се. Поради това всеки трудещ се при социализма е лично заинтересован да се увеличава общественото производство, да се развиват производителните сили и обществените отношения.

На основата на съвпадението на личните и обществените интереси при социализма възникват специфични морални стимули в трудовата и обществената дейност на личността. Моралните стимули се изразяват главно в дълбоко осъзнаване на първенството на обществените интереси пред личните, в постоянния стремеж към общественополезни дела, без дребнава сметка за непосредствена или по-далечна материална изгода. Те изразяват обективната необходимост и съзнателния стремеж да се реализира общественият интерес по пътя на общественополезен труд.

Българската комунистическа партия не противопоставя материалните на моралните стимули, а се стреми органически да ги съчетава в цялостното поведение и възпитание на личността. В Програмата на партията, приета от Десетия конгрес, се казва: „Изграждането на социалистическото общество се опира на принципа на материалната заинтересованост. Същевременно в тясно съчетание с материалните стимули все повече ще се увеличава ролята на духовните стимули.“

При социализма съществуват реални социално-икономически условия да не се противопоставят материалните на моралните стимули. Но единството между тях не възниква стихийно, автоматически, без съзнателната, научно обоснована дейност на субективния фактор. Огромно влияние върху развитието на материалните и

моралните стимули оказва икономическата политика, системата на управление на народното стопанство.

Под ръководството на Българската комунистическа партия в България е въведена и функционира нова система на ръководство на народното стопанство, дълбокият смисъл на която е, че тя дава възможност да се постигне съгласуваност, еднопосочност в интересите на обществото, колектива и отделния работник, да се засилят материалните стимули, като правилно се съчетават с моралните.

Изграждането на развитото социалистическо общество, което е непосредствена историческа задача на партията и българския народ, ще създава все по-благоприятни предпоставки за развитие и творческа изява на всички граждани, ще ги приобщава към социалните ценности на социализма и комунизма. Същевременно етапът на зрелия социализъм поставя нови, по-високи изисквания към личността, към нейната подготовка и социални измерения.

Въпроси и задачи:

1. Анализирайте Марксовата мисъл: човекът е съвкупност от обществени отношения.
2. Кои са характерните черти на личността?
3. Откъде произтича и в какво се изразява единството на личните и обществените интереси при социализма?

МИСЛИ ЗА ЛИЧНОСТТА И ОБЩЕСТВОТО

Човек се създава от природата, но се развива и изгражда в обществото.

В. Г. Белински

... За човека няма и не може да има нищо по-близко и по-скъпо от човека.

М. Горки

... Отделната личност се слива с живота на цялото, а цялото намира своето отражение в съзнанието на отделната личност.

К. Маркс

Щастието на личността извън обществото е невъзможно, така както е невъзможен животът на растението, изтръгнато от земята и захвърлено на неплодния пясък.

Л. Н. Толстой

ВСЕСТРАННО И ХАРМОНИЧНО РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА В КОМУНИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Комунизмът като обществен строй се създава в името на човешката личност, на нейното всестранно и хармонично развитие. Извървяло многовековен, сложен и противоречив път, човечеството стига до такъв етап, в който се създават обективни и субективни предпоставки за разцвет на човешката личност.

Всестранното развитие на човешката личност е не само закономерен резултат от изграждането на новия комунистически обществен строй, но и необходимо условие, решаващ фактор за създаване на материално-техническата база на комунизма, за утвърждаване на комунистическите обществени отношения.

Понятие за всестранно развита личност

Всестранно развита наричаме онази личност, която органически съчетава в себе си комунистическа идейност, духовно богатство, морална чистота и физическо съвършенство, владее основите на главните природни и обществени науки и участва пълноценно в общественния живот.

Комунистическата идейност е необходима черта на всестранно развитата личност. За да участва активно в изграждането на най-справедливото общество — комунистическото, човек трябва да бъде дълбоко убеден в идеалите на комунизма, да има съзнателно отношение към обществения дълг, да бъде пламенен патриот и интернационалист, да обича своята родина и да бъде готов да я защитава.

Строителят на комунизма трябва да има широка култура, възвишени естетически чувства и развит естетически вкус, да познава, цени и разбира изкуството и литературата. Като се опира на своя комунистически мироглед, той трябва да си създаде научен критерий, в съответствие с който да възприема явленията в културата и изкуството. При оценка на художествените произведения, на културните факти всестранно развитата личност прилага класово-партийния критерий.

Хармонично развитата личност на комунистическо-

то общество е носител на морална чистота. В цялото свое поведение тя се ръководи от високохуманните принципи на комунистическия морал, доброволно, по вътрешно убеждение спазва правилата на социалистическия обществен ред. В нея думите и делата, нравственото съзнание и нравственото поведение съвпадат. Най-висш нравствен дълг за строителя на комунизма е да се бори за тържеството на комунистическия идеал, да се труди добросъвестно за благото на обществото, да опазва и умножава обществената собственост, да живее според правилото „Човек за човека е приятел, другар и брат“. Строителят на комунизма е непримирим срещу нравствените пороци, наследени от класовото общество, срещу нечестността, несправедливостта, тунеядството, безделието, паразитизма, двуличието, лицемерието, егоизма и т. н.

Идеалът за всестранно развита личност изисква и хармонично физическо развитие на строителя на комунизма. Системните занимания с физическа култура не само укрепват здравето на човека, но и съдействуват за изграждане на ценни морално-волеви качества: издръжливост, воля за победа, колективизъм и другарска взаимопомощ, упоритост и пр. Поради това всестранното развитие на личността е невъзможно и немислимо без развитието на физическата култура и спорта, без масовото въвличане на трудещите се в тях.

За всестранното развитие на личността са необходими много знания за природата и обществото, необходимо е общо и политехническо образование. При съвременното развитие на науката човек не може да бъде енциклопедист. Но той може и трябва да познава основите на съвременната наука. Наред с това обаче той трябва да бъде специалист в една област на знанието и на практиката, тъй като съвременното производство е немислимо без специализиране на трудещите се в различните негови отрасли. Съчетаването на политехническата образованост с определена специализация е път към всестранното развитие на личността на строителя на комунизма.

Активността е друга важна черта на личността на строителя на комунизма. Колкото по-активно и целенасочено участвува личността в борбата за изграждане на комунизма, толкова по-ценна е тя, толкова по-го-

ляма е нейната роля в общественото развитие. В Програмата на Българската комунистическа партия, приета на Десетия конгрес, се изтъква, че „В поведението на всеки член на общество и особено на всеки комунист, в дейността на всеки колектив и на всяка организация идейната убеденост и преданост трябва да се съчетават органически с общественополезни дела, с практически действия за реализиране на комунистическия идеал“.

Величието на комунизма не е само в изработването и научното обосноваване на идеята за всестранно развитата личност като идеал. Комунизмът е единственият в историята на обществото социален строй, който създава реални възможности за практическото осъществяване на този идеал — всестранно и хармонично развитие на личността.

Обществени предпоставки за всестранно развитие на личността

Много преди възникването на марксистко-ленинската теория и на социалистическия обществен строй великите умове на човечеството са мечтали за всестранно и хармонично развитие на личността. Те са създавали утопични, несъобразени с действителността планове за изграждане на такъв обществен строй, в който личността ще може да развие всичките си способности и ще придобие широка енциклопедическа култура. Но при съществуващите до победата на социализма условия тези мечти и планове не можеха да се осъществят. Жестоката експлоатация на трудещите се, противоположността между умствения и физическия труд и т. н. са водели до осакатяване на физическото и духовното развитие на хората, отстранявали са ги от богатата на културата, от достъпа до изкуството, от ръководството на обществените дела. Само отделни единици предимно из средите на господстващите класи са могли да се развиват повече или по-малко като все-странно развити личности.

Капитализмът развива в гигантски мащаби производителните сили. Значително развитие в условията на капитализма достига науката, материалната култура,

литературата, изкуството. Възниква обективна историческа необходимост да се ликвидира вековната едностранчивост в развитието и в трудовата дейност на хората, да се развие културата на всички членове на обществото, тъй като по-нататъшният обществен прогрес става немислим без всестранното и хармонично развитие на хората.

За решаването на тази историческа задача обаче пречи самият капитализъм. Експлоатацията и социалното неравенство обричат мнозинството от хората на едностранчиво развитие, приковават ги към една професия за цял живот, лишават ги от възможността да развиват своите способности, да овладеят основите на науката и културата.

Социалистическата революция извършва дълбок, радикален преврат в икономическия и социално-политическия строй на обществото. В процеса на изграждането на социализма и комунизма се създават реалните предпоставки за всестранното развитие на всички членове на обществото.

Първата голяма крачка към всестранното развитие на трудещите се се извършва още през низшата фаза на комунистическото общество. Тя се изразява в непрекъснатото повишаване образованието и квалификацията на работниците и селяните, в издигането на марксистко-ленинската съзнателност на целия народ, в обогатяването на духовната култура и разширяването на културните интереси на все по-широки слоеве от народа.

Обективните и субективните предпоставки за все-странно и хармонично развитие на човешката личност още повече съзряват и се усъвършенствуват в стапа на изграждане на развитото социалистическо общество. За това съдействуват ускореното развитие на производителните сили на базата на съвременния научно-технически прогрес, обогатяването на обществените отношения и по-пълната изява на тяхната хуманистична същност, разцветът на културата, изкуството, образованието, а също така укрепването на семейството и усъвършенствуването на макро- и микросредата.

В условията на социализма не може да завърши процесът на превръщането на всички трудещи се във всестранно развити личности. Съществуват редица при-

чини и фактори, които не дават възможност всички трудещи се да се развият всеотрасно. Така например при достигнатата при социализма степен на развитие на производителните сили неизбежно се запазва общественото разделение на труда, част от професиите все още развиват само определени сръчности и умения, работното време, макар и намалено, е още значително, недостатъчни са и материално-битовите предпоставки за самообразование на всички членове на обществото и т. н. На всеотрасното развитие на строителите на комунизма пречат и отживелиците от капитализма и съзнанието и бита на трудещите се.

Най-благоприятни условия и предпоставки за всеотрасното развитие на личността ще се създадат при висшата фаза на комунизма. Изграждането на материално-техническата база на комунизма, преди всичко механизирането и автоматизирането на производствените процеси, коренно ще измени характера на труда. Всеки труженник на комунизма ще има равни възможности за творчески труд и свободно ще избира (в съответствие със своите способности и с оглед интересите на обществото) вида на трудовата си дейност. Постепенно ще се преодолеят съществуващите различия между умствения и физическия труд. Намаляването на работното време, усъвършенствването на бита, развитието на системата на общественото образование и възпитание ще осигурят условия за най-пълно развитие на способностите и талантите на всички хора. Комунизмът ще бъде общество на най-висш разцвет на човешката личност.

Широките права и възможности за развитие, от които се ползува личността при комунизма, не отменят и не намаляват задълженията ѝ да се труди в името на обществото. Упоритият и вдъхновен труд е основно условие за творческа изява на личността, за нейното всеотрасно развитие.

Въпроси и задачи:

1. Направете анализ на понятието всеотрасно развита личност и покажете условията, при които личността достига всеотрасно развитие.
2. Направете анализ на собственото си развитие с оглед на изискванията на комунизма.

вапния за всестранно развитие на личността при комунизма.
3. Как ще се развива личността при комунизма?

МИСЛИ ЗА ВСЕСТРАННОТО РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА

Работата в името на идеите не затваря в тесен кръг, а дава възможност на човека да обхване целия свят.

Ф. Дзержински

На човека е нужен идеал, но човешки, съответстващ на природата, а не сръхчестествен...

В. И. Ленин

Най-чистият е най-силен.

Емил Зола

За нравствените качества на човека трябва да се съди не по неговите отделни усилия, а по всекидневния му живот.

Паскал

Главната сила у човека е силата на духа.

Ю. Гагарин

КОМУНИСТИЧЕСКИ МОРАЛ

Правственото възпитание е един от елементите на идейно-възпитателната работа, който в процеса на изграждането на развито социалистическо общество придобива все по-голямо значение. В Програмата на партията са посочени факторите, които обуславят постепенното превръщане на комунистическия морал в духовен регулатор на човешкото поведение. Първостепенно значение имат засилването на социално-политическото и идейното единство на народа и разгръщането на социалистическия демократизъм. Именно в тези условия означаването на правствените и социалните норми става характерна черта на поведението на огромното мнозинство от населението.

Като партия на действието, чужда на теорията за автоматизма на социалните промени, Българската комунистическа партия организирано и целенасочено работи за издигане ролята на комунистическия морал във функционирането и развитието на обществото. В Програмата на партията са определени основните насоки и задачи на правственото възпитание на младежта и трудещите се.

Възникване и същност на комунистическия морал

Комунистическият морал е продължение и висш етап в развитието на прогресивните нравствени възгледи и традиции на трудещите се от всички времена и епохи. В хода на борбата против експлоататорите и потисниците трудещите се са си създали най-ценни морални качества: твърдост, устойчивост в борбата, солидарност, взаимопомощ и пр. По силата на своето положение в обществото трудещите се са чужди на морала на господстващите класи. Но в класовото общество те не са защитени от влиянието на този морал. С хиляди начини и средства експлоататорите възпитават народа в буржоазен дух, стремят се да го заразят със своя вълчи морал, като използват за това училищата, религията, изкуството и др.

От всички трудещи се и експлоатирани класи пролетариатът се отличава не само по характера и целите на своята борба, но и със забележителните си морални качества. На морала на работническата класа принадлежи бъдещето. С победата и укрепването на комунизма той се превръща в морал на цялото общество.

Моралният облик на труженика на социализма се формира на основата на две групи нравствени ценности: едни — възникнали като отражение на социалистическото обществено битие, и други — наследени от миналите формации. Този важен марксистко-ленински извод е записан в Програмата на партията: „В нравствените ценности на социалистическото общество се съчетават прогресивните и революционните традиции на народа с нравствените добродетели на социализма, класово-партийното с общочовешкото, националното с интернационалното, личните интереси с обществените потребности и цели.“

Като истински общочовешки морал комунистическият морал включва в себе си всичко ценно, създадено в нравствената област: патриотизма, ненавистта към потисничеството, нетърпимостта към расовата и националната неприязнь, взаимопомощта, непримиримостта към несправедливостта, тунеядството, нечестността, карьеризма, користолюбие и т. н. Тези норми, изработени от народните маси в хода на борбата срещу

социалния гнет и нравствените пороци на експлоататорите, не можеха да си пробият път в класово-антагонистичното общество. Експлоататорските класи представят себе си за „пазители“ на нравствените устои на обществото, те говорят за справедливост, хуманност и т. н., но на дело нарушават и най-елементарните общочовешки морални норми. Комунизмът превръща обикновените норми на нравствеността и справедливостта в жизнено правила както в отношенията между отделните лица, така и в отношенията между народите.

В основата на комунистическия морал лежи предаността към делото на комунизма, любовта към социалистическата родина, към страните на социализма. Този принцип по най-снитетичен начин изразява природата на комунистическия морал и неговото дълбоко отличие от буржоазния морал.

При дадени конкретни исторически условия основният принцип на комунистическия морал се изразява в специфични нравствени изисквания. Така например в съвременните условия предаността към делото на комунизма е неотделима от любовта към Съветския съюз — страната — знаменосец на комунистическото строителство.

Комунистическият морал включва още и следните нравствени изисквания, обобщени в Програмата на Комунистическата партия на Съветския съюз:

- добросъвестен труд за благо на обществото („който не работи, не трябва да яде“);
- грижи на всекиго за запазване и умножаване на общественото богатство;
- високо съзнание за обществен дълг, нетърпимост към нарушенията на обществените интереси;
- колективизъм и другарска взаимопомощ: един за всички, всички за един;
- хуманни отношения и взаимно уважение между хората: човек за човека е приятел, другар и брат;
- честност и правдивост, нравствена чистота, простота и скромност в обществения и личния живот;
- взаимно уважение в семейството, грижи за възпитанието на децата;
- непримиримост към несправедливостта, тунеядството, нечестността, карьеризма, користолюбието;
- дружба и братство на всички народи на СССР,

- нетърпимост към националната и расовата неприязн;
— непримиримост към враговете на комунизма, на делото на мира и свободата на народите;
— братска солидарност с трудещите се от всички страни, с всички народи

Системата от нравствени качества, които трябва да притежава социалистическият труженник, не е константна, а динамична величина. В зависимост от достигнатия етап на развитие на обществото и съобразно задачите, които се решават, комунистическата партия подчертава важноста на едно или друго нравствено изискване. Но основните изисквания имат относително неизменен характер (в рамките на социализма като първа фаза на комунистическото общество) и тяхното систематизиране има извънредно важно значение за теорията и практиката на социалистическото строителство. В нравствения идеал на комунизма личността оглежда с помощта на колектива своето практическо поведение, постъпките си, отношенията си с хората. В това се състои неговото голямо възпитателно значение.

Трудът и обществената собственост като морални ценности

Комунизмът още със своето формиране като идеология издигна труда и обществената собственост като висши морални ценности. Трудът е основен и вечен фактор на обществения прогрес, а обществената собственост върху средствата за производство — обективна предпоставка за всестранино развитие на обществото и личността. Поради това в Програмата на Българската комунистическа партия се подчертава, че „развитието на социалистическото отношение към труда и обществената собственост и запалред ще бъде особено важна задача на възпитателната работа“.

„Сега трудовото възпитание — се подчертава в Отчетния доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на партията, изнесен от др. Тодор Живков — органически включва култивирането на съзнание за самодисциплина и организираност, овладяването на широки знания и умения, готовност и способност за приобщаване на ши-

дивидуалните усилия към усилията на целия колектив.“ В новите условия трудовото възпитание не може да се ограничава с възпитанието на любов към труда изобщо.

Всеки един от посочените структурни елементи на съвременното социалистическо отношение към труда логически произтича от особеностите на съвременното производство и принципите на социализма. Растящото обществяване на труда, създаването на крупни стопански организации, внедряването на съвременната техника и технология в производството, автоматизацията, а впоследствие и кибернетизацията на производството, всичко това поражда необходимостта от здрава дисциплина и самодисциплина в труда, от непрекъснато повишаване на образователното и културно-техническото равнище на заетите в производството.

Марксизмът-ленинизмът разглежда участието на гражданите в труда като всеобщо задължение. Затова в новата Програма „Партията изразява своята непримиримост към бездействието, паразитизма, карьеризма, печалбарството, към разхищението на обществени блага“.

В нашето общество с премахването на експлоатацията на човек от човека се преодоля социалният паразитизъм. Но през изшата фаза на комунизма по силата на определени икономически, социални и духовни причини продължават да съществуват явления на индивидуален паразитизъм. Решителната и непримирима борба против тези явления е едно от основните условия, за да се развива социалистическото отношение към труда и обществената собственост.

Нарастващата роля на нравствените начала в живота на обществото

В резултат на дълбоките изменения, които се извършиха в социалните отношения след победата на социализма, ролята на нравствените норми в живота на обществото нарасна неимоверно. Те все повече се изпълняват доброволно, без принуда от страна на държавната власт.

Развиткето на нравствените начала намира израз преди всичко в отношенията на тружениците на социа-

лизма към труда. Непрекъснато се развива самодисциплината на трудещите се, чувството им за отговорност, осъзнаването на труда като първа жизнена потребност и основно морално задължение на всеки гражданин.

Красноречиво доказателство за нарастване ролята на нравствените начала в живота на обществото е превръщането на метода на убеждението в основен метод на възпитание в условията на социалистическото общество. Този метод съответствува на хуманната природа на новия обществен строй, чиито основен девиз е: „Всичко за човека, в името на човека!“ Прилагането на метода на убеждението изисква във всеки колектив да се развива критиката и самокритиката, да се възпитава непримиримост към нарушенията на дисциплината и на обществения ред, да се изисква от всички строго да спазват законите на страната, правилата на социалистическото общежитие и принципите на комунистическия морал. Методът на убеждението не изключва, а предполага принудата по отношение на онези, които грубо нарушават обществения ред и нормите на комунистическия морал.

В условията на комунизма моралът ще стане основен регулатор на поведението на хората. В своите действия, във взаимоотношенията си с хората отделният човек ще се ръководи съзнателно, без външна принуда, по дълбоко вътрешно убеждение от нормите на комунистическия морал. Разбира се, това не изключва появата на отделни антисоциални явления. Обществото обаче ще има пълната възможност да ги предотвратява и ликвидира без специален апарат за насилне. Все по-голяма роля ще придобива общественото мнение. Другарското осъждане на антиобществените постъпки ще стане постепенно главно средство за изкореняване на неморалните възгледи, нрави и обичаи.

Комунистическият морал побеждава и се утвърждава в борба с остатъците на буржоазния морал в съзнанието и поведението на хората и срещу разлагащото влияние на правите на капиталистическия свят. По силата на много причини през низшата фаза на комунистическото общество у част от хората се запазват проявите на индивидуализъм, егонизъм, национализъм, несправедливост, тунеядство, нечестност и др. Остатъците от буржоазния морал се подхранват и оживяват

от опитите на империализма да влеса морално-политическо разложение в редците на труженците на социализма и особено сред младежта. Затова борбата против всички тези прояви и възгледи е необходимо условие за победата на най-висшия, най-хуманния и най-красив морал, какъвто човечеството познава — комунистическия.

Програмата на Българската комунистическа партия дава последователно марксистко-ленинско решение на въпроса за отживелиците. „Преодоляването на отживелиците не е възможно, без да се ликвидират обективните и субективните причини и предпоставки, които ги съживяват и подхранват. Поради това едновременно с разобличаването на идейното и моралното разложение на империализма, с научното обясняване на новите явления в капиталистическата действителност, с формирането на непримиримост към буржоазната идеология и буржоазния морал партията ще води още по-безкомпромисна борба срещу отрицателните явления, грешките и недостатъците в нашия живот, трезво и принципиално ще разкрива техните корени, своевременно ще взема мерки за отстраняването им.“

Въпроси и задачи:

1. Въз основа на знанията по история направете анализ на измененията на моралните възгледи на хората в процеса на историческото развитие на обществото.
2. Защо предаността към делото на комунизма представлява основен, висш принцип на комунистическия морал?
3. Как вашата комсомолска организация работи за възпитанието на своите членове в духа на нравствения идеал на комунизма?

МИСЛИ ЗА МОРАЛА

Най-живен морал е този, който... защитава бъдещето.

Фр. Енгелс

Комунистическият морал носи много сили и радости само ако той не е външен, а е истински.

Н. К. Крупская

Нравствеността служи за това — човешкото общество да се издигне по-високо.

В. И. Ленин

Красотата е велика сила в човешките отношения.

М. Монтен

Трудът е велика сила, най-ценен съюзник на крилата, чук на творчеството, брат на таланта.

Ив. Вазов

ДЪЛГ, СВОБОДА, СЪВЕСТ

Науката за морала — етиката, е цялостна логическа система, която изучава многообразиите и сложни нравствени взаимоотношения между хората, които възникват в процеса на техния живот. Като изследва тези взаимоотношения, етиката стига до определени обобщения и формулира понятия и категории, с помощта на които предписва или оценява някакво поведение. Основни категории на марксистко-ленинската етика са добро и зло, добродетел и порок, справедливост, дълг и свобода, съзнание за отговорност и съвест, чест и достойнство, щастие и др. Важно място в системата на категориите заемат дългът, свободата и съвестта.

Понятие за обществен дълг

За да се разбере същността на дълга, трябва да се вземе пред вид обществената необходимост, обективната необходимост да се постъпва по определен начин и да се решават обществено значими задачи и проблеми. На всеки етап от своето развитие обществото функционира и се развива на основата на обективни закономерности и изисква от своите членове съответно поведение. Чрез категорията дълг етиката издига дължимото поведение в лична задача на личността.

Дългът като етическо понятие изразява необходимостта от определени нравствени постъпки, които обществото (класата) допуска, изисква и задължава човека да реализира в своето поведение.

Буржоазните идеолози разглеждат категорията дълг като някакво неизменно, вечно нравствено изискване към личността. Смесът на подобен абстрактен подход към дълга е в това, че проповядва покорност, смирение, подчинение пред експлоататорите, отълича масите от ре-

волюционната борба против общественя и държавния строй.

Научната, марксистко-ленинската етика разглежда дълга и понятието за дълг като конкретно-исторически явления, съдържанието на които се е променяло в процеса на историческото развитие. Първобитният човек е бил безпределно верен на своя род. Но тази вяроност се е основавала не на дълбоко осъзнаване на дълга, а на традицията и на безсилнето на човека самостоятелно да води борбата с природата.

С появата на класовото общество се извършва диференциация на общественото съзнание, възникват вътрешни нравствени мотиви в поведението на хората. Но дългът губи своя универсален смисъл и значение. Онова, което експлоататорите са приемали за нравствен дълг, е противоречало на коренните интереси на експлоатираните. Челните представители на трудещите се са ратували за друго дължимо поведение, виждали са своя дълг в борбата против експлоатацията и подтисничеството. Най-ярък израз на противоположността на понятията за дълг на антагонистичните класи е буржоазното общество.

С превръщането на пролетариата в съзнателен борец за социализъм и комунизъм се очертават съдържанието и границите на дълга като категория на комунистическата етика. Обществената необходимост да се извърши революционно преустройство на живота, да се унищожи системата на експлоатация на човек от човека, да се изградят хуманни отношения между хората, намираща нравствен израз в марксистко-ленинското понятие за дълг.

Дължимото поведение на човека в социалистическото общество има многообразни измерения и сфери на проявление: в производството, в семейството и бита, в училище, в обществената среда и т. н. Обществото е изработило норми на това поведение, спазването на които е дълг на всеки гражданин.

Дългът на човека в развитото социалистическо общество се определя от големите и сложни исторически задачи, които се решават от партията и народа в икономиката, обществените отношения, бита, културата. Оценявани от позициите на общественя дълг, тези задачи все повече се превръщат във вътрешно осъзнат мотив на поведение на гражданите на нашето общество.

Свобода и избор на поведение

Ясно е, че човекът има неотменим задължения в обществото и комунистическата етика разглежда тези задължения като нравствени изисквания. Но тогава възниква въпросът: свободен ли е човек, има ли право на избор в постъпките си?

Много етически учения в миналото са търсили отговор на този „вечен“ въпрос. В някои от тях се ратува за свобода от външната необходимост. Но такава свобода няма и не може да има. Човек живее в общество, в което действуват обективни закономерности, и поради това той не може да бъде свободен от задължения. Други, като френските материалисти например, отричат всякаква възможност за свободен избор на поведение. Това схващане е също неправилно. Защо?

Класиците на марксизма-ленинизма показаха, че свободата не е нищо друго освен осъзната необходимост. Свободата на волята е способност на човека да взема решения при познаване на нещата. Познаването дава възможност на човека да господствува над външната необходимост, а не да се приспособява пасивно към нея.

Осъзнав необходимостта и правомерността на нормите и задълженията, които обществото е определило, човек ги изпълнява свободно, по силата на вътрешната си убеденост. По такъв начин се реализира основната същност на нравствената свобода — правото на човека да се саморегулира и самоконтролира, сам да определя постъпките си.

Най-ярък израз на нравствената свобода на човека е възможността за избор. Такава възможност винаги съществува, защото историческият процес е поливариантен по природа, съдържа различни тенденции и линии на развитие. Човекът винаги е изправен пред различни варианти на поведение и правейки избор, той реализира нравствената си свобода. Отговорността на човека изпъква най-силно тогава, когато трябва да направи избор на поведение при решаване на исторически по своето значение въпроси на обществената практика: да участва или да не участва в революционната борба, да защити родината си, да изрази отношението си към жизнено важни за народа и родината въпроси и т. н.

Възможност за избор съществува и във всекиднев-

ния живот на човека, в организацията на личното време, в поведението на улицата и т. н. Нужна е висока дисциплина и самоконтрол, развито съзнание за дълг и отговорност, за да избереш такава форма на поведение и да постъпиш така, както повелява обществото.

И така: човешкото поведение не е фатално зависимо от обективните обстоятелства, възможността за избор е реална и тя се осъществява в непосредствения практически живот на човека. Оттук произтича огромната лична отговорност на всеки гражданин и правото на обществото да съди неговите постъпки, да ги оценява с критериите на комунистическата етика.

Класиците на марксизма-ленинизма характеризират комунистическото общество като преход от царството на необходимостта в царството на свободата. Овладейло във висша степен природните и социалните закономерности, обществото при комунизма ще осигурява най-широки възможности за творческа изява на личността, за свобода на избор в професията, в задоволяване на културните интереси и т. н. Благоприятни предпоставки за свободно развитие на личността ще създава социалистическата демокрация. Но както се подчертава в Програмата на Българската комунистическа партия, „социалистическата демокрация не означава неограничена свобода без задължения. В нашето общество правата и задълженията са взаимнообусловени. С развитието на социалистическата демокрация ще се повишава и отговорността на труженниците на социалистическото общество“.

Съвестта като етическа категория

Постъпките на човека се оценяват и санкционират от обществото — от общественото мнение, от държавните институции (при особени случаи — от съда), от близки и приятели. Оценката на човешките постъпки е важен фактор за изработване на дължимо поведение, за повишаване на съзнателността и отговорността на гражданите.

Социално-правствената практика показва, че колкото по-дълбоко личността осъзнава своята обществена отговорност, толкова по-морално е нейното поведение. Спазването на социалните и правствените норми не мо-

же да се основава само върху принудата, макар че в определени условия принудата е обществено необходима и оправдана. „Не може да се нарече истински правствен онзи човек — пише Н. А. Добролюбов, — който само търпи повелята на дълга като някакво тежко бреме, като правствени вериги, а само този, който се грижи да слее изискванията на дълга с нуждите на своето вътрешно същество, като се стреми да ги преработи в своя плът и кръв чрез вътрешния процес на самосъзнанието и саморазвитието.“

Съзнанието за дълг и отговорност стои в основата на онова, което наричаме съвест. Веднъж формирано, това съзнание се превръща в критерий за оценка на личното поведение, в своеобразен съд на собствените постъпки.

На повечето хора са известни състоянията на „угризение на съвестта“, когато в тях се поражда чувство на неудовлетвореност от собствените постъпки, от деяния, които противоречат на обществените изисквания. Съвестта — този неумолим и безкомпромисен съдник — раздава правосъдие над своя носител по законите на обществения морал. Човекът, който има развита и неподкупна съвест, и да сгреша, е в състояние да изправи своето поведение, да се издигне над страстите и изкушенията на еснафския морал.

Съвестта като съзнание за дълг и социална отговорност е продукт на историческото развитие на човечеството. В процеса на своята социална практика човек постепенно, често пъти в резултат на дълбоки вътрешни противоречия, достига до такава степен на нравствена зрелост, че е в състояние да се саморегулира и самоконтролира, да постъпва правствено по силата на вътрешната убеденост във величието на следваните от него правствени принципи.

В класово-антагонистичното общество личността е обективно раздвоена между изискванията на моралните принципи и действителността. Социалистическото общество унищожава най-дълбоката основа на това раздвоение, създава предпоставки и условия за преодоляване на наследеното от старото общество несъответствие между морални принципи и социална практика, между думи и дела. На тази нова социално-нравствена основа се формира съзнание за дълг и отговорност в огромното

мнозинство от гражданите, осъществява се голяма крачка напред в нравственото развитие на човека. Затова при социализма и комунизма закономерно расте ролята на нравствените начала в живота и развитието на обществото.

Въпроси и задачи:

1. Анализирайте основните изисквания на дължимото поведение на ученика.
2. В какво се проявява свободата на волята на човека в социалистическото общество?
3. На основа на познанията си по литература анализирайте проявите на съвестта.

МИСЛИ ЗА ДЪЛГА, СВОБОДАТА И СЪВЕСТИТА

Опитай се да излъмиш своя дълг и ти веднага ще разбереш на какво си способен.

П. В. Гюте

Живее свободно само този, който намира радост в изпълнението на своя дълг.

Цицерон

Съвестта е закон над законите.

А. Ламартин

Да гледаш хора с изгубена съвест е още по-страшно, отколкото да гледаш жъргънци.

Ю. Фучик

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ПАТРИОТИЗЪМ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗЪМ

Любовта към родната и народа, чувството на братска солидарност с трудещите се от всички страни е играла и играе огромна роля в общественото развитие, в борбата за социализъм и комунизъм. Тазн роля силно нараства в съвременната епоха. В Програмата на партията се подчертава, че в системата на комунистическото възпитание на трудещите се изключително важно място заема възпитанието на новия човек в дух на пролетарски интернационализъм и социалистически патриотизъм.

Същност на родината и на патриотизма

Патриотизмът — това е любов към родината. А какво е родина (отечество)? В най-общия смисъл на думата родина (отечество) означава страната, в която човек се ражда и живее, нейната територия и природните ѝ богатства, народът, който я населява с неговия бит, сизкулатура, общественно-политически строй и т. н. Следователно родината не е само географско и етническо понятие. Тя е и онази социално-политическа среда, в която човек живее и която оказва неотразимо влияние върху неговия бит и съзнание, върху неговата идеология и психика.

Може да се помисли, че патриотизмът е присъщ и всички класи и слоеве на обществото. Няма класа, която да не представя себе си като патриотична сила. Но действителност има коренна противоположност между отношението на експлоататорите и на експлоатираните към родината.

В епохата на своето възходящо развитие експлоататорските класи (напр. буржоазията) проявяват определен патриотизъм, доколкото техните класови интереси съвпадат в основни линии с интересите на цялото общество, с обществения прогрес. Но даже и през такива периоди патриотизмът на експлоататорските класи е ограничен, непълен, зависим от техните класови икономически интереси. Всякога, когато тези интереси влязат в противоречие с интересите на родината, експлоататорските класи са готови да пренебрегнат патриотичните чувства и съображения и продават интересите на родината. Това се вижда напр. от поведението на българската буржоазия по време на Втората световна война, когато тя измени на националните интереси и става съучастник на немския фашизъм в ограбването на българския народ.

В епохата на формирането на буржоазните нации възниква идеологията и политиката на национализма. През тази епоха национализмът играе известна прогресивна роля, тъй като съдействува за освобождаването на формиращите се буржоазни нации от феодалния гнет, за победата на по-прогресивните за времето си капиталистически обществени отношения. Такава прогресивна роля днес играе национализмът на борещите се

за своето политическо и икономическо освобождение страни от бившите колониални империи.

С превръщането на буржоазията в реакционна класа национализмът коренно изменя своето съдържание и роля. Основният принцип на национализма на реакционната буржоазия и на неговия краен израз — шовинизма, е идеята за неравенството на различните нации и раси, за превъзходството на една нация или раса над останалите. Поради това национализмът тясно се свързва с расизма. На разделението на обществото на класни идеолозите на национализма противопоставят делението на обществото на нации и раси, провъзгласяват борбата между различните нации за вечна и неотстранима.

Носители на истински патриотизъм във всички общества са народните маси, трудещите се. Любовта на народа към отечеството, самоотвержената борба за неговата защита от външни и вътрешни врагове е изиграва голяма роля в запазването и развитието на отделните нации, представлявала е важен фактор на обществения прогрес. Работническата класа е продължител и най-добър изразител на патриотизма на трудещите се от всички епохи.

Социалистически патриотизъм

Победата на социалистическата революция коренно изменя съдържанието и значението на патриотизма в общественото развитие. За пръв път в историята любовта на трудещите се към родината се проявява в условията на тяхното освобождение от експлоатация и върху основата на обществената собственост на средствата за производство, на националните богатства. Поради това патриотизмът на народа при социализма се издига на нова степен на развитие, превръща се в любов към социалистическата родина, към социалистическия обществен строй.

Социалистическият патриотизъм е органически свързан с интернационализма. Както се подчертава в Програмата на БКП, делото на социализма в България победи, защото Българската комунистическа партия е партия дълбоко интернационалистическа и същевременно истински патриотична.

Пламенният патриотизъм на българския народ днес има три извора.

Първият извор — това е героичната история и демократичната култура на българския народ. Българският народ е създател на самобитна демократична култура, която не унищожиха нито бурите на вековете, нито фашистките, османските и фашистките асимилатори и завоеватели. Тази култура, която днес става народна в пълния смисъл на думата, има многовековна история.

Национална гордост представлява и борческия дух на българския народ, неговата многовековна борба против вътрешни и външни врагове, против експлоататори и потисници. Ярък израз на патриотизма на нашия народ са въстанията против феодализма и османското робство за самосъхранение и национално освобождение.

Вторият извор на патриотични чувства е борбата на българската работническа класа, на партията и Комсомола за освобождение на народа от експлоатация и потисничество. Знаменосец на борбата против фашизма и капитализма бе слапната Българска комунистическа партия, която даде много примери на смела и безстрашна борба за защита на националната независимост, достойнството и честта на българския народ. Над всички тях се възвисява величавият подвиг на вожда и учителя на българския народ Георги Димитров на Лайпцигския процес, където той нанесе първия морално-политически удар на фашизма.

Третият извор на нашия патриотизъм, на най-възвишена и действена любов към народа и родината е нашият поп живот, победният социализъм. Със своя труд и подвизи в изграждането на социализма българските трудещи се опровергаха предателските и клеветническите теории на фашистите за непълноценността на българската нация. Не може да не се гордее българският народ, който днес върви в авангарда на човечеството, който събори капитализма, изгради своя промишленост, извърши велик преврат във всички области на живота и който днес, пълен със сили и вяра в себе си, самоотвержено се труди за изграждането на развито социалистическо общество.

Да не виждат всичко това, да не изпитват гордост могат само хора, заразени от инскопоклонничество пред капиталистическия Запад, отказали се от добродетелите,

славните дела и традициите на народа. За тях култура е имало и има само на Запад, в Европа, в прехваления американски „рай“. Те не забелязват нашите грандиозни успехи. На труда и делата на народа те с пренебрежение махат с ръка. Такива хора със своето безразсъдно подражателство са срам за нашето героично минало.

Главният израз на патриотизма днес е трудът за благото на обществото. Сега, когато българският народ с всички сили се бори за построяване на развито социалистическо общество, истински патриот е оня, който се труди честно и всеотдайно за ускоряване икономическото и културното развитие на страната, за рязко повишаване на обществената производителност на труда, за технически прогрес, за подобряване качеството на продукцията, за създаване изобилне от материални и духовни блага, за укрепване на социалистическите обществени отношения.

Социалистически интернационализъм

Идейно знаме на буржоазията е национализмът. С него буржоазията защитава своите еготистични класови интереси, непримримо враждебни на интересите на трудещите се. Докато на знамето на империалистическата буржоазия е написано: „Разделяй и владей“, на знамето на пролетарната блестя великият лозунг: „Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“

Идеята за единство и братска солидарност на трудещите се от всички страни произтича от общността на интересите и целите на пролетарната. Работническата класа от целия капиталистически свят заема едно и също място в системата на общественото производство, има един и същ враг, един и същи основни задачи. Тя е експлоатирана и подтисната от капитализма класа. Нени общ враг е буржоазията, империализмът от всички страни. Нейните общи задачи са борбата за мир, демокрация и социализъм. За да победи своя враг, за да осъществи своите велики цели, тя трябва да бъде една и сплотена. На това я учи опитът на историята.

На работническата класа във всяка страна противопостави не само „собствената“ буржоазия, но и междуна-

родният империализъм и неговата главна сила днес — САЩ. Винаги когато господството на буржоазията от дадена страна е застрашено от революционната борба на трудещите се, империализмът влиза в ролята си на жандарм, оказва военна и друга помощ на реакционните сили, прави всичко възможно, за да предотврати гибелта на старото общество. Но в наше време, когато силите на мира и прогреса превъзхождат силите на войната и реакцията, империализмът не може безнаказано да изнася контрареволуция. Международният съюз на работниците и неговата главна ударна сила — световната социалистическа система, е в състояние да обуздае агресорите, да защити правото дело на народите, борещи се за мир, демокрация и социализъм. Главна роля в това отношение играе Съветският съюз.

Комунистическата партия на Съветския съюз винаги е изпълнявала и сега изпълнява своя интернационален дълг да помага на трудещите се от другите страни в борбата за социализъм. Поради това както в миналото, така и днес пробен камък за верността на дадена страна или партия и на всеки човек поотделно към принципите на пролетарския интернационализъм е отношението към Съветския съюз, към великата партия на Ленин.

В лицето на КПСС нашата партия вижда изпитания авангард на световното комунистическо движение, най-опитната и закалена в боевете марксистко-ленинска партия. Тя смята за свой свещен дълг да укрепва и развива дружбата и сътрудничеството със СССР и КПСС, да използва техния всемирноисторически опит в строителството на социализма и комунизма. В единен строй и всестранио сближаване със Съветския съюз, в тясна дружба и сътрудничество с всички социалистически страни Българската комунистическа партия ще осъществи заветната цел на трудещите се в България — построяването на комунистическото общество.

Практически израз на интернационализма днес е борбата, която КПСС, БКП и другите марксистко-ленински партии водят за преодоляване разногласията и укрепване единството на международното комунистическо движение и на световната социалистическа система.

В борбата за разрешаване на пазрелите международни проблеми, за укрепване на мира и развитие на

социалния прогрес огромна роля играе интернационалното единство на световната младеж. Световната федерация на демократичната младеж (СФДМ) се утвърди като авторитетен организатор на борбите на младежта от всички континенти против империализма, за мир и социален прогрес. Димитровският комсомол е активен участник в живота и борбите на световната младеж.

Въпроси и задачи:

1. Каква е разликата между патриотизма и буржоазния национализъм? Покажете тази разлика с примери от историята на България.
2. В какво се състои вредата от прекломенето пред културата в общественния строй на западните капиталистически страни?
3. Какво е значението на интернационалното единство на трудещите се от цял свят в борбата за мир, демокрация и социализъм?

МИСЛИ ЗА ПАТРИОТИЗМА И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА

... Който не принадлежи на своето отечество, той не принадлежи и на човечеството.

В. Г. Белинска

За отечеството е направено недостатъчно, ако не е направено всичко.

М. Ребеспиер

Истински човек и син на отечеството е едно и също.

А. Н. Радищев

Не може да има истински патриотизъм без международна солидарност, както не може да има истинска солидарност, без такъв патриотизъм.

Г. Димитров

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ ХУМАНИЗЪМ² И КОЛЕКТИВИЗЪМ

Човекът на комунизма е хуманист и колективист. Победата на колективизма в труда и битата на хората, установяването на истински хуманни отношения между тях представлява исторически похват в правственото развитие на човечеството, велико завоевание на социалистическата революция.

² Хуманизъм (от лат. humanismus) — човечност, човеколюбие

Животът жестоко се надсмя над буржоазните про- рокувания за невъзможността да се измени „вечната“ егоистична природа на човека.

Нравственият идеал на комунизма включва възви- шените принципи на хуманизма и колективизма. На ци-ничния морал на експлоататорите, изразен в думите: „Човек за човека е вълк“, той противопоставя благород-ните и хуманни принципи: „Един за всички — всички за един“ и „Човек за човека е приятел, другар и брат“.

Хуманизмът на социалистическото общество

Хуманизмът като течение в човешката мисъл възниква още в епохата на Възраждането. Отвратени от деспотичната власт над човека във феодалистното общество, много прогресивни мислители от онова време — Ф. Петрарка, Леонардо да Винчи, Н. Коперник, М. Монтен, У. Шекспир, Сервантес и др., издигат глас на протест про-тив насилието над личността и обосновават идеята, по-лучила името хуманизъм, за ценността на човешката личност, за необходимостта от уважение на нейното до-стойнство. В основата на хуманизма лежи убеждението в безграничната възможност на човека и на неговите способности към съвършенство, изискването за свобода и защита на достойнството на личността, идеята за пра-вото на човека да бъде щастлив.

Но в обществото, разделено на враждебни класи, не могат да се установят истински хуманни отношения между хората. Главна пречка за това представлява частната собственост върху средствата за производство, която разделя и противопоставя хората.

Всяко класовоантагонистично общество е по при-рода антихуманно. Не прави изключение в това отно-шение и капиталистическото общество. С най-голяма сила изпъква антихуманният характер на буржоазията като класа в епохата на империализма. Империалисти-ческата буржоазия грубо потъква хуманистичните идеи на прогресивните мислители от епохата на Възражда-нето за свобода, братство и равенство между хората. Тя е готова да тласне към гибел човечеството чрез тер-моядрена война, за да запази своето господство. Империалистическата буржоазия провежда политика на ра-

сова дискриминация (напр. по отношение на негрите в САЩ), поддържа фашистките режими в страни като Испания, Южноафриканската република, Южна Родезия и др.

Пример на антихуманизъм представлява животът на съвременното американско общество. Никъде другаде в света така ярко не се открояват социалните контрасти както в САЩ. На единия полюс на американското общество стоят милионерите, монополистите, бизнесмените, онези няколко десетки хиляди семейства, които притежават около 60% от националните богатства на страната. На другия полюс са милионите трудещи се хора, безработните, негрите, дребните фермери, които даже по признашето на официалните американски среди гладуват, лишени са от достъпа до съвременната техника и култура. Нима може да се нарече хуманен този строй, който безмилостно изхвърля на улицата работника, когато остарее, без да му осигури пенсия, допуска расова дискриминация, глад и мизерия на милиони човешки същества?

Като законен наследник на всичко прогресивно и ценно, създадено от човешката мисъл през вековете, марксизмът-ленинизмът включва в себе си иденте на хуманизма. Марксисткият хуманизъм съществено се отличава от хуманизма на епохата на Възраждането. Неговият основен девиз е не абстрактната любов към човека изобщо, а любов към трудовия човек, борба за неговото освобождение от експлоатация и подтисничество. Социалистическият хуманизъм цени високо честта и достойнството на човека и същевременно изисква да се воюва непримиримо и безпощадно срещу враговете на трудещите се — експлоататорите, подтисниците, войсколюбците. Социалистическият хуманизъм ратува за дружба между хората, за взаимоуважение и взаимопомощ.

Социалистическият строй е общество на реален хуманизъм. Той освобождава трудещите се от експлоатация и подтисничество, прави ги пълновластни господари на всички богатства, осигурява им действителна свобода на съвестта, създава достойни за човека условия за труд и живот. Най-красноречив израз на реалния хуманизъм на социалистическото общество е грижата за издигане материалното благосъстояние на

трудещите се, за създаване на изобилие от материални и културни блага. Комунизмът е общество на изобилието, той е несъвместим с дребнобуржоазните проповеди за отказ от материални и културни блага.

Хуманизмът на социалистическото общество е не само придобивка, велико завоевание — той е и дълг на всеки член на нашето общество. Това означава, че цялото поведение на човека на социалистическото общество трябва да се определя от съзнанието да постъпва винаги и навсякъде хуманно, всякога да уважава достойнството и честта на другите. Многообразни са проявленията на хуманизма в живота. Да бъдеш внимателен с хората, с които живееш и учиш, да обичаш своите родители, да защитаваш несправедливо обидените, да помагаш на изпадналите в беда, спреч да бъдеш рицар в най-добрия смисъл на тази дума — ето някои от изискванията на хуманизма в нашето общество. Оня, който се научи да владее себе си, да бъде господар на собственото си поведение, оня, който съзнателно се ръководи от принципите на комунистическия морал, винаги може да намери път към хуманна изява.

Правилно разбраният хуманизъм предполага не примиряване, а решителна борба с недостатъците и слабостите на онези, чието достойнство ние искрено и дълбоко уважаваме. Хуманизмът и равнодушието са несъвместими. Хуманистично постъпва само оня, който открито и честно помага на своя приятел и другар да израсне като нравствено съвършена личност, достойна да строи и живее в комунизма.

Едно от проявленията на хуманизма и колективизма е

Дружбата между хората

Това е лична взаимна привързаност между хората. Тя се проявява в стремежа към постоянно общуване. Всеки от нас е изпитвал топлината от дружбата, от споделяните с приятеля и другаря мисли, чувства, тревоги. В условията на социализма, когато човекът се превръща в колективист, дружбата става вътрешна необходимост в неговия живот, поле за проявление на неговите хуманистични убеждения.

Дружбата между хората, когато тя е подчинена на велики цели, е могъщ стимул за тяхното духовно и нравствено развитие. Най-ярък пример в това отношение представя животът и делото на основоположниците на научния комунизъм Маркс и Енгелс. Тези титани на мисълта и делото са разработвали заедно теорията на научния комунизъм, грижели са се един за друг, оказвали са си безкористна другарска помощ. Когато завършил своя епохален труд „Капиталът“, Маркс с най-топли думи се обърнал към своя другар и приятел Енгелс: „И така, този том е готов. Само на тебе дължа, че това се оказва възможно! Без жертвата, която ти направих за мене, аз в никакъв случай не бих могъл да преодоля цялата огромна работа върху трите тома. Прегръщам те, изпълнен с благодарност!“

Дружбата между хората се основава на вярата в човека, в неговата нравствена сила, в способността му да живее достойно. Тази вяра, съчетана с безкористната помощ за духовното развитие на близкия човек, може да направи чудеса. Под влияние на хубавата дружба човек може бързо да изживее допуснатите слабости и недостатъци, да израсне нравствено и духовно. В нашия пълен с романтика и комунистическа целеустременост живот на всяка крачка можем да видим преобразяващата сила на другарството и дружбата.

Към човека, с когото дружим, ние изпитваме най-топли чувства. Това е естествено и необходимо. Без чувства няма дружба. Но под влияние на тези чувства ние понякога сме склонни да омаловажаваме допусканията от приятеля грешки, да си опрощаваме взаимно недостатъците. Това е дълбоко заблуждение. То може само да опорочи нашата дружба, да ни противопостави на обществото и колектива, да задържи нашето духовно и нравствено развитие.

Колективизмът — висш принцип на комунистическия морал

Буржоазният морал издигаше и обосноваваше като свой пръв и основен принцип индивидуализма. Същността на индивидуализма може да се определи накратко така: „Стига на мен да ми е добре, другите не

ме интересуват." Краен израз на индивидуализма и егоизма, проповядван от буржоазния морал, представлява теорията за „сврѣхчовека“, която немските фашисти използваха в своята практика и сега е любима тема на много идеолози на империализма.

Обединени от еднакви условия на живот и от общите цели на своята борба, работниците още в условията на капитализма изработват у себе си колективистични навици и убеждения. Те проявяват солидарност в борбата, оказват си взаимна помощ, грижат се за своите другари.

Ето как Георги Димитров характеризира появата на колективизма в живота на работническата класа: „Личният и професионален егонизъм се заменяват от класовата пролетарска солидарност и готовност за най-големи жертви в полза на работническото дело. Вместо убийствения алкохолизъм и грубите невежествени страсти у работника се развива предаността към работническата организация, пролетарският морал...“

Колективизмът на работническата класа е праобраз на колективизма на комунистическото общество. С превръщането на средствата за производство в обществена собственост и с изменението на цялата съвкупност от обществени отношения при социализма се създава условия за постепенно изкореняване на индивидуалистичния и егонистичния морал, за победа на колективизма.

Същността на колективизма е изразена в правилото: „Един за всички — всички за един.“ Колективизмът като принцип на комунистическия морал изисква от хората другарска взаимопомощ, осъзнаване и изпълнение на дълга пред обществото, съзнателно и доброволно подчиняване личните интереси на обществените, уважение на колектива и на неговите решения, съзнание за отговорност пред колектива за своите постъпки и за поведението на другите.

Принципът на колективизма изисква висока отговорност от човека: отговорност не само за собствените постъпки, но и за постъпките на другите, на колектива, а в последна сметка — за съдбата на обществото.

Само в колектива човек може да разкрие своите способности и дарования, да се превърне в полезен член на обществото. В условията на социализма и ко-

мунизма човек се формира под решаващото влияние на колектива, в резултат на неговите грижи. Колективът играе огромна роля във възпитанието на хората. В задружния труд, в общата борба се формират и утвърждават нравствените качества на строителя на социализма и комунизма, преодоляват се отживелиците от капитализма в съзнанието и бита на трудещите се, развива се съзнанието за обществен дълг. Поради това създаването на здрав и деспособен колектив в предприятията, учрежденията, училищата — навсякъде, където живеят и работят хора, има изключително пажно значение за нравственото развитие на членовете на социалистическото общество.

За да изпълни успешно своята роля във възпитанието на хората, колективът трябва да отговаря на определени изисквания. Най-важно условие за укрепването на даден колектив е създаването сред неговите членове на критично и самокритично отношение към работата, ученето, бита и поведението на всеки. Повече отсякъде другаде тук са недопустими равнодушието, примиряването със слабостите и недостатъците. Колектив, който се примирява със слабостите, който прикрива недостатъците на своите членове, неизбежно загива, губи своята нравствена привлекателност, превръща се в спирачка на развитието.

Създаването на здрав и жизнеспособен ученически колектив, без който е невъзможно нормалното протичане на учебно-възпитателния процес, трябва да бъде дело преди всичко на учащите се, на комсомолската организация. На тях нашето училище предава за разрешаване много важни въпроси, свързани с живота на училището. Това повишава и все повече ще повишава ролята на ученическия колектив във възпитанието на учащите се, във формирането на колективистични убеждения, навици и привички сред бъдещите строители на комунизма.

Създаден в хода на класовата борба против господството на капиталистическата класа, пролетарският колективизъм в условията на социализма се превръща в нравствена черта на цялото общество. С прехода към висшата фаза на комунизма колективизмът ще се изпълни с още по-богато съдържание, ще се превърне в регулатор на живота на хората, в тяхно нерушимо

жизнено правило. Комунизмът е висше проявление на колективизма.

Комунизмът е отрицание на буржоазния индивидуализъм, но не и на индивидуалността. Многообразието на индивидуалното развитие е необходимо условие за социалния прогрес. Зрялото социалистическо общество открива широк простор за изява на творческите сили и възможности на хората, създава още по-добри условия за разцвета на индивидуалните способности и качества на човека, за богатството на човешката природа, което Маркс разглежда като основен принцип на всяка по-висша обществена формация.

Въпроси и задачи:

1. Като използвате знанията си по история, разкажете по-подробно за хуманизма на великите мислители от епохата на Възраждането.
2. Покажете с примери главните проявления на хуманизма на социалистическото общество.
3. Направете анализ на отношенията във вашия колектив. Обсъдете въпроса: „Каква роля играе дружбата между членовете на вашия колектив в тяхното развитие.“

МИСЛИ ЗА ХУМАНИЗМА И КОЛЕКТИВИЗМА

Има само една истинска ценност — това е връзката на човека с човека.

А. Сент-Екзюпери

*Няма нищо по-прекрасно от това да даваш щастие на хората.
Бетховен*

Комунизмът — хуманизъм.

К. Маркс

Колективът ще бъде мъртво, бездушно тяло, ако не създаде от своята плът новата личност, която да се приближава към идеала за ценния, добрия, силния, безстрашния човек.

М. Горки

Този, който мисли, че може да мине без другите, греши много, но този, който си мисли, че другите не могат да минат без него, греши още повече.

Ф. Ларшфукс

СЕМЕЙСТВО И БИТ ПРИ СОЦИАЛИЗМА

Голяма част от времето си човек прекарва в производството, на работа, в училище. В съвместния, задружен труд се проявява обществената природа на човека, разкрива се неговата социална същност. Но човек има и личен живот. Като напусне предприятието, учреждението или училището и се върне в къщи, човек като че ли остава сам със себе си и със семейството си, извън връзката си с другите хора. Но и тук, в личния бит, се проявява обществената природа на човека, и тук той има определени нравствени задължения към обществото.

Същност и социални функции на бита и семейството

Битът е оная среда, в която човек живее в свободното от производствени и обществени задължения време. Битът има най-разнообразни страни. Към него се отнасят животът на човека в къщи, взаимоотношенията му с членовете на семейния колектив, със съседите и съгражданите, поведението му на обществени места и т. н.

Личният бит на човека с хиляди нишки е свързан с бита и интересите на другите хора, на обществото като цяло. Поради това обществото е изработило известни правила на поведение, спазването на които е важно нравствено задължение на всеки човек.

Поведението на човека в личния живот е показател доколко той е усвоил нравствените норми и доколко тези норми са се превърнали в негова собствена природа, в лична потребност. По начина, по който човек се отнася към близките си, може да се съди за неговата обща култура.

Семейството е възникнало по време на разпадането на първобитното общество. То е обществен институт, който осигурява продължаването на рода и възпитанието на децата.

Ролята на брака и семейството в живота на обществото, техните исторически форми и съответстващите на тях нравствени изисквания към човека се определят от икономическия строй, от цялата съвкупност на обще-

ствените отношения, а също така и от степента на развитие на човешката цивилизация и култура като цяло.

В условията на класовото общество основа на семейството представлява частната собственост. Бракът по сметка е масово явление, особено в капиталистическото общество, където всичко е сведено до грубия материален интерес. Класовото общество руши нравствената основа на семейството — любовта. То оправдава такова античовечно явление, като проституцията.

С победата и утвърждаването на социализма се извършва дълбок прелат и в семейните отношения. Те постепенно се освобождават от веригите на частната собственост. Основен мотив и нравствена основа, която свързва хората в семейството при социализма, е любовта. Колкото по-дълбока и чиста е тази любов, толкова по-здрави са основите на социалистическото семейство, по-успешно се възпитават децата. Поради това социалистическото общество признава за нравствено онова семейство, което се основава върху любовта и уважението между неговите членове. През изшата фаза на комунизма в семейно-битовите отношения се запозават известни отживелици от миналото.

Основно условие за здравината на семейството е взаимното уважение между съпрузите, между родителите и децата. Там, където такова уважение не съществува, семейството неизбежно се руши. В родителя, съпруга, детето, брата или сестрата всеки трябва да вижда преди всичко човека, чието достойнство е длъжен да уважава, за да съществува здрав, творчески колектив.

Изключително, първостепенно значение за здравината на семейството има уважението към жената-майка. Старото общество беше изградено върху неравноправието между мъжа и жената. В повечето случаи жената в миналото беше „домашна робиня“, закрепостена към кухнята, работата в която Ленин нарича „най-тежката, най-черната, най-затъпяващата човека“. Като унищожил частната собственост върху средствата за производство и въвлечал масово жената в общественото производство, социализмът създава предпоставки за пълното ликвидиране на домашното робство. Голяма роля за разкрепостяването на жената има непрекъснатото улесняване на домашния бит — разширяването на

мрежата от заведения за обществено хранене, за различни битови услуги и др. Десетият конгрес на Българската комунистическа партия постави задачата в непродължителен срок да се реши въпросът за изграждането на необходимите детски заведения, както и да се ускори изграждането на домове и клубове за младежко творчество, пионерски домове и извънучилищни учреждения, спортни площадки, стадиони, зали, басейни, туристически хижи и бази. Това ще бъде един от факторите за решаване на народностната проблема на България — увеличаването на раждаемостта.

При съвременните условия, когато домашното стопанство все още играе значителна роля в битата на трудещите се, уважението към жената изисква от всички членове на семейството най-активно да участвуват в домашната работа. Необходимо е без остатък да се преодолее неправилното разбиране, че приготвянето на храната, грижата за чистотата в жилището е „женска работа“, под достойнството на мъжа. Комунистическият морал решително осъжда такова високомерно пренебрежително отношение към домашния труд. Разбира се, пълното участие в домашната работа не изключва разумното разделение на труда между отделните членове на семейството. И най-малките деца трябва да получават определен, съответстващ на техните възможности, дял от домакинския труд. Главното е всеки да гледа на домашния труд като на свое задължение, като на практически израз на уважението към жената-майка. Тогава лесно може да се определи мястото на всеки.

Възпитанието на децата

Едно от основните нравствени задължения в семейството е възпитанието на децата. Това задължение има нравствен характер, защото то изразява отношението на човека към обществото, което е жизнено заинтересовано от възпитанието на подрастващото поколение. От това в решаваща степен зависи как ще се развиват, какви нравствени качества ще придобият подрастващите поколения.

Семейството е първата и най-важна среда, в която човек изгражда елементарните основи на своя мироглед и морал. Мирогледът и моралът на децата в се-

мейството се формират под влияние преди всичко на личния пример на родителите. Детският разум възприема до най-малки подробности манталитета, нравствените убеждения, навиците, традициите на родителите. Поради това родителите са длъжни внимателно да преценяват всяка своя стъпка, всяко свое действие преди всичко с оглед на влиянието, което то оказва върху духовното, нравственото и интелектуалното развитие на децата.

Възпитанието на децата от най-ранна възраст протича под влияние на труда. Добросъвестното отношение към труда е първото и най-ценно качество, което родителите са длъжни да развият у своите деца. Онези родители, които не полагат грижи за трудовото възпитание на своите деца, които от „много любов“ освобождават децата си от всякакъв труд, от всякакво физическо усилие, нанасят непоправими вреди на тяхното възпитание. Социализмът е общество на трудови хора и то няма да търпи безделниците, готованците, мързеливците. Истинската родителска любов трябва да се прояви в постоянната изискателност, в създаването у децата на трайни навици за общественополезен труд. Да възпитат достойни строители на комунизма — такъв е най-висшият нравствен дълг на родителите.

Битът и семейството в развитото социалистическо общество и при комунизма

В процеса на изграждане на развито социалистическо общество ще се затвърдят и развият прогресивните закономерни тенденции в битовите и семейните отношения, появили се след победата на социалистическата революция. „Семейството — се подчертава в Програмата на Българската комунистическа партия — все повече ще се освобождава от свойствените на миналото елементи на материална зависимост, ще укрепва върху основата на общи духовни интереси. Функциите на семейството във възпитанието на децата ще се свързват още по-тясно с нарастващите грижи на обществото за отглеждането и възпитанието на децата. Това ще дава възможност за по-активно участие на членовете на семейството в различните сектори на общественополезен труд.“

Обективни и субективни предпоставки за по-нататъшни прогресивни изменения в семейството и бита създава всеотрасното материално и духовно развитие на обществото и личността.

Битът и семейството ще придобият най-висша социална изява в комунистическото общество. Домашният бит ще се промени коренно, ще се създадат най-благоприятни условия за живот и развитие на личността. Ще се утвърдят и развият правствените основи на семейството, ще нарасне неговата роля в живота на съпрузите и децата.

Въпроси:

1. Кои са характерните черти в бита на съвременното българско семейство? Какъв е вашият идеал за семейството?
2. Кои са принципите на правственото възпитание на децата?

МИСЛИ ЗА СЕМЕЙСТВОТО И БИТА

Никой не е принуден да сключва брак, но всеки е длъжен да се подчинява на законите на брака.

К. Маркс

Ние вечно ще прославяме жената, чието име е Майка.

М. Джаали

До каква степен е освободена жената — това е естествено мерило за всяко освобождение.

Ш. Фурие

Маннерите на човека са огледало, в което се отразява неговият характер.

П. В. Гюте

ЛИЧНОСТТА ПРИ СОЦИАЛИЗМА В БОРБА ПРОТИВ ИДЕОЛОГИЧЕСКАТА ДИВЕРСИЯ НА ИМПЕРИАЛИЗМА

Семинар

Значение на проблема. Живеем в епоха на велики революционни преобразования. Руши се старият, отживял времето си строй — капитализмът, ражда се и укрепва новото, социалистическото общество. Борбата между ка-

питализма и социализма изпълва съдържанието на съвременната епоха.

В центъра на идеологическата борба между капитализма и социализма е човекът. Идеолозите на империализма с всевъзможни средства и методи се опитват да деморализират човешката личност, да я подчинят на своите интереси и цели. Съставна част от глобалната стратегия на империализма са атаките против личността в социалистическото общество.

Същност и цел на идеологическата диверсия на империализма. С победата на социалистическата революция — отначало в Русия, а след това и в редица страни на Азия и Европа, империализмът престана да бъде единствена и всеобхватна система. Изправен пред гибел, империализмът се стреми да спре революционно-преобразователния процес в света, да възстанови загубените си позиции. Но докато в миналото империалистите направо призоваваха да се унищожат социалистическите режими, сега са принудени да лавират, да използват подмолни средства и обходни пътища в своята борба против силите на прогреса. Империалистите оставиха на заден план фронталните атаки срещу социализма, призовите за насилственото му сваляне и поставиха на преден план дълбоките обходни маневри. Така се родиха концепциите за „тихата“ контрареволюция, за „либерализацията“ на социализма, за „ерозията“, „размекването“ на социалистическия строй и „мирното му поглъщане“ от капитализма. Без да престава да се готви за тотална война против страните от социалистическата общност, империализмът си е поставил стратегическата задача да създаде вътрешни идейно-политически предпоставки за промяна на общественно-политическата организация и социалната структура на социалистическите страни.

Обект на идеологическа диверсия са всички основни страни и процеси в социалистическото общество. А именно:

В областта на икономиката. Като признават, че социализмът осигурява по-бързо развитие на производителните сили, идеолозите на империализма се опитват да докажат, че напредналите капиталистически страни имат техническо и технологическо превъзходство пред социалистическите страни. Те старателно заобикалят

факта, че в социалистическите страни и преди всичко в СССР са създадени всички условия и предпоставки за ускорено развитие на науката и техниката, а следователно и за изпреварване на капитализма в решаващата област — икономиката.

В областта на производствените и социално-класовите отношения. Идеолозите на империализма се стремят да заличат качествената разлика между капитализма и социализма в тази насока. Те внушават, че и при социализма има експлоатация на човек от човека и дори „експлоататорски класи“. За целта се използват различни ревизионистически и реформистки концепции и се спекулира с имуществените различия през изшата фаза на комунистическото общество.

В областта на политиката. Усилията тук са насочени предимно да представят социалистическия строй като недемократичен, тоталитарен и особено да дискредитират ръководната роля на работническата класа и на Комунистическата партия.

Буржоазни спекулации против личността в социалистическото общество

Идеолозите на империализма се опитват да изопачат марксистко-ленинското учение за личността и да представят в невярна, лъжлива светлина положението на човека в социалистическото общество.

Едни от най-коварните похвати на буржоазните идеолози е опитът им да противопоставят младия на зрелия Маркс, като спекулират с понятието „отчуждение“. Наистина Маркс в ранните си произведения говори за отчуждение, но влага в него коренно различие в сравнение с Хегел и Фойербах съдържание. Според Маркс отчуждението на човека не произтича от „неизменната“ човешка природа, от психо-физиологическото устройство на хората, нито е рожба на някакъв дух или съдба, а е резултат от обществената дейност на конкретните хора в определени исторически условия. Отчуждението е плод на класовото общество, където продуктът на труда не принадлежи на работника, а му противостои като чужда сила. С унищожаването на отношенията на експлоатация и потисничество в резултат на

победата на социалистическата революция изчезва и явлението отчуждение.

Буржоазията спекулира с личността при социализма, като свежда нейната същност само към индивидуалното антропологическо съществуване, докато социалната функция на човека се представя като нещо външно, разрушително по отношение на истинската същност на човека. Ненаучността на подобни възгледи ясно изпъква, като се разкрие социалната обусловеност на личността (спомнете си „Общество и личност“).

Една от тезите, които буржоазията широко разпространява, е тази, че марксизмът уж отричал свободата и отговорността на човека, защото той изхождал от предпоставката, че действията на човека са детерминирани.

Наистина марксизмът-ленинизмът отрича възгледите за абсолютна свобода на личността, разкрива детерминираността на нейното поведение и съзнание от обективните обществени условия. Марксисткият детерминизъм, както изтъква още Ленин, като отхвърля глупавата басня за свободата на волята, „съвсем не унищожава нито разума, нито съвестта на човека, нито оценката на неговите действия“. Реалната свобода е възможна и мислима в общество, освободено от експлоатация и подтисничество.

Социалистическата демокрация създава неизмеримо по-широки, качествено нови предпоставки и условия за свободна изява на личността. Социалистическият строй осигурява материални условия за пълноценно участие на трудещите се в управлението на социалните процеси. В развитото социалистическо общество демократизмът достига много висока степен на развитие.

Една от характерните особености на идеологическата диверсия на империализма е диференцираното отношение към различните слоеве на социалистическото общество. Стратезите на идеологическата война се стремят с фалшификации и полупризнания да възбудят интереса на интелигенцията към буржоазните концепции за изкуството, науката и културата, да ги внушат игдене за обществена дезангажираност и бягство от социалните проблеми.

Обект на непрестанни идеологически спекулации е младежта в социалистическите страни. Буржоазията се

стреми да откъсне и противопостави младото поколение на социализма, да формира в него чувство на преклонение пред Запада, да омаловажи пред него ценностите, които са характерни за социалистическия начин на живот. В тази своя коварна дейност империализмът разчита на особеностите на младежката душевност, на липсата на политически опит.

В социалистическото общество няма и не може да има социална база за конфликт между поколенията. Младежта, както и по-старите поколения, са кръвно заинтересовани социализмът да се развива и да преуспява, да се обогатява материално и духовно новото общество, да изявява своите предимства и възможности. Със своята правилна политика Българската комунистическа партия създава условия за единство и еднопосочност на действията на всички поколения строители на социализма. В Програмата на Българската комунистическа партия, приета на Десетия конгрес, се казва: „В изграждането на социалистическото общество участвуват няколко поколения — звена от живата верига на човешкия прогрес. Партията и напред ще съчетава техните общи и специфични интереси, ще насочва техните сили и воля за хармонично и бързо развитие на социализма.“ Конкретен израз на този подход представляват тезисите за работата с младежта и Комсомола. Те стоят в основата на дейността за всестранно задоволяване интересите на българската младеж — възторжения строител на развитото социалистическо общество.

Младежта в социалистическото общество трябва не само да не се поддава на идеологическото влияние на империализма, но и да бъде активен борец срещу идеологическата диверсия, да разобличава антихуманната същност на буржоазната идеология и политика. Това е нейното основно задължение, произтичащо от историческата отговорност на младежта за съдбата на социализма и революцията.

Идеологическата работа на съвременния етап

Идеологическият фронт е един от най-острите участъци на класовата борба. Поради това Българската комунистическа партия отдава голямо, първостепенно значение на идеологическата работа, полага непрестанни грижи за нейното подобряване и усъвършенствуване.

Програмата на Българската комунистическа партия поставя следните главни задачи пред идеологическата работа на съвременния етап:

— страстно и убедително да разпространява великите идеи на Маркс, Енгелс и Ленин, да ги вкоренява като цялостен мироглед на всички труженници, на целия народ;

— пламенно и аргументирано да убеждава трудещите се в дълбоката правда на политиката на партията и я превръща в тяхно кръвно дело, да ги прави съзнателни борци за нейното претворяване в живота;

— да дава отговор на новите проблеми, породени от развитието на науката и обществената практика; да конкретизира и обогатява, творчески да развива идеите на марксизма-ленинизма и да осветлява бъдещето;

— настъпателно да воюва против буржоазната идеология, против десния и „левия“ опортюнизъм, да пазителността на марксистко-ленинското учение.

Характерна особеност на подхода на партията към тези задачи е, че се базира на научнообоснована стратегия, която е разработена в тясна връзка със задачите на изграждането на развито социалистическо общество и на борбата против идеологическата диверсия на империализма.

Като анализира състоянието на идеологическата работа, Десетият конгрес на партията постави голямата задача да се осъществи докрай преустройството на идеологическия фронт, да се измени подходът във възпитателната дейност, като се отчита по-пълно въздействието на обществената среда; да се свърже плътно идеологическата работа с проблемите, които животът всекидневно поставя пред партията и страната; да се прилагат съвременни високоефективни методи в организацията и управлението на идеологическия процес. Всяка страна на тази задача може и следва да бъде предмет на относително самостоятелен анализ, което ще даде възможност успешно да се решава задачата в нейната цялост.

Главното предназначение на идейно-възпитателната работа е да събира, обработва и пренася в обекта, т. е. в народа или в отделни негови слоеве, идеологическа и политическа информация. Пред средствата за масова информация и пропаганда Програмата на партията поставя задачата „да осигуряват навременна, точна и пълно-

ценна информация; да се повишава идейното, естетическото и творческото равнище на тяхната дейност“.

От научна гледна точка важни условия за нормално протичане на идеологическия процес са оперативността и навременността на информацията. Политическите и идеологическите потребности на съвременния човек са твърде големи. Той се стреми да получи достоверна информация още в хода или непосредствено след даденото събитие. Съвременните средства за информация му дават възможност за това. При това положение извънредно важно е как и кой ще информира, ще задоволи интереса на обществото или на отделния гражданин. Острата идеологическа борба, която се води между капитализма и социализма, придава на този въпрос голямо политическо значение.

Важно място в информационното взаимоотношение между субекта и обекта на идейно-възпитателната работа заема т. нар. обратна връзка. В случая става дума за информация, която осведомява за отношението на трудещите се към идеологическата информация, разпространявана от съответните учреждения и институти. Събирането и анализирането на обратната информация в идеологическата област дава възможност да се съди за ефективността на идеологическата работа, да се преценяват възможностите на различните идеологически средства, да се откриват недостатъците в съдържанието и формите на пропагандата, да се вземат мерки за нейното подобряване.

Един от каналите на обратната връзка е общественото мнение. То дава информация за реакцията на повседневното съзнание на обществото, или на отделни социални слоеве на промените в социалния живот. По него в определена степен може да се съди за ефективността на идеологическата работа.

Управлението на идеологическия процес е сложна и многостранна дейност, която се извършва под ръководството на партията. Като висш политически ръководител на народа партията определя съдържанието, насоките и формите на идеологическата работа на различните учреждения и институти и осъществява необходимата контролна и превантивна дейност, обсъжда и решава напълелите проблеми, свързани с организацията и усъвършенствването на идейно-възпитателната работа.

БКП — ВСЕПРИЗНАТ РЪКОВОДИТЕЛ НА НАРОДА В БОРБАТА ЗА ПОБЕДАТА НА СОЦИАЛИЗМА И КОМУНИЗМА В НРБ

БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ — БОЕВИ АВАНГАРД НА РАБОТНИЧЕСКАТА КЛАСА И ВСЕПРИЗНАТ РЪКОВОДИТЕЛ НА НАРОДА

Изграждането на социализма и комунизма е закономерно, съзнателно направляван от комунистическата партия процес. Историческият опит убедително показва, че работническата класа, която е призвана да преобразува обществото на комунистически основи, не може да изпълни своята мисия, ако не се създаде, укрепне и възмъжее политическият авангард на класата и народа — комунистическата партия. Завоеванията на социализма в България са неразривно свързани с Българската комунистическа партия, с нейната способност научно да осветлява общественото развитие, да мобилизира и ръководи трудещите се в борбата за социализъм и комунизъм.

Ръководната роля на партията — обективна потребност

Ръководната роля на комунистическата партия в революционното движение и в строителството на социализма и комунизма е един от основните принципи на марксизма-ленинизма. „Отричането или подценяването на ръководната роля на партията — се подчертава в Програмата на БКП — неизбежно води до отстъпление от класово-партийните позиции, до прояви на антисоциалистическа стихия, уврежда народните интереси, създава заплахата за деформация на социалистическия строй и реставрация на капитализма.“ Събитията в Чехословакия, където през 1968 г. ревизионистите

временно бяха взели връх в партията, потвърждават тази истина.

Обективната необходимост да се изгради революционна, въоръжена с научна пролетарска теория, партия на работническата класа се корени в диалектиката на историческия процес, в свособразието на проявление на обективните закономерности. С утвърждаването на капитализма като обществен строй и изострянето на неговите антагонистични противоречия неизбежно възниква работническо движение. По стихийен път работниците могат да стигнат, и те действително стигат, до убеждението да се организират в съюзи и да водят борба с господарите за подобряване на икономическото си положение. Но стихийно, без помощта на партията, работниците не са в състояние да определят вярно крайните цели на революционното движение, да изработят научнообоснована стратегия и тактика в борбата. Научният социализъм е висш синтез и по-нататъшно развитие на най-великите постижения на човешкото знание. Поради това, за да бъде създаден той и за да се разпространи сред най-широките слоеве на работническата класа и трудещите се маси, е необходима търпелива и упорита теоретическа, политическа и идеологическа работа на авангарда на пролетариата.

На работническата класа и всички трудещи се противостои голяма организирана сила — буржоазията. Тя има свои политически организации, в нейни ръце е държавната власт. За да се сломни тази сила, да се осигури победата на социалистическата революция, е необходима мощна, здраво споена, единна организация на пролетарските сили. Марксизмът-ленинизмът доказва, а практиката на революционната борба потвърди, че най-силното оръжие, с което разполага пролетариатът, е неговата политическа организация. „Дайте ни организация от революционери — пише В. И. Ленин още през 1902 г. — и ние ще преобърнем Русия.“

Комунистическата партия като авангард на работническата класа е исторически необходима не само в борбата против капитализма, но и в строителството на социализма и комунизма. Победата на социалистическата революция изправя трудещите се пред нови, още по-сложни задачи: да се сломни съпротивата на събо-

рената от власт буржоазия, да се преобразуват обществените отношения, да се обнови духовният живот на обществото, да се изгради развита материално-техническа база на новото общество.

Главно оръдие за изграждането на социализма е диктатурата на пролетариата. В системата на диктатурата на пролетариата влизат: органите на държавата, политическите организации на трудещите се (профсъюзи, кооперативни обединения, младежки организации и др.). Ръководна сила в тази система е марксистко-ленинската партия на работническата класа. На основата на марксистко-ленинската теория партията определя задачите и целите в социалистическото строителство. Тя организира, вдъхновява и възпитава народа в духа на социализма и комунизма.

В условията на социализма социалната основа на партията се разширява. Партията разработва генералната линия, политиката на социалистическото строителство, определя главните насоки на развитие на икономиката, обществените отношения и културата; на подобряване жизненото равнище на народа; на външната политика на страната. Ръководната роля на партията не може да се ограничи в една или в няколко области на социалния живот. Партията има задължението да обхваща комплексно социалните явления и процеси, да синхронизира дейността на субективния фактор във всички социални сфери. Чрез дейността на партията се регулират не само отделните социални процеси, но и взаимовръзките в обществената система, осигурява се нейното оптимално функциониране и развитие.

В социалистическото общество се преодоляват антагонистическите противоречия. Съставляващите го социални групи — работници, селяни-кооператори и народна интелигенция, имат еднакви основни интереси. Но те се различават по степента на своето социално-политическо развитие. Работническата класа и в условията на социализма остава най-прогресивната класа, свързана с перспективните отрасли на производството и техническия прогрес. Тя е най-дълбоко заинтересована от осъществяването на крайните цели на комунистическата партия. Затова и при социализма партията е партия предимно на работническата класа. Същевременно се извършва процес на разширяване на нейната

социална база, пробива си път тенденцията за превръщането ѝ в партия на целия народ.

В процеса на развитието на социалистическото общество възникват един или други противоречия, намират място отрицателни тенденции, със съществуването на които е свързана дейността на някои слоеве от обществото. При това положение изпъква необходимостта от съществуването на организация на най-съзнателната част от трудещите се, основната дейност на която да е насочена към системна работа за осъществяване на научно обосноващите концепции, програми и планове, към осигуряване на оптимално решение на проблемите на социалистическото строителство. Такава организация може да бъде само комунистическата партия.

Идеята за ръководната роля на партията в борбата за победата над капитализма и за изграждането на социализма е основен, висш принцип на марксизма-ленинизма. Обосноваността и плодотворността на тази идея е потвърдена от целия ход на световното революционно движение и социалистическото строителство. Като висша форма на класова организация на работническата класа, социален носител на марксистко-ленинската идеология и най-последователен борец за делото на комунизма, комунистическата партия обединява и ръководи трудещите се, вдъхновява ги за труд и борба.

От Бузлуджа до наши дни

Величието и действената сила на марксистко-ленинското учение за партията намери пълно потвърждение в историческия път на Българската комунистическа партия. Основана през 1891 г. от Димитър Благоев, партията на българските революционни маркнисти в люти битки против класовия враг и опортюнизма се утвърди като боеви авангард на работническата класа. Още в своята първа програма, приета на Бузлуджанския конгрес, партията високо и гордо заяви, че тя е партия на работническата класа, която има историческата мисия да освободи нашето общество от капиталистическо робство и да осъществи „социалистическите наредби у нас“.

„Класа против класа“ — такъв беше воюващият ръководен принцип на Димитър Благоев и него-

вите съратници. Тези именно ясни класови позиции, тази класова непримиримост към буржоазията и нейните оръдия в работническото движение позволиха на Димитър Благоев и тесните социалисти да извършат героичен исторически подвиг: да изградят, да запазят и да укрепят пролетарската партия в една дребнобуржоазна страна с малобройна работническа класа.

Колкото повече се изостряха класовите противоречия в България и колкото повече се развиваше партията на българските революционни маркнисти, толкова повече растеше нейното влияние сред работническата класа и трудещите се в село. Преминала през огъня на Септемврийското въстание, превъоръжила се с идеите на ленинизма, Българската комунистическа партия в годините между Първата и Втората световни войни окончателно се утвърди като единствен ръководител на работническата класа, пуна дълбоки корени и в сред селячеството. Под нейно ръководство беше изграден единен фронт, а в годините на войната се разгърна масово партизанско движение. Всичко това подготви нейната велика победа на Девети септември 1944 г.

В своя осемдесетгодишен исторически път Българската комунистическа партия формира в себе си ярки добродетели, които ѝ завоюваха пълно доверие сред народа и голям международен авторитет. Най-висша нейна добродетел е марксистко-ленинската ѝ принципиалност, способността ѝ творчески да прилага марксистко-ленинското учение към специфичните условия в страната, непримиримостта ѝ към всякакъв ревизионизъм и опортюнизъм.

Още от своето създаване Българската комунистическа партия е революционна марксистка партия на работническата класа. Тя неотстъпно отстояваше своя класов характер, бореше се против „общоделството“ и другите отклонения от марксизма, против съглашателството с буржоазията. Това ѝ позволи да доведе великото пролетарско дело до победен край, да осигури тържеството на социализма в България.

Една от основните добродетели на Българската комунистическа партия е тази, че тя е дълбоко интернационалистическа и същевременно истински патриотична. Като съчетава органически патриотизма и интернационализма, тя е в състояние да изпълнява своя

дълг пред международната работническа класа и българския народ, да внесе своя принос в укрепването на световния социализъм.

В годините на социалистическото строителство непрекъснато растеше влиянието на партията сред народа. Тя обедини в своите редове стотици хиляди члени представители на работническата класа, селяните-кооператори и народната интелигенция. По такъв начин тя стана всепризнат ръководител на народа, негов вдъхновен организатор и възпитател. Сега тя наброява над 700 000 членове, обединени в повече от 24 000 първични организации. Всеки девети пълнолетен гражданин у нас е пряко свързан с партията не само идейно, но и организационно. Работниците съставляват 40 на сто от всички партийни членове и близо 50 на сто от младите комунисти, селяните-кооператори — 26 на сто, служителите — 28 на сто. Близо три четвърти от приетите в партията между Деветия и Десетия конгрес са младежи, предимно комсомолци. Качественият състав отразява линията на партията за засилване на работническото ядро, за съчетаване на всички поколения и отряди на трудещите се.

БКП — верен отряд на международното комунистическо движение

Комунистическото движение по своята природа е интернационално. В единдействието, съгласуваността и взаимопомощта е неговата сила.

Още със своето възникване партията на българските революционни марксисти гледаше на себе си като на неделима „част от всесветската социална демокрация“, високо държеше знамето на пролетарския интернационализъм. Израз на нейния интернационализъм бе ярко изразената солидарност с руските работници и селяни по време на Първата руска революция, борбата ѝ против грабителските войни, за мир и братство между народите. По време на Първата световна война партията смело се обяви против милитаризма и шовинизма. Тя яосрещна с възторг Великата октомврийска социалистическа революция, защити и подкрепи нейното епохално дело. Начело с Димитър Благоев

тя стана една от партиите-съоснователки на Комунистическия интернационал.

Със създаването на първата социалистическа държава — Съветския съюз, пробен камък на интернационализма стана отношението към страната на Съветите. Българската комунистическа партия смело и безкомпромисно защитаваше делото на руските работници и селяни, широко популяризираше успехите на социалистическото строителство в СССР, изучаваше опита на КПСС в революционната борба. Това имаше огромно, решаващо значение за развитието на БКП, за нейното превръщане в боеви авангард на работническата класа, за нейната победа над класовия враг.

В съвременните условия ярко излъква плодотворността на интернационалистическата линия и политика на Българската комунистическа партия. Тя е в челните редици на борбата против ревизионизма и опортюнизма, против разколниците в редовете на световното комунистическо и работническо движение. БКП взе активно участие в международните съвещания на комунистическите и работническите партии през 1957, 1960 и 1969 г. и със своята конструктивна линия спомогна да се укрепи единството на световното комунистическо движение. Принципиалната линия и политика на БКП, нейната вяност към марксизма-ленинизма и пролетарският интернационализъм и спечелиха голям международен авторитет и влияние. Висока оценка на дейността на БКП дадоха представителите на 81 комунистически, работнически, социалистически и национално-демократически партии и движения, взели участие в нейния Десети конгрес.

В условията на социалистическото строителство Българската комунистическа партия непрестанно използва световноисторическия опит на КПСС. Както се подчертава в Програмата на БКП, българският опит потвърждава световноисторическото значение на съветския пример, всеобщата валидност на основните закономерности на прехода от капитализма към социализма и на изграждането на новото общество. БКП провежда курс на всеобщо сближаване на НРБ със СССР, на задълбочаване на социалистическата интеграция в рамките на Съвета за икономическа взаимопомощ.

Въпроси и задачи:

1. Кои са главните основания да бъде разглеждана ръководната роля на комунистическата партия като обективна потребност на общественния прогрес в наше време?
2. Въз основа на познанията си по история на България дайте ярки примери за това как партията на българските революционни марксистки е защитавала и изразявала интересите и стременията на работническата класа.
3. В какво конкретно се изразява интернационалистическата линия на БКП в съвременните условия?

РЪКОВОДНАТА РОЛЯ НА ПАРТИЯТА В ЕТАПА НА ИЗГРАЖДАНЕ НА РАЗВИТО СОЦИАЛИСТИЧЕСКО ОБЩЕСТВО

Признаването на обективната потребност от политическо ръководство на трудещите се на всички етапи на борбата за социализъм и комунизъм не изключва, а предполага разкриването на конкретните измерения и форми на ръководната роля на партията през отделните етапи. Нека разгледаме измененията, които настъпват в работата на партията в етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

Нови изисквания в етапа на зрелия социализъм

Народна република България през последните години навлезе в нов етап от своето развитие — етапа на изграждане на развито (зряло) социалистическо общество. Както е казано и в новата Програма на партията, утвърдена от Десетия конгрес на БКП, зрялото социалистическо общество е най-висок и завършващ етап в развитието на първата фаза на комунистическата обществена формация — социализма. Поради всичко това разглежданият етап има много важно значение като свързващо звено между низшата и висшата фаза на комунизма.

В новата Програма на партията е обосноваан и развит тезисът, че етапът на изграждане на развито социалистическо общество се характеризира с още по-голямо нарастване на ролята и значението на комунистическата партия като ръководна и направляваща сила. Главните вътрешни фактори и причини, които обуславят това нарастване, могат да бъдат систематизирани по следния начин:

— увеличават се задачите и сложността на социалистическото строителство;

— ускоряват се социалните изменения под въздействието на бурно разпиващата се научно-техническа революция;

— усложняват се обществените отношения и се издига ролята на системата на социално управление във функционирането на цялата обществена система;

— засилва се творческата активност на масите и се развива социалистическата демокрация;

— нараства значението на теорията на научния комунизъм, на теорията и науката изобщо.

Наред с вътрешните действуват и външни фактори и причини, които водят до закономерно нарастване на ръководната роля на партията в социалистическото строителство. Успешното ръководене на социалистическото строителство във всяка страна поотделно и в световната социалистическа система като цяло се диктува от интернационалната отговорност на комунистическите партии и е един от факторите, под въздействието на които се умножават силите на международния социализъм.

Партията — решаваща идейна и организационна сила

От мястото и ролята на партията като ръководна сила в социалистическото строителство произтичат две главни нейни задължения — първо, да бъде решаваща идейна сила, способна да осветлява теоретически развитието на обществото, и второ — да организира, мобилизира и вдъхновява трудещите се за активно участие в борбата за изграждане на социализма и комунизма. Тези две страни от нейната политическа дейност са неразривно свързани една с друга. Научно-теоретическата разработка на проблемите на развитието на обществото изяснява своя социален смисъл и значение тогава, когато се последва от системна, целенаочена организаторска работа за реализация на теоретическите изводи и обобщения. Тази обективна взаимовръзка стои в основата на принципа за единство на идеологическата и организационната работа на партията.

Идейната функция на партията при социализма включва определена система от теоретико-идеологически дейности. С тяхна помощ научно се определят истори-

ческите цели и задачи на партията през различните етапи на прехода от класовоантагонистичното към комунистическото общество, осигурява се разработката на основните въпроси на работата на партията в различните социални сфери и дейности, пропагандата на марксизма-ленинизма и на политиката на партията. В структурата на тази функция могат да се посочат следните основни страни:

Първо. Върху основата на всеобхватен обективен анализ на социалния организъм, на степента на развитие на обществените отношения и на другите компоненти на обществото партията определя етапа на развитие на обществото и мястото на този етап в общия процес на изграждане на комунистическата обществена формация. Това дава възможност правилно да се поставят задачите пред обществото като цяло и в отделните области на живота.

Второ. С изработването на политическата линия се създават предпоставки за научно обосновава и целенасочена практическа дейност. Тази дейност може да бъде ефективна само тогава, когато обхване милионите хора, когато се превърне в дълбокоосъзнат мотив на социално поведение на отделните членове на обществото. Затова идейната функция на партията включва наред с изтъкнатото по-горе и широката пропаганда на партийната линия и политика, на задачите, които партията и социалистическата държава поставят. Ръководно значение тук има Марксовата мисъл, че идеите се превръщат в материална сила, когато овладеят масите.

За да се изяви с пълна сила ролята на партията в научното управление на обществото, безусловно е необходимо под нейно ръководство да се организира изпълнението на програмата на партията и на произтичащите от нея управленчески решения. Ревизионистическият възглед, който ограничава ролята на партията само до това — да бъде идейна сила, да формулира целите и задачите на социалистическото развитие, е несъстоятелен. Партията не може да застане на позициите на „пенамеса“ в реалния исторически процес. Към силата на идеите тя прибавя силата на организацията, органически съчетава идейната с организационната функция.

Партията изпълнява нарасналата си роля преди всичко чрез идейното и организационното си влияние сред трудещите се. Целите и задачите, които тя формулира, са верен израз на интересите на трудещите се и поради това те активно участвуват в социалистическото строителство. Партийните организации и отделните комунисти — със своя марксистко-ленински подход към въпросите, които възникват в хода на строителството на социализма и комунизма, и със своя пример възпитават народа в духа на светлите идеали на новото общество. Поради това ръководната роля на партията не е натрапена на обществото, а е естествен резултат от народополезната дейност на комунистите и партийните организации, на партията като велик съюз на едномислещи.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество се създават още по-благоприятни предпоставки партията да изпълнява своята организационна функция в научното управление на социалните процеси. Най-съществено значение тук има фактът, че комунистическата партия на работническата класа прераства в марксистко-ленински авангард на народа, става партия на целия народ. Заедно с това трябва да се изтъкне, че като изразява и защитава интересите на целия народ, Комунистическата партия продължава да провежда ясно изразена класова, пролетарска политика. Нейните принципи, цели и задачи, нейният подход към процесите и явленията в социалния живот са последователно класово-партийни.

Важно условие партията да изпълнява както организационната, така и идеологическата си функция е правилният подбор и възпитание на кадрите. Кадрите са ядрото, което води след себе си актива, редовите комунисти и всички трудещи се. Затова на работата с кадрите партията винаги е отдавала голямо значение.

В съвременните условия ролята и отговорността на кадрите в системата на социалното управление силно нараства и се усложнява. В Програмата на партията се подчертава, че към досегашните изисквания — политическа преданост, усвояване на марксистко-ленинската теория, познаване на тенденциите и перспективите на развитие на обществото, овладяване на съответна специалност, организационни и делови качества и пр.,

се прибавят и допълнителни изисквания към кадрите: да повишават своята икономическа култура, да познават тенденциите на научно-техническата революция, да овладяват постиженията на теорията на управлението, да се съобразяват с действието на икономическите фактори в производството и в другите области на живота (социална психика, морал, бит, културноестетически интереси); да изучават настроенията, предложенията и мненията на колективите, да познават техните нужди и интереси и да умеят да ги свързват с интересите на колектива и обществото.

В етапа на изграждане на развито социалистическо общество се издига на по-висока степен научното равнище на партийно-организационната дейност. Расте ролята на партийните органи като органи за политическо ръководство. Усъвършенствува се системата на информация, развиват се конкретните научни изследвания, което дава възможност да се приемат обосновани и ефективни решения. По-съвършена става организацията на проверка на изпълнението. „Партията си поставя за цел — се изтъква в Програмата на БКП — развитието на науката да достигне равнище, при което цялата дейност — политическа, икономическа, идеологическа, възпитателна, управленческа и пр. — да се осъществява напълно върху научна основа, в съответствие с марксистко-ленинската теория, с постиженията на научно-техническата революция.“

Въпроси и задачи:

1. В какво се изразява усложняването на задачите в етапа на изграждане на развито социалистическо общество и как то се изразява върху работата на партията?
2. Покажете как партията на съвременния етап разработва научно проблемите на социалистическото строителство.
3. Обосновайте теоретическия извод, направен на Десетия конгрес, че партията постепенно става партия на целия народ.

БКП ^е ВИСША ФОРМА НА ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ

Работническата класа, селяните-кооператори и интелигенцията при социализма имат много и различни по характер и социални функции организации. В този факт намира израз социалистическият демократизъм, реал-

ната възможност за политическа и социална изява на трудещите се. Различните социални, професионални, творчески и други организационни решават специфични задачи, задоволяват определени социални потребности. Така например ДКМС е боева организация на младежта, пръв помощник на партията и верен изразител на интересите и стремежите на младото поколение.

Комунистическата партия е висша форма на социално-политическа организация, защото изразява коренните интереси на работническата класа и всички трудещи се, определя в съответствие с принципите на марксизма-ленинизма стратегическата линия на развитие на страната, мобилизира и ръководи трудещите се на борба за изграждане на социализма и комунизма. Партията ръководи останалите организационни работническата класа.

Как е изградена Българската комунистическа партия

Основен принцип в организационния строеж на партията е демократическият централизъм, който означава:

— изборност на всички ръководни органи от долу до горе — от бюрото на първичната партийна организация до Централния комитет на партията;

— периодична отчетност на партийните органи пред своите партийни организации и пред по-висшите органи. За целта се провеждат отчетно-изборни събрания и конференции, а на всеки пет години — конгрес на партията;

— строга партийна дисциплина и подчинение на малцинството на мнозинството. След като се обсъди и реши даден въпрос, всеки член на партията е задължен да работи за неговото изпълнение;

— безусловна задължителност на решенията на по-висшите органи за по-низшите. Това осигурява еднопосочност и единодействие на партията като цяло, дава възможност успешно да се решават задачите на социалистическото строителство.

Комунистическата партия е образец на демократизъм. Демократизмът намира израз: в правото на партийните организации самостоятелно, но в границите на партийната линия и политика, да решават местни въпроси; в изборността на ръководните органи, която ста-

ва чрез тайно гласуване; в системното обновяване на партийните органи и приемствеността в ръководството.

Висш принцип на партийното ръководство е колективността. Партийните решения се изработват с участието на широк кръг активисти, а най-важните — чрез обсъждане в партийните организации и от всички комунисти. Нагледен пример за демократизъм са решенията на конгресите на партията, в които е отразен умът и мъдростта на цялата партия, на всички нейни поколения и дейци.

Върховен орган на Българската комунистическа партия е нейният конгрес. Редовните конгреси се свикват от Централния комитет не по-рядко от един път на пет години, а извънредните конгреси — по почин на Централния комитет или по искане на не по-малко от една трета от общия брой на членовете, които са били представени на последния конгрес. Конгресът избира Централен комитет на партията, а последният — Политбюро и Секретариат на ЦК на БКП. Политбюро ръководи работата на ЦК между пленумите, а Секретариатът — текущата работа от организационно-изпълнителен характер и проверката на изпълнението на партийните решения.

Действеността на организационния строеж на партията е изпитана и проверена в цялата досегашна работа и борба на партията. Партията е жив политически организъм, който се развива и обогатява формите на своята дейност в процеса на изграждане на социализма и комунизма. Тази отличителна черта ѝ дава възможност винаги да бъде в крак с потребностите на живота, да усъвършенствува непрестанно и да издига силата на своето въздействие върху общественото развитие.

Партийният член — вдъхновен борец за социализъм и комунизъм

Българската комунистическа партия е силна с високата съзнателност и активността на своите членове, с тяхната способност да водят след себе си трудещите се в битката за социализъм и комунизъм. Партията изисква от своите членове да признават Програмата и устава, активно да участвуват в строителството на социализма, да работят в една от партийните организации, да из-

пълняват партийните решения. Всеки партисен член е длъжен да служи за пример в трудовата си дейност, да повишава своята професионална квалификация и обща култура, да овладява техниката и прилага челиния опит, да се бори за висока производителност на труда, да пази и увеличава социалистическата собственост.

Българската комунистическа партия отдава особено голямо значение на връзките на комунистите и партийните организации с народа. В това тя вижда източника на своята сила и непобедимост. Комунистът е длъжен да се отзовава своевременно на нуждите на трудещите се, да разяснява на безпартийните политиката и решенията на партията и да съдействува за активното им участие в стопанското и културното строителство.

Комунистът не е само мечтател, но и активен борец за тържеството на комунизма. От него партията изисква да участвува дейно в общественно-политическия живот, в ръководенето на стопанското и културното изграждане на страната и в управлението на държавата, да спомага за развитието на социалистическите обществени отношения.

Теоретическа основа на партията и на нейната дейност е марксизмът-ленинизмът. Затова уставно задължение на всеки комунист е да усвоява идеите на марксизма-ленинизма и да ги разпространява сред трудещите се, да съдействува за възпитанието на новия човек, решително да се бори срещу буржоазната идеология и религиозните предразсъдъци, против всякакви отклонения от марксизма-ленинизма, против проявите на антикомунизъм и антисъветизъм.

В отчетния доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес др. Тодор Живков посочи: „Нашата партия с право може да се гордее, че в Народна република България марксизмът-ленинизмът се е превърнал във велика материална сила, че като теория и като практика оказва могъщо влияние върху съзнанието на масите.“

Комунистическата партия е ковачница на новия човек. Поставила си за върховна цел да преустрои живота на основата на действителния хуманизъм, свободата, равенството и правдата, партията изисква от своите членове да служат за пример с личния си живот, да бъдат

непримирими към еснафщината, моралната разпуснатост, ходатайството и другите отживелици от миналото.

Като висша форма на демократическа организация партията не само възлага на своите членове важни и отговорни задължения, но им предоставя и големи права: да избират и да бъдат избирани в партийните органи, да участвуват в обсъждането на въпросите на политиката и практическата дейност на партията на партийните събрания, конференции, конгреси, заседания на партийните комитети и в партийния печат, свободно да се изказват и да правят предложения, когато се вземат решения.

Характерно демократическо право на партийните членове е да критикуват на партийни събрания и други партийни форуми слабостите и грешките на всеки комунист, независимо от това дали той е редовен член, или ръководител. Комунистът има право да участвува лично винаги, когато се взема решение за неговата дейност или поведение, както и да се обръща с всякакъв въпрос и заявления към която и да било партийна организация, включително и към ЦК и конгреса, и да иска отговор на тях.

Партията и другите органи за социално управление

Българската комунистическа партия заема ръководно място в структурата и функционирането на системата за социално управление. Под нейно ръководство се изгражда съвременна, научно-обоснована система за управление, която отговаря на изискванията на етапа на развито социалистическо общество.

Едно от основните условия, за да функционира оптимално системата на управление, е точно да се разпределят компетенциите и функциите на различните държавни и недържавни органи. Партията не подменя държавната власт. Държавните органи в социалистическото общество, избирани от народа по демократичен път, непосредствено осъществяват функциите на властта и управлението. Те издават нормативни актове, разпореждания и заповеди, с които по държавноправен път регулират обществените отношения, правата и задълженията на гражданите и на трудовите колективи. Обществените организации въздействуват върху разви-

тието на социалистическото общество с други, недържавни средства, като мобилизират трудещите се в името на социализма и комунизма.

Програмата на БКП определя следните основни функции на обществените организации:

— да въвличат народните маси в социалистическото строителство, да ги мобилизират за изпълнението на партийната политика;

— да изразяват и защитават специфичните интереси на различните слоеве от населението: икономически, културни, социални, професионални и други;

— да работят за издигането и укрепването на социалистическата съзнателност на народните маси, да бъдат масова школа за тяхното комунистическо възпитание;

— да въвличат трудещите се в управлението на обществото, да участвуват все по-активно в държавната дейност. С развитието на социалистическата демокрация това участие ще нараства, ще се разширява кръгът на компетенциите на обществените организации.

Естествено отделните обществени организации — профсъюзите, Отечественият фронт, Комсомолът — имат специфични задачи. В зависимост от мястото си в обществено-политическата структура на социалистическото общество, обсега на действие, членския си състав те оказват различно по характер, по дълбочина и по значение въздействие върху развитието на обществото.

Социалистическото развитие води към все по-тясно обвързване и синхронизиране на дейността на държавните органи и обществените организации. Развива се обществено-държавното начало в управлението особено в областта на културата.

Големи грижи партията полага за развитието на Димитровския комунистически младежки съюз, който е неин пръв помощник в работата и за комунистическото възпитание и всеобщото развитие на младото поколение, за въвличането му в социалистическото строителство, неин резерв и активен участник в целокупния живот на страната ни. Работата на комсомолските органи, организации и дружества се насочва и контролира от съответните партийни комитети и организации. Партията съдействува да се развива самодейността на комсомолските организации и младежкото самоуправление, помага да се разпространяват техните полезни начинания.

„Партията ще регулира — е записано в Програмата на БКП — и координира отношенията между държавните органи и обществените организации по такъв начин, че на всяка степен от движението към зрелото социалистическо общество да се осигурява развитието на социалистическата демокрация, да се обогатяват нейните форми, да се съединява държавната дейност с широката инициатива на обществените организации и развитието на общественено-държавното начало.“

По-нататъшното развитие на партията като ръководна и направляваща сила в социалистическото строителство е основно условие да се усъвършенствува системата за социално управление, да се повишава нейната ефективност. Партията е и трябва да бъде образец за научност и действеност в управлението, за широк социалистически демократизъм, за органическо единство на теорията и практиката.

Новата Програма, утвърдена на Десетия конгрес, научно обосновава издигането на ръководната роля на Българската комунистическа партия. Нашата партия такава, каквато е днес — силна, целеустремена, с огромен авторитет сред трудещите се, и такава, каквато ще бъде утре, в идните години и десетилетия, е залогът, че чертите на зрелия социализъм ще стават все по-зрими и все повече ще се приближаваме към светлото комунистическо бъдеще.

Въпроси и задачи:

1. Анализирайте и илюстрирайте с примери основните изисквания на демократическия централизъм.
2. Какъв е вашият идеал за комуниста?
3. Набравете анализ на работата на вашата комсомолска организация в светлината на изискванията, които партията поставя пред Комсомола.

ОБОБЩИТЕЛЕН ПРЕГОВОР

1. Комунизмът — светло бъдеще на човечеството. Историята на човечеството до пролетарската революция — смяна на господството на една експлоататорска класа с друга. Мисията на пролетариата — да освободи човечеството завинаги от експлоатацията и подтиснеността и да изгради безкласово общество на свободни хора.

2. Историческата обреченост на капитализма и неизбежността на победата на комунизма. Капитализмът — преходно стъпало в историята на човешкото общество. Развитие на производителните сили и класовите противоречия при капитализма. Империализмът — последна фаза на капиталистическото общество, навечерие на пролетарската революция.

3. Комунизмът — най-прогресивен обществен строй. Ликвидирането на експлоатацията на човек от човека и изграждането на единната комунистическа собственост — база за установяване на общество на пълно социално равенство. Високоразвитата материално-техническа база на комунизма и комунистическият принцип на разпределение: „от всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“ -- база за пълно задоволяване жизнените потребности на личността при комунизма. Развитие на науката, образованието и културата — основа за духовното развитие на личността.

Комунизмът утвърждава мир, труд, свобода, равенство, братство и щастие за всички народи на земята.

а) Комунизмът утвърждава вечен мир на земята. Премахването на частната собственост и националното подтисничество отстранява мотивите за войни. Ликвидирането на експлоататорските класи избавя човечеството от ужасите на войната.

б) Комунизмът осигурява условия за творческо прилагане на труда на всеки член на обществото. Ликвидиране на безработицата, която е продукт на капиталистическото общество. Премахване на паразитизма на отделни личности и обществени класи. Превръщане на труда в първа жизнена необходимост на човека. Засилване творческия характер на труда. Всестранно развитие на способностите на човека.

в) Комунизмът осигурява пълна свобода и равенство на личността. Ликвидиране на материалните, класовите и др. предпоставки за социално неравенство между хората.

г) Комунизмът утвърждава братство и щастие за всички народи. Изчезване на неравноправните отношения между нациите. Създаване на световно комунистическо стопанство, регулирано по единен план, изграждано чрез разширяване и задълбочаване на интеграцията на социалистическите страни и по-нататъшното им

развитие по пътя на комунизма. Все по-тясно и все-страшно сближаване на нациите до пълното им сливане в бъдеще върху основата на общността на техните икономически и духовни интереси, върху основата на братската дружба и сътрудничеството.

4. България — страна на победилния социализъм. Изграждането на материално-техническата база на социализма — велико достижение на българския народ. Господство на социалистическите производствени отношения. Развитие на социалистическия принцип на разпределение. Навлизане на България в етапа на изграждане на развито социалистическо общество. Развитото социалистическо общество — завършващ етап в развитието на социализма.

5. Борбата за победата на социализма и комунизма — генерална линия на световното комунистическо и работническо движение. Работническите и комунистическите партии — обединени от идеята за построяване на комунистическо общество в света. Трите потока на световния революционен процес: световната социалистическа система и революционният процес; работническата класа в капиталистическите страни в борба срещу монополите, за мир и демокрация; националноосвободителното движение и социализмът.

6. Марксизмът-ленинизмът — ръководство за действие в борбата за победата на комунизма. Марксизмът-ленинизмът — теория на пролетариата за творческо преобразяване на света, теория — потвърдена от революционната практика, теория — непосредствено ръководство за изграждане на комунизма в страните от световната социалистическа система. Овладеяването на марксизма-ленинизма — жизнена необходимост на всеки гражданин — строител на комунизма.

ЛИТЕРАТУРА

- Карл Маркс и Фридрих Енгелс — Манифест на Комунистическата партия.
Програма на Българската комунистическа партия, приета на Десетия конгрес на БКП.
Тодор Живков — Отчетен доклад на ЦК на БКП пред Десетия конгрес на БКП.
— Директиви на шестата петилетка, приети на Десетия конгрес на БКП.

СЪДЪРЖАНИЕ

ДИАЛЕКТИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ

Увод	6
Основни въпроси на диалектическия материализъм	20
Марксистко-ленинската философия като наука	20
Материализмът и идеализмът — главни направления във философията	26
Материята и основните форми на нейното съществуване	35
Материя и съзнание	43
Философско и научнонаучно познание на материята	54
Всеобща връзка и взаимозависимост на нещата и явленията	60
Закон за единството и борбата на противоположностите	69
Закон за преминаване на количествените изменения в качествени	76
Закон за отрицание на отрицанието	85
Методологическо значение на законите на диалектиката	93
Познаваемост на света	98
Марксистското учение за истината	108

ИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИЗЪМ

Предмет на историческия материализъм. Обществено битие и обществено съзнание	119
Материалното производство — основа на обществото. Производителни сили и производствени отношения	124
Обществено-икономическа формация. База и надстройка	131
Класи и класова борба	139
Държава и революция	146
Историческа необходимост и съзнателна дейност на хората. Ролята на народните маси и на личността в историята	154
Форми на общественото съзнание	161
Обобщение. Същност и социални функции на историческия материализъм	167
Семинар. Идеологията и нейната роля в обществото	171

ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ

1. Капитализмът — последен експлоататорски строй

Встъпителен урок	181
Основни черти на капиталистическия начин на производство	186
Стоково производство, стока и пари	186
Законът за стойността	194
Капитал и принадена стойност	200
Надрупване на капитала и засилване експлоатацията на трудещите се	208
Обобщение. Същност на капиталистическия строй	216
Монополистически капитализъм (империализъм)	224
Държавно-монополистически капитализъм	233
Капиталистическа интеграция	241
Обща криза на капитализма	250
Семинар. Капитализмът — последен експлоататорски строй	258

II. Същност и особености на прехода от капитализъм към социализъм

Марксистко-ленинската теория за социалистическата революция	265
Преходен период от капитализма към социализма	273
Диктатура на пролетариата	281
<i>Семинар. Историческата епоха на преход от капитализма към социализма</i>	298

III. Социализмът и комунизмът — две фази на единната комунистическа формация

Социализмът — първа фаза на комунистическото общество	295
Производствени отношения при социализма	295
Класова структура на социалистическото общество	301
Цел на социалистическото производство	308
Планомерно развитие на социалистическото стопанство	314
Стоково производство при социализма	321
<i>Обобщение. Социализмът и общественият прогрес</i>	327
Труда при социализма	333
Социалистическо възпроизводство	340
Националният доход при социализма	345
Социалистическата световна стопанска система	353
<i>Семинар. Развитие на социалистическото общество</i>	360
Висша фаза на комунистическото общество	368
Основни черти на комунизма	368
Изграждане на материално-техническата базв на комунистическото общество	373
Формиране на комунистическите производствени отношения	380

Личността при социализма и комунизма

Общество и личност	386
Всеотрапно и хармонично развитие на личността в комунистическото общество	392
Комунистически морал	397
Дълг, свобода, съвест	404
Социалистически патриотизъм и интернационализъм	409
Социалистически хуманизъм и колективизъм	416
Семейство и бит при социализма	423
<i>Семинар. Личността при социализма в борба против идеологическата диверсия на империализма</i>	427

БКП — всепризнат ръководител на народа в борбата за победата на социализма и комунизма в НРБ

Българската комунистическа партия — боеви авангард на работническата класа и всепризнат ръководител на народа	434
Ръководната роля на партията в етапа на изграждане на развито социалистическо общество	441
БКП — висша форма на общественно-политическа организация	446
<i>Общодостъпен прегонор</i>	452

проф. Кирия Николов Василев
проф. д-р Марко Марков Ванков
к. н. н. Хансен Алфред Бехар

ОСНОВИ НА КОМУНИЗМА

Рецензенти *Р. Полякова, Д. Гърдев, А. Христов*

Редактор *Виолета Станчева*

Художник *Иван Марков*

Художник-редактор *Румен Ракишев*

Технически редактор *Тинка Стайкова*

Коректор *Гинка Василева*

Българска. Издание III прер. Л. Г. 1/1. Темат. № 3708010232—55/76 г.
Дадена за набор на 20. I. 1976 г. Подписана за печат на 20. IV.
1976 г. Излязла от печат на 25. V. 1976 г. Формат 84×104/32. Печ-
ватни коли 28,50. Изд. коли 23,94. Тираж 90 000 + 80. Поръчка 338.
Цена 0,91 лв.

Държавно издателство „Народна просвета“

Печатница „Димитър Благоев“

София, 1976 г.